

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

А.Ю. Полчанов

**РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ
В СИСТЕМІ ПОСТКОНФЛІКТНОГО
ВІДНОВЛЕННЯ**

Монографія

Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного
технологічного університету
(Протокол № 11 від 29.10.2018 р.)

Житомир

2018

УДК 336.1:355.018

П 49

Рецензенти:

д.е.н., проф. О.М. Грабчук

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

д.е.н., проф. Н.С. Педченко

Полтавський університет економіки і торгівлі (м. Полтава)

д.е.н., проф. Н.В. Трусова

Таврійський державний агротехнологічний університет (м. Мелітополь)

Полчанов А.Ю.

П 49 Розвиток фінансового потенціалу держави в системі постконфліктного відновлення : монографія. – Житомир : ЖДТУ, 2018. – 464 с.

ISBN 978-966-683-510-2

Монографія присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних положень та формуванню практичних рекомендацій щодо розвитку фінансового потенціалу держави в системі постконфліктного відновлення. Базовою ідеєю дослідження є провідна роль фінансових ресурсів та можливостей економічних агентів для їх залучення з метою подолання наслідків воєнних конфліктів та забезпечення розвитку суспільства після завершення бойових дій.

Видання рекомендовано для магістрів, аспірантів, докторантів та осіб, які цікавляться проблемами постконфліктного відновлення економіки в Україні та світі.

УДК 336.1:355.018

ISBN 978-966-683-510-2

© Полчанов А.Ю., 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОСТКОНФЛІКТНОГО ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	8
1.1. Історичний розвиток постконфліктного відновлення національних економік	8
1.2. Постконфліктне відновлення як система	44
1.3. Вплив воєнного конфлікту на національну економіку: ключові наслідки та механізм відновлення	68
Висновки до першого розділу.....	93
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ	95
2.1. Фінансовий потенціал як економічна категорія	95
2.2. Місце фінансового потенціалу держави в постконфліктному відновленні економіки	116
2.3. Вплив інформаційних технологій на розвиток фінансового потенціалу держави.....	140
Висновки до другого розділу.....	159
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ	162
3.1. Розвиток методичних підходів до оцінки фінансового потенціалу держави.....	162
3.2. Сучасний стан розвитку фінансового потенціалу України ...	182
3.3. Особливості розвитку фінансового потенціалу України в умовах воєнного конфлікту.....	208
Висновки до третього розділу	233

РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУТІВ НА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ ПОСТКОНФЛІКТНОГО ВІДНОВЛЕННЯ	235
4.1. Вплив міжнародних фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави у постконфліктний період.....	235
4.2. Місце банківської системи у постконфліктному зміцненні фінансового потенціалу держави	258
4.3. Перспективи зміцнення фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнних конфліктів на основі розвитку небанківських фінансово-кредитних інститутів.....	279
Висновки до четвертого розділу.....	300
РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ У ПОСТКОНФЛІКТНИХ УМОВАХ	302
5.1. Розвиток методичних положень оцінки фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнних конфліктів.....	302
5.2. Перспективи постконфліктного відновлення під впливом ІТ-трансформації фінансового потенціалу держави.....	324
5.3. Концепція розвитку фінансового потенціалу держави в постконфліктних умовах	345
Висновки до п'ятого розділу	358
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	360
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	366
ДОДАТКИ.....	433

ВСТУП

Тенденції до загострення міжнародної військово-політичної напруженості на фоні неоднозначної динаміки показників економічного розвитку стали одним із ключових глобальних викликів сучасності. Успішність заходів з постконфліктного відновлення є основою для встановлення довготривалого миру та попередження воєнних конфліктів у майбутньому.

У той самий час соціально-економічні трансформації, що відбуваються в Україні та світі, потребують впровадження нових підходів до подолання наслідків воєнних конфліктів. Цього також вимагає зміна природи ведення військових операцій, ускладнення взаємозв'язків між складовими системи постконфліктного відновлення, розбалансованість національних економік та фінансових ринків, стрімкий розвиток інформаційних технологій.

Обмеженість фінансових ресурсів держави для потреб відновлення та погіршення можливостей їх залучення як у країні, так із зовнішніх джерел, є однією із суттєвих проблем політики подолання наслідків воєнних конфліктів та становить значний науковий інтерес. Актуальність дослідження напрямків розвитку фінансового потенціалу держави в системі постконфліктного відновлення також визначається нестабільною військово-політичною ситуацією в Україні, внутрішніми фінансовими протиріччями, а також слабкістю позицій держави та вітчизняних компаній на міжнародних ринках капіталу. Крім того, зміцнення фінансового потенціалу є важливою передумовою для забезпечення національної економічної безпеки та розвитку українського суспільства.

Відаючи належне здобуткам сучасної економічної науки щодо подолання наслідків воєнних конфліктів, невирішеними залишаються проблеми забезпечення постконфліктного відновлення на основі фінансового потенціалу держави, розвиток якого визначається заходами фінансової політики, розробленими за допомогою комплексної оцінки такого

потенціалу, роллю фінансових інститутів у економіці, а також рівнем використання інформаційних технологій у фінансовій сфері.

Метою представленої монографії є обґрунтування теоретико-методологічних положень та формування практичних рекомендацій щодо розвитку фінансового потенціалу держави в системі постконфліктного відновлення.

Окреслена мета була деталізована у розрізі окремих завдань дослідження, що і визначило структуру монографії.

У першому розділі монографії *«Теоретичні основи постконфліктного відновлення національної економіки»* досліджено історичний розвиток постконфліктного відновлення національних економік, розкрито зміст постконфліктного відновлення, визначено ключові наслідки впливу воєнного конфлікту на національну економіку та механізм її відновлення.

Другий розділ *«Теоретико-методологічні засади формування та розвитку фінансового потенціалу держави»* присвячений уточненню змісту фінансового потенціалу як економічної категорії, визначенню його місця у постконфліктному відновленні економіки, а також обґрунтуванню трансформації фінансового потенціалу держави на основі розвитку інформаційних технологій.

У третьому розділі *«Оцінка розвитку фінансового потенціалу України»* узагальнено існуючі методичні підходи до аналізу фінансового потенціалу держави, на основі чого було оцінено сучасний стан розвитку фінансового потенціалу України та запропоновано методичний підхід до оцінки фінансового потенціалу України в період воєнного конфлікту.

Вплив міжнародних фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави у постконфліктний період, удосконалення теоретико-методологічних засад визначення ролі банківських та небанківських фінансових інститутів у постконфліктному зміцненні фінансового потенціалу держави були розглянуті у четвертому розділі *«Вплив фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави в системі постконфліктного відновлення»*.

У п'ятому розділі *«Перспективи розвитку фінансового потенціалу держави у постконфліктних умовах»* надано пропозиції з удосконалення оцінки фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнних конфліктів, визначено перспективи постконфліктного відновлення під впливом ІТ-трансформації фінансового потенціалу, а також розроблено концепцію розвитку фінансового потенціалу держави в умовах постконфліктного відновлення.

Представлена монографія найбільш повно відображає ключові аспекти розвитку фінансового потенціалу держави в системі постконфліктного відновлення.

***

Хочу висловити подяку ректору Житомирського державного технологічного університету, доктору економічних наук, професору Віктору Валерійовичу Євдокимову та колективу кафедри фінансів і кредиту за підтримку та створені сприятливі умови для проведення наукових досліджень.

Моя щира вдячність науковому консультанту, завідувачу кафедри фінансів і кредиту Житомирського державного технологічного університету, доктору економічних наук, професору Наталії Георгіївні Виговській за надані поради, розуміння, терпіння та значний внесок у проведені дослідження.

Дякую за особисту підтримку, критичні та слушні зауваження, а також пропозиції, без яких монографія не побачила б світ, професору кафедри фінансів і кредиту, доктору економічних наук, професору Олександровичу Петруку.

Особливо вдячний своїм рецензентам – доктору економічних наук, професору Оксані Миколаївні Грабчук, доктору економічних наук, професору Наталії Сергіївні Педченко, а також доктору економічних наук, професору Наталії Вікторівні Трусовій.

Висловлюю подяку моїй родині, які з повагою та розумінням ставляться до моєї роботи.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОСТКОНФЛІКТНОГО ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Історичний розвиток постконфліктного відновлення національних економік

Виникнення та збройне вирішення конфліктів є характерними для всіх етапів розвитку людської цивілізації, при цьому з плином часу змінювалися не лише причини початку бойових дій (від контролю за територією до ідеологічних та етнічних) та методи їх ведення, але й підходи до відбудови постраждалих територій.

З огляду на це, важливим є вивчення сутності постконфліктного відновлення економіки з позиції його становлення для виявлення тенденцій та закономірностей розвитку. Саме це обумовлює необхідність використання історичного методу дослідження, особливо для визначення причини повторення конфліктів у новітній історії людства та їх попередження.

Обрана тематика висвітлена в публікаціях вітчизняних і зарубіжних дослідників, проте, як правило, зосереджена на відбудові економік після військових компаній Наполеона Бонапарта або світових воєн ХХ ст., оминаючи при цьому події, що мали місце до цього.

Серед публікацій, спрямованих на вивчення історичного розвитку людства, і економіки зокрема, до початку ХІХ ст. варто виділити роботи В.А. Белявського [20], М.М. Дандамаєвої [82], Дж.Дж. Марка (J.J. Mark) [576], П. Матіаса (Peter Mathias) та П. О'Браєна (Patrick O'Brien) [579], А. Меддісона (A. Maddison) [574], В.Ф. Цигульського [379]. Водночас недостатня увага приділяється питанню відновлення національної економіки, що і визначило цільову спрямованість дослідження.

При цьому варто зазначити, що у публікаціях, присвячених питанням постконфліктного відновлення, вживаються терміни «воєнний конфлікт» та «військовий конфлікт», зокрема як варіанти перекладу англомовних аналогів «armed conflict», рідше «military conflict». На даний момент питання узгодженості використання цих питань залишається дискусійним, про що свідчать роботи [86; 226], а тому в межах цього дослідження, ці два поняття можна ототожнити.

Обсяг доступних даних про відбудову зруйнованих воєнними конфліктами економік, в міру занурення в минуле різних держав світу, все більшою мірою ґрунтується не на результатах досліджень істориків чи задокументованих спостереженнях очевидців тогочасної доби, а на роботах релігійно-міфологічного характеру. Тут можна згадати описане у Біблії знищення стародавнього міста Ієрихон, накладене на його відбудову прокляття, та власне саме відродження через 500 років за часів правління царя Ахави (орієнтовно IX ст. до н.е.) Вефілянином Ахілом. Достовірність згаданих подій досі є предметом дискусії серед істориків, водночас розкопки підтверджують факт знищення міста та його відбудову [302].

Історичним також є конфлікт між Вавилонським та Ассирійським царствами у VIII–VII ст. до н.е. Так, спираючись на могутність ассирійської армії, царю Тіглатпаласару III вдалося значно розширити свої володіння та підкорити поневолені країни. Ключові місця в його соціально-економічній політиці відводилися посиленню податкового тиску на нових територіях та масовому переселенню захоплених племен (політика «насаху»), спрямованому на ослаблення опору останніх та формування централізованої унітарної держави [379, с. 31], проте внаслідок таких процесів, які ще називають «арамеїзацією» [82, с. 10], малочисельні ассирійці втрачали власну ідентичність.

За таких умов унія Ассирії з Вавилоном виглядала досить перспективною, оскільки ці народи були «нерозривно пов'язані спільністю походження, історичної долі, релігії, культури і звичаїв, говорили на

близьких один одному діалектах однієї аккадської мови, писали одним і тим же клинописом» [20], а місто Вавилон вважалося священним для асирійців.

Внутрішньодержавна боротьба, що тривала протягом кількох поколінь після об'єднання царств, між асирійською та вавилонською елітами призвела до війни останньої за свою незалежність, проте заколот був придушений царем Синаххерибом, а саме місто було повністю знищено у 689 р. до н.е. [576].

Відбудова Вавилону почалася через 9 років одразу із приходом до влади нового царя Асархаддона, який сконцентрував більшість ресурсів на відновлювальних роботах. Значна увага приділялася будівництву релігійних та оборонних споруд, реабілітації жителів міста, проведенню земельної реформи, та вирішенню проблеми із поверненням до первинного стану русла річки Євфрат, яке було свідомо змінено заваленими уламками зруйнованого Вавилону, та могло мати негативні екологічні наслідки [20].

Відродження міста, його винятковості та значущості спричинило черговий виток боротьби всередині держави, що не обійшлося без сепаратистських повстань, та врешті-решт дозволило одержати незалежність Вавилонському царству.

Відбудова економіки після воєнних конфліктів в історії Стародавнього світу мала місце і раніше. Як зазначають історики, під час відновлення народного господарства спостерігався дефіцит робочої сили, спричинений людськими втратами від бойових дій, що призводив до підвищення заробітних плат та рівня життя [190, с. 83]. Крім того, в період слабкості влади монарха та державного регулювання розвивається торгівля та лихварство, поширюється рабство (зокрема, через неспроможність позичальників повернути борги), відбувається концентрація у руках обмеженого кола осіб головного на той час фактора виробництва – землі. Водночас зростання чисельності населення в умовах обмеженості ресурсів сприяло безробіттю, бідності, соціальній напрузі, що заклало фундамент майбутніх конфліктів як у самій країні, так і стосовно інших держав.

Історія розвитку людської цивілізації охоплює кількатисячолітній етап із значною кількістю воєн, подекуди спровокованих революційними змінами у веденні бойових дій, такими як використання луків, бойової колісниці, македонської фаланги, поява вогнепальної зброї, політичними та соціальними чинниками, в зв'язку з чим дуже важко визначити ключові воєнні конфлікти та акцентувати увагу на вивченні досвіду відновлення національних економік від останніх.

За підрахунками П. Брека (Peter Brecke), лише в період з 1400 до 2000 р., можна говорити про 3 708 конфліктів у світі [443]. Графічне відображення проведеного групування цих даних нами представлено на рис. 1.1.

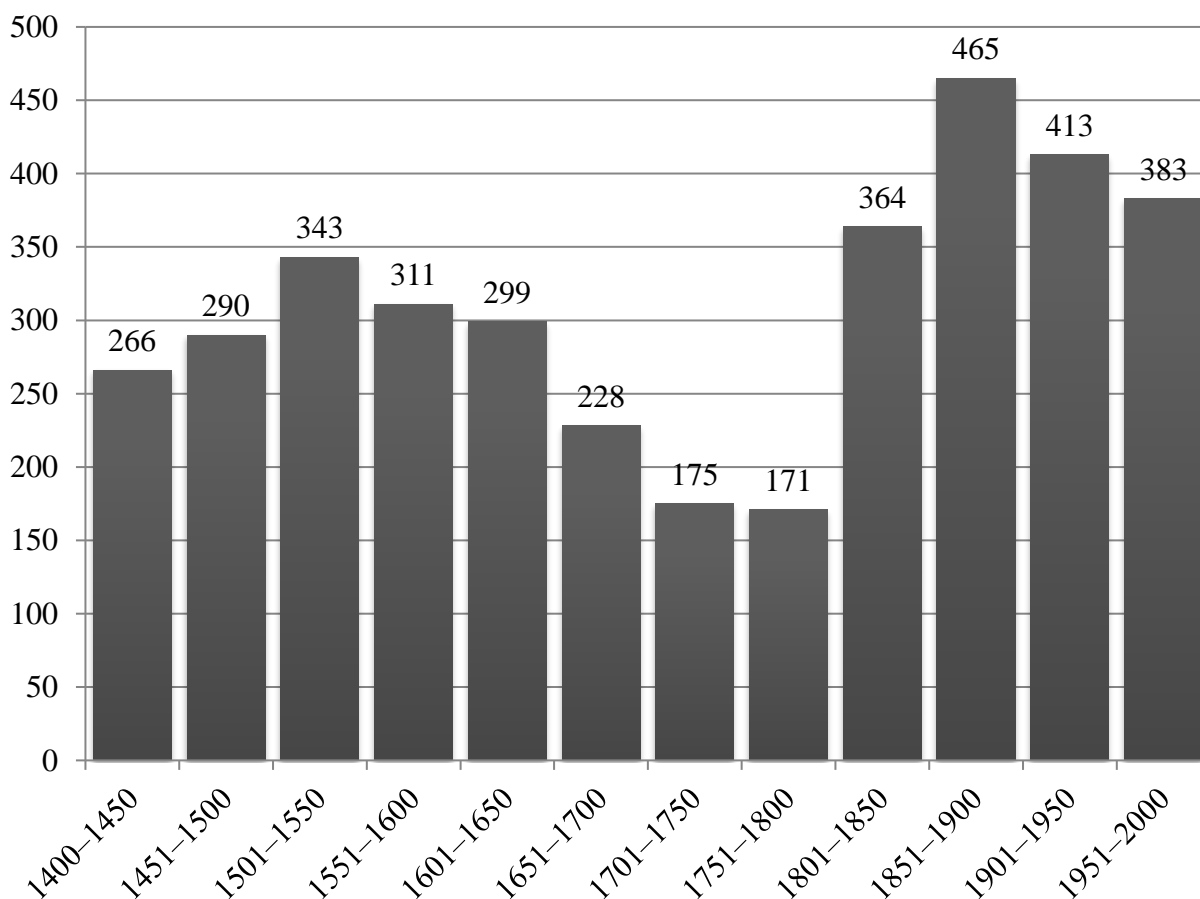

Рис. 1.1. Воєнні конфлікти в світі протягом 1400–2000 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [443]

При цьому варто зазначити, що розмежування воєн відбувалося за роками їх початку, оскільки тривалість конфліктів дуже сильно варіюється (від одnodенної військової операції радянських військ в Чехословаччині 21 серпня 1968 р. до 43-річної війни за незалежність іспанських Нідерландів протягом 1566–1609 рр.).

Спираючись на базу даних Агнуса Меддісона [574], ми проаналізували економічний розвиток 20 країн світу протягом XVI – XIX ст. Дані за 1500 р., 1600 р., 1700 р. та 1820 р. наведені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

ВВП та населення країн світу протягом 1500–1820 рр.

Країна	ВВП, млн. дол.				Населення, тис. чол.			
	1500 р.	1600 р.	1700 р.	1820 р.	1500 р.	1600 р.	1700 р.	1820 р.
Австрія	1 414	2 093	2 483	4 104	2 000	2 500	2 500	3 369
Бельгія	1 225	1 561	2 288	4 529	1 400	1 600	2 000	3 434
Данія	443	569	727	1 471	600	650	700	1 155
Фінляндія	136	215	255	913	300	400	400	1 169
Франція	10 912	15 559	19 539	35 468	15 000	18 500	21 471	31 250
Німеччина	8 256	12 656	13 650	26 819	12 000	16 000	15 000	24 905
Італія	11 550	14 410	14 630	22 535	10 500	13 100	13 300	20 176
Нідерланди	723	2 072	4 047	4 288	950	1 500	1 900	2 333
Норвегія	183	266	361	777	300	400	500	970
Швеція	358	532	945	2 107	550	760	1 260	2 573
Швейцарія	411	750	1 068	2 165	650	1 000	1 200	1 986
Велика Британія	2 815	6 007	10 709	36 232	3 942	6 170	8 565	21 239
Австралія	180	180	180	173	450	450	450	334
Нова Зеландія	40	40	40	40	100	100	100	100
Канада	100	100	86	738	250	250	200	816
Сполучені Штати Америки	800	600	527	12 548	2 000	1 500	1 000	9 981
Китай	61 800	96 000	82 800	228 600	103 000	160 000	138 000	381 000
Індія	60 500	74 250	90 750	111 417	110 000	135 000	165 000	209 000
Японія	7 700	9 620	15 390	20 739	15 400	18 500	27 000	31 000
Туреччина	3 780	4 740	5 040	6 478	6 300	7 900	8 400	10 074
Світ всього	248 321	331 344	371 058	693 502	438 428	556 148	603 490	1 041 708

Примітка. Дані по країнам без урахування колоній, а вартість ВВП наведена у доларах США 1990 р. з урахуванням паритету купівельної спроможності.

Джерело: [574]

Досить помітним є взаємозв'язок між обсягом валового внутрішнього продукту (ВВП) та чисельністю населення, що можна пояснити ключовою роллю такої трудомісткої галузі, як сільське господарство у тогочасній економіці. Аналіз динаміки ВВП на душу населення в обраних країнах

протягом досліджуваного періоду свідчить про поступове підвищення рівня продуктивності виробництва у європейських країнах, його різке зростання у Канада і США (у 1820 р. порівняно з 1700 р.) та незначну позитивну зміну в Азії.

Повертаючись до динаміки конфліктів, варто звернути увагу на їх різке зростання в першій половині XIX ст., що можна пов'язати із завершенням процесу формування одних імперій та початком цього процесу для інших держав, першими результатами індустріальної революції та посиленням глобалізаційних процесів. Ключовими гравцями на світовій арені на той час були Велика Британія та Франція, конфлікт між якими визначив долю економіки тієї епохи.

Як зазначає проф. С.З. Мошенський, за обсягами промислового виробництва Франція напередодні 1790 р. поступалася лише Великій Британії [182, с. 130], при цьому, безпосередньо в Європі концентрувалася лише четверта частина виробництва, і лише після індустріальної революції такий розподіл зазнав суттєвих змін (табл. 1.2.). Незважаючи на те, що конфлікт мав місце лише на території одного континенту, його наслідки мали глобальний характер.

Таблиця 1.2.

Розподіл світового промислового виробництва в 1750–1900 рр., %

№ з/п	Регіон	Рік					
		1750	1800	1830	1860	1880	1900
1	Європа в цілому	23,2	28,1	34,2	53,2	61,3	62,0
1.1.	<i>Великобританія</i>	1,9	4,3	9,5	19,9	22,9	18,5
1.2.	<i>Імперія Габсбургів</i>	2,9	3,2	3,2	4,2	4,4	4,7
1.3	<i>Франція</i>	4,0	4,2	5,2	7,9	7,8	6,8
1.4	<i>Германські держави</i>	2,9	3,5	3,5	4,9	8,5	13,2
1.5	<i>Італійські держави</i>	2,4	2,5	2,3	2,5	2,5	2,5
1.6	<i>Росія</i>	5,0	5,6	5,6	7,0	7,6	8,8
2	США	0,1	0,8	2,4	7,2	14,7	23,6
3	Японія	3,8	3,5	2,8	2,6	2,4	2,4
4	Третій світ	73,0	67,7	60,5	36,6	20,9	11,0
4.1	<i>Китай</i>	32,8	33,3	29,8	19,7	12,5	6,2
4.2	<i>Індія та Пакистан</i>	24,5	19,7	17,6	8,6	2,8	1,7

Джерело: [518, с. 183]

Після приходу до влади перед Наполеоном стояла важлива проблема стабілізації як національної економіки в цілому, так і окремих її складових, зокрема фінансового ринку, податкової системи. Розглядаючи Велику буржуазну революцію як внутрішній конфлікт в країні, важливим для нашого дослідження є вивчення досвіду відновлення національної економіки від такого конфлікту в умовах зовнішньої агресії (Франція перебувала у стані війни з Великобританією та Австрією). З огляду на це, антикризові заходи були зорієнтовані на одержання ефекту в максимально короткий строк, що зумовило директивний характер фінансової політики. З метою монетарної централізації у 1800 році було створено Банк Франції (для порівняння такий регулятор у Великобританії був заснований у 1694 р.), що через три роки отримав виключне право на емісію франків [565, с. 32], було відновлено роботу організованого біржового ринку, регламентовано діяльність його учасників, обмежено доступ іноземного капіталу [182, с. 134].

Незважаючи на зроблені кроки, підірваний за десятиріччя авторитет Франції як боржника, порівняно з Великобританією як ключовим опонентом, обумовлював для першої вищу вартість залучення фінансування. Частково цю проблему було вирішено за рахунок продажу колоній, позик іноземних кредиторів, зацікавлених у послабленні позицій Великобританії, та військових операцій, реалізуючи принцип «армія повинна сама себе годувати». В цьому контексті можна згадати нав'язаний військовий союз, який змушував Іспанію підтримувати Наполеона, виплачуючи щорічні субсидії для підтримки армії та беручи участь у континентальній блокаді всупереч власним національним інтересам [1, с. 248]. Ключовим наслідком посилення державного регулювання у Франції став відтік приватного капіталу, в тому числі до Великобританії, для якої була характерна більша лібералізація фінансового ринку.

Континентальна торгова блокада острівної держави не принесла бажаних результатів, оскільки скорочення товарообороту із залежними від Франції європейськими країнами з 16,65 млн. фунтів в 1805 р. до 3,48 млн. в

1811 р. компенсувалося за рахунок активізації торгівлі з рештою світу, а дефіцит необхідної англійської сировини погіршував якість товарів, що вироблялися французькими мануфактурами. Так, обсяг британського експорту у 1810 р. порівняно з 1805 р. зріс більше, ніж на 20 %, з 51 млн. фунтів до 62,7 млн. фунтів [182, с. 136].

Податкова політика нового уряду була спрямована на створення умов для розвитку промисловості та стимулювання підприємницької діяльності, що пояснює структуру податкових надходжень (табл. 1.3.). Так, у 1800 році прямі податки у Франції забезпечили 49 % надходжень, водночас їх частка у Великій Британії складала лише 27 %, а ось частка непрямих податків становила 46 та 49 % відповідно.

Таблиця 1.3.

Частка прямих та непрямих податків у загальній сумі податкових надходжень Великої Британії та Франції у 1715–1810 рр., %

Рік	Частка прямих податків		Частка непрямих податків		Частка інших видів надходжень	
	Британія	Франція	Британія	Франція	Британія	Франція
1715	27	61	69	34	4	5
1720	26	н/д	69	н/д	5	н/д
1725	20	48	76	47	4	5
1730	24	48	73	47	3	5
1735	17	59	81	37	2	4
1740	26	48	73	47	1	5
1745	32	57	66	39	2	4
1750	28	н/д	71	н/д	1	н/д
1755	21	46	76	45	3	9
1760	26	н/д	72	-	2	н/д
1765	22	54	75	42	3	4
1770	18	50	75	45	7	5
1775	18	49	77	47	5	4
1780	21	45	73	51	7	4
1785	18	48	76	46	6	6
1790	17	38	75	51	8	11
1800	27	49	65	46	8	15
1810	33	н/д	61	н/д	6	н/д

Примітка. Виділено роки воєнних конфліктів
Джерело: [579, с. 622]

Аналіз абсолютних значень податкових надходжень (табл. 1.4.) свідчить про підвищення податкового тиску під час воєнних конфліктів як за часів монархії, так і за часів республіки, а у постконфліктний період спостерігається його зниження.

Крім того, нами було співставлено роки економічних спадів у Великій Британії та Франції протягом 1750–1816 рр. з роками початку воєнних конфліктів, у яких останні брали участь [443; 449, с. 134]. У результаті було виявлено, що з 16 років, протягом яких спостерігалася рецесія, 10 років співпадали з початком воєнних конфліктів за участю Великій Британії, а у Франції – 5 з 10 років, що підкреслює чутливість економіки до бойових дій.

Таблиця 1.4.

Податкові надходження у Франції протягом 1715–1808 рр.

Рік	Податкові надходження, млн. ліврів	Податкові надходження відносно 1715 р., %	Населення тис. чол.	Податкові надходження на одну особу, ліврів
1715	137	100	19250	7,12
1725	171	125	20403	8,38
1730	198	145	21625	9,16
1735	238	174	21600	11,02
1740	190	139	21600	8,80
1745	219	160	21568	10,15
1750	174	127	21535	8,08
1755	214	156	20507	10,44
1765	237	173	24257	9,77
1770	188	137	25035	7,51
1775	225	164	25640	8,78
1780	272	199	26455	10,28
1785	251	183	26640	9,42
1790–91	287	209	27022	10,62
1803–04	313	228	28857	10,85
1807–08	401	293	29237	13,72

Примітка. Виділено роки воєнних конфліктів.

Джерело: [579, с. 611]

В цілому напередодні війни з Росією уряду Франції вдалося відбудувати національну економіку після революційних перетворень, проте держава майже повністю використала свій відновлювальний потенціал, і

виявилася неспроможною забезпечити на належному рівні фінансування наступних військових кампаній, що певною мірою могло визначити їх результат.

Проблема відбудови національних економік після воєнних конфліктів має глибоке історичне коріння, водночас обмеженість даних про конкретні заходи та їх ефект, що мали місце в той історичний проміжок часу, ускладнює вивчення даного питання. Було виявлено визначальну роль держави у процесах відбудови, особливо на прикладі політики Наполеона Бонапарта напередодні франко-російської війни.

Визначальним у розвитку тогочасних держав світу був розвиток аграрного сектору, і тому його відновлення, в основному, залежало від доступної для обробки землі та залученої до цього робочої сили, дефіцит якої спостерігався по завершенні конфлікту, зокрема відчувалися втрати чоловічого населення. Особливо це простежується у залежності між обсягом ВВП і чисельністю населення у 1600 р., 1700 р. та 1820 р. та підтверджується результатами кореляційно-регресійного аналізу.

Важливим також є вивчення постконфліктного відновлення економіки від інших ключових подій в історії людства, зокрема після Громадянської війни в США.

Революційні зміни в організації виробництва, відкриття нових територій, становлення фінансово-кредитних відносин у XIX – на поч. XX ст. були тісно пов'язані, а зазвичай були причинами та наслідками воєнних конфліктів тієї епохи. Вивчення досвіду відновлення економік дає можливість виявити та попередити можливі проблеми відновлення вітчизняного потенціалу після бойових дій на Сході України та уникнути минулих помилок.

Серед робіт, проведених в цьому напрямку, варто виділити публікації К. О'Роурке (Kevin H. O'Rourke), в якій автор оцінив глобальний економічний вплив Французької революції та військових кампаній Наполеона Бонапарта [602], та Д. Клафама (J.H. Clapham) щодо економічної

ситуації у післявоєнний час [458], а також спільне дослідження М. Бордо (Michael D. Bordo) і Ю. Уайта (Eugene N. White), присвячене розвитку фінансової системи Великої Британії та Франції в період конфлікту [437]. Водночас залишилося поза увагою питання узагальнення відновлювальних заходів, фінансування обороноздатності в умовах постійних конфліктів.

Після завершення Наполеонівських війн відновлення економік переможених країн та країн-переможців відбувалося по-різному. Наприклад, у Великій Британії спостерігалось зростання промислового виробництва порівняно з воєнним часом, утвердження її домінуючої ролі у міжнародній торгівлі (42 % торгового флоту світу у 1820 р. [602, с. 149]), водночас варто підкреслити зростання державного боргу Великої Британії до 848 млн. фунтів стерлінгів у 1817 р., тобто на 83,5 % порівняно з 1798 р. [458, с. 321], з одночасним зниженням вартості його обслуговування.

Торговельна блокада сприяла розвитку галузей, спрямованих на імпортозаміщення, а тому їх відновлення відбувалося швидше порівняно із залежними від закордонних поставок виробництвами. В цьому контексті варто підкреслити позитивний вплив воєнного конфлікту в Європі на динамічний розвиток текстильної промисловості в США [631]. Також важливим є закріплення за Швейцарією статусу нейтральної держави, що визначило її подальший економічний розвиток.

Після завершення конфлікту Франція зобов'язалася сплатити країнам коаліції контрибуції у розмірі 24 млн. фунтів стерлінгів, водночас державний борг порівняно з Великою Британією був у рази менший, що пов'язують з банкрутством держави як позичальника за часів революції (відбулося списання більшої частини боргів) та одержаними від захоплених країн виплатами, особливо від Пруссії (фінансування військових компаній відбувалося без залучення позик) [458, с. 321]. Крім того, територія самої Франції, її інфраструктура та промислові об'єкти не зазнали тих руйнувань, як це мало місце в Росії, Австрії та Пруссії, і у 1818 р. країна виконала більшу частину зобов'язань перед країнами-переможцями та була звільнена

від окупаційних військ. Сільське господарство залишалося провідною галуззю в економіці, в якій була зайнята переважна більшість населення, і після демобілізації саме тут спостерігався значний приплив робочої сили, на противагу ситуації у промислово більш розвиненій Великій Британії.

В цілому варто зазначити, що виявлення впливу бойових дій на аграрний сектор у післявоєнній Європі було ускладнено неврожаєм і голодом у 1816–1817 рр. [183, с. 341] та скороченням чисельності населення як постачальника ключового фактора виробництва.

Нерівномірність розвитку національних економік у мирний час сприяло активізації міжнародної торгівлі, про що свідчить зміна коефіцієнтів відкритості економік європейських країн (відношення експорту та імпорту до ВВП) протягом 1820–1870 рр. (табл. 1.5.). Серед країн, орієнтованих на зовнішню торгівлю, варто виокремити Нідерланди, Португалію, Грецію та Велику Британію, що успішно використовували своє географічне положення.

Таблиця 1.5.

Коефіцієнт відкритості національних економік країн Європи у 1820–1870 рр.

Країна	1820 р.	1830 р.	1840 р.	1850 р.	1860 р.	1870 р.	Середнє значення
Австрія	н/д	11,4 %	14,2 %	13,2 %	18,7 %	29,0 %	17,3 %
Бельгія	н/д	н/д	19,0 %	26,7 %	31,3 %	35,6 %	28,2 %
Данія	7,5 %	17,5 %	27,5 %	36,5 %	29,7 %	35,7 %	25,7 %
Фінляндія	н/д	н/д	н/д	н/д	20,7 %	31,7 %	26,2 %
Франція	9,8 %	8,2 %	10,7 %	13,0 %	20,2 %	23,6 %	14,3 %
Німеччина	н/д	н/д	н/д	19,2 %	23,2 %	36,8 %	26,4 %
Греція	н/д	н/д	н/д	н/д	42,7 %	45,6 %	44,2 %
Угорщина	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	19,4 %	19,4 %
Італія	н/д	н/д	н/д	н/д	16,1 %	18,3 %	17,2 %
Нідерланди	33,0 %	25,8 %	53,4 %	64,0 %	96,4 %	115,4 %	64,7 %
Норвегія	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	33,9 %	33,9 %
Португалія	н/д	н/д	н/д	42,4 %	33,9 %	33,7 %	36,7 %
Іспанія	н/д	6,0 %	н/д	8,5 %	10,6 %	12,1 %	9,3 %
Швеція	н/д	5,7 %	6,8 %	13,8 %	20,0 %	29,4 %	15,1 %
Велика Британія	21,4 %	18,8 %	25,2 %	27,8 %	41,8 %	43,6 %	29,8 %

Джерело: [449, с. 106]

Відновлення економіки Російської імперії як одного з членів антинаполеонівської коаліції відбувалося за рахунок грошової емісії, державної фінансової підтримки мешканцям зруйнованих міст, особливо Москви і Смоленська, введення окремих обмежень протекціоністського характеру, зовнішніх запозичень [332]. З метою стимулювання розвитку промисловості, торгівлі та сільського господарства у 1817 р. було засновано Державний комерційний банк Російської імперії [3]. Діяльність банку мала свою специфіку на українських територіях, зокрема при відкритті Одеське відділення зіткнулося з конкуренцією з боку приватних банкірів, що призвело до адміністративного тиску на останніх через заборону приватних кредитних установ в Одесі у 1819 р. [160]. Проте недооцінка кредитних ризиків призвела до відтоку капіталу з банку та його реорганізації у 1860 р., після чого останній почав виконувати функції центрального банку.

Найбільше проблем у Росії було пов'язано з необхідністю проведення аграрної реформи та подоланням технологічної відсталості від Західної Європи, проте новаторські ідеї імператора Олександра I не були реалізовані. У результаті відбудова національної економіки здійснювалося повільно на фоні значного соціального напруження.

Необхідність централізації фінансового сектору сприяла становленню центральних банків у провідних європейських країнах. Так, окрім Великої Британії і Франції, вони з'явилися у Нідерландах (1814 р.), Австрії (1816 р.), Норвегії (1816 р.), Данії (1818 р.) та Іспанії (1829 р.). Поява такого інституту у Німеччині відбулася вже після об'єднання у 1875 р., з одночасним наданням монопольного права на грошову емісію, яке на той час вже мали раніше створені центральні банки. Більш детальна інформація про дати створення, встановлення монополії на випуск грошей та перехід до золотомонетного стандарту в Європі наведено в табл. 1.6.

Проголошені Великою буржуазною революцією цінності свободи, рівності та братства, які проектувалися і на площину економічних відносин, були відповіддю застарілій європейській системі організації виробництва,

фінансів та суспільства в цілому, що ґрунтувалася на рабстві, низькокваліфікованій робочій силі та особливому статусі землевласників. Невирішеність цих проблем стала однією з причин воєнних конфліктів, що мали місце в середині XIX ст., зокрема в Європі у 1848–1849 рр., та під час Громадянської війни в США.

Таблиця 1.6.

Центральні банки країн Європи напередодні Першої світової війни

Країна	Центральний банк	Рік заснування	Рік одержання монополії на емісію грошей	Рік переходу до золотомонетного стандарту
Великобританія	Банк Англії	1694	1844	1816
Франція	Банк Франції	1800	1848	1878
Німеччина	Рейхсбанк	1875	1875	1871
Бельгія	Національний банк	1850	1850	1878
Нідерланди	Банк Нідерландів	1814	-	1877
Данія	Національний банк Данії	1818	1818	1873
Фінляндія	Банк Фінляндії	1811	1886	1878
Норвегія	Банк Норвегії	1816	1816	1875
Швеція	Ріксбанк	1668	1897	1873
Італія	Банк Італії	1893	-	1884
Австро-Угорщина	Австро-Угорський банк	1816	1816	1902
Португалія	Банк Португалії	1822	-	1900
Іспанія	Банк Іспанії	1829	1874	1854

Джерело: [449, с. 140]

Саме на необхідності вивчення досвіду останньої наголошують окремі дослідники [151; 390], що вивчають питання постконфліктного відновлення вітчизняної економіки. Схожість між ситуаціями, в яких опинилася сьогодення Україна та США середини XIX ст., проявляється у конфлікті інтересів бізнесу більш промислово розвиненої Півночі проти рабовласницького Півдня, подібно до економічного дисбалансу між Сходом України та Центральною і Західною її частинами.

Процес відбудови зруйнованого війною Півдня США тривав протягом 1865–1877 рр., та отримав назву Реконструкції (Reconstruction Era) [625].

До числа ключових його рис можна зарахувати:

1) прийняття у 1867 р. Акту про Реконструкції (у англомовних джерелах First Reconstruction Act) [510], що передбачало введення воєнного стану на території сепаратистських штатів, збереження військової присутності федеральних військ та виконання останніми значної частини функцій виконавчої влади, що дозволило стабілізувати ситуації в перші післявоєнні роки та організувати проведення виборів;

2) збереження єдності країни відбувалося на конституційній основі із збереженням базових на той час демократичних цінностей з дотриманням відповідних законотворчих процедур, крім того відбулося розширення повноважень регіонів, закріплення норм щодо попередження сепаратизму [194, с. 387];

3) створення механізму одержання на пільгових умовах від держави земельних ділянок для ведення власного господарства (хоч Акт про гомстеди був прийнятий під час війни у 1862 р., для мешканців Півдня він став доступним після завершення конфлікту). Особливе значення це мало для звільнених від рабства людей та іммігрантів;

4) необхідність відбудови постраждалих територій зумовила зміну в системі оподаткування, що передбачала підвищення податків на майно, які виступали головним джерелом надходжень бюджету у Північних регіонах, тоді як на Півдні таку роль відігравали збори та податки від продажу, особливо від работоргівлі [506, с. 220]. Такі заходи змушували землевласників продавати землю, яку вони не мали змоги утримувати, що підвищувало ефективність сільськогосподарського виробництва;

5) завершення війни стимулювало відновлення транспортної інфраструктури, особливо мережі залізничних доріг та портів, що, в свою чергу, дало поштовх до розвитку суміжних галузей. Оскільки головним ініціатором перетворень були федеральний уряд та муніципалітети, можливості яких були обмежені податковими надходженнями, було використано кошти залучені на позичковій основі. Варто виділити проблеми,

що мали місце в цій сфері, зокрема факти корупції та шахрайства підприємців, що не дозволило повною мірою використати мобілізовані ресурси;

б) боротьба за рівність прав громадян, заходи щодо підвищення рівня грамотності населення та підтримка підприємницької ініціативи створили фундамент для розвитку середнього класу.

В цілому у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., для яких також були характерні воєнні конфлікти, відбулися позитивні зрушення в організації виробництва як промислової, так і сільськогосподарської продукції, торгівлі та фінансах.

За результатами аналізу динаміки ВВП на душу населення у провідних європейських країнах та США (рис. 1.2.), можна зробити висновок про суттєве підвищення ефективності економіки Швейцарії, що не брала участі у воєнних конфліктах, а вдало використовувала своє становище.

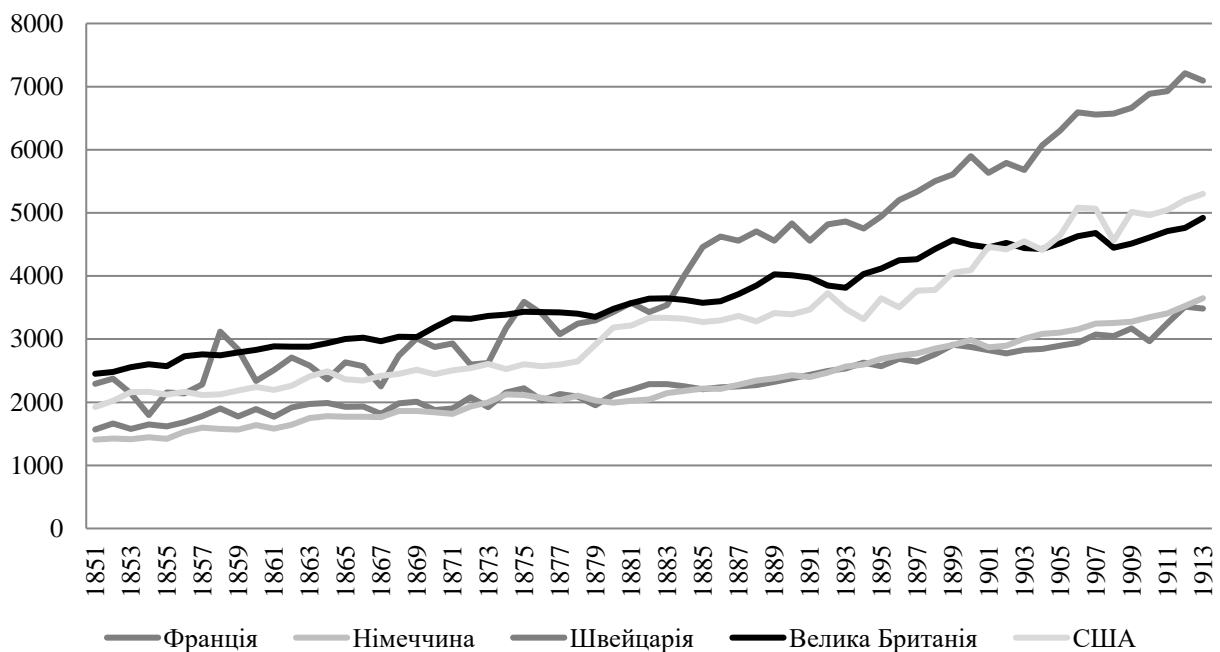

Рис. 1.2. ВВП на душу населення у провідних європейських країнах та США у 1850–1913 рр., дол. США

Примітка. Дані наведені у доларах США 1990 р. з урахуванням паритету купівельної спроможності

Джерело: побудовано автором на основі [574]

ВВП на душу населення в США перевищив аналогічний показник у Великій Британії лише на початку ХХ ст., в той час абсолютне значення ВВП перевищило у 1872 р., а завершення процесу Реконструкції в США сприяло збільшенню такого розриву. Економічне відставання Франції від інших провідних країн напередодні Першої світової війни було пов'язано з програшем у франко-пруській війні (1870–1871 рр.), за результатами якої країна не лише зазнала чергової зміни форми правління, але й втратила ключові промислові центри (Ельзас і Лотарингію) і була зобов'язана виплатити контрибуції (а до того часу на окупованих територіях залишалися німецькі війська, утримання яких здійснюється за рахунок переможеної сторони), крім того відбувався відтік капіталу до країн з більш високою нормою прибутку [159, с. 99].

Найбільш відкритою в Європі (виходячи із співвідношення експорту та імпорту до ВВП) протягом 1870–1913 рр. залишалися економіка Нідерландів (179,6 % у 1913 р.), а найменш – царської Росії (13,8 %) [449, с. 8]. Більш деталізована інформація наведена в таблиці 1.7.

Таблиця 1.7.

Коефіцієнт відкритості національних економік країн Європи у 1870–1913 рр.

Країна	1870 р.	1880 р.	1890 р.	1900 р.	1913 р.	Середнє значення
Австрія	29,0 %	25,5 %	25,2 %	26,8 %	24,1 %	26,12 %
Бельгія	35,6 %	53,2 %	55,6 %	65,4 %	101,4 %	62,24 %
Данія	35,7 %	45,8 %	48,0 %	52,8 %	61,5 %	48,76 %
Фінляндія	31,7 %	50,8 %	39,3 %	47,6 %	56,2 %	45,12 %
Франція	23,6 %	33,5 %	28,2 %	26,8 %	30,8 %	28,58 %
Німеччина	36,8 %	32,1 %	30,1 %	30,5 %	37,2 %	33,34 %
Греція	45,6 %	42,3 %	39,4 %	42,3 %	29,4 %	39,80 %
Угорщина	19,4 %	23,7 %	22,1 %	22,3 %	20,8 %	21,66 %
Італія	18,3 %	18,3 %	15,9 %	19,0 %	23,9 %	19,08 %
Нідерланди	115,4 %	100,5 %	112,3 %	124,1 %	179,6 %	126,38 %
Норвегія	33,9 %	36,1 %	43,6 %	43,4 %	50,9 %	41,58 %
Португалія	33,7 %	43,8 %	45,3 %	48,9 %	57,4 %	45,82 %
Росія	н/д	14,4 %	15,0 %	11,4 %	13,8 %	13,65 %
Іспанія	12,1 %	14,8 %	18,8 %	22,6 %	22,3 %	18,12 %
Швеція	29,4 %	37,3 %	44,9 %	39,4 %	34,7 %	37,14 %
Швейцарія	н/д	78,2 %	81,9 %	67,2 %	64,5 %	72,95 %
Великобританія	43,6 %	46,0 %	46,6 %	42,4 %	51,2 %	45,96 %

Джерело: [450, с. 8]

Окрім активної зовнішньої торгівлі, особливого значення набувають іноземні інвестиції, так на початку 1914 р. майже $\frac{3}{4}$ світових іноземних інвестицій мали походження з трьох європейських країн – Великої Британії (41,8 %), Франції (19,8 %) та Німеччині (12,8 %). При цьому географічний розподіл капіталовкладень відповідав сферам впливу цих держав – країни Нового Світу (58,7 %) – для Великої Британії, Росія (25,1 %) – для Франції, Австро-Угорщина (12,8 %) та Італія (17,9 %) – для Німеччини (табл. 1.8.).

Таблиця 1.8.

Географічний розподіл іноземних інвестицій Великої Британії, Франції та Німеччини у 1870–1913 рр.

Регіон (країна)	Велика Британія	Франція	Німеччина
Європа, у т.ч.	9,7 %	61,1 %	53,3 %
<i>Росія</i>	3,4 %	25,1 %	7,7 %
<i>Османська імперія</i>	1,0 %	7,3 %	7,7 %
<i>Австро-Угорщина</i>	1,0 %	4,9 %	12,8 %
<i>Іспанія і Португалія</i>	0,8 %	8,7 %	7,2 %
<i>Італія</i>	1,0 %	2,9 %	17,9 %
<i>Інші країни</i>	2,5 %	12,2 %	0,0 %
Південна та Північна Америка	58,7 %	17,7 %	31,9 %
Африка	9,1 %	7,3 %	8,5 %
Азія	11,5 %	4,9 %	4,3 %
Решта світу	11,0 %	9,0 %	2,0 %

Джерело: [450, с. 12]

Динаміка військових видатків провідних країн світу протягом 1830–1913 рр. тісно пов'язана із масштабом конфліктів, у яких останні брали участь (рис. 1.3.). До числа періодів зростання видатків можна зарахувати Кримську війну 1853–1856 рр. (Росія, Франція, Велика Британія), вже згадані Громадянську війну в США та франко-пруську війну, російсько-турецьку війну 1877–1878 рр., англо-бурську війну 1899–1902 рр., а також російсько-японську війну 1904–1905 рр. Крім того очевидною була тенденція до загального зростання військових видатків у аналізованому періоді.

Також було вивчено взаємозв'язок військових видатків країн в середині основних військово-політичних блоків, так спостерігалася більш помітна їх взаємозалежність у Центральних держав (Німеччини, Італії та Австро-

Угорщини) порівняно з Антантою (Франція, Велика Британія, Росія), та може бути пов'язано із модернізацією оборонної сфери після завершення конфліктів на континенті в кінці XIX – на початку XX ст. (табл. 1.9).

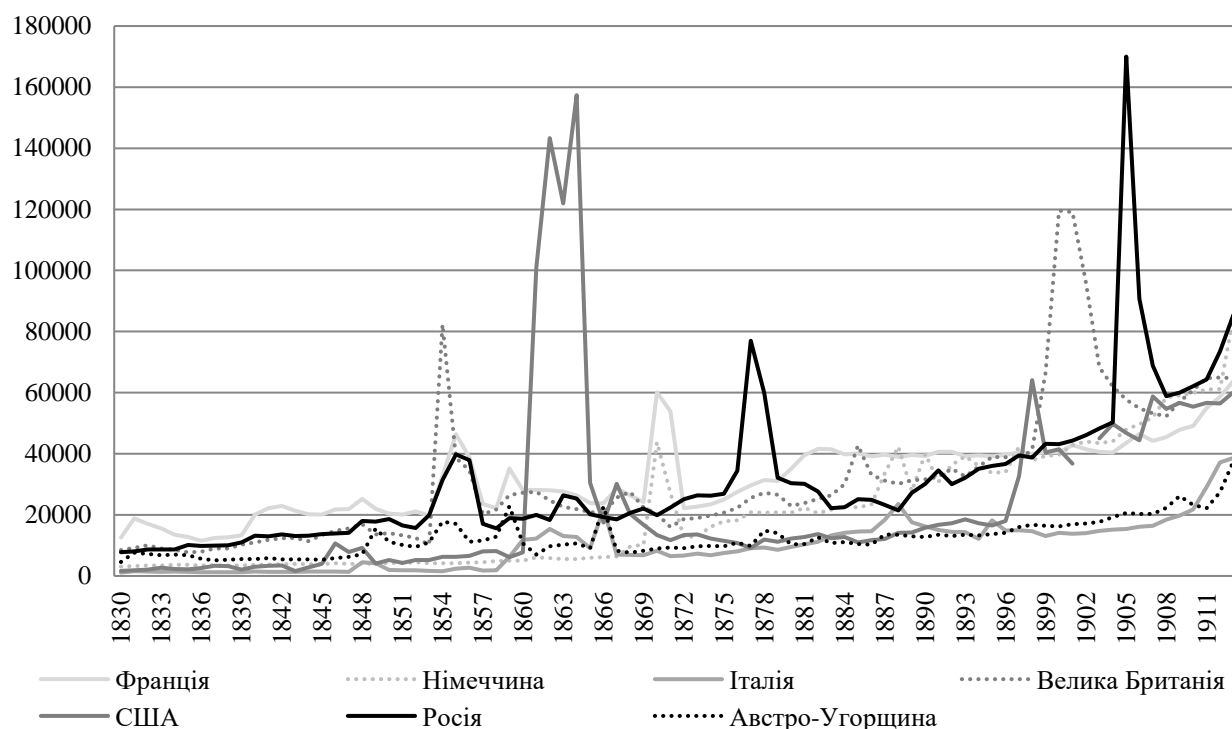

Рис. 1.3 Військові видатки країн світу у 1830–1913 рр., тис. фунтів стерлінгів
Джерело: побудовано автором на основі [472]

Таблиця 1.9.

Значення коефіцієнтів кореляції між військовими видатками провідних країн світу у 1830–1913 рр.

Країна	Франція	Німеччина	Італія	Велика Британія	США	Росія	Австро-Угорщина
Франція	1						
Німеччина	0,8545*	1					
Італія	0,7785*	0,8435*	1				
Велика Британія	0,6613*	0,6989*	0,5862*	1			
США	0,3261*	0,3365*	0,5119*	0,3615*	1		
Росія	0,6263*	0,7142*	0,5921*	0,5953*	0,3435*	1	
Австро-Угорщина	0,7378*	0,7810*	0,7820*	0,6804*	0,3583*	0,6974*	1

Примітка. Рівень значимості: * 1 %

Джерело: розрахунки автора

Обтяжливість військових видатків для економіки визначається їх часткою у ВВП та загальнодержавних видатках. Графічне відображення позиції провідних країн залежно від частки їх військових видатків наведено на рис. 1.4. За даними показниками до найбільш мілітаризованих економік (перевищує середні з-поміж провідних країн значення у 4 % від ВВП та 24,5 % державних видатків) можна зарахувати Японію (5,0 % та 32,2 % відповідно). Найбільша концентрація державних коштів для потреб армії спостерігалася у Німеччині (54,1 %), а найменша у Австро-Угорщині (12 %).

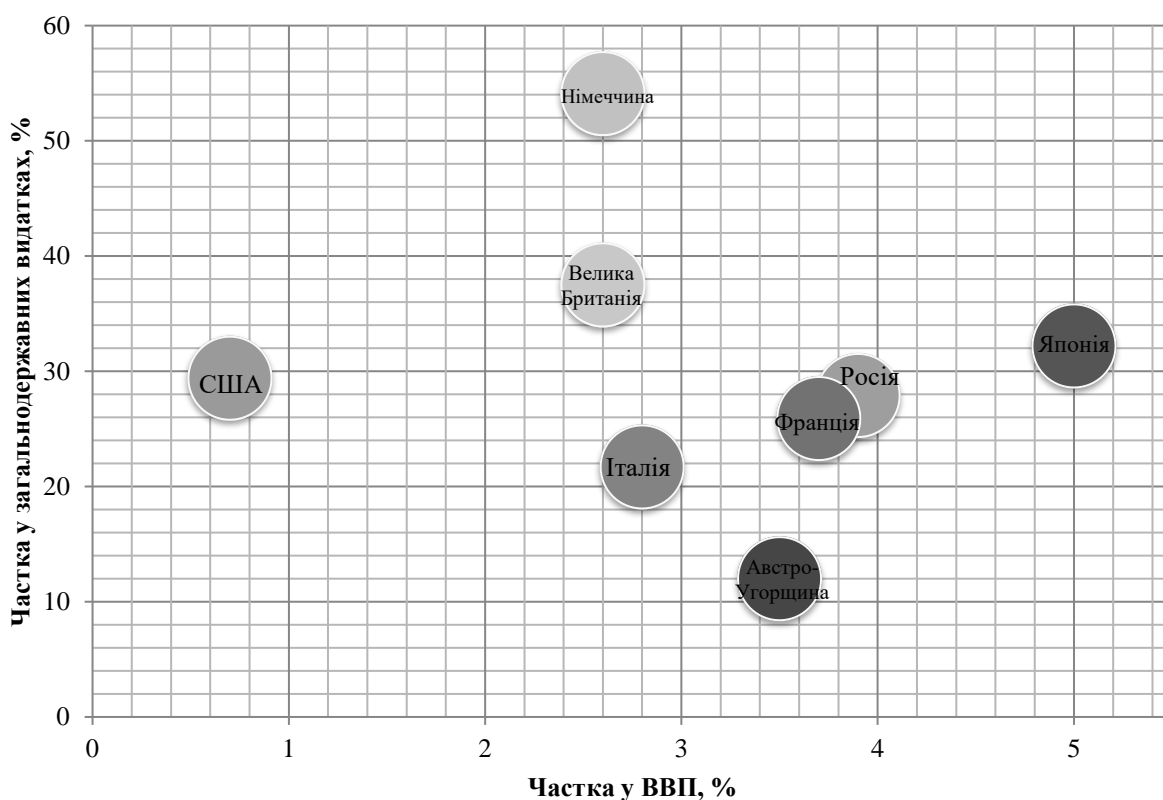

Рис. 1.4 Позиції провідних країн світу щодо відносних значень військових видатків протягом 1870–1913 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі [450, с. 8]

Цілком очевидно, що обсяг військових витрат визначається чисельністю збройних сил та спроможністю економіки їх фінансувати без суттєвого порушення макроекономічної рівноваги. В межах даного дослідження ми спробували визначити вплив чисельності збройних сил (тис. чол.) та обсягів промислового виробництва (використано обсяг виробництва

металургії як ключової галузі) на військові видатки провідних країн світу у 1830–1913 рр. (табл. 1.10.).

Таблиця 1.10.

Значення коефіцієнтів кореляції між військовим видатками та продукцією металургії й чисельністю збройних сил у 1830–1913 рр.

Фактор	США	Велика Британія	Франція	Німеччина	Австро-Угорщина	Італія	Росія
Продукція металургії	0,41345*	0,41399*	0,8474*	0,94801*	0,83209*	0,72981*	0,71484*
Чисельність збройних сил	0,76100*	0,86419*	0,82685*	0,89676*	0,09383	0,78432*	0,79514*

Примітка. Рівень значимості: * 1 %

Джерело: розраховано автором на основі [472]

Результати проведеного кореляційно-регресійного аналізу свідчать про суттєвий вплив обох факторів на видатки у Німеччині та Франції й дещо нижчий його рівень у Італії та Росії. Залежність між військовими видатками та обсягами виробництва металургії у США та Великій Британії не мала чіткого лінійного характеру, на відміну від чисельності збройних сил, про що свідчить значення відповідних коефіцієнтів кореляції.

Узагальнюючи накопичений до Першої світової війни досвід відновлення національних економік після воєнних конфліктів, можна зробити такі висновки:

1) ключовою у постконфліктному відновленні є роль держави, яка має створити умови для залучення інвестицій, забезпечення безпеки та правопорядку, за допомогою таких інструментів, як:

- фінансова централізація, в межах якої змінювалися система оподаткування та функціонування фінансового ринку, створювалися центральні банки;

- закріплення домінуючої ролі країн-переможців та обмеження можливостей переможених, що проявлялося у виплаті контрибуцій, одержанні привілейованих прав на діяльність на окупованих територіях;

- активізація співробітництва у галузі торгівлі, фінансів розвитку інфраструктури між колишніми учасниками конфлікту через скасування торговельних блокад та інших протекціоністських заходів в інтересах переможців.

2) питанню обороноздатності, навіть у мирний час, приділялася значна увага, а обсяги фінансування даної сфери залежали від економічного потенціалу країни, про що свідчать результати кореляційного-регресійного аналізу взаємозв'язку між військовими видатками та чисельністю збройних сил і обсягами виробництва металургії у провідних країнах світу протягом 1830–1913 рр.

Воєнні конфлікти пронизують всю історію людської цивілізації та дають поштовх до революційних змін у різних аспектах суспільного життя. Перша світова війна мала безпрецедентний на той час характер і призвели до катастрофічних наслідків, в тому числі для економіки. Вивчення досвіду постконфліктного відновлення надасть можливість виявити закономірності цього процесу та попередити можливі прорахунки, подібні до тих, що мали місце після Першої світової війни.

Перша світова війна або, як її називали після завершення, Велика світова війна (Great World War) кардинально відрізнялася від попередніх конфліктів та викликала значний науковий інтерес вчених, оскільки за словами очевидців «до теперішньої війни виробництво країни ніколи не було цілком перетворено у військове в тому сенсі, щоб весь виробничий апарат народного господарства став служити війні» [186, с. 5]. Серед робіт в даному напрямі варто виокремити публікації Е. Гекшера «Економіка Світової війни» (1917) [71], Е. Богарта «Direct and indirect costs of the great world war» (1920) [433] М. Нахімсона «Світове господарство до та після війни» (1925) [186], Й.М. Кулішера «Огляд світового господарства з початку війни до початку 1925» (1925) [156], Я.А. Йоффе «Блокада та народне господарство у світову війну» (1929) [110] та В. Єфремова «Світова війна та її наслідки» (1925) [99]. Наведений в цих публікаціях цифровий матеріал та розробки стали

потужною інформаційною базою для досліджень наступними поколіннями вчених.

Безпосередні витрати на ведення війни 1914–1918 рр., за підрахунками Е. Богарта, склали 208 млрд дол. США, з яких 145 млрд дол. США були понесені країнами Антанти та її союзниками, 63 млрд дол. США – країнами Троїстого союзу, що в цілому в 10 разів перевищувало аналогічні витрати країн разом за 1793–1913 рр. [433, с. 267].

Неготовність економік країн-учасниць до тривалої війни призвела до необхідності активного втручання держави в перерозподіл ресурсів, результатом чого стало різке зростання частки державних видатків у ВВП (табл. 1.11.).

Таблиця 1.11.

Частка державних видатків різних країн у ВВП у 1913–1918, % [448, с. 27]

Рік	Франція	Німеччина	Велика Британія	США
1913	10,0	9,8	8,1	1,8
1914	22,3	23,9	12,7	1,9
1915	46,4	43,8	13,3	1,9
1916	47,2	50,3	37,1	1,5
1917	49,9	59,0	37,1	3,2
1918	53,5	50,1	35,1	16,6

Всеохоплююча підтримка військово-промислового комплексу створила значні дисбаланси між галузями, одні з яких працювали на межі можливостей, інші – зупинилися, зокрема орієнтовані на експорт до країн-супротивників, а скорочення попиту на товари військового призначення після завершення війни лише посилювало нестабільність.

Після Першої світової війни питання попередження подібних конфліктів та відновлення від них мало вже зовсім інший характер, ніж це мало місце раніше, свідченням чого було створення Ліги націй. Саме цією міжнародною організацією, на думку А. Вільямса (Andrew J. Williams), стосовно Австрії був здійснений перший ґрунтовний аналіз фінансових та економічних проблем, а також розроблено план відновлення економіки [692, с. 546]. На прохання уряду цієї країни, що втратила більшу частину своєї

території, населення та промислового потенціалу, фінансовим комітетом Ліги націй був розроблений та затверджений у 1922 р. план дворічної фінансової реконструкції Австрії, який передбачав надання короткострокової позики у розмірі 3,5 млн. фунтів стерлінгів для збалансування бюджету, зовнішнє управління національною економікою в обмін на 20-річну відстрочку сплати репарацій. Згодом було надано 585 млн. фунтів стерлінгів кредиту на погашення існуючих зобов'язань (259 млн. фунтів стерлінгів), створення резервів (50 млн. фунтів стерлінгів) та покриття бюджетного дефіциту (276 млн. фунтів стерлінгів). У результаті було досягнуто макрофінансової стабілізації та у 1925 р. процес санації було офіційно завершено, що надало поштовх до подібних заходів у інших країнах (табл. 1.12) [26, с. 260].

Таблиця 1.12.

Санація національних економік під егідою Ліги націй після 1924 р.

№ з/п	Країна (рік)	Обсяг фінансування	Характеристика
1	Угорщина (1924)	10,0 млн. фунтів стерлінгів	З ініціативи сусідніх країн було розпочато аналогічну австрійській процедуру реструктуризації.
2	Вільне місто Данциг (1925)	1,6 млн. фунтів стерлінгів	Підтримка та стабілізація муніципального бюджету та фінансової системи
3	Естонія (1926)	1,35 млн. фунтів стерлінгів	Реформа центрального банку, створення іпотечного інституту, стабілізація валютного курсу
4	Греція (1924)	12,3 млн. фунтів стерлінгів 9 млн. фунтів стерлінгів	Перший транш (1924) було спрямовано на відновлення сільського господарства та підтримку біженців, а другий (1927) для збалансування бюджету і стабілізації валютного курсу
5	Болгарія (1926)	0,4 млн. фунтів стерлінгів 2,9 млн. фунтів стерлінгів	Вирішення проблеми біженців, реформа фінансової системи, посилений контроль за виконанням умов позики та виплат контрибуцій (Болгарія була союзницею переможених країн, і була зобов'язана сплачувати контрибуцію)

Джерело: систематизовано автором на основі [26]

Водночас варто зазначити, що постконфліктне відновлення за участю міжнародних організацій частково обмежувало суверенітет країн-реципієнтів допомоги, та проявлялося у погодженні бюджетів з Лігою націй, обмеженні конкуренції, посиленні впливу іноземного капіталу, особливо Великої

Британії, яка виступала провідним кредитором згаданих країн. Подібні умови були не прийняті Португалією, що у 1927 р. звернулася за підтримкою.

Окремої уваги заслуговує фінансово-економічний стан післявоєнної Німеччини як основної винуватиці конфлікту. Величезний розмір накладених репарацій, що становив 269 млрд золотих марок (еквівалент 100 000 т золота), у разі перевищував ВВП країни [346] та можливість її виплати у визначений строк. Після зупинки виконання фінансових зобов'язань у 1921 р. французько-бельгійськими військами була окупована Рейнська демілітаризована зона, після втручання Великої Британії для урегулювання ситуації обсяг репарацій було скорочено до 132 млрд золотих марок, проте проблему вирішено не було, і конфлікт повторився у 1923 р. окупацією Рурського регіону.

Відновлення платоспроможності Німеччини стало можливим після реалізації планів Дауеса та Юнга (табл. 1.13.). Варто зазначити, що репарації, накладені на Німеччину після Першої світової війни, були повністю виплачені у 2010 р., через 91 рік після підписання Версальського мирного договору [346].

Відновлення економіки СРСР відбулося завдяки запровадженій новій економічній політиці, що передбачала зниження рівня державного втручання та послаблення податкового тиску, розвиток торгівлі, дрібного підприємництва. Проте ґрунтовна оцінка результативності заходів, що мали місце на українських територіях та в світі в цілому, а також їх значення в довгостроковій перспективі ускладнено початком і наслідками світової кризи 1929–1933 рр. та зародженням нових конфліктів.

Військові видатки провідних на той час країн світу почали активно зростати саме після завершення кризи (рис 1.5.). Беззаперечними лідерами за їх обсягом напередодні Другої світової війни були Німеччина (7,4 млрд дол. США у 1938 р.) та СРСР (5,4 млрд дол. США у 1938 р.).

Порівняльна характеристика Плану Дауеса та Юнга

План Дауеса (1924–1929)	План Юнга (1930–1931)
<i>Графік виплат репарацій</i>	
зменшення щорічних виплат, зокрема у 1924 р. до 1 млрд золотих марок	збільшення строків виплат та зміна розмірів; зупинка виплат зобов'язань під час світової кризи у 1931 р. (загальний мораторій на борги)
<i>Джерела виплат</i>	
доходи важкої промисловості та залізниці; підвищення непрямих податків (на цукор, тютюн, алкогольні напої)	
<i>Дії зовнішніх кредиторів</i>	
надання позик (21 млрд золотих марок за весь строк); посилення впливу англо-американського капіталу; перепідпорядкування Рейхсбанку від уряду Німеччини до міжнародних кредиторів та введення рейсмарки	зниження впливу зовнішніх кредиторів; створення Банку міжнародних розрахунків для координації репараційних виплат; деокупація Рейнської зони

Джерело: побудовано автором на основі [69; 107; 214].

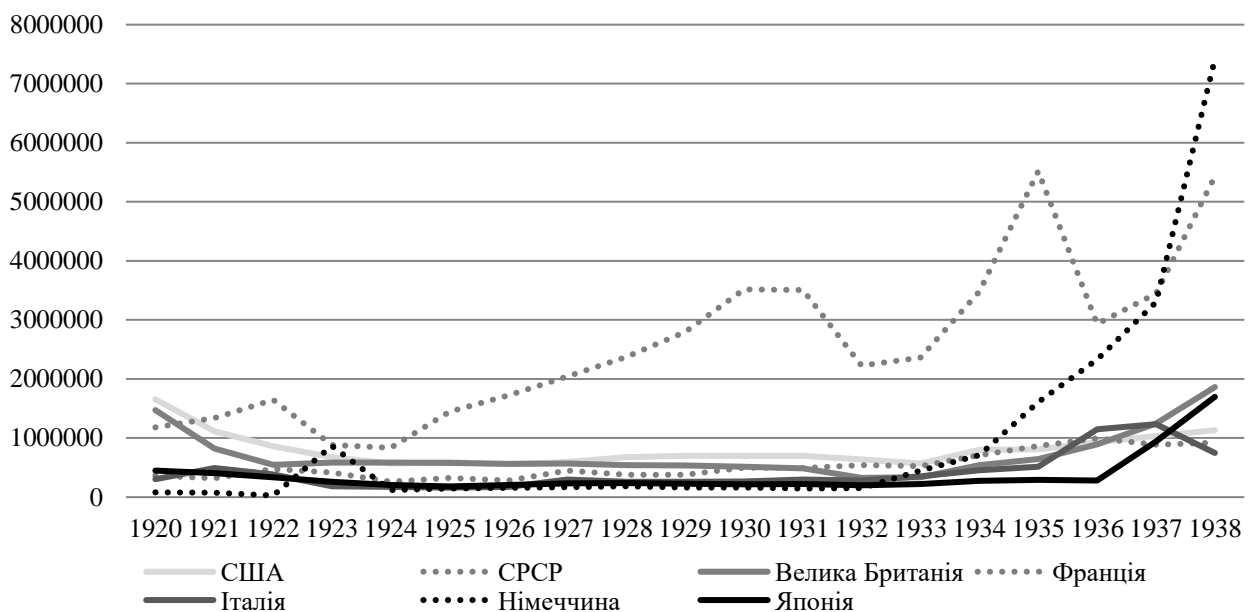

Рис. 1.5. Військові видатки країн світу у 1920–1938 роках, тис. дол. США

Джерело: побудовано автором на основі [472]

Аналогічно до попереднього історичного періоду ми вивчили взаємозв'язок між військовими видатками ключових військово-політичних блоків (табл. 1.14.). Найбільший рівень взаємозалежності спостерігався між

видатками країн Осі, зокрема між Японією та Німеччиною ($R = 0,9288$), та підтверджувалося їх активною співпрацею в оборонній сфері. Серед країн антигітлерівської коаліції суттєвим був зв'язок між видатками США та Великої Британії ($R = 0,8042$), а також СРСР та Франції ($R = 0,7741$).

Таблиця 1.14.

Значення коефіцієнтів кореляції між військовими видатками
провідних країн світу у 1920–1938 рр.

Країна	США	СРСР	Велика Британія	Франція	Італія	Німеччина	Японія
США	1						
СРСР	0,0975	1					
Велика Британія	0,8042*	0,3124	1				
Франція	0,2598	0,7741*	0,4335***	1			
Італія	0,4229***	0,4669**	0,5453**	0,8408*	1		
Німеччина	0,3486	0,6470*	0,7711*	0,7364*	0,6526*	1	
Японія	0,5116**	0,5128**	0,8657*	0,5411**	0,5514**	0,9288*	1

Примітка. Рівень значимості: * 1 %; ** 5 %; *** 10 %

З огляду на те, що значення військових видатків є абсолютними, важливо врахувати чисельність населення цих країн. Саме тому ми розрахували обсяг військових видатків на душу населення протягом 1920–1938 рр. у згаданих країнах, зокрема у 1938 р. найбільше їх значення було в Німеччині (108,4 дол. США), Великій Британії (38,5 дол. США) та СРСР (32,5 дол. США). Більш детальніша інформація з цього питання наведена в таблиці 1.15.

Напередодні Другої світової війни для всіх без винятку провідних країн світу характерним є збільшення частки військових видатків у ВВП порівняно з аналогічними показниками перед Першою світовою війною. Свідченням чого може бути посилення гонки озброєнь, підвищення капіталомісткості розробок у сфері національної безпеки та оборони. Водночас їх частка у загальнодержавних видатках у більшості країн скоротилася.

Таблиця 1.15.

Військові видатки країн світу на душу населення, дол. США

Рік	США	СРСР	Велика Британія	Франція	Італія	Німеччина	Японія
1920	15,6	8,5	31,8	9,3	8,4	1,3	8,0
1921	10,3	9,8	17,5	8,1	12,9	1,2	7,1
1922	7,8	12,1	12,4	12,1	10,1	0,5	5,8
1923	6,1	6,5	13,1	10,5	4,8	14,1	4,4
1924	5,0	6,1	13,0	6,5	4,5	1,9	3,5
1925	5,1	10,3	12,9	8,0	4,1	2,4	3,0
1926	4,8	12,0	12,4	6,9	4,4	2,5	3,4
1927	5,0	13,9	12,5	11,0	7,4	2,7	3,8
1928	5,6	15,8	11,9	9,3	6,4	2,9	3,8
1929	5,8	18,3	11,7	9,2	6,4	2,6	3,6
1930	5,7	22,7	11,2	12,0	6,5	2,5	3,4
1931	5,6	22,4	10,6	11,8	7,2	2,3	3,4
1932	5,1	14,1	7,0	13,0	6,8	2,3	3,0
1933	4,5	14,9	7,2	12,5	8,4	6,9	3,3
1934	6,3	21,9	11,6	16,9	10,8	10,8	4,1
1935	6,3	34,5	13,8	20,7	12,0	24,0	4,3
1936	7,3	18,2	19,0	23,7	26,8	34,6	4,0
1937	8,0	21,1	26,3	21,2	28,6	48,6	13,3
1938	8,7	32,5	38,5	21,9	17,1	108,4	23,9

Джерело: побудовано автором на основі [472; 574]

Графічне представлення позицій провідних країн світу, виходячи із відносного значення їх військових видатків, наведено на рис. 1.6.

Середнє значення питомої ваги військових видатків до ВВП та державних видатків серед провідних країн світу складало 3,78 та 22,9 % відповідно, що дещо нижче за аналогічні показники 1870–1913 рр. Виходячи з цих даних, найбільш мілітаризованою була економіка Італії (4,4 та 25,4 % відповідно), а найменш – Великої Британії (3,0 та 16,3 % відповідно) та США (1,2 та 22,4 % відповідно).

Залежність між військовими видатками та такими факторами, як обсяг виробленої металургійної продукції та чисельність збройних сил в аналізованому періоді, в цілому виявився менш суттєвим, ніж перед Першою світовою війною (табл. 1.16.). Суттєвим був зв'язок між військовими видатками та обсягами продукції металургії був у СРСР ($R = 0,8085$),

Німеччині ($R = 0,7060$) та Японії ($R = 0,6467$), та між військовими видатками та чисельністю збройних сил – у Німеччині ($R = 0,9082$), США ($R = 0,8302$) та Великій Британії ($R = 0,6022$). Цей факт може бути пояснений зростанням ролі військової техніки та озброєння.

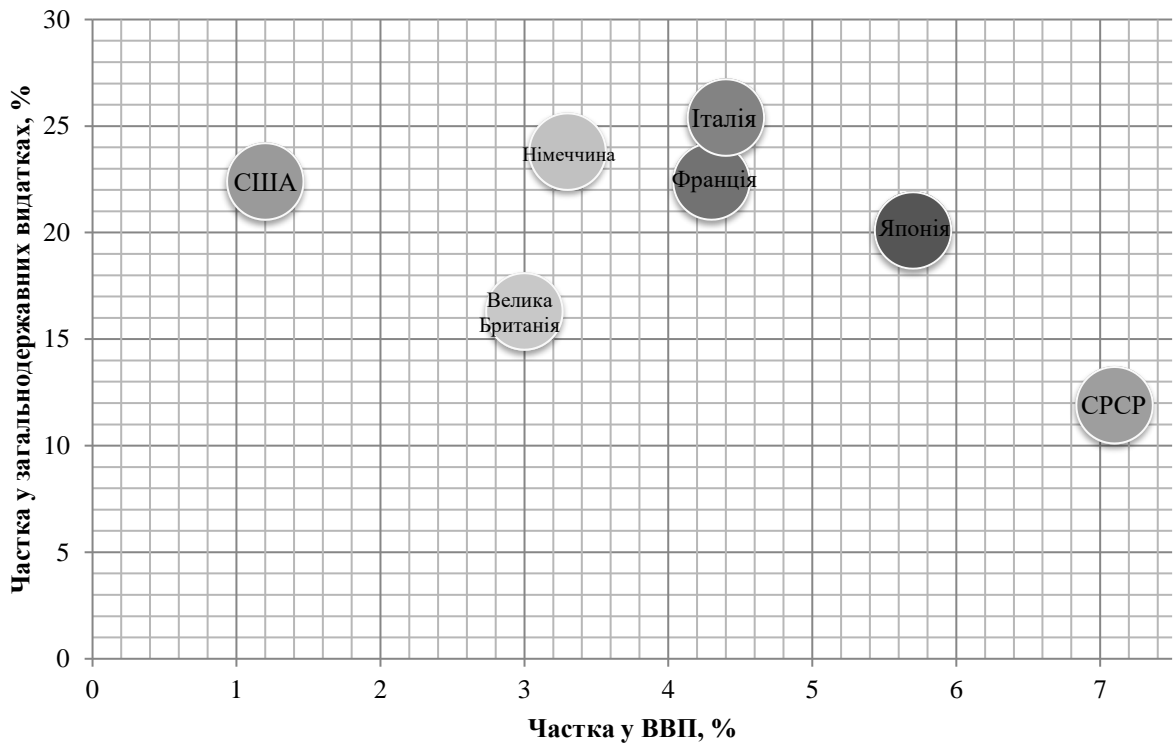

Рис. 1.6. Позиції провідних країна світу щодо відносних значень військових видатків протягом 1920–1938 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі [450, с. 8]

Таблиця 1.16.

Значення коефіцієнтів кореляції між військовим видатками та продукцією металургії та чисельністю збройних сил у 1920–1938 рр.

Фактор	США	Велика Британія	Франція	Німеччина	Італія	СРСР	Японія
Продукція металургії	-0,0496	0,4897**	-0,0762	0,7060*	0,3826	0,8085*	0,6467*
Чисельність збройних сил	0,8302*	0,6022*	-0,0137	0,9082*	0,1477	-0,2618	0,3198

Примітка. Рівень значимості: * 1 %; ** 5 %; *** 10 %

Особливої уваги заслуговує збереження за Швейцарією нейтралітету, як у Першій, так і Другій світових війнах. Такому статусу держава завдячує

активному дипломатичному співробітництву, внутрішній політичній стабільності та консолідації суспільства, стійкості фінансової та економічної систем. Водночас тяжкість ситуації, в якій опинилася країна, в період Другої світової війни, змінили підхід до ролі оборонної сфери, і, починаючи з 1939 р., обсяг військових видатків в цілому демонстрував зростання до закінчення холодної війни. Існує також думка, що, з огляду на високий рівень організації національної безпеки, Швейцарію можна вважати однією з найбільш мілітаризованих країн світу [595].

Безпрецедентні за своїми масштабами збитки від Першої світової війни зруйнували економічні системи багатьох країн Європи та світу. Ключовим джерелом для фінансування потреб держави у відновлювальних роботах вважалися репарації, обсяг яких не відповідав реальним можливостям переможених країн виконати такі зобов'язання, зокрема Німеччини.

Перші кроки створеної після війни Ліги націй та найбільш розвинених країн забезпечили економічне зростання в Угорщині, Естонії, Греції, Болгарії, Німеччині. Проте така підтримка була зосереджена на експортоорієнтованих галузях (наприклад, важка промисловість та машинобудування), оскільки необхідним було генерування валютних надходжень для їх подальшого повернення кредиторам, в результаті чого з'являлися величезні дисбаланси, що мали наслідком економічні та політичні кризи. Саме розвинені за рахунок іноземних інвестицій галузі німецької економіки були вдало переорієнтовані для військових потреб.

Виходячи з цього необхідно є реальна оцінка фінансового потенціалу переможених держав та формування дієвого механізму постконфліктного відновлення.

Складна військово-політична ситуація на Сході України не має аналогів у новітній історії незалежної української держави. В таких умовах найбільш гостро проявилися існуючі економічні проблеми, зокрема нерівномірний розвиток регіонів, слабкість фінансового сектору, неефективна податкова та бюджетна політики, відсутність дієвих інструментів для стимулювання малого та середнього бізнесу. З огляду на це,

перспективним виглядає вивчення світового досвіду постконфліктного відновлення після Другої світової війни.

Наслідки цього конфлікту для розвитку суспільства переоцінити дуже важко, виходячи з тих змін, причиною яких вона була. Варто зазначити, що для попередження наступної світової війни урядами США та Великої Британії розглядався досить радикальний варіант щодо післявоєнної Німеччини. Відповідно до пропозиції міністра фінансів США Г. Моргентау [594] передбачалося повне знищення потенціалу країни для ведення війни шляхом її розділення на південну та північну частину, знищення ключових галузей промисловості, демонтаж існуючих підприємств, повне роззброєння армії та фактичне її перетворення у аграрну країну. Водночас такий сценарій було відхилено через можливу нову гуманітарну та економічну катастрофу, а «кращим захистом від загрози німецького реваншу буде Європа, об'єднана економічним співробітництвом» практичною реалізацією чого став план Маршалла [216].

Загальний обсяг фінансової допомоги, що включав гранти та позики, виділений урядом США протягом 1948–1952 рр., складав більше 13 млрд дол. США, при цьому дві третини всього фінансування було направлено до Великої Британії (23,9 %), Франції (20,4 %), Італії (11,3 %) та ФРН (10,40 %). Розподіл коштів за країнами наведено на рисунку 1.17., що дає підстави стверджувати про переважання безповоротного фінансування у вигляді грантів.

Важливим є вивчення впливу наданої фінансової допомоги на приріст ВВП у відповідній країні за період дії програми 1947–1952 рр. Враховуючи, що у використаній базі даних Агнуса Меддісона [574], вартість ВВП наведено в доларах США 1990 р., обсяги фінансової допомоги були скориговані, з урахуванням рівня інфляції (1 дол. США у 1951 р. еквівалентний 5,04 дол. США у 1990 р. [549]). При цьому до розрахунків не було включено Ісландію, оскільки дані про ВВП цієї країни у відповідному періоді були відсутні (табл. 1.17.).

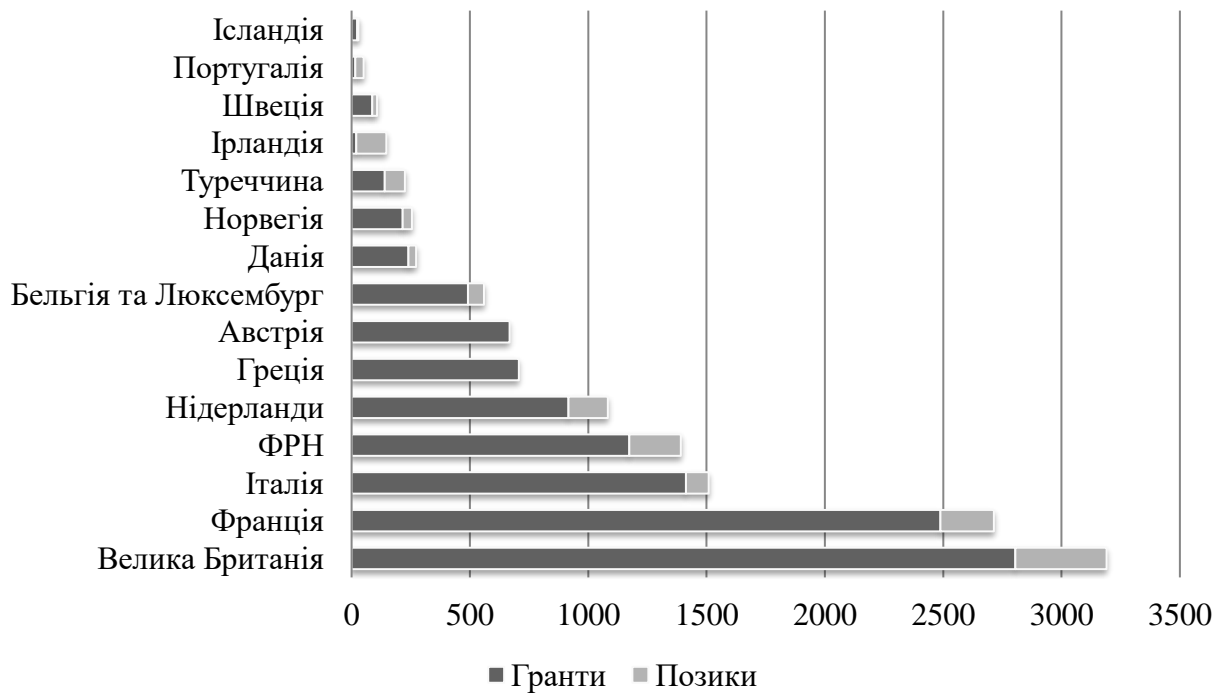

Рис. 1.7. Обсяг фінансової допомоги країнам Західної Європи відповідно до плану Маршалла, млн. дол. США [668]

Таблиця 1.17.

Обсяг фінансової допомоги країнам Західної Європи відповідно до плану Маршалла та приріст ВВП у 1947–1952 рр., млн. дол. США

№ з/п	Країна	ВВП		Приріст		Допомога			
		1947 р.	1952 р.	абс.	відн.	всього	у % до ВВП 1947 р.	в. т.ч.:	
								гранти	позики
1	Велика Британія	327 044	357 585	30 541	+9,3%	16 077	4,9%	14 137	1 939
2	Франція	168 330	240 287	71 957	+42,7%	13 677	8,1%	12 540	1 137
3	Італія	134 446	190 541	56 095	+41,7%	7 604	5,7%	7 123	482
4	ФРН	161 011	314 794	153 783	+95,5%	7 009	4,4%	5 915	1 093
5	Нідерланди	48 613	63 162	14 549	+29,9%	5 461	11,2%	4 621	840
6	Греція	13 272	15 878	2 606	+19,6%	3 562	26,8%	3 562	0
7	Австрія	15 102	27 484	12 382	+82,0%	3 366	22,3%	3 366	0
8	Бельгія	40 563	49 486	8 923	+22,0%	2 819	6,9%	2 476	343
9	Данія	25 020	30 144	5 124	+20,5%	1 376	5,5%	1 208	168
10	Норвегія	15 395	19 347	3 952	+25,7%	1 287	8,4%	1 089	198
11	Туреччина	29 064	43 295	14 231	+49,0%	1 135	3,9%	706	428
12	Ірландія	9 196	10 753	1 557	+16,9%	743	8,1%	97	646
13	Швеція	43 206	49 690	6 484	+15,0%	541	1,3%	438	103
14	Португалія	16 943	18 428	1 485	+8,8%	258	1,5%	76	182

Примітка. дані у доларах США 1990 р.

Джерело: [574; 668]

Найбільш вагомою відносно обсягу ВВП у 1947 р. виявилася допомога Греції (26,8 %) та Австрії (22,3 %), при цьому ці кошти були надані на

грантовій основі. Найменшою виявилася допомога для Швеції та Португалії – 1,3 та 1,5 % відповідно. Найбільш динамічний приріст ВВП протягом 1947–1952 рр. продемонстрували ФРН (+95,5 %), Австрія (+82,0 %) та Туреччина (+49,0 %). Графічне відображення приросту ВВП за аналізований період та обсягів наданої допомоги наведено на рис. 1.8.

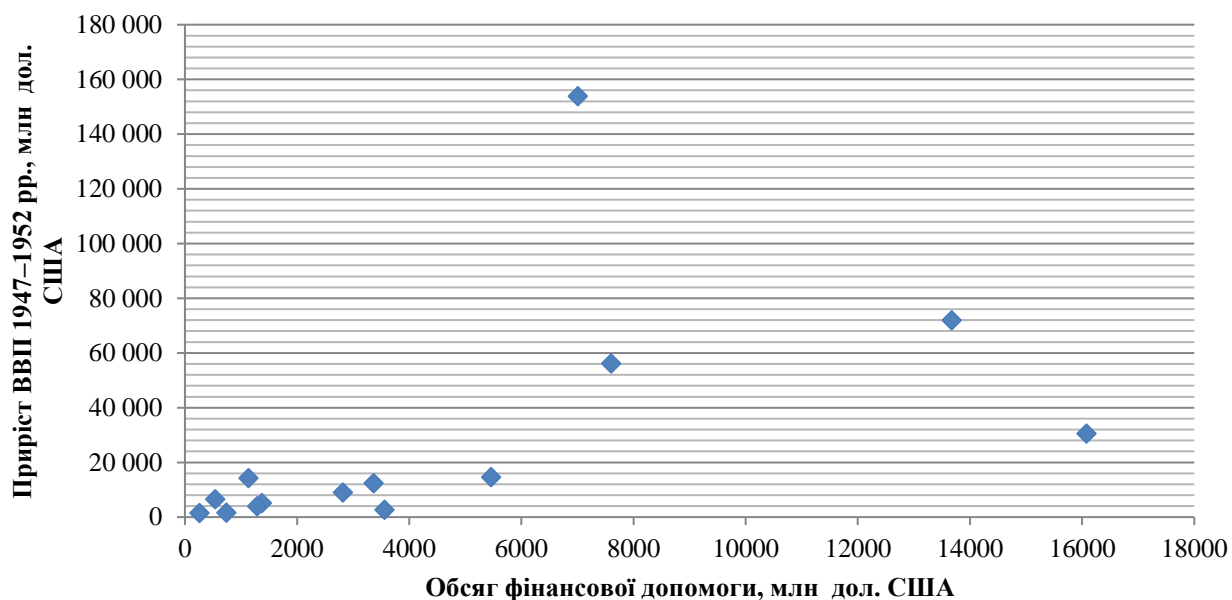

Рис. 1.8. Значення приростів ВВП у 1947–1952 рр. та обсягів наданої фінансової допомоги у 14 країнах, млн. дол. США

Виходячи із наведених даних, можна простежити позитивний вплив фінансової допомоги на приріст ВВП, можна стверджувати, що післявоєнний розвиток європейських країн був визначений не лише обсягом наданої в межах плану Маршалла допомоги (хоча помилково і применшувати її роль як каталізатора реформ), а й впливом інших факторів. Саме ці чинники дозволили ФРН майже вдвічі збільшити свій ВВП за аналізований період, тоді як обсяг допомоги відносно ВВП був нижче середнього, і навпаки, Греція, отримавши допомогу, еквіваленту більше четвертої частини власного ВВП, збільшила ВВП лише на 19,6 %.

Вищевикладене підвищує актуальність вивчення питання механізму відновлення національних економік, підвищення ефективності використання не лише зовнішніх, але й внутрішніх фінансових ресурсів, стимулювання

виробництва. Післявоєнний досвід європейських країн свідчить про важливу роль інституціонального забезпечення міжнародного фінансового забезпечення постконфліктного відновлення (рис. 1.9).

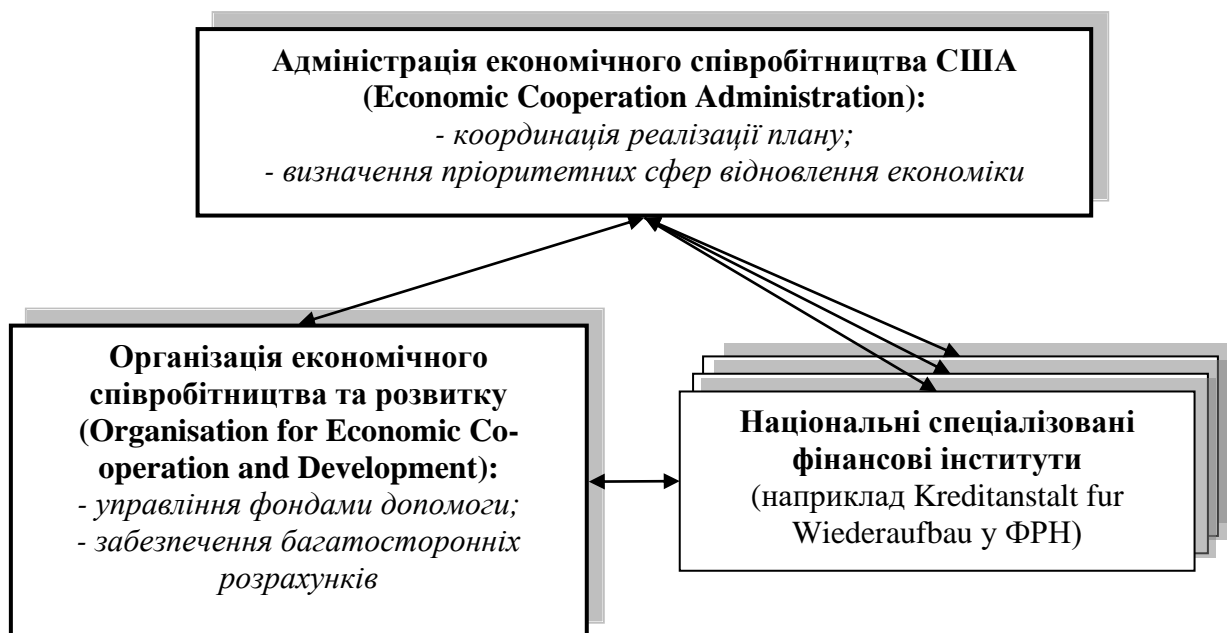

Рис. 1.9. Інституціональне забезпечення реалізації плану Маршалла
Джерело: побудовано на основі [387]

Створені інститути забезпечили контроль за використанням наданих коштів (через Адміністрацію економічного співробітництва США як головного донора) та врахування як загальноєвропейських інтересів (Організація економічного співробітництва та розвитку), так і національної специфіки (через створені спеціалізовані фінансові інститути). Існує пропозиція про створення аналогічних організацій в Україні [387, с. 27], зокрема шляхом створення Українського банку реконструкції та розвитку (побідного до німецького Kreditanstalt für Wiederaufbau), водночас недостатньо висвітленим є питання його статусу та фінансування його діяльності.

Повертаючись до плану Маршалла не можна залишати поза увагою радянсько-американське протистояння, в межах якого останній був аналогом програми відновлення економік країн Центрально-Східної Європи та СРСР. А тому його економічні результати могли бути продиктовані та скореговані

політичною доцільністю. В цьому контексті варто згадати публікацію Є.Ю. Чернишова «Економічна політика США в Польщі в 1945–1947 рр. як фактор політичного впливу» [381]. З огляду на існуючу в Україні ситуацію питання застосування радянської практики відбудови народного господарства, що передбачав націоналізацію економіки, централізацію ресурсів та обмеження підприємницької ініціативи, виглядає безперспективним.

Після завершення Другої світової війни роль США як світового геополітичного гравця різко зростає. Торговельні та фінансові зв'язки з країнами Європи були традиційними для американської економіки, і тому їх підтримка відповідала національним інтересам, та передбачала посилення впливу на континенті на тлі протистояння з СРСР.

В цілому план Маршалла відіграв важливу роль у посиленні взаємозв'язку між європейськими економіками, заклавши фундамент їх подальшої інтеграції, піднесення американської економіки через розширення ринків збуту, а також закріпленні домінуючого статусу США у глобальній фінансовій системі. Крім того, план Маршалла став основою відновлення Японії та інших країн Азії.

Можливість швидкого та ефективного відновлення вітчизняної економіки після нинішнього конфлікту без належної фінансової підтримки з боку міжнародної спільноти, зокрема і на безповоротній основі, виглядає малоімовірною. Водночас досвід європейських країн свідчить, про суттєвий вплив й інших факторів на економічне зростання. Саме тому подальші дослідження мають бути пов'язані з вивченням фінансового потенціалу держави у забезпеченні постконфліктного відновлення.

Відновлення економік європейських країн від найбільш масштабного воєнного конфлікту в історії людства викликало і буде викликати інтерес науковців і практиків, а актуальність цього питання для України останнім часом лише зростає. Узагальнення світового досвіду, враховуючи насиченість

історичних подій, дало можливість виділити кілька етапів постконфліктного відновлення національних економік (табл. 1.18.).

Таблиця 1.18.

Етапи розвитку постконфліктного відновлення національних економік

№ з/п	Назва етапу (роки)	Характеристика
1	Класичний етап (до 1815 р.)	Переважаюча роль сільського господарства в економіці визначала пріоритетність його відновлення, зокрема шляхом відтворення робочої сили. З огляду на рівень озброєння та військової техніки, бойові дії не мали катастрофічного впливу на родючість ґрунтів та екосистему в цілому.
2	Капіталістичний етап (1815–1914 рр.)	Економічні зрушення виділялися зміщенням акценту в сторону сфери промислового виробництва. Завершення Наполеонівських воєн дало суттєвий поштовх до розширення зовнішньоекономічних зв'язків між провідними країнами світу.
3	Новітній етап (починаючи з 1914 р.)	Ключову роль у постконфліктному відновленні було відведено фінансовим інститутам, зокрема створеним одразу після світових воєн міжнародним організаціям: Банку міжнародних розрахунків, Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку тощо. Крім того якісно змінилася роль держави через використання опосередкованих інструментів стимулювання економічного зростання та підтримки підприємництва. Наслідки бойових дій мали катастрофічний характер, наприклад після атомного бомбардування Японії, використання хімічної та біологічної зброї тощо.

На нашу думку, перехід від одного етапу до іншого був пов'язаний із найбільш значимими, з точки зору розвитку суспільства, воєнними конфліктами та новими підходами до відновлення постраждалих економік. З огляду на тісні причинно-наслідкові зв'язки між Першою та Другою світовими війнами останні об'єднані в межах одного етапу, хоч і можуть розглядатися відокремлено.

Здобутки природничих та технічних наук зумовили новий характер сучасних воєнних конфліктів, що зараз мають місце в світі, у зв'язку з чим важливою є модернізація існуючих підходів до відбудови післявоєнних економік, як це мало місце у середині ХХ ст.

1.2. Постконфліктне відновлення як система

Набутий за тисячоліття досвід післявоєнної відбудови засвідчує, що неефективність заходів, спрямованих на відновлення зруйнованих бойовими діями територій та економічних зв'язків, може призвести до повторення воєнних конфліктів. Відповідно до дослідження «Crisis Prevention and Recovery Report 2008 – Post-Conflict Economic Recovery: Enabling Local Ingenuity» [618, с. 7] починаючи з 1965 до 2008 р. це мало місце в 11 з 36 країн, причому тричі у Афганістані, Руанді, Ліберії та Чаді. Крім того, бойові дії тривають зараз на території України, Сирії, Ємені, Сомалі та інших держав, що привертає увагу науковців та практиків до проблематики постконфліктного відновлення.

Значний внесок у вирішення цього питання було зроблено такими відомими вченими, як Т. Аддісон (Tony Addison) [409], Д. Брінкерхофф (Derick Brinkerhoff) [445], Г. Кастілло (Graciana del Castillo) [489], К. Коєн (Christopher J. Coyne) [474], П. Кольєр (Paul Collier) [461]. Водночас протягом останніх років відбувся значний приріст наукових знань, зокрема за рахунок дисертаційних досліджень, фахових публікацій визнаних експертів-практиків, у результаті чого необхідним є узагальнення існуючих розробок в цій сфері.

Для опису заходів, спрямованих на подолання соціально-економічних наслідків бойових дій, у англійській літературі, окрім вже вживаного нами терміну «відновлення» (*recovery*), використовують терміни «реконструкція» (*reconstruction*, завдячуючи назві процесу трансформації південних регіонів після Громадянської війни в США), «реабілітація» (*rehabilitation*), «репатріації» (*repatriation*), рідше «реінтеграція» (*reintegration*), так останні зазвичай застосовують щодо окремих категорій постраждалих громадян (біженців, полонених, політичних в'язнів тощо) [511, с. 2].

Відповідно до тлумачного словника української мови слово «відновлення» є похідним від «відновлювати», яке означає «надавати попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому», а під «реконструкцією» розуміється «відтворення, відновлення первісного вигляду чого-небудь за рештками або описами» [326]. Отже, ці терміни в українській мові є надзвичайно близькими за своєю сутністю, що ускладнює розмежування їх змісту. Крім того, враховуючи активне використання англійської мови для оприлюднення результатів роботи дослідниками, для яких англійська не є рідною, межа між такими категоріями зникає. Виходячи з цього, обґрунтованим виглядає еквівалентне вживання обох термінів, але оскільки «реконструкція» є словом латинського походження, для українськомовного дослідження, на нашу думку, більш прийнятним є саме «відновлення».

Більш дискусійним питанням є використання терміну «постконфліктний» (*post-conflict*, рідше *postconflict*), що походить від латинських *post* (після) та *conflict* (зіткнення). З однієї позиції «постконфліктний» використовують для опису «періоду, коли активність бойових дій знизилася до того рівня, коли можливим є початок відновлювальних заходів» [516, с. 2], а з іншої – його використання позбавлене сенсу, оскільки «конфлікти насправді не закінчуються – вони видозмінюються» [511, с. 2], тобто переходять із військової площини в іншу, наприклад політичну. З огляду на це, використовуються й інші терміни, що в перекладі на українську означають «післявоєнний» (*post-war* або *after armed conflict*).

Водночас політичні, економічні або інші конфлікти можуть знову перерости у військові, в чому і полягає зв'язок між причинами і наслідками різних видів конфліктів (рис. 1.10.).

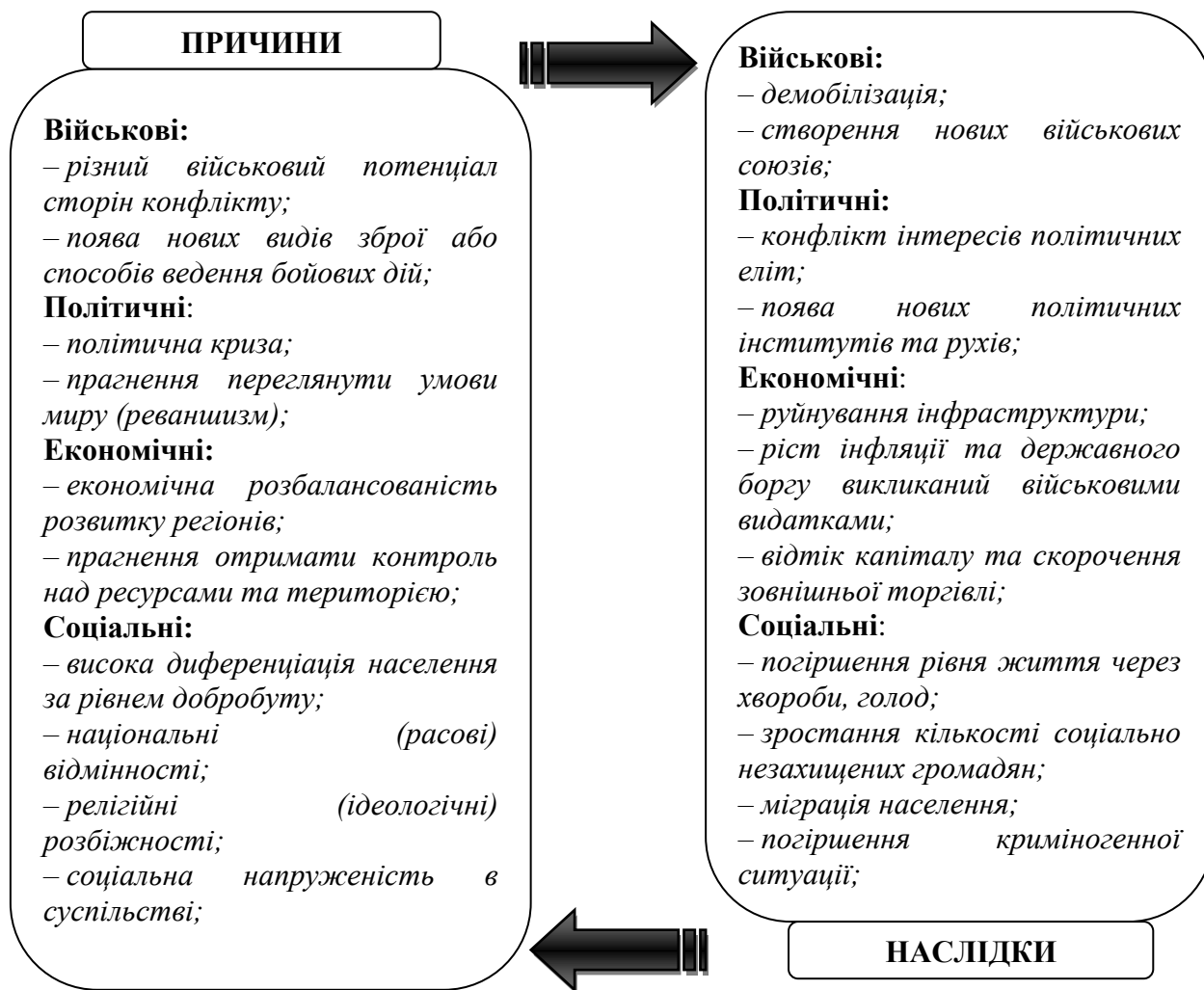

Рис. 1.10. Взаємозв'язок причин та наслідків воєнних конфліктів

Для прикладу може бути використано нинішній грузинсько-абхазький конфлікт, корені якого мають столітню історію [382]. Після розпаду СРСР етнічне протистояння переросло у війну, яку вдалося припинити втручанням Росії та міжнародних організацій. Після цього конфлікт став мати політичний та економічний характер. Повторення бойових дій мало місце у 2008 р., чому передували політична криза в Грузії, відставка президента та оголошення дострокових виборів, економічний спад.

Під постконфліктним відновленням розуміють «комплексний, цілісний та багатосторонній процес одночасного покращення військових (відновлення законності і правопорядку), політичних (управління територією), економічних (відновлення і розвиток) та соціальних умов (правосуддя і примирення)», економічний аспект при цьому включає «розподіл допомоги

постраждалим, відновлення зруйнованої інфраструктури, соціального захисту, стимулювання приватного бізнесу та проведення структурних реформ, спрямованих на забезпечення макроекономічної стабільності та сталий розвиток» [678].

При цьому дослідження постконфліктного відновлення, на думку К. Коєна (Christopher J. Coyne), зосереджені переважно на вирішенні питань у сфері історичного розвитку, політології та державного управління, не в достатній мірі приділяючи увагу економічній складовій [474, с. 69]. Схожа позиція у Г. Кастілло (Graciana del Castillo), яка вважає, що питання економічного відновлення розглядаються опосередковано та поверхнево [489, с. 20].

Причина такого розподілу інтересів дослідників може бути пов'язана з тим, що «соціальна політика є відносно більш важливішою, а макроекономічна політика відносно менш важливою в постконфліктних ситуаціях, ніж у звичайних» [442, с. 153]. Така точка зору спеціалістів Світового банку, висвітлена у звіті «Breaking the conflict trap: civil war and development policy», зосереджена на макроекономіці, оминаючи при цьому мікроекономічний рівень суспільних відносин.

Саме невирішеність окремих проблем постконфліктного відновлення, стимулює пошук наукового обґрунтованих способів їх вирішення, особливо під час написання дисертаційних досліджень. Для узагальнення світових здобутків, висвітлених у останніх, нами було використано ресурс <https://oatd.org>, на якому у відкритому доступі розміщено понад 3 мільйони робіт.

Алгоритм відбору базувався на пошуку ключових слів «*recovery*», «*reconstruction*», «*post-conflict*», «*post-war*» в англійських анотаціях до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії (PhD дисертацій). В результаті нами знайдено 23 роботи, які відповідали заданим параметрам.

Повний перелік із зазначенням автора, теми, року та місця захисту наведено в Додатку А.

Найбільша кількість захистів відбувалася у двох британських університетах – Бата (у 2009 та двічі у 2015) та Бредфорда (у 2009 та у 2010). В цілому роботи були захищені в США, Європі, Африці та Японії та були як загального спрямування, так і стосувалися окремих країн (Афганістану, Зімбабве, Іраку, Боснії та Герцеговини, Камбоджі, Ліберії, Пакистану, Сомалі, Судану, Сьєрра-Леоне, Уганди), що засвідчує міжнародну значимість досліджень у цій сфері.

Нами було узагальнено напрямки досліджень здобувачів, враховуючи існуючі національні розбіжності у назвах галузей науки, та виділено такі напрямки, як гуманітарні, політичні та економічні науки (табл. 1.19.). Цілком справедливо можна припустити, що ця проблематика висвітлюється у дисертаційних роботах з національної безпеки та оборони, проте із зрозумілих причини такі дослідження мають непублічний характер.

Серед робіт, спрямованих на вирішення економічних проблем, слід виділити:

1) «AID Effectiveness in Post-Conflict Countries» (2011) В. Демукай (Venera Demukaj) [492], присвячену впливу міжнародної допомоги на результати відновлення економіки;

2) «The effects of post-conflict aid on economic development» (2015) А. Сіллах (Abdulai Sillah) [646] про вивчення взаємозв'язку між міжнародною допомогою, іноземними інвестиціями та ринком праці на прикладі Сьєрра-Леоне;

3) «The political economy of foreign direct investment during internal armed conflict» (2015) Ш. Зафер (Shaf Zafeer) [699] щодо особливостей залучення прямих іноземних інвестицій країнами, що перебувають у стані воєнного конфлікту та після нього.

Розподіл здобувачів за напрямками досліджень

№ з/п	Напрямок	Здобувач	Проблематика
1	Гуманітарні науки	М. Крісті (Maliha Chishti), Г. Девіс (Gabrielle Davies), С. Гбайде (Doe Samuel Gbaydee), Г. Хессіон (Grayman Jesse Hession), М. Сенсом (Milton Sansom), М. Мусі (Maja Musi), З. Попова (Zora Popova)	Захист прав людини, роль жінок у подоланні наслідків конфлікту, соціальна реабілітація учасників бойових дій
2	Політичні науки	К. Кубітт (Christine P. Cubitt), А. Могамед (Abdi Mohamed A.), М. Жан-Люк (Martineau Jean-Luc), Ч. Монтенегро (Charry Montenegro), П. Девіс (Peter Brian Davis), Г. Уїллкоксон (George Frederick Willcoxon)	Політичні перетворення, роль уряду в подоланні наслідків конфлікту, інтеграційні процеси
3	Економічні науки	М. Ватанабе (Miko Watanabe), В. Демукай (Venera Demukaj), А. Сіллах (Abdulai Sillah), А. Бхатті (Ahmed Bhatti Haseeb), П. Кілієрс (Erasmus Jacobus Petrus Cilliers), А. Ранд (Amelia Elizabeth Du Rand), Х. Хутін (Hervé Hutin), М. Мзумара (Macleans Mzumara), Л. Ньюхаус (Léonie S. Newhouse), О. Одхуно (Odongo Francis Odhuno), Ш. Зафер (Shaf Zafeer)	Залучення інвестицій, економічний розвиток, ефективність міжнародної допомоги

За результатами вивчення дисертацій з представленої тематики виявлено, що теоретичним фундаментом цих досліджень були роботи таких відомих фахівців:

1) професора Оксфордського університету та колишнього керівника дослідницької групи Світового банку П. Кольєра (Paul Collier), чиї наукові та практичні інтереси пов'язані з вивченням причин та наслідків громадянських воєн, розвитком демократії та міжнародної підтримки постраждалих від конфлікту країн. З огляду на кількість цитувань, найчастіше використовують розробки, висвітлені у «On economic causes of civil war» (1988) [464], «Breaking the conflict trap: civil war and development policy» (2003) [442], «Resource Rents, Governance, and Conflict» (2005) [465].

2) професора Д. Брінкерхоффа (Derick Brinkerhoff), діяльність якого спрямована на вивчення політичних змін у постконфліктних регіонах, зокрема питання децентралізації та демократичних перетворень, що найбільш повно висвітлено у «Rebuilding governance in failed states and

post-conflict societies: core concepts and cross-cutting themes» (2005) [445] та «Governance in post-conflict societies: rebuilding fragile states» (2007) [533].

3) провідного економіста університету ООН Т. Аддісона (Tony Addison), інтереси якого пов'язані з економіками країн, що розвиваються та наданням міжнародної допомоги, ідеї якого викладені, зокрема, у таких публікаціях, як «From Conflict to Reconstruction: Reviving the Social Contract» (2001) [409] та «Lessons for Japanese foreign aid from research on aid's impact» (2015) [411].

При цьому ми жодним чином не применшуємо внесок інших закордонних дослідників у вирішення питання постконфліктного відновлення, його впливу на різні аспекти соціально-економічного життя та виявлення історичних закономірностей. В контексті останнього варто виокремити публікації присвячені відбудові економіки Європейських країн після Другої світової війни, більш відомого, як план Маршалла:

1) «The Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program» Д. Делонга (J. DeLong) та Б. Еіченгріна (B. Eichengreen), в якій було вивчено економічні наслідки плану Маршалла та уточнено його роль, зокрема, акцентовано увагу на створенні умов для економічного зростання, а не на безпосередньому відновленні пошкодженої війною інфраструктури [485];

2) «The Marshall Plan Lessons Learned for the 21st Century» Е. Сореля (Eliot Sorel) та П. Падоана (Pier Carlo Padoan), присвячену значенню згаданого плану в історичному розвитку [649].

Водночас пропозиції щодо вирішення проблем подолання наслідків конфлікту в Україні висвітлені лише в кількох іноземних роботах:

1) «Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It» А. Аслунда (A. Aslund), в якій автор наголошує на необхідності радикальних реформ та активній підтримці світової спільноти [419];

2) «The Ukrainian Crisis: Lessons for EU's Foreign and Defence Policy» Е. Ліроні (Elisa Lironi) присвячена політичному та безпековому аспекту конфлікту в Україні та ролі ЄС в урегулюванні ситуації [572];

3) «Can Ukraine Mimic Poland's Transition? The Limits of Its Latest Economic Changes» С. Плочінніка (Sebastian Płóciennik), зосереджену на пошуку шляху відновлення після конфлікту, з урахуванням досвіду трансформації країн Центрально-Східної Європи у 90-х рр. минулого століття [612].

З огляду на невирішеність воєнних конфліктів на території колишнього СРСР, нами було розглянуто існуючі розробки щодо конфлікту в Азербайджані відносно Нагірно-Карабаської Республіки (Н. Музаффарлі та Е. Ісмаїлова [184], Г. Гуйсейнова [81]), Молдові стосовно Придністров'я (О. Горелова, Г. Шераль [77]), Росії щодо Чечні (М.М. Юсупова [397], І. Косикова [146], С.А. Ліпіної [163]), Грузії стосовно Абхазії та Південної Осетії (В. Чарая [380], Д. Алборова, С. Аллен, Н. Каландарішвілі [414]).

Зокрема, варто зазначити, що сплеску активності сепаратизму в згаданих регіонах передували значні економічні потрясіння, викликані спочатку руйнуванням союзної фінансової системи, в подальшому – фінансовими кризами 1998 та 2008 років. При цьому серед згаданих вище конфліктів найбільш успішним, оминаючи питання розвитку демократії та забезпечення прав людини, можна вважати економічне відновлення Чечні. На думку російських експертів, цього вдалося досягти за рахунок безпрецедентної за обсягом фінансової підтримки федерального уряду, що протягом 2001–2014 рр. спрямував з державного бюджету субсидій, субвенцій та дотацій на суму більше ніж 464 млрд руб. (враховуючи офіційний курс рубля на початок 2014 р. ця сума еквівалентна 14 млрд дол. США) [330]. У разі зниження можливостей державного фінансування розвитку регіону існує ризик повторення конфлікту.

На думку аналітиків, швидкість постконфліктного відновлення залежить від дій уряду, що здійснює реформи всередині країни, донорів щодо

підтримки таких реформ та надання фінансової допомоги, а також міжнародних організацій, таких, як Рада безпеки ООН, що у виняткових випадках можуть спрямувати у регіон сутички миротворчі сили [467, с. 59].

Результати пошуку вітчизняних дисертацій у реферативній базі даних Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського свідчать про те, що питання постконфліктного (післявоєнного) відновлення були переважно пов'язані з періодом 1945–1950 рр. та висвітлювалися в роботах з історичних наук, рідше політичних та юридичних (Додаток Б). Водночас недостатньо висвітленою була проблематика економічного розвитку, що створює фундамент для зміцнення миру та узгодження інтересів різних соціальних груп.

Огляд вітчизняних періодичних видань свідчить, що обрана тематика висвітлена в окремих публікаціях останніх років, зорієнтованих на оцінку масштабів втрат у реальному секторі економіки та можливих заходів щодо відбудови Донбасу [155; 213], інституційному забезпеченню та економіко-правовим механізмам цього процесу [165]. Особлива увага приділяється також пошуку історичних аналогій з післявоєнною ситуацією в Європі та формуванню відповідних рекомендацій у таких роботах:

1) «План Маршалла для України: економічні, реформаторські та зовнішньополітичні аспекти» О.С. Власюка щодо складових цієї програми, можливостей її адаптації до вітчизняних реалій шляхом зміцнення національної безпеки, економічного розвитку та політичного компромісу [54];

2) «До питання застосування підходів «плану Маршалла» для України» В.М. Геєця, в якій автором було визначено переваги та недоліки застосування аналогічних підходів, з урахуванням особливостей українського суспільства [70];

3) «Ключові аспекти «плану Маршалла» для України в промисловій сфері» науковців відділу промислової політики Інституту економіки та прогнозування НАН України (Л.В. Дейнеко, Н.Н. Якубовський, І.А. Шовкун,

М.Ю. Завгородня, Н.Г. Гахович) щодо перспектив відродження промислового потенціалу із залучення міжнародної допомоги та визначено ключові напрямки євроінтеграції пріоритетних видів промислової діяльності [129];

4) «План Маршалла як передумова євроатлантичної інтеграції» О.І. Пошедіна, в якій було розглянуто взаємозв'язок між його економічною, військовою та політичною складовими на початку Холодної війни [277];

5) «Вихід з кризи: уроки «плану Маршалла» та перспективи для України» О.М. Шарова, де автором було узагальнено досвід післявоєнної відбудови Європи, та запропоновані ключові організаційні кроки з відновлення вітчизняного економічного потенціалу [387].

Водночас недостатня увага приділяється відновленню здатності суб'єктів господарювання та держави в цілому не лише акумулювати, але й розміщувати фінансові ресурси для забезпечення економічного розвитку.

Таким чином, сучасний стан наукових досліджень з питання постконфліктного відновлення характеризується значною кількістю різних за формою та змістом робіт, які зосереджені на найбільш актуальних проблемах. При цьому недостатня увага приділяється економічному зростанню, що є фундаментом сталого розвитку суспільства.

Розробки вітчизняних вчених, присвячені розв'язанню окресленої проблеми, не достатньою мірою відповідають закордонному рівню, що підтверджується низьким індексом наукового цитування в роботах іноземних колег.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що проблематика постконфліктного відновлення знаходиться на перетині одразу кількох наук – національної безпеки, політичних, економічних та гуманітарних, та зосереджена на питаннях захисту прав людини, трансформації органів влади, залученні фінансування. З огляду на важливість врахування взаємозв'язку

між ними, обґрунтованим є використання системного підходу в дослідженні змісту даної категорії.

Отже, вивчення сучасного стану досліджень з питань постконфліктного відновлення надало підстави стверджувати про зростання інтересу до цієї тематики як з боку науковців, так і практиків-експертів, що тісно співпрацюють з такими міжнародними організаціями, як ООН, Група Світового банку, регіональними інститутами. Тісний взаємозв'язок між воєнними, політичними, економічними та соціальними конфліктами зумовлює важливість розгляду постконфліктного відновлення як системи.

Обрана проблематика знайшла відображення в публікаціях багатьох закордонних дослідників, присвячених пошуку оптимальних підходів до подолання економічних наслідків бойових дій та розбудові миру, зокрема П. Кольєра (Paul Collier) [465], Валдена Белло (Walden Bello) [428], К. Конінга (Cedric de Coning) [484], Т. Муріті (Tim Murithi) [597].

Системний підхід активно використовується у вітчизняних економічних дослідженнях, результатом чого стали підготовлені дисертаційні роботи в таких ключових напрямках, як:

1) банківська та страхова справа (М.М. Александрова [5], О.О. Резнікова [305], О.В. Козьменко [132], Л.С. Коваль [131], А.В. Колдовський [133], І.І. Стрельченко [342]);

2) оподаткування та бюджет (М.О. Матухно [172], І.Г. Лук'яненко [167], А.О. Нікітішин [192], Р.Ю. Паславська [219], В.П. Синчак [323]);

3) облік і контроль (Н.Г. Виговська [45], І.К. Дрозд [94], В.В. Євдокимов [100], Л.М. Кіндрацька [127], О.М. Петрук [221]).

Водночас у галузі постконфліктного відновлення, що лише нещодавно почала привертати увагу вітчизняних вчених, такий підхід ще не набув значного поширення.

Слово «система» походить від давньогрецького *συστήμα*, що означає сполучення, організація, лад [98, с. 244]. В тлумачному словнику української мови наведено 7 визначень терміну «система», зокрема як «сукупності яких-

небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням» [44, с. 1328]. Основоположниками теорії системи вважають А.А. Богданова та Л. фон Берталанфі, праці яких виконали важливу роль у популяризації системного підходу для вивчення різних сфер людської діяльності [345, с. 24]. На думку О.Д. Шарапова, існують кілька підходів до розуміння системи: інженерний, конструкторський, науковий та теоретико-пізнавальний [386]. З огляду на велику кількість дефініцій цієї категорії, що зустрічаються в літературі, В.Н. Садовський виділив їх у три групи, відповідно до яких система визначається [315, с. 98]:

- 1) як деякі класи математичних моделей;
- 2) через терміни «елементи», «відношення», «зв'язки», «ціле», «єдність»;
- 3) за допомогою термінів «вхід», «вихід», «переробка інформації», «управління».

З цієї позиції закордонні дослідники постконфліктне відновлення розуміють як складну систему, «яка забезпечує одночасні коротко-, середньо- і довгострокові заходи із запобігання переростання зіткнень інтересів у воєнний конфлікт, а також побудову і зміцнення сталого миру» [412, с. 5]. Схожий погляд висвітлено у публікації К. Конінга (Cedric de Coning) [484]. Основними вимірами такої системи, на думку Т. Муріті (Tim Murithi), є: безпека; політичні перетворення, державне управління; соціально-економічний розвиток; права людини, правосуддя; координація, менеджмент та мобілізація ресурсів [597, с. 8].

Таким чином, використання системного підходу продиктоване складністю взаємозв'язку між елементами постконфліктного відновлення, до числа яких належить її мета і завдання, принципи, суб'єкти, об'єкти.

Метою постконфліктного відновлення, у найбільш загальному розумінні, є максимально ефективно подолання наслідків бойових дій у всіх сферах життя суспільства, попередження майбутніх конфліктів та створення умов для сталого розвитку. Конкретні завдання відновлення визначаються

масштабністю втрат, фінансовим потенціалом держави та її донорів, іншими параметрами постконфліктної ситуації. Водночас узагальнення світового досвіду дало можливість виділити 7 основних напрямків завдань відновлення, кожен з яких відображає ключові аспекти суспільного життя (табл. 1.20.). При цьому виконання окреслених завдань, може починатися як одночасно, так і базуватися на результатах заходів, проведених на попередніх етапах постконфліктного відновлення.

Таблиця 1.20

Ключові завдання постконфліктного відновлення суспільства

№ з/п	Напрямок	Завдання
1	Репатріація та переселення	- допомога з транспортуванням, пошуком рідних, психологічна підтримка; - вирішення майнових спорів, питань з тимчасовим житлом;
2	Безпека суспільства	- роззброєння, знешкодження мін; - реформа збройних сил, демобілізація; - моніторинг дотримання прав людини;
3	Відновлення інфраструктури	- водозабезпечення та водовідведення, електроенергія, опалення; - транспорт, житло, телекомунікації; - утилізація твердих відходів;
4	Продовольча безпека та відродження агросектору	- цільовий розподіл продовольства; - забезпечення насінням, сільськогосподарською технікою; - підтримка скотарства; - вирішення земельних питань;
5	Охорона здоров'я, освіта та соціальне забезпечення	- доступ до базових медичних послуг; - запуск освітніх послуг, перепідготовки; - виробництво товарів першої необхідності;
6	Врядування та громадське суспільство	- відновлення/реформа легітимних органів виконавчої та судової влади; - проведення виборів; - зміцнення неурядових організацій; - вирішення земельних питань;
7	Макроекономічна стабілізація	- стабілізація національної валюти; - відновлення фінансових інститутів; - полегшення боргового тягаря; - підтримка малого бізнесу.

Джерело: узагальнено автором на основі [516, с. 19–20]

На думку М. Фішер, можна виділити такі етапи, як криза, посткризова ситуація (тобто до повного урегулювання конфлікту), ситуація після врегулювання та стадія довгострокового відновлення, на кожному з яких

змінюється пріоритетність та масштабність описаних заходів [511, с. 7]. Навіть під час воєнного конфлікту пропонується надавати доступ до питної води, продовольства та базових медичних послуг, адже кількість жертв голоду та епідемій може бути більшою за втрати серед мирного населення безпосередньо від бойових дій.

За іншим підходом розмежовують такі етапи: початковий (розробка програми реконструкції та розвитку), передбазовий (безпосереднє дослідження постраждалих території та корекція програми), базовий (відтворення на основній території основних систем життєзабезпечення), репатріаційний (повернення осіб, що вимушені були покинути регіон) та адаптаційний (закріплення репатріантів на місцях постійного проживання, відновлення соціально-економічної інфраструктури) [184, с. 14].

Водночас існує думка, що, на відміну від плану Маршалла, сучасні програми постконфліктного відновлення починають реалізовуватись до того, коли стане зрозумілим, яким буде остаточний результат війни [455, с. 185]. Саме тому висока ймовірність повторення бойових дій визначає неточність прогнозів щодо розвитку ситуації.

Успіх відновлювальних заходів може залежати і від дотримання певних принципів, на яких ґрунтується процес відновлення. На думку аналітиків Інституту миру США (United States Institute of Peace), такими є [534, с. 21]:

- місцева ініціатива, тобто сама нація, а не зовнішні донори, має визначити свої потреби та їх пріоритетність;
- примат політики, іншими словами політичне урегулювання конфлікту є основою для миру;
- легітимність, що проявляється у ступені сприйняття населенням країн свого уряду, інших країн та міжнародних організацій;
- єдність зусиль, що починається із координації дій та співробітництва;
- безпека як головна умова миру та розвитку;

– трансформація конфліктів з військової площини в інші, що досягається через обмеження причин та пом'якшення вже існуючих наслідків бойових дій;

– регіональна взаємодія, що передбачає заохочення до партнерства, як в державі, так і з сусідніми країнами та міжнародними організаціями за рахунок дипломатичних зусиль, спільного бачення розвитку регіону та співробітництва.

На думку П. Кольєра, традиційний підхід ґрунтується на пріоритеті політичної складової, короткостроковості присутності миротворчих сил та проведенні виборів, що дасть змогу сформувати новий легітимний та підзвітний уряд. Критика таких засад базується на неефективності заходів, адже виведення миротворчого контингенту може стати початком нового конфлікту, проведені вибори не завжди консолідують суспільство та дають можливість отримати фаховий уряд. Акцент заходів має бути зміщено на забезпечення безпеки та економічного зростання. Головним джерелом зростання має стати будівельна галузь [461].

Більш розширений перелік принципів відновлення постконфліктних територій пропонують азербайджанські аналітики Н. Музаффарлі та Е. Ісмаїлова [184]:

– врахування міжнародного досвіду. Підкреслюючи унікальність кожної постконфліктної ситуації, дослідники застерігають від використання успішних в інших країнах підходів, ігноруючи регіональну специфіку, тоді як узагальнення досвіду дає можливість попередити виникнення окремих проблем та окреслити основні задачі;

– розумна мінімізація витрат, тобто збалансування можливостей країни з необхідними для цього ресурсами. При цьому експерти попереджають, щоб така економія не «перетворилася у наріжний принцип і домінувала над цільовими настановами територіальної реабілітації»;

– єдність двох підходів: відновлення старого та створення нового. Їх співвідношення залежить від рівня пошкодження інфраструктурних об'єктів, встановлених пріоритетів, обсягів та тривалості фінансування;

– гнучкість територіального планування. Цей пункт стосується, головним чином, можливостей зміни існуючої до конфлікту мережі поселень з метою забезпечення повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб, і їх реінтеграцію у новий суспільно-економічний лад.

– поетапність, передбачає виділення кількох логічно послідовних стадій відновлювальних робіт;

– постійне удосконалення програм постконфліктної реабілітації з огляду на зміни в технологічній, соціальній та економічній сферах.

Вітчизняні вчені О.В. Балуєва, О.С. Келембет запропонували додати до числа цих принципів ще такі [17, с. 43]:

– послідовне планування поліцентричної функціональної структури;
– досягнення довгострокового ефекту шляхом реалізації короткострокових проектів;

– інтеграційний підхід до відновлення умов життя в регіоні;

– принцип взаємодоповнення для уникнення протиріч у реабілітації деокупованих територій.

При цьому недостатньо зрозумілою є відмінність між останніми двома принципами, що відображають спільну ідею зближення інтересів. У підготовлену представництвом ООН в Україні, Групою Світового банку та Європейським Союзом звіті «Оцінка відновлення та розбудови миру аналіз впливу кризи та потреб на східній Україні» пропонуються інші принципи: адресність, координація та комунікація, управління процесом відновлення, механізми реалізації, а також формування сприятливих рамок державної політики для відновлення [211, с. 26]. Водночас, на нашу думку, основними вихідними положеннями (принципами) постконфліктного відновлення також є:

– послідовна зміна пріоритетів (так першочерговим є забезпечення безпеки в регіоні, потім запуск економіки, налагодження системи державного управління, забезпечення верховенства права та особистого розвитку людини);

– конкретність одержаних результатів протягом коротких проміжків часу та їх відповідність довгостроковій перспективі;

– відкритість процесу як основи для підвищення зацікавленості міжнародних організацій та провідних країн.

Такий плюралізм думок щодо виділення принципів постконфліктного відновлення пов'язаний із складністю взаємодії між його ключовими суб'єктами. Їх кількість та роль залежить від ситуації, в якій опинилася країна, проте можна виділити такі групи:

1) міжнародні організації, що включають:

– Організацію Об'єднаних Націй та підпорядковані структури (Всесвітня продовольча програма, Програма розвитку ООН, Департамент операцій з підтримання миру, Управління з координації гуманітарних питань та ін.);

– Міжнародний комітет Червоного Хреста;

– Організацію економічного співробітництва та розвитку;

– Групу Світового банку (Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороння агенція з гарантій інвестицій, Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів);

– регіональні фінансові інститути в Європі, Азії, Африці та Америці (банки розвитку в Азії та Африці, Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжамериканський банк розвитку).

Для переважної більшості країн, на території яких відбувалися бойові дії, саме ця група суб'єктів мала найбільший вплив на урегулювання конфлікту. Виходячи із спрямованості нашого дослідження, особлива увага в наступних пунктах монографії нами буде приділена фінансовим інститутам.

2) урядові організації іноземних країн, які, окрім опосередкованої участі (через міжнародні організації) в процесі розбудови миру, безпосередньо надають підтримку постраждалим регіонам.

Найбільш успішною, на думку міжнародних експертів, є діяльність таких установ (табл. 1.21.).

Таблиця 1.21.

Провідні урядові організації іноземних країн, що беруть участь у
постконфліктному відновленні

№ з/п	Назва	Характеристика
1	Агентство США з міжнародного розвитку	Агентство федерального уряду США, що відповідає за надання цивільної допомоги іншим країнам, та спрямовує свою діяльність на: – попередження та подолання наслідків конфліктів; – сприяння загальному економічному процвітанняю; – зміцнення демократії та ефективного державного управління; – захист прав людини; – поліпшення стану охорони здоров'я в світі; – забезпечення продовольчої безпеки та розвиток сільського господарства; – подолання наслідків природних та техногенних катастроф, захист навколишнього середовища; – розвиток освіти.
2	Департамент міжнародного розвитку Великої Британії	Міністерський департамент, відповідальний за: – моніторинг виконання міжнародних зобов'язань королівства та вжиття заходів для досягнення глобальних цілей ООН; – підвищення ефективності британської допомоги за рахунок прозорості та зниження вартості запозичень; – підвищення узгодженості та ефективності британської міжнародної політики в області розвитку в нестабільних і постраждалих від конфліктів регіонах; – стимулювання зниження рівня викиду вуглецю в країнах, що розвиваються.
3	Канадське агентство міжнародного департаменту	Федеральна канадська організація, метою діяльності якої є підтримка країн, що розвиваються у досягненні: – сталого економічного розвитку; – міжнародної стабільності та довгострокового співробітництва на користь світової спільноти; – соціальної справедливості, захисту прав людини; – ефективного функціонування органів державної влади.
4	Японське агентство міжнародного співробітництва	Урядове агентство, яке координує офіційну допомоги з метою розвитку від уряду Японії. Після об'єднання з відділом зарубіжного економічного співробітництва Японського банку міжнародного співробітництва має можливість скоординовано надавати технічну допомогу, пільгові кредити і грантову допомогу в різних галузях: від інфраструктури до проектів на мікрорівні.

Джерело: узагальнено на основі даних сайтів відповідних агентств

3) органи державної влади та місцевого самоврядування, що наділені основними повноваженнями щодо реалізації політики економічного відновлення та несуть відповідальність за ефективність відновлювальних заходів.

4) інститути громадянського суспільства (неурядові, благодійні, релігійні, профспілкові та інші організації).

При цьому варто зазначити, що у країнах з високим рівнем корупції саме ця група суб'єктів є одержувачем значного за обсягом фінансування від іноземних донорів, зокрема у Таїланді, Іраку, Афганістані [428, с. 291]. Вітчизняний досвід засвідчує активний розвиток волонтерського руху щодо підтримки співвітчизників у зоні конфлікту, при цьому, на відміну від державних установ, недостатньо зрозумілим є обсяг відповідальності інститутів громадського суспільства.

5) великі бізнес-структури. Залежно від масштабів та специфіки своєї діяльності підприємства можуть активно впливати на прийняття політичних рішень, створення робочих місць, вирішення окремих побутових питань.

6) середній та малий бізнес, на відміну від попередньої групи, позбавлений реальної можливості впливати та зовнішнє середовище, проте саме ці суб'єкти, з огляду на успішний досвід постконфліктного відновлення, є каталізатором економічного зростання, особливо після стимулювання підприємницької ініціативи серед колишніх військових, жінок.

Якщо розглядати постконфліктне відновлення з точки зору проектного підходу, то для більшого розуміння можливостей та зацікавленості основних його суб'єктів можна використати досить поширену в проектному менеджменті матрицю стейкхолдерів (рис. 1.11.).

На основі цього передбачається розмежування чотирьох груп суб'єктів:

– для першої, до якої ми зарахували міжнародні та урядові організації інших країн, характерним є високий рівень впливу та нижча відносно інших зацікавленість в успішності проекту. Необхідним для цієї групи є розкриття важливості урегулювання ситуації з метою підвищення їх зацікавленості.

– для другої (ключової), що включає органи державного управління, муніципалітети та великий бізнес, необхідно є координація дій між собою та іншими суб'єктами для максимальної гармонізації інтересів найбільш зацікавлених сторін. Зокрема як це мало місце в Боснії, коли кожен з донорів реалізовував власну програму допомоги країні [678];

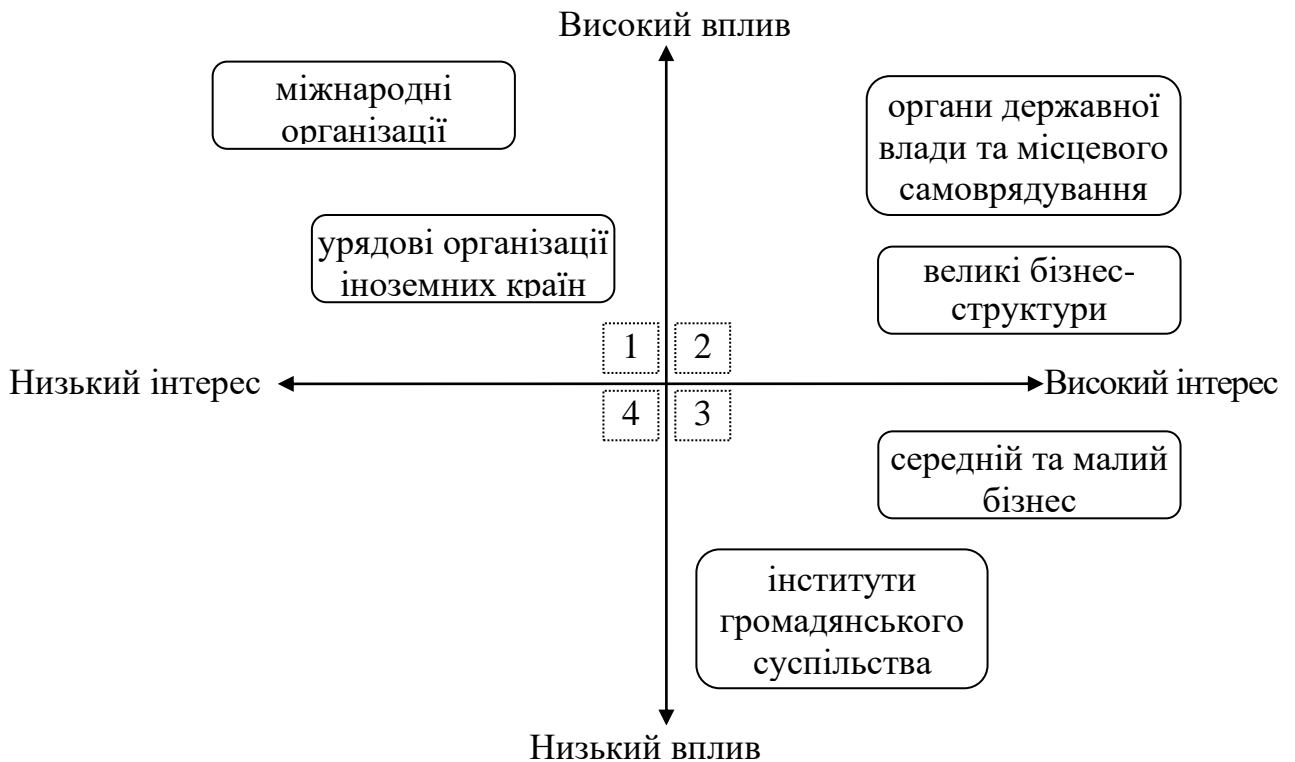

Рис. 1.11. Матриця суб'єктів постконфліктного відновлення

– для третьої, до складу якої ми зарахували середній та малий бізнес, а також інститути громадянського суспільства, важливим є постійне інформування про стан справ для збереження зацікавленості, а окремих випадках надання можливостей для посилення впливу;

– до четвертої належать противники постконфліктного відновлення. В даному випадку ми їх не виділили, проте такими можна вважати державу-агресора, радикальні політичні рухи, злочинні угруповання, що мали суттєвий зиск від конфлікту.

В межах спільного проекту Асоціації армії США та Центру стратегічних та міжнародних досліджень (Center for Strategic and International Studies) було запропоновано виділення чотирьох напрямків післявоєнної

реконструкції, що визначають основні об'єкти постконфліктного відновлення (табл. 1.22.).

Таблиця 1.22.

Об'єкти постконфліктного відновлення

№ з/п	Об'єкт	Характеристика
1	Безпека	Стосується всіх аспектів безпеки суспільства, в тому числі через розвиток легітимних та стабільно функціонуючих інститутів. Найбільш важливим є попередження насильства та відновлення територіальної цілісності.
2	Правосуддя і примирення	Необхідним є забезпечення функціонування неупередженої і підзвітної правової системи та боротьби з минулими зловживаннями шляхом законотворчої діяльності, ефективної роботи правоохоронних органів, публічності судових процесів, існування механізму розгляду скарг щодо конфлікту та урегулювання спорів.
3	Соціально-економічний добробут	Стосується забезпечення основних соціальних та економічних потреб, зокрема у невідкладній медичній допомозі, наданні продовольства, інших видів соціального захисту, забезпечення роботою тощо.
4	Державне управління та партнерство	Передбачається створення чи відновлення роботи органів представницької влади, зміцнення системи управління державним сектором, забезпечення активної та відкритої участі громадян напряду чи опосередковано через неурядові організації у розробці політики відновлення.

Джерело: побудовано на основі [619, с. 3]

Водночас таке розмежування має дискусійний характер. Наприклад, в соціально-економічному блоці виділяються задачі для двох напрямків (соціальному і економічному), причому окремі з них дуже тісно пов'язані з іншими сферами (табл. 1.23.). Наприклад, регламентація підприємницької діяльності з державним управлінням, проблема біженців впливає із неможливості забезпечення громадської безпеки, пенсійне забезпечення, як відомо, пов'язано з економічними можливостями держави тощо. Саме тому доцільнішим є виділення окремо економічної та соціальної складових і об'єднання разом сфери правосуддя, примирення і державного управління.

На нашу думку, об'єктами постконфліктного відновлення можна вважати безпеку і оборону, політичну і правову систему, економіку та соціальну сферу (рис. 1.12.), оскільки таке розмежування викликано причинами та наслідками бойових дій, які ми розглядали раніше.

Задачі для відновлення соціально-економічного добробуту

Соціальний добробут	Економічний добробут
1) біженці та внутрішньо переміщені особи (ВПО), що включає заходи з попередження переселення, розміщення біженців та ВПО, створення органів у справах біженців; 2) продовольча безпека, яка передбачає направлення в постраждалі регіони невідкладної допомоги, розвиток сільського господарства; 3) охорона здоров'я, що включає необхідність забезпечення питною водою, управління відходами, попередження епідемій, санітарно-профілактичні заходи; 4) будівництво укриттів та тимчасового житла, вирішення майнових спорів; 5) система освіти, що забезпечить розвиток людських ресурсів, перепідготовку спеціалістів, ліквідацію безграмотності; 6) пенсійне забезпечення та соціальний захист	1) стратегічне планування, одержання та використання міжнародної фінансової допомоги; 2) відновлення інфраструктури, що включає енергетику, транспорт, телекомунікації та інформаційні технології; 3) створення робочих місць через громадські роботи та самозайнятність; 4) формування ринкових механізмів перерозподілу ресурсів; 5) регламентація бізнесу, прав власності та трудових відносин; 6) міжнародна торгівля; 7) інвестиції з приватного та публічного сектору, державна фінансова підтримка; 8) банківська справа та фінанси (центральный банк, банківський нагляд та регулювання, ринки капіталу)

Джерело: побудовано на основі [619, с. 3]

При цьому, на думку Т. Вейсса (Thomas G. Weiss), пріоритетним з точки зору міжнародних донорів є фінансування саме оборонної сфери, у зв'язку з чим недостатня увага приділяється іншим сферам, зокрема економічній [684, с. 91], що зумовлює важливість поступового вирівнювання таких дисбалансів.

Щодо ситуації в Україні, то міжнародними експертами запропоновано виділення трьох стратегічних компонент відновлення та розбудови миру, оминаючи при цьому політичну та правову систему:

- відновлення ключових об'єктів інфраструктури та соціальних послуг;
- заохочення економічного відновлення;
- зміцнення соціальної стійкості, розбудова миру та громадської безпеки [212, с. 25].

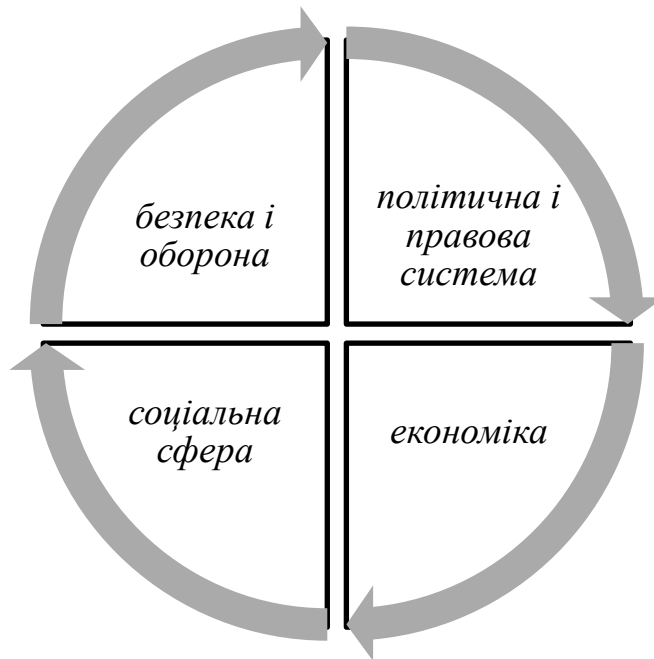

Рис. 1.12. Об'єкти постконфліктного відновлення

Узагальнивши вищевикладене, постконфліктне відновлення як систему можна відобразити так (рис. 1.13.).

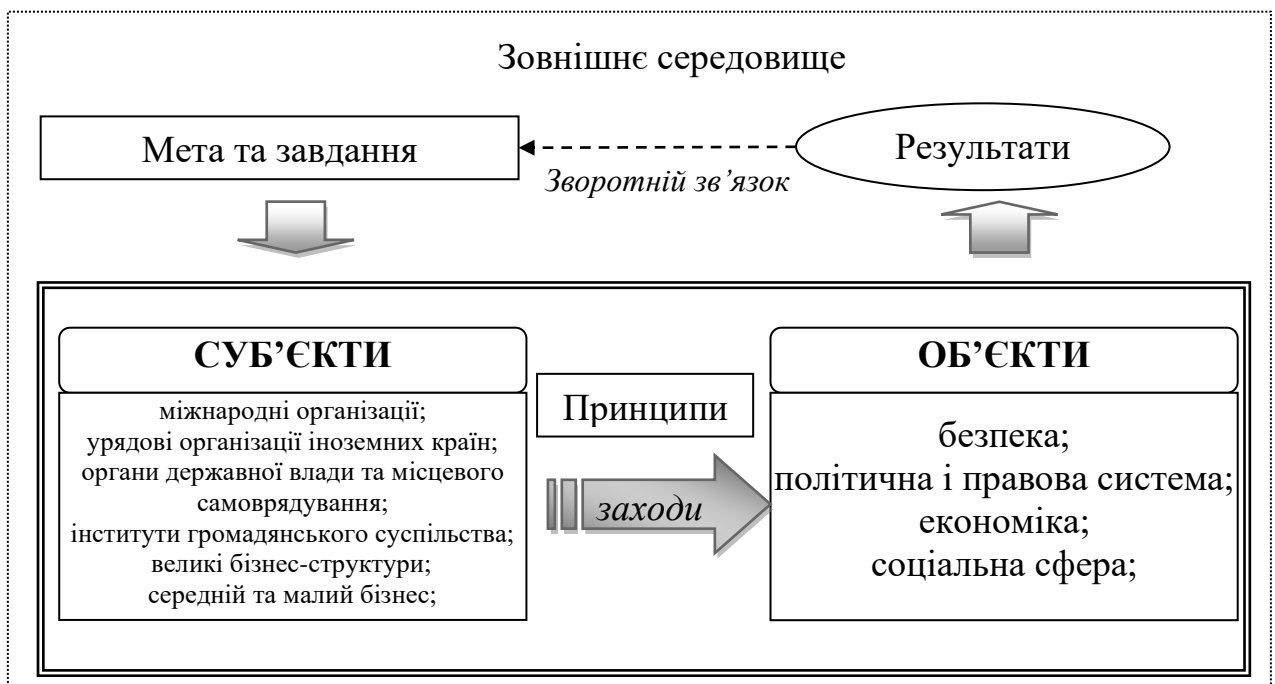

Рис 1.13. Постконфліктне відновлення як система

Механізм дії системи полягає у тому, що розвиток зовнішнього середовища зумовлює появу зіткнень інтересів, і, як результат, бойових дій,

подолання наслідків яких визначають мету постконфліктного відновлення та деталізуються у завданнях. Для вирішення цих завдань суб'єкти відновлення, відповідно до рівня своїх можливостей та зацікавленості реалізують комплекс заходів, дотримуючись при цьому низки принципів, що були описані нами раніше. Такий вплив суб'єктів на об'єкт дає певні результати, такі як роззброєння, забезпечення базових людських потреб, проведення виборів, запуск нових підприємств, стабілізація національної грошової одиниці тощо. В свою чергу, трансформується зовнішнє середовище, формуючи нові задачі, наприклад, створення нових місць для демобілізованих осіб, підвищення ефективності розподілу продовольства, формування нового політичного курсу, активізація міжнародного співробітництва у сфері торгівлі та фінансів.

В цілому, відповідно до існуючої класифікації систем [386, с. 20], постконфліктне відновлення можна визначити як відкриту (активно взаємодіє із зовнішнім середовищем), динамічну (змінює свій стан), стохастичну (результати не можуть бути точно визначені), велику (з огляду на масштаби) та складну (виходячи із взаємозв'язків між елементами) систему, елементами якої є суб'єкти, об'єкти, мета і завдання та принципи.

Таким чином, зміст постконфліктного відновлення полягає у складній системі взаємозв'язку його суб'єктів та об'єктів, що ґрунтуються на певних принципах, та спрямованій на досягнення конкретних цілей в зовнішньому середовищі. Такий підхід передбачає конкретизацію елементів такої системи та оптимізацію взаємодії між ними, що забезпечить більш ефективне її функціонування.

Наступним кроком до вирішення існуючих проблем подолання наслідків бойових дій та їх попередження є розгляд механізму відродження економіки як ключового об'єкта такої системи.

1.3. Вплив воєнного конфлікту на національну економіку: ключові наслідки та механізм відновлення

В умовах зростання міжнародної військово-політичної напруженості позаблоковий статус, незабезпечений відповідним рівнем організації ефективної дипломатичної роботи, а також існуючими засобами та можливостями для озброєного захисту національного суверенітету, не гарантує країні мирний розвиток. Наприклад, під час Другої світової війни нейтралітет Бельгії та Нідерландів не застеріг від захоплення територій цих країн Німеччиною, водночас Швейцарії та Швеції вдалося залишитися осторонь найбільшого в історії людства збройного зіткнення.

З огляду на поточну військово-політичну ситуацію в Україні вивчення впливу воєнних конфліктів на національні економіки набуває особливої актуальності.

Питання взаємозв'язку економічної політики України з її позаблоковим статусом, ще у 2013 р. було піднято у публікації О. Гріненка, М. Денежкіна, та О. Кутового «Мобілізаційна підготовка національної економіки в контексті сучасних воєнних конфліктів» [80], в якій авторами було слушно зазначено про необхідність розвитку сучасних видів озброєння, створення відповідних запасів військового призначення, підтримку наукового, технологічного та кадрового потенціалу в цій сфері та покращення фінансового забезпечення національної безпеки і оборони.

Окрім зазначених дослідників обрана проблематика висвітлена у роботах як закордонних, так і вітчизняних науковців. Іноземні вчені, такі як Г. Броун, А. Лангер, Ф. Стіварт [451], В. Демукай (Venera Demukaj) [492], Ш. Зафер (Shaf Zafeer) [699], П. Кольєром (Paul Collier) [463], Д. Охіорхенуан (John F. E. Ohiorhenuan) [604604], Й. Нкурунзіза (Janvier D. Nkurunziza) [601], А. Сіллах (Abdulai Sillah) [646] та інші, акцентували свою увагу на узагальненні світового досвіду, вивченні особливостей конфліктів в країнах Азії та Африки, як правило, оминаючи ситуацію в Україні.

Питання оцінки завданої від приєднання Криму до Росії шкоди знайшло відображення у роботах вітчизняних дослідників, зокрема В.В. Анісімова [12], Б.А. Карпінського [123], О.П. Корнійчука [144], К.М. Корнієнко [144], публікаціях аналітиків консалтингових агенцій [11; 362; 552]. Вивченню економічних наслідків бойових дій на Сході України та їх кількісній оцінці присвячені наукові публікації (С.Ф. Гаркавого [68], Е.М. Лібанової [165], О.В. Собкевича [213], О.Ю. Снігової, Т.Ю. Загорельської [328]) та дослідження неурядових організацій [97].

Водночас проблема впливу воєн на національні економіки, в тому числі і Україну, залишається невирішеною з кількох причин:

по-перше, слабкий рівень вивчення взаємозв'язку між воєнними конфліктами та економічним розвитком, що мали місце на території країн колишнього СРСР після розпаду останнього, що порівняно із іншими війнами є найбільш наближеними до вітчизняної специфіки;

по-друге, особливостям економіки України, зокрема в частині її структури, торговельної взаємодії з іншими країнами, фінансування оборонної сфери, як основи для мобілізації ресурсів для захисту державного суверенітету приділялася недостатня увага;

по-третє, воєнний конфлікт в Донецькій та Луганській областях та Криму, з огляду на його різний характер, розглядалися, зазвичай, окремо, у зв'язку з чим виникла потреба в узагальненні результатів досліджень у цій сфері;

по-четверте, питання оцінки наслідків втрати частини територій та бойових дій з позиції вже понесених втрат (вартість нерухомого майна, товарних запасів, інфраструктури), так і втрачених можливостей, виходячи із частки постраждалих регіонів в економіці, були висвітлені неповною мірою.

Узагальнення робіт в даному напрямку [451; 601; 604; 618] дозволило виокремити три стани економіки відносно воєнного конфлікту:

- 1) економіка воєнного часу або військова економіка (war economy);

2) постконфліктна або післявоєнна економіка (post-conflict, post-war economy);

3) «нормальна» економіка або економіка мирного часу (peace economy).

Для економіки сучасної України можна виділити такі часові межі зазначених станів (рис. 1.14.).

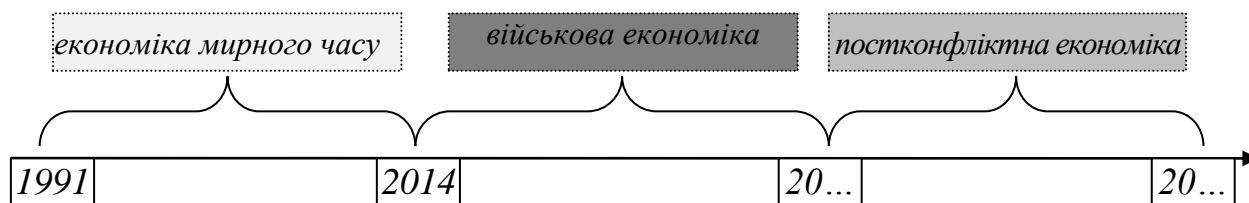

Рис. 1.14. Часові межі станів вітчизняної економіки по відношенню до воєнних конфліктів

Постконфліктна економіка є перехідним станом національного господарства від орієнтованого на потреби війни до спрямованого на ефективний розподіл ресурсів для забезпечення сталого розвитку суспільства. Інколи у закордонних публікаціях термін «перехідна» застосовується для опису економік, що долають наслідки воєнних конфліктів.

З огляду на актуальність цієї тематики в Україні, нами було вивчено ключові макроекономічні показники пострадянських країн (динаміка ВВП, частка військових видатків у ВВП та рівень безробіття), на території яких проходили бойові дії (табл. 1.24.).

Таблиця 1.24

Воєнні конфлікти у пострадянських країнах

№ з/п	Країна	Територія конфлікту (період)	Предмет конфлікту
1	Азербайджан	Нагірний Карабах (з 1988)	самовизначення Нагірно-Карабаської республіки
2	Грузія	Південна Осетія, Абхазія (1991–1994, 2008)	самовизначення Південної Осетії, Абхазії
3	Молдова	Придністров'я (з 1989)	самовизначення Придністров'я
4	Російська Федерація	Чечня (1994–1996, 1999–2009)	самовизначення Чечні
5	Таджикистан	Таджикистан (1992–1997)	громадянська війна

Джерело: узагальнено на основі [276, с. 2; 618, с. 7]

Одним із найважливіших індикаторів міжнародної напруженості можна вважати рівень фінансування оборонної сфери. За результатами аналізу даних Групи Світового банку щодо частки військових видатків до ВВП у зазначених пострадянських країнах (рис. 1.15.) ми прийшли до висновку, що їх питома вага починає зростати напередодні активної фази бойових дій, зокрема в Грузії перед 2008 р., в Російській Федерації перед 1999 р., під час бойових дій змінюються менш динамічно (залежить від військових успіхів), а після завершення конфлікту спостерігається тенденція до зниження їх частки у ВВП, після чого військові видатки знову починають повільне зростання у відповідь на можливі загрози національній безпеці.

Водночас на рівень фінансування оборони впливає масштабність воєнного конфлікту для країни – так, частка військових видатків у ВВП Російської Федерації, виявилася менш чутливою до бойових дій у Чечні (0,1 % території країни), ніж це мало місце, наприклад, стосовно військових видатків Грузії щодо конфлікту у Південній Осетії та Абхазії (17,9 % території країни).

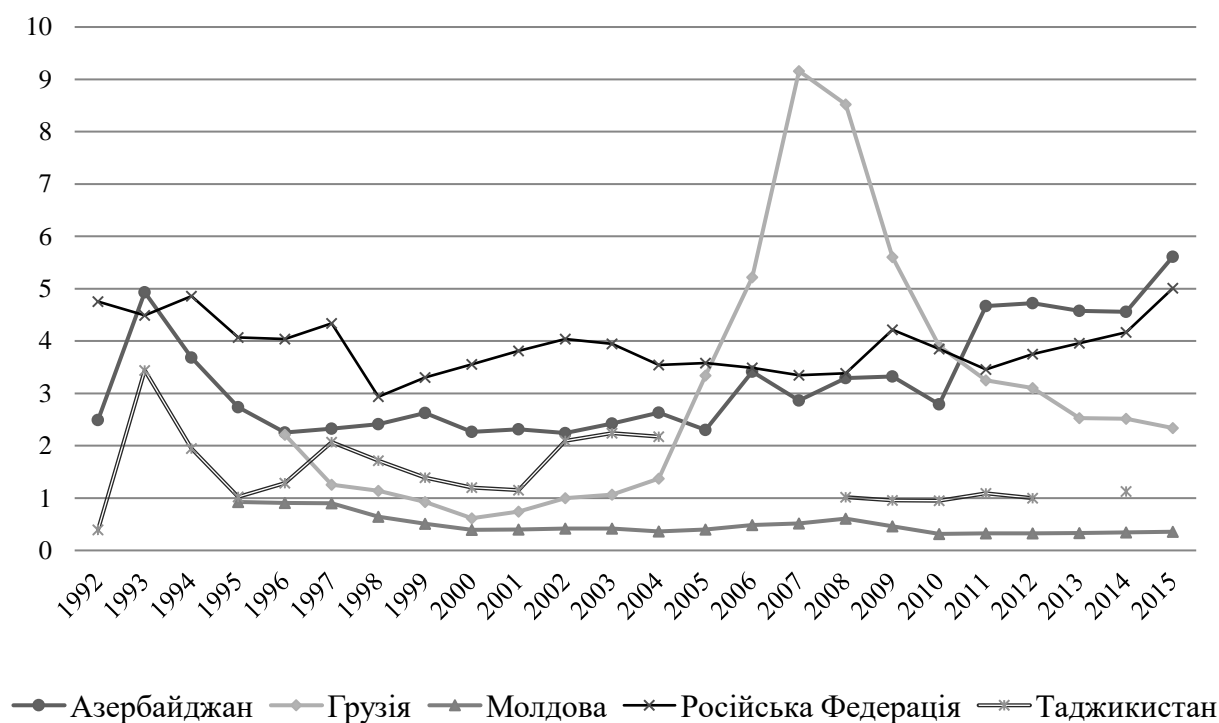

Рис. 1.15. Частка військових видатків у ВВП, %

Джерело: побудовано на основі бази даних Групи Світового банку [587]

Наступним показником на динаміку, якого ми звернули нашу увагу була зміна ВВП (рис. 1.16.).

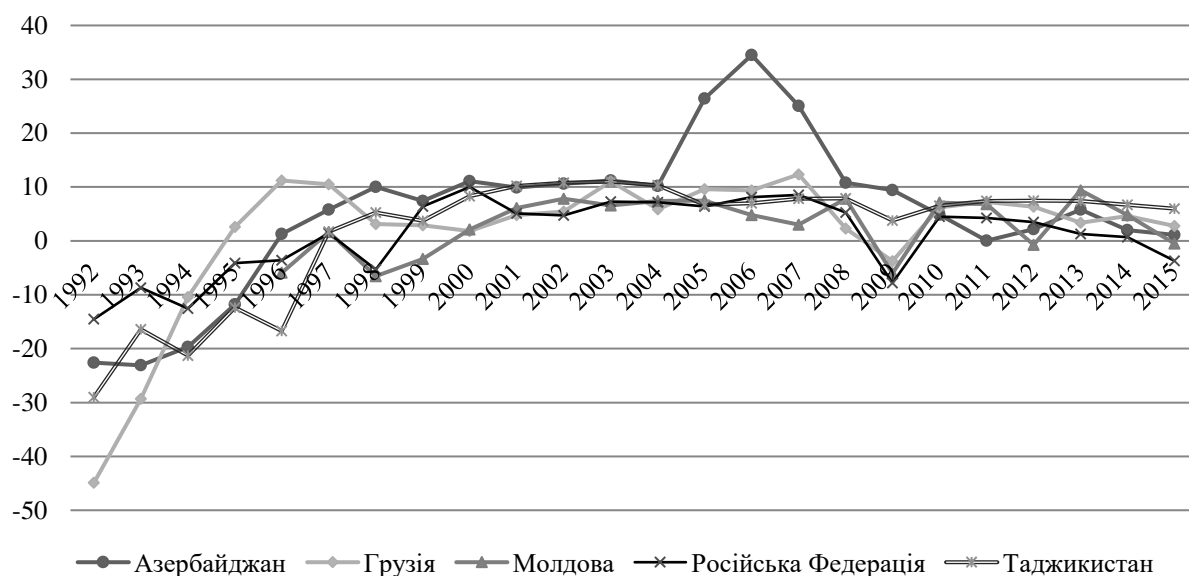

Рис. 1.16. Річна зміна ВВП, %

Джерело: побудовано на основі бази даних Групи Світового банку [523]

Скорочення рівня фінансування оборонної сфери у післявоєнний період передбачало перерозподіл коштів на користь інших галузей. Завершення активних бойових дій у середині 1990-х років створило умови для економічного зростання, про що свідчить динаміка ВВП.

Ще одним із важливих наслідків закінчення війни є зростання безробіття у перші роки, що пов'язано з демобілізацією військовослужбовців, що збільшує пропозицію робочої сили, тоді як попит на неї залишається відносно стабільним (рис 1.17).

Урегулювання воєнного конфлікту може стати поштовхом до активізації міжнародної торгівлі через скасування протекціоністських заходів між сторонами протистояння та зняття санкцій. Крім того, з огляду на наявні в країні природні багатства важливим є створення сприятливого інвестиційного клімату. Водночас бурхливий розвиток окремих сировинних галузей може становити загрозу економічній безпеці країни. Для опису такої ситуації аналітики британського видання «The Economist» у 1977 р.

використали термін «голландської хвороби», описуючи дисбаланси в економіці Нідерландів після виявлення великих родовищ газу та їх експорту, що сприяло зміцненню національної валюти, зниженню конкурентоспроможності інших секторів, відтоку капіталу [686]. На даний момент найбільш яскраво ця проблема, на думку експертів згаданого журналу, є характерною для економіки Російської Федерації, орієнтованої на експорт енергоносіїв.

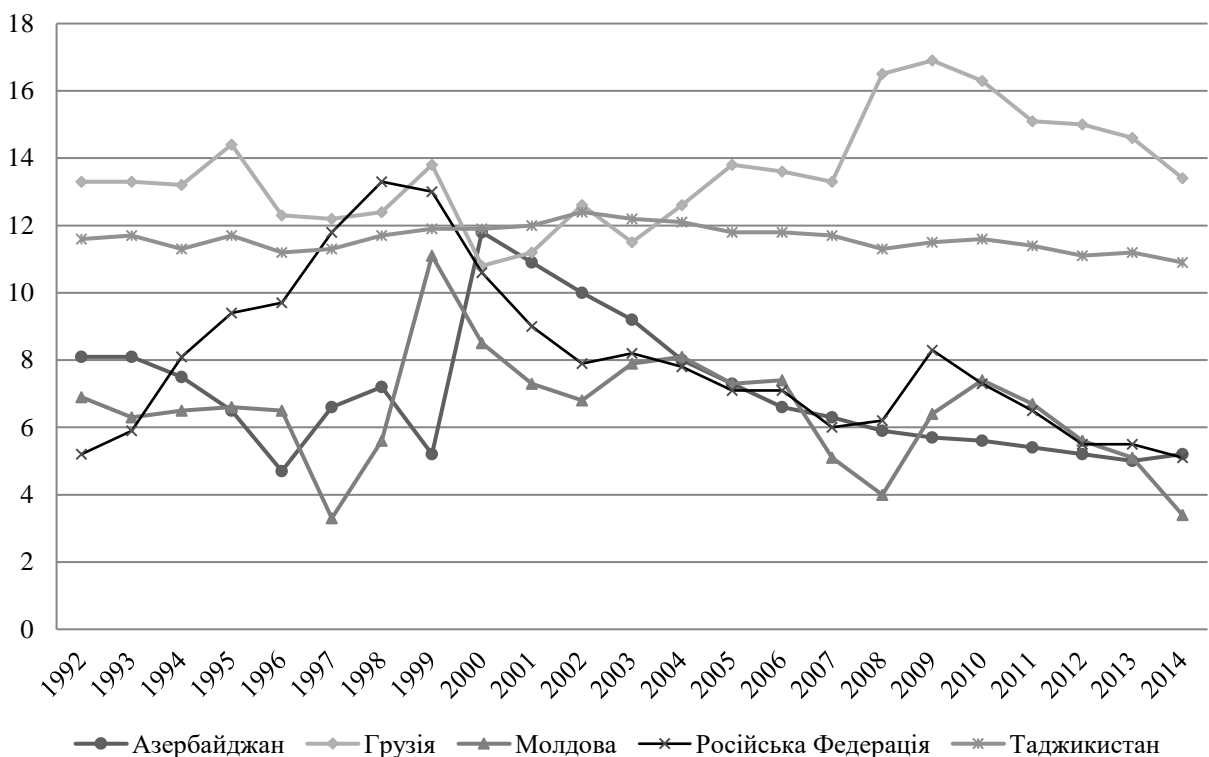

Рис. 1.17. Рівень безробіття, %

Джерело: побудовано на основі бази даних Групи Світового банку [680]

Аналіз глобальної динаміки зазначених вище показників (рис. 1.18.), починаючи з 1992 р., свідчить про зниження рівня фінансування національної безпеки по закінченню холодної війни до 2–3 % ВВП, слабкий кореляційний зв'язок між часткою військових видатків у ВВП та власне зростанням ВВП, а також рівнем безробіття. Така ситуація може бути пов'язана з локальним характером бойових дій, що мали місце у досліджуваному періоді, та їх неоднозначним впливом на світову економіку.

Підсумовуючи динаміку окремих макроекономічних показників, можна так описати їх зміну під впливом бойових дій (табл. 1.25.). Варто зазначити, що наведена характеристика є узагальнюючою, і може відрізнитися залежно від масштабів бойових дій, втрат територій та населення, громадсько-правових трансформацій, допомоги інших країн.

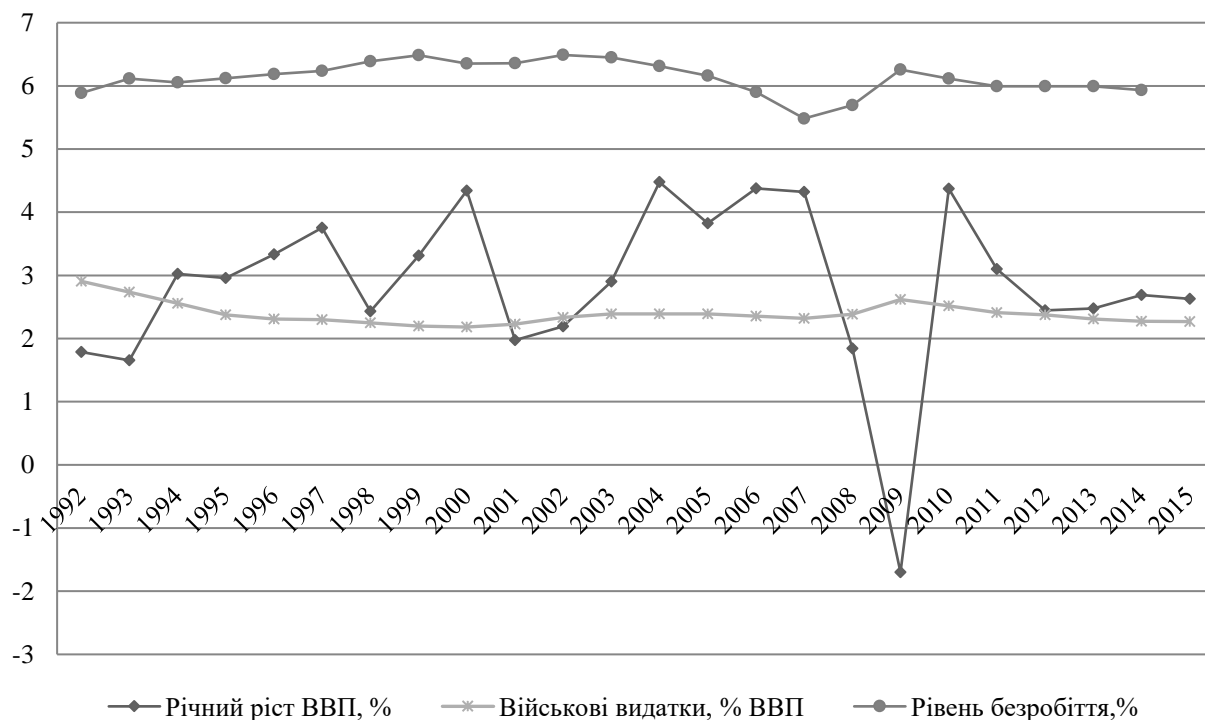

Рис. 1.18. Глобальна динаміка окремих макроекономічних показників

Джерело: побудовано на основі бази даних Групи Світового банку [696]

Таблиця 1.25.

Зміна окремих макроекономічних показників під впливом бойових дій

№ з/п	Показник	Військова економіка	Постконфліктна економіка	«Нормальна» економіка
1	Частка військових видатків у ВВП	стабільно висока	різке зниження	поступове зростання
2	Безробіття	низьке (зазвичай за рахунок мобілізації до лав армії)	високе (залежно від людських втрат та трудомісткості економіки)	помірне відповідно до невійськових чинників
3	Зміна ВВП	залежить від успіхів військових операцій	поступове зростання у довгостроковій перспективі	динаміка не є однозначною (в окремих випадках економічний спад може стати причиною війни)

Після розпаду Радянського Союзу, що завершив тривале протистояння двох наддержав, фінансування національної оборони в Україні знизилося, проте із зростанням міжнародної напруженості в регіоні (Придністров'я, Чечня, Абхазія) їх рівень у період 1993–1997 рр. поступово досяг 4,1 % ВВП (рис. 1.19).

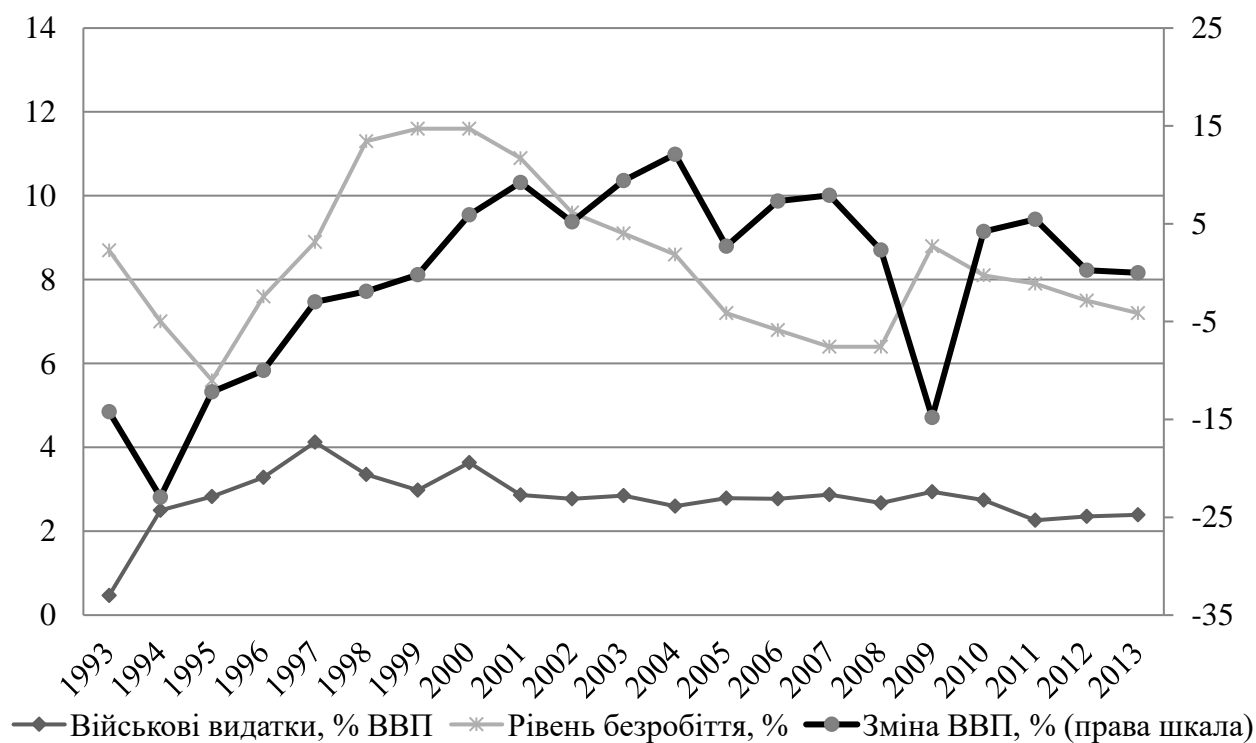

Рис. 1.19. Військові видатки, рівень безробіття та динаміка ВВП України в період 1993–2013 рр.

Джерело: побудовано на основі бази даних Групи Світового банку [679]

Скорочення чисельності збройних сил у 90-х роках минулого століття на фоні загальноекономічного спаду, зумовленого суспільною трансформацією, призвело до зниження зайнятості (рівень безробіття у 1999–2000 р. становив рекордні 11,6 %).

Стабілізація зовнішньополітичної ситуації дозволила переорієнтувати рух фінансових потоків на потреби інших секторів економіки за рахунок поступового зниження частки військових видатків, що забезпечило позитивну динаміку ВВП, починаючи з 2000 р. Водночас з цього не випливає, що між економічним зростанням і фінансуванням національної

оборони існує обернений зв'язок. Висвітлена в дисертації В.В. Сокурєнко думка про те, що такі видатки «мають непродуктивний характер, оскільки вони не сприяють приросту ВВП та розвитку продуктивних сил» [329, с. 389], є дискусійною та потребує уточнення з огляду на опосередкований вплив останніх на розвиток таких галузей, як металургія, машинобудування, телекомунікації та інформаційні технології.

В цілому відсутність цілеспрямованої державної підтримки національної безпеки та оборони України в період 2000–2013 рр. призвела до таких наслідків як:

1) неузгодженість механізму фінансування, пов'язана з відміною норми щодо мінімального рівня обсягів видатків на оборону (3 % від ВВП). У 2007 р. відбулися зміни у законодавстві, що передбачали зміну редакції Закону України «Про оборону України» [289], за якою така вимога була вилучена, а новий виклад давав можливість задовольняти потреби оборони відповідно до бюджетних можливостей у відповідному році. Незважаючи на визнану неконституційність такого рішення [311], це питання все ще потребувало урегулювання в законодавчій площині;

2) превалювання короткострокових вигод над стратегічними, в силу існуючих підходів до управління фінансовими ресурсами в оборонній сфері, зумовлених відсутністю довгострокового бюджетного планування, в тому числі і в оборонній сфері, та чітких орієнтирів фінансового забезпечення, передбачених Воєнною доктриною України, що діяла до 2015 р.;

3) ігнорування світової практики використання коштів оборонного бюджету, зокрема в частині низького рівня фінансування матеріально-технічного забезпечення та бойової підготовки. Такий розподіл, як зазначав у своїй дисертації І.М. Семеніхін [318 с. 9], «призводить до деградації оборонного потенціалу держави», свідченням чого стали події початку 2014 р.

4) великі корупційні ризики, пов'язані із слабкістю не лише державного фінансового контролю в частині його організації, кадрового та нормативного

забезпечення, але й громадського нагляду. Свідченням чого стали гучні розслідування правоохоронними органами діяльності вищих посадових осіб підприємств оборонної сфери у 2005–2014 рр. При чому, відповідно до досліджень аналітиків НАТО, такі ризики зростають ще більше в країнах з невирішеними територіальними питаннями та замороженими конфліктами [61, с. 182], що, в свою чергу, підвищує актуальність питання попередження та боротьби з корупцією із урахуванням провідних світових здобутків.

Структура національної економіки від часів здобуття незалежності до початку бойових дій на Донбасі зазнала суттєвих змін, так частка сільського господарства та промисловості скоротилися з 26 та 45 % до 10 та 26 % відповідно (рис. 1.20.).

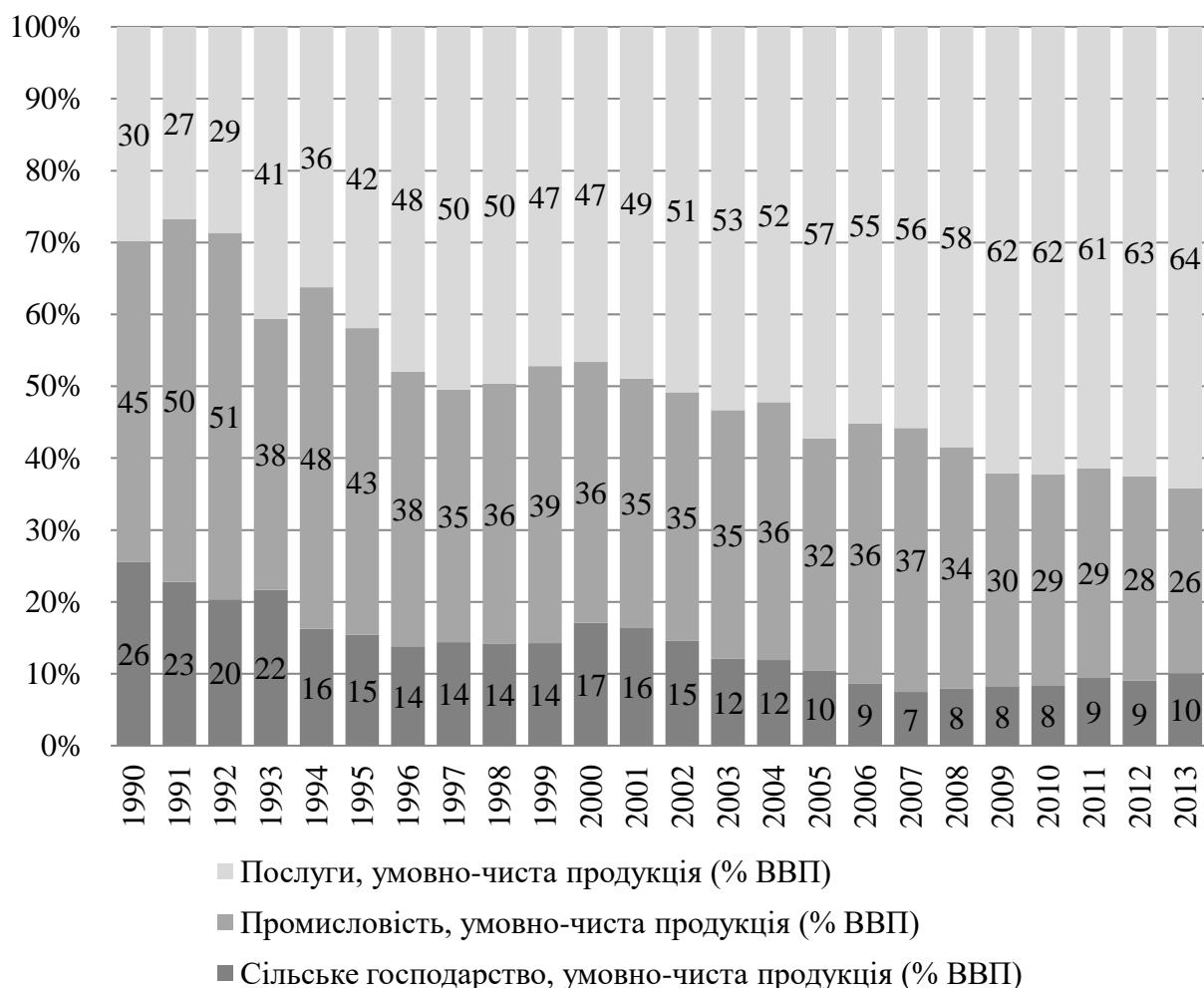

Рис. 1.20. Структура національної економіки України 1990–2013 рр.

Джерело: побудовано на основі бази даних Групи Світового банку [679]

Найбільші трансформації відбулися у промисловості, що була не орієнтована на виробництво товарів «групи Б» (споживчих товарів), виявилася неконкурентоспроможною на ринку, доступ до якого отримали іноземні компанії, натомість попит на основну продукцію – товари «групи А» (засобів виробництва) знизився з огляду на розрив існуючих господарських зв'язків між підприємствами країн колишнього СРСР.

В таких умовах активізувалася міжнародна торгівля (рис. 1.21.). Ключовими статтями вітчизняного експорту стали метали, зерно, продукція машинобудування, генеруючи, таким чином, основні валютні надходження в країну. При цьому сумарно Донецька та Луганська області склали близько п'ятої частини у регіональній структурі експорту України. Водночас вітчизняне виробництво є досить енергомістким, що, з огляду на суттєву частку енергоносіїв в імпорті, створює загрози економічній безпеці не лише підприємств даної галузі, але й держави в цілому.

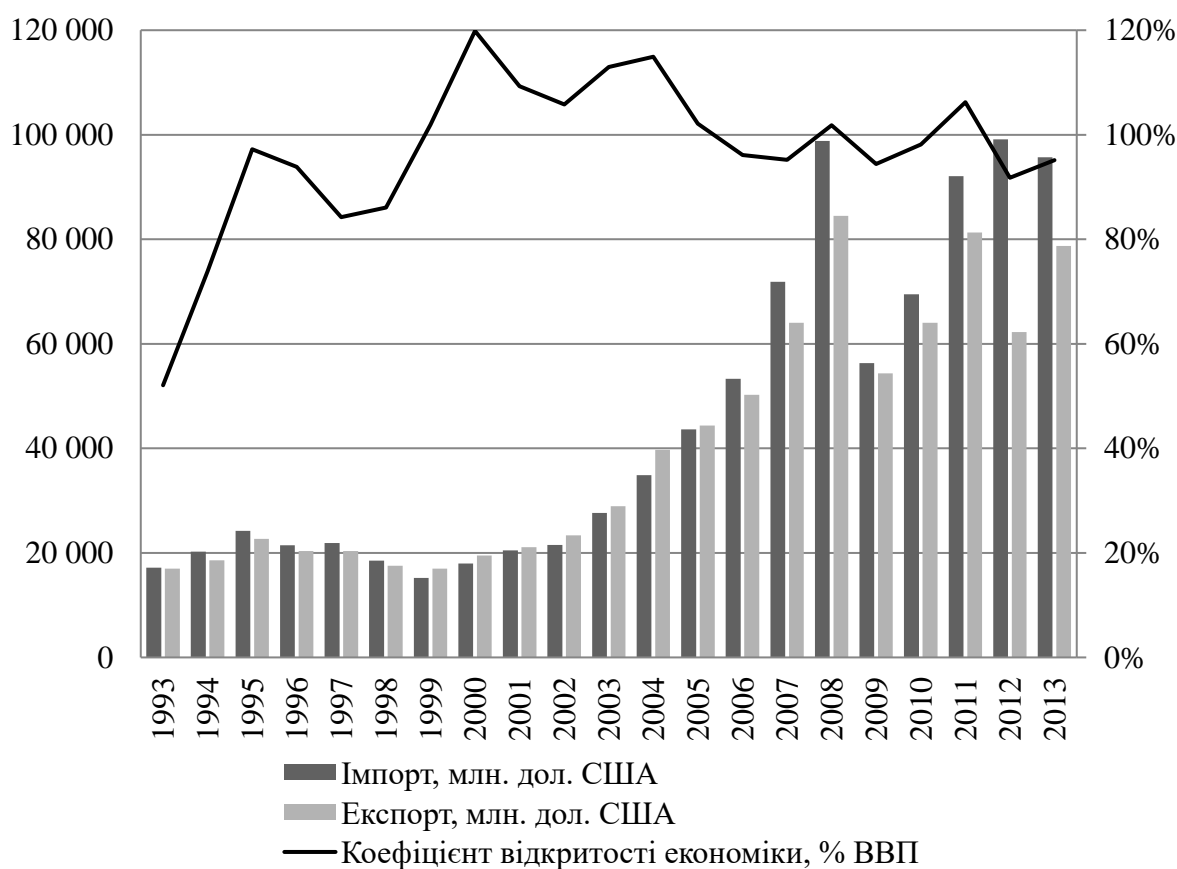

Рис. 1.21. Міжнародна торгівля України у 1993–2013 рр.

Джерело: побудовано на основі бази даних Групи Світового банку [679]

Варто зазначити, що за роки незалежності Донецька та Луганська області посилили власний статус ключових економічних регіонів, і на початку військового розв'язання конфлікту в Україні їх внесок в основні сектори економіки був досить суттєвим.

В зазначених областях за оцінками міжнародних експертів на початку 2015 р. на непідконтрольних уряду територіях в цілому втрачено 5,9 % ВВП, в тому числі, у промисловому виробництві – 3,7 %, сільськогосподарському виробництві – 0,1 %, роздрібній торгівлі – 1,7 %, будівництві – 0,3 % відповідно [211, с. 68]. При цьому найбільших пошкоджень завдано вугільній, металургійній, коксохімічній та машинобудівній галузям, що мало вплив не лише на реальний сектор економіки, але й на торгівлю, сектор публічних фінансів, банківську і страхову галузь. Крім того, високий рівень невизначеності, характерний для поточної економічної ситуації, стримує прихід іноземних інвестицій, знижує довіру до фінансових інститутів, органів влади та ін.

За результатами вивчення публікацій, присвячених економічних наслідкам воєнного конфлікту в Україні, можна стверджувати, що більша частина уваги приділяється конфлікту на території Донецької та Луганської областей. Проте, окрім безпосередніх бойових дій на сході країни, беззаперечним є вплив на вітчизняну економіку і конфлікту в Криму.

Порівнюючи основні соціально-економічні показники розвитку цих регіонів у 2013 р., можна стверджувати, що внесок півострова в економіку є значно меншим за Донецьку та Луганську області (рис. 1.22.). Займаючи приблизно однакову територію, найбільш вагому роль серед них відігравала Донецька область, особливо у сфері промислового виробництва, роздрібного товарообороту, експорту та імпорту товарів та послуг.

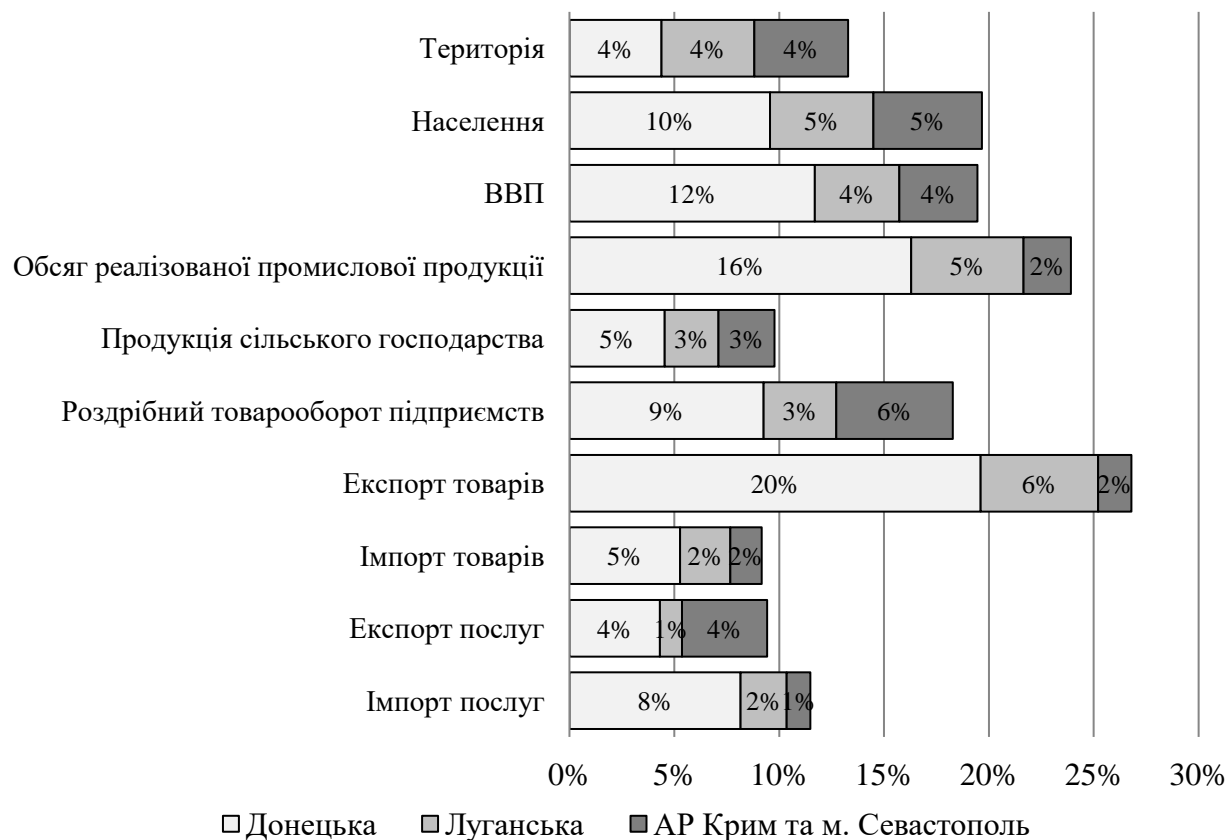

Рис. 1.22. Внесок окремих регіонів в економіку України (за підсумками 2013 р.)

Джерело: побудовано на основі [304]

За результатами узагальнення досліджень з питань оцінки втрат економіки на сході України було виділено такі групи втрат (табл. 1.26.).

За підрахунками міжнародних експертів, проведеними на початку 2015 р., попередня оцінка потреби у відбудові східних областей становить 1,52 млрд дол. США, зокрема у таких напрямках, як [211, с. 10]:

1) інфраструктура та соціальні послуги (1,257 млрд дол. США), у тому числі на транспорт (558,2 млн. дол. США), соціальну допомогу (329,4 млн. дол. США), охорону здоров'я (184,2 млн. дол. США);

2) економічне відновлення (135 млн. дол. США), в тому числі на зайнятість (40 млн. дол. США), продуктивні сили та засоби до існування (33 млн. дол. США), підтримку малого та середнього бізнесу (30 млн. дол. США), фінансові послуги (25 млн. дол. США);

Втрати української економіки на Сході України

№ з/п	Група втрат	Ключові об'єкти
1	Промисловий потенціал	майно державних підприємств та фінансово-промислових груп (Систем Кепітал Менеджмент, Група «Індустріальний союз Донбасу», Group DF, Група «Приват»)
2	Транспортна інфраструктура	залізничні шляхи, автомобільні дороги, аеропорти у Донецьку та Луганську, газопроводи
3	Зниження обороноздатності	майно відомств силового блоку (МВС, СБУ, Міноборони та ін.), підприємства концерну Укроборонпром на невідконтрольній території
4	Фіскальний потенціал	недоотримання податків та зборів до державного бюджету, внесків у фонди соціального страхування та неможливість виконувати соціальні зобов'язання

Джерело: узагальнено автором на основі [78; 97]

3) соціальна стійкість, розбудова миру та громадська безпека (126 млн. дол. США), психосоціальна підтримка (28,4 млн. дол. США), відновлення громадської безпеки (23,9 млн. дол. США), підготовка до роззброєння, демобілізації та реінтеграції (20,4 млн. дол. США).

Роль АР Крим у національній економіці була пов'язана з її географічним розташуванням, створюючи умови для розвитку транспортної (автомобільні дороги, залізничні шляхи, трубопроводи тощо) та курортної галузі, а також, з огляду на природні багатства Чорноморського шельфу, і у сфері енергетики.

Обсяг збитків держави від втрати півострова, оцінених експертами, різняться. Так за підрахунками, проведеними у 2016 р., прокуратурою України вони перевищують 300 млрд грн. [366], на початку 2017 р. Міністерством юстиції була оприлюднена сума у 100 млрд дол. США [359], в той же час ще в квітні 2014 р. збиток оцінювався відомством в 950 млрд грн. [344]. При цьому увага була зосереджена на втраті майна, що перебувало у державній власності, оминаючи, таким чином, безпосередні інтереси приватних осіб та бізнесу.

В аналітичній записці «Соціально-економічний розвиток анексованих АР Крим та м. Севастополя та оцінка втрат економіки України від анексії»,

підготовленої співробітниками Національного інституту стратегічних досліджень, пропонується розмежувати економічні втрати в Криму на такі групи (табл. 1.27.).

Таблиця 1.27.

Втрати української економіки в Криму

№ з/п	Група втрат	Ключові об'єкти
1	втрати державних активів (державні підприємства, грошові кошти в державних банках, транспортна інфраструктура та природні ресурси);	майно ПАТ «Чорноморнафтогаз», ПАТ «Укртрансгаз», НЕК «Укренерго», «Укрзалізниця», родовища Чорноморського шельфу, морські порти, паромні переправи, зернові елеватори та портові термінали
2	фінансові втрати (недоотримані бюджетні доходи та упущені прибутки від ринку збуту);	майно та доходи підприємств обробної промисловості, сільського господарства, сфери торгівлі та транспорту, обробки вантажів у портах та видобутку газу, банківського сектору
3	зниження рівня оборонних можливостей;	майно відомств силового блоку (МВС, СБУ, Міноборони та ін.), стратегічне розташування півострова
4	втрати туристично-рекреаційного потенціалу	санаторно-курортний комплекс Криму, пам'ятки історії та культури

Джерело: узагальнено автором на основі [333]

На думку експертів німецького видання «Deutsche Welle» [11], «українська економіка не постраждає внаслідок анексії Криму, хоча країна втратила чимало кримських ресурсів та інфраструктурних об'єктів», але такий підхід акцентований на короткострокову перспективу, адже підвищується чутливість до загроз національній безпеці у сфері оборони, енергетики, міжнародної торгівлі.

В цілому через втрату урядом контролю над частиною території та триваючі бойові дії в суспільстві почалися трансформаційні процеси, спрямовані на максимально швидку мобілізацію ресурсів для недопущення подальшої ескалації конфлікту. Вітчизняна економіка, що виявилася не готовою до воєнного конфлікту, була змушена здійснити перші кроки для переходу у новий для себе стан – економіку воєнного часу. Остаточна оцінка наслідків цього можлива лише після завершення бойових дій, а поточні розрахунки лише дають можливість спрогнозувати з певною ймовірністю

подальший розвиток ситуації. Ґрунтовно проведена експертиза втрат економіки від конфлікту має стати вихідною точкою для її післявоєнного відновлення.

Відбудова зруйнованої воєнним конфліктом економіки є однією із ключових проблем, розв'язання якої може визначити успіх всього комплексу відновлювальних заходів. Водночас основні реформи в цій сфері мають розпочинатися після завершення активних бойових дій. Як свідчить досвід Косово, залучення іноземних інвестицій, необхідних для стимулювання економічного зростання, може ускладнюватися невизначеністю остаточного статусу регіону та низьким рівнем захисту прав власності [678].

Саме тому досить актуальним є вивчення механізму відновлення економіки після воєнних конфліктів.

Значний внесок у розвиток теорії та практики постконфліктної економіки було зроблено вже згаданими в попередніх підпунктах закордонними дослідниками Т. Аддісоном (Tony Addison) [409], Г. Кастілло (Graciana del Castillo) [489], П. Кольєром (Paul Collier) та А. Хоеффлер (Anke Hoeffler) [463], а також іншими аналітиками міжнародних організацій та профільних установ провідних країн світу, вченими та експертами. Разом з тим недостатньо висвітленими є основи функціонування механізму відновлення економіки після бойових дій.

У вітчизняному академічному середовищі питання подолання наслідків воєнного конфлікту та забезпечення економічного зростання привертає увагу все більшого числа науковців, зокрема О.С. Власюка [54], В.М. Гееца [70], Л.В. Дейнеко [129], О.М. Шарова [387] та інших. Разом з тим висунуті пропозиції, акцентовані на найбільш пріоритетних для України напрямках як промисловість, транспортна інфраструктура, міжнародна фінансова підтримка, неповною мірою розкривають можливі форми і методи підтримки процесів післявоєнної відбудови в цілому, а також ймовірні ризики та можливості для економічного розвитку.

Досліджуючи процес становлення демократії у постконфліктних країнах Т. Флорес (Thomas Edward Flores) та І. Нооруддін (Irfan Nooruddin), прийшли до висновку, що економічний успіх залежить від таких факторів, як політичні перетворення, підтримка міжнародних донорів, особливо в перші роки, та результативність військових операцій (перемога однієї зі сторін, порівняно із мирними договорами, знижує ймовірність повторення конфлікту) [513, с. 25].

Вивчаючи постконфліктні ризики група науковців під керівництвом П. Кольєра (Paul Collier) [466], прийшли до висновку, що на зниження ризику виникнення конфліктів в цілому впливає економічний успіх відповідної країни, витрати ООН на підтримку миру, присутності миротворчих сил. Вплив економічного розвитку на схильність постконфліктних країн до повторення бойових дій, на нашу думку, найбільш яскраво демонструє наступний графік (рис. 1.23.).

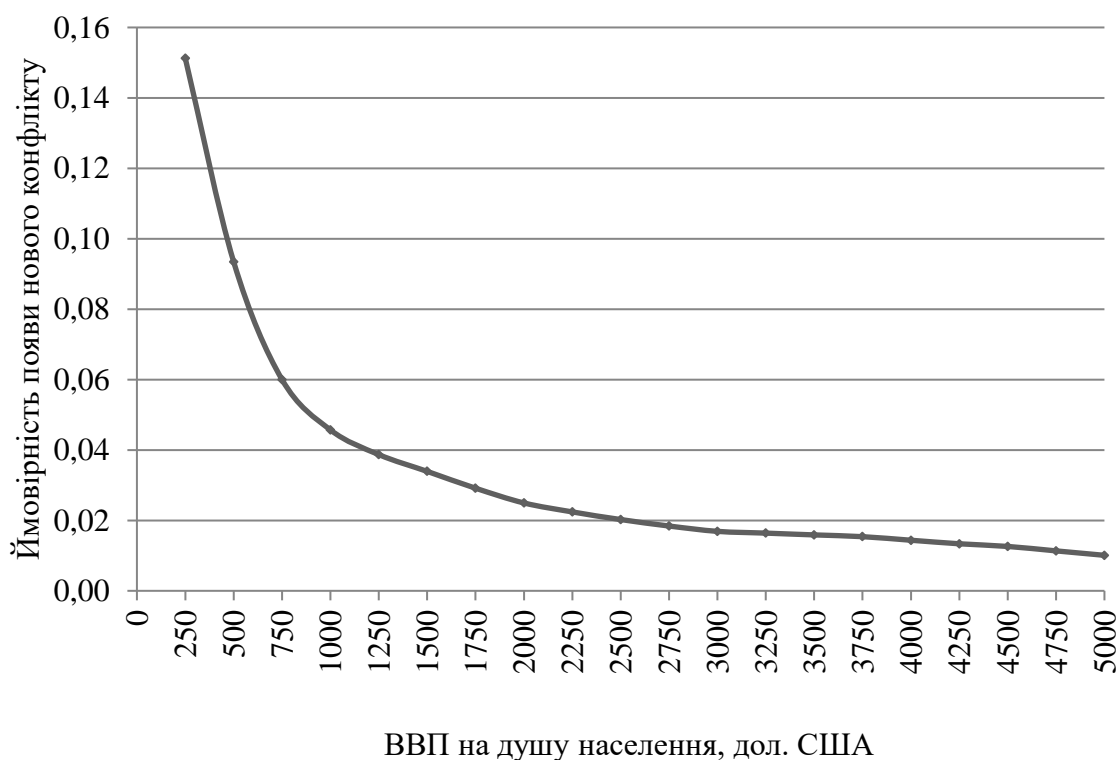

Рис. 1.23. Зв'язок між ймовірністю появи нових конфліктів на ВВП на душу населення

Джерело: [543, с. 9]

Аналізуючи дані про воєнні конфлікти та макроекономічну статистику М. Хумпхрейс (Macartan Humphreys) та А. Варшней (Ashutosh Varshney) виявили залежність між ймовірністю появи нового конфлікту та рівнем ВВП на душу населення. Так для країн, у яких значення останнього є меншим за 250 дол. США, вірогідність початку нового збройного протистояння протягом перших п'яти років є більшою за 15 % [543, с. 9].

На думку О.С. Власюка, економічними пріоритетами для України, що потребуватимуть міжнародної фінансової допомоги, у промисловості, сільськогосподарському виробництві та транспортній інфраструктурі є такі (рис. 1. 24.).

Економічні пріоритети постконфліктної України		
<p>ПРОМИСЛОВІСТЬ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – впровадження енергоефективних технологій та ощадливого споживання енергетичних ресурсів; – реалізація спільних проектів з екологізації виробництва; – реалізація проектів з організаційного та фінансового забезпечення приведення української національної системи стандартизації відповідно до вимог і правил; – розвиток технологій глибокого перероблення сировини у хімічному комплексі 	<p>СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО:</p> <ul style="list-style-type: none"> – розвиток виробництва органічної продукції; – інвестування у розвиток сільськогосподарського машинобудування; – здійснення спільних досліджень у сфері генетики тварин і селекції рослин; – розроблення та реалізація проектів технічної допомоги з метою гармонізації національної системи технічного регулювання та стандартів в агропромисловому виробництві до європейських та міжнародних норм 	<p>ТРАНСПОРТНА ІНФРАСТРУКТУРА:</p> <ul style="list-style-type: none"> – впровадження інноваційних інформаційно-управлінських технологій, побудованих на моделюванні інтегрованих транспортних систем; – удосконалення технологій перевезень шляхом розвитку мультимодальних перевезень і формування міжнародних транспортно-логістичних систем; – оновлення рухомого складу транспортної галузі України

Рис. 1.24. Пріоритети постконфліктного відновлення економіки України

Джерело: побудовано на основі [54]

Жодним чином не применшуючи вклад цих галузей в сучасну економіку, О.М. Шаров вважає більш доцільним акцентуватися на розвитку «економіки знання» та інноваційної економіки [387, с. 26]. Такий підхід є досить перспективним з огляду на післявоєнний шлях розвитку Японії, Південної Кореї, Німеччини та вже наявний в Україні науково-технічний потенціал.

З позиції В.М. Геєця важливою є також підтримка торгівлі, зокрема за рахунок спрощення доступу до ринків країн ЄС, Канади, США, трансферту технологій та створення Експортно-кредитного агентства для координації різних форм допомоги з боку міжнародних донорів, держави [70, с. 10]. Не оминув автор і необхідність покращення інвестиційного клімату завдяки реформам у сфері оподаткування, захисту прав споживачів, дерегуляції бізнесу та боротьби з корупцією.

У спільній статті закордонних економістів українського походження «Послезавтра: что делать с разрушенным Донбассом после войны» [24] дослідники визначили найбільш актуальні для українського уряду конкретні кроки, зокрема і економічного характеру, зміст яких представлено в таблиці 1.28.

Таблиця 1.28.

Можливі кроки уряду з постконфліктного відновлення економіки

№ з/п	Сфера	Можливі кроки
1	2	3
1	Ліквідація безробіття	<ul style="list-style-type: none"> – максимально залучати безробітних до участі в трудомістких проектах (принаймні на початковому етапі), таких як розбір завалів, ремонт доріг і житлових будинків, відновлення електро- та телекомунікацій, економічної та соціальної інфраструктури тощо; – відновити зайнятість в державному секторі (лікарні, школи і т.д.); – забезпечити місцеві підприємства держзамовленнями для підвищення зайнятості населення в регіоні та забезпечення максимальної прозорості тендерів в цій області – організувати 1–3-місячні навчальні курси (сантехніків, зварювальників, малярів) для бажаючих змінити професію. Ця система практичного навчання може бути пізніше використана як відправна точка для регіональних ініціатив трансформаційного напрямку (наприклад, від гірничодобувної промисловості до ІТ) і нарощування людського капіталу.

Продовження таблиці 1.28.

1	2	3
2	Стимулювання бізнесу	<ul style="list-style-type: none"> – надавати субсидії (наприклад, оплачувати частину відсотка за кредит), але банки повинні брати активну участь в забезпеченні високої якості кредитів; – направити частину кредитів державних банків у постконфліктні зони і забезпечити страхування кредитів у цих регіонах. – створити банк розвитку для координації цієї діяльності; – стимулювати мікрофінансування проектів на Сході України; – використовувати допомогу від Світового банку, Європейського банку реконструкції і розвитку та інших фінансових інститутів для надання дешевих кредитів для бізнесу, який постраждав під час війни; – налагодження державно-приватного партнерства для здійснення інвестиції в інфраструктуру
3	Координація зовнішньої допомоги	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечити прозорість співпраці з донорами; – попередити дублювання витрат коштів шляхом розмежування сфер підтримки (наприклад в Грузії Європейський банк реконструкції та розвитку фінансував будівництво доріг, Всесвітній банк – енерго- і водопостачання тощо)

Джерело: узагальнено на основі [24]

Проте науковці не повною мірою розкрили всі аспекти ймовірного функціонування економіки України у період після завершення бойових дій. З огляду на це детальнішу увагу нами було приділено механізму постконфліктного відновлення національних економік, тобто сукупності форм та методів подолання економічних наслідків воєнних конфліктів. Запропонований нами підхід передбачає виділення кількох складових такого механізму (рис. 1.25.).

Акумуляовані ресурси (фінансові, людські, матеріальні, інформаційні та ін.) використовуються для вирішення найбільш пріоритетних завдань постконфліктного розвитку, виходячи з існуючих для цього можливостей та загроз, для досягнення максимально ефекту (зростання ВВП, покращення інвестиційного клімату, приплив інвестицій тощо).

Одним із найважливіших складових такого механізму є фінансове забезпечення. З позиції міжнародних організацій стратегія фінансування має передбачати такі кроки, як уточнення конкретних потреб, визначення

можливих джерел, деталізація інструментів залучення коштів та створення належних інституційних умов [212, с. 66].

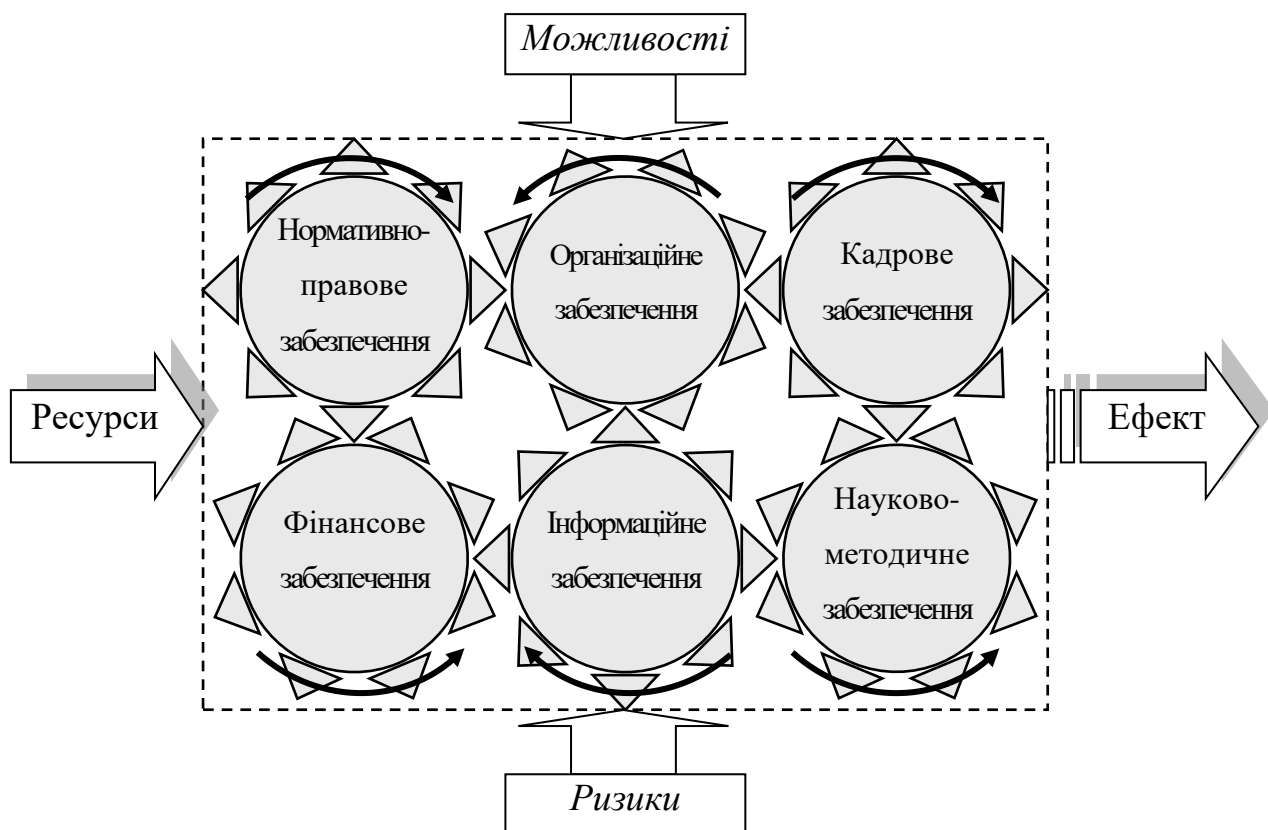

Рис. 1.25. Механізм постконфліктного відновлення національної економіки

Очевидно, що провідну роль у фінансовому забезпеченні постконфліктного відновлення економіки відіграватиме державний бюджет, за рахунок коштів якого вже зараз реалізуються окремі ініціативи. В цілому до можливих інструментів фінансування також зараховують [212, с. 8]:

- пряму бюджетну підтримку з боку міжнародних партнерів;
- концентрацію грантового фінансування через спеціально створений цільовий фонд із багатьма партнерами;
- міжнародні позики;
- підтримку фінансового сектору у формі участі в спеціалізованих інструментах та гарантіях;
- механізми сприяння координації з інвестиціями приватного сектору.

Більш ґрунтовне вивчення даного питання з огляду на предмет дослідження буде розкрито у наступних розділах монографії.

Економічні трансформації можуть поглибити вже існуючі конфлікти інтересів ключових суб'єктів фінансових відносин та зумовити появу нових, у зв'язку з чим зростає важливість нормативно-правової регламентації процесу післявоєнного відновлення.

Забезпечення верховенства права та законності є одним із головних пріоритетів державної політики, особливо на деокупованих територіях, що протягом певного часу знаходилися у правовому вакуумі. Саме в такій ситуації наразі перебувають підприємства, фінансові установи та громадяни у непідконтрольних українському уряду регіонах. Відновлення територіальної цілісності однозначно призведе до змін законодавства.

Нормативно-правове забезпечення механізму постконфліктного відновлення національної економіки має забезпечити лібералізацію діяльності бізнесу, покращення конкурентоспроможності, підвищення позицій країни у міжнародних рейтингах з одночасним забезпеченням соціальної захищеності найбільш вразливих верств населення, скорочення диференціації доходів, охороною правопорядку, боротьбою з монополізмом та корупцією.

Злагоджена робота цієї складової механізму постконфліктного відновлення має суттєвий вплив на результативність нової урядової політики, яскравим прикладом чого є грошова реформа, зміна законодавства у сфері оподаткування та регулювання цін в післявоєнній Німеччині, результати чого більш відомі зараз як «німецьке економічне диво».

В умовах стрімкого розвитку технологій та збільшення обсягів даних, що характеризують втрати національної економіки від бойових дій та ефект від заходів з подолання наслідків останніх, зростає роль інформаційного забезпечення.

В Україні за ініціативи окремих представників регіональної політичної еліти вже створено Єдиний реєстр збитків інфраструктури в зоні проведення антитерористичної операції (www.реестр.укр), проте вона поки що не інтегрована з іншими базами даних, зокрема Єдиним реєстром внутрішньо

переміщених осіб. З огляду на це досить актуальним є питання створення загальнонаціональної інформаційної бази з питань подолання наслідків воєнного конфлікту.

Історичний досвід засвідчує доцільність створення окремих структур для реалізації політики з відновлення економіки, що відображає ще одну складову механізму – організаційне забезпечення. Цілком ймовірно, що в Україні така структура буде функціонувати на основі вже створеного Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України.

Існування подібних відомств є поширеною світовою практикою, зокрема у країнах колишнього СРСР, на територіях яких мали місце бойові дії. Вітчизняне міністерство було створено навесні 2016 р. шляхом злиття Держагентства з питань відновлення Донбасу і Держслужби з питань АР Крим та Севастополя, і до числа основних напрямків його діяльності зараз зараховують [176]:

- реінтеграцію тимчасово окупованої території та її населення;
- реінтеграцію окремих територій Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень та їх населення;
- подолання наслідків конфлікту;
- гуманітарне співробітництво;
- захист населення під час збройного конфлікту;
- розбудова миру;
- міжнародне співробітництво.

Економічне відновлення, на думку представників цього міністерства та інших розробників Концепції Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України на 2017–2020 рр., передбачається через [294]:

- розвиток спроможності у сфері місцевого економічного планування;

– здійснення структурних змін та надання підтримки мікро-, малому і середньому бізнесу;

– розширення доступу до фінансових послуг, зокрема у сфері кредитування та мікрокредитування;

– забезпечення розвитку промисловості, будівництва, сільського господарства та інших сфер економічної діяльності на засадах інноваційного розвитку та переведення їх на сучасні технологічні платформи;

– створення нових, насамперед високотехнологічних, робочих місць та підвищення рівня зайнятості населення, зростання доходів та забезпечення розширеного відтворення людського потенціалу.

Водночас концепція зосереджена виключно на подоланні наслідків бойових дій на Сході країни, оминаючи питання пов'язані з конфліктом у Криму. Також серед визначених очікуваних результатів таких заходів (рис. 1.26.) відсутні індикатори, що дали б можливість оцінити зрушення у фінансовому секторі, зокрема стабільність валютного курсу, інфляція тощо.

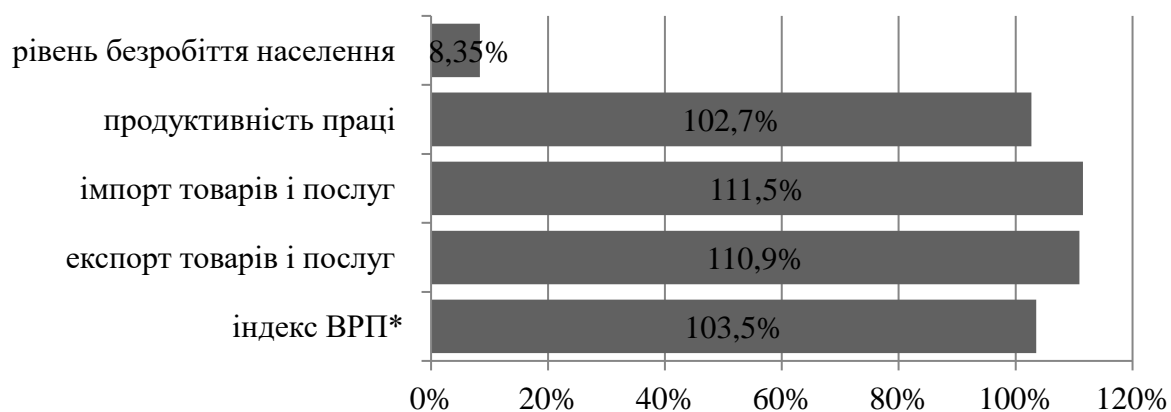

Рис. 1.26. Очікувані результати виконання Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, у відсотках до попереднього року [294]

Примітка. *– індекс валового внутрішнього регіонального продукту

Досі не бачені виклики для української економіки під час бойових дій, та після них обумовлюють потребу у фахівцях з відповідним рівнем кваліфікації, знань та досвіду роботи в подібних ситуаціях. З огляду на

дефіцит таких спеціалістів в Україні залучення міжнародних експертів потребуватиме додаткових витрат, проте може мати відчутний ефект у разі залучення їх до підготовки вітчизняних кадрів. Дана ідея частково знайшла відображення у Донецькому національному університеті, де в межах спеціальності «Публічне управління та адміністрування» започатковано набір на нову для України освітню програму «Управління відновленням територій та регіональним розвитком» [337].

За результатами детального вивчення оприлюдненого профілю зазначеної освітньої програми [169] виявлено, що акцент робиться на використанні механізму інформаційних технологій в різних сферах публічного адміністрування, розробці та застосуванні інструментів для аналізу політики та організаційних форм залучення громадськості до прийняття рішень, володінні законодавчої бази з питань регулювання розвитку територій та децентралізації влади, вмінні застосовувати брендинговий інструментарій в управлінні розвитком територій, а також знанні цілей, засобів, методів проведення аудиту територій. Водночас не достатньо уваги приділяється фінансово-економічному блоку, зокрема основам бюджетного фінансування, грантової діяльності, а також використання інноваційних форм фінансування, що виникли в результаті впливу інформаційних технологій на фінансову діяльність держави та суб'єктів господарювання.

Поряд з цим, на нашу думку, вивчення основ постконфліктної економіки (як самостійної дисципліни або окремого модулю у складі інших курсів) має стати обов'язковим елементом навчальних планів бакалаврів та магістрів у галузі економіки, фінансів та управління.

Виходячи з цього зростає потреба і науково-методичному забезпеченні відновлення економіки. Варто згадати, що засновником вже згаданого вище німецького економічного дива був Людвіг Ерхард – людина, що мала науковий ступінь та чималий досвід дослідницької роботи, що, на думку сучасників, було вдало використано на практиці [225]. Розвиток вітчизняної

економічної думки в напрямку подолання наслідків воєнних конфліктів вже зараз починає посилюватися за рахунок зростаючої кількості наукових публікацій, зокрема міждисциплінарного характеру. До числа таких належить і проведене дослідження.

В цілому успішність функціонування механізму постконфліктного відновлення національної економіки залежить від злагодженої роботи всіх його складових.

Точні параметри економічної ситуації, в якій опиниться Україна після завершення бойових дій та відновлення територіальної цілісності, спрогнозувати на даний момент досить важко, тоді як початок такого періоду можна використати для кардинального вирішення тривалих та гострих проблем в суспільстві. Цей момент може стати переходом на якісно новий рівень економічних відносин та бути відправною точкою для нового етапу розвитку української держави.

Саме тому важливим є вивчення потенціалу країни для реалізації програм постконфліктного відновлення, зокрема у сфері формування, розподілу і використання фінансових ресурсів.

Висновки до першого розділу

1. Використання історичного методу в дослідженні сутності постконфліктного відновлення національних економік дало можливість простежити розвиток господарських відносин під впливом воєн. Зокрема було узагальнено досвід післявоєнного відновлення європейських економік після завершення Наполеонівських воєн та революцій середини XIX ст., Першої та Другої світової війни.

Базуючись на даних про військові видатки учасників основних військово-політичних блоків напередодні найбільших конфліктів XX ст., чисельність їх збройних сил та обсяги металургійного виробництва, за допомогою кореляційно-регресійного аналізу було вивчено їх взаємозв'язок,

що дало можливість кількісно оцінити вплив зазначених факторів на фінансування оборонної сфери як індикатора міжнародної напруженості.

Також було виявлено особливості подолання наслідків бойових дій, пріоритети державної політики в цій сфері, що стало основою для виділення класичного, капіталістичного та новітнього етапів розвитку постконфліктного економічного відновлення.

2. Використання системного підходу для розкриття змісту категорії постконфліктного відновлення дозволило розмежувати такі ключові його елементи, як мета і завдання, принципи, суб'єкти, об'єкти та виявити взаємозв'язок між ними.

Вивчення сучасного стану наукових досліджень з проблем постконфліктного відновлення шляхом критичного аналізу та узагальнення здобутків вітчизняних та закордонних вчених дало можливість виявити недостатній рівень вирішення питань подолання економічних наслідків, порівняно з проблемами забезпечення безпеки та політичної трансформації.

3. За результатами аналізу ключових макроекономічних показників пострадянських країн було виявлено вплив воєнних конфліктів на фінансування оборонної сфери, динаміку ВВП та рівень зайнятості. Крім того було узагальнено втрати вітчизняної економіки від воєнного конфлікту на Сході та в Криму, а також пріоритети державної політики у післявоєнний період. Особливу увагу також було приділено механізму постконфліктного відновлення економіки та розмежуванню його складових, що дало можливість врахувати основні фактори, що зумовлюють успіх заходів з подолання наслідків бойових дій.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ

2.1. Фінансовий потенціал як економічна категорія

Зростаюча роль фінансів у розвитку суспільства, особливо у постконфліктний період, зумовлює важливість вивчення питань, пов'язаних з мобілізацією та використанням ресурсів для вирішення гострих проблем соціально-економічного характеру. Накопичений досвід післявоєнної відбудови національних економік засвідчує залежність успішності відновлювальних заходів не лише від обсягів зовнішньої фінансової допомоги та наявних природних багатств країни, але й від здатності використати нові можливості та знайти своє місце у глобальному просторі.

Так, зробивши акцент на підтримці науки та інновацій, Японії вдалося відродити знищене після Другої світової війни господарство та приєднатися до держав-лідерів за ключовими показниками економічного розвитку, ставши прикладом для інших країн. Водночас такий прогрес виявився би неможливим без мобілізації ресурсів, необхідних для фінансування імпорту технологій, що, на противагу ввезенню готової продукції, у комплексі з іншими протекціоністськими обмеженнями, мало на меті стимулювання японського виробництва, особливо наукомісткого.

Незважаючи на суттєвий розрив у часі, окремі уроки «японського економічного дива» все ще мають практичне значення для сучасних українських реалій, хоч і потребують глибокого переосмислення. Зокрема щодо поверхнево окресленої вище фінансової централізації та стратегічно доцільного спрямування цих коштів у розвиток економіки, у зв'язку з цим цілком слушною є думка, що причина відсутності інноваційного прориву в

Україні «полягає в нездатності нашої держави сконцентрувати для розвитку пріоритетних галузей достатні фінансові ресурси» [13].

З огляду на це, необхідним є вивчення питань формування, оцінки і реалізації фінансового потенціалу держави як однієї з умов забезпечення її сталого економічного розвитку.

На відміну від проблеми постконфліктного відновлення, описаної нами в попередньому розділі, тематика фінансового потенціалу викликає значний інтерес в академічному середовищі та серед практиків-експертів. Для більшої наочності такої ситуації було використано аналітичний інструмент Google Ngram Viewer, що дозволяє простежити частоту використання у літературі окремих мовних одиниць [531], а з огляду на масштабність оцифрованого на даний момент матеріалу (книг, статей тощо) такий пошук має велике значення для узагальнення досліджень.

Ми порівняли частоту використання словосполучень «фінансовий потенціал» та «постконфліктне відновлення» англійською та російською мовами – «financial potential», «post-conflict recovery» та «финансовый потенциал», «постконфликтное восстановление» відповідно, оскільки використання української мови сервісом не передбачено (рис. 2.1. та 2.2.).

Рис. 2.1. Частота використання в літературі словосполучень «financial potential» та «post-conflict recovery»

Джерело: побудовано за допомогою сервісу Google Ngram Viewer

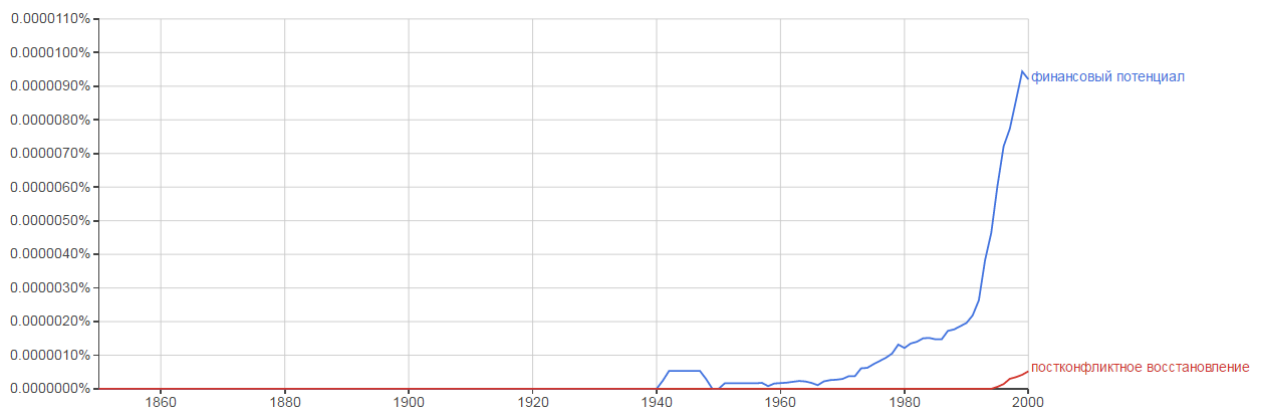

Рис. 2.2. Частота використання в літературі словосполучень «финансовый потенциал» і «постконфликтное восстановление»

Джерело: побудовано за допомогою сервісу Google Ngram Viewer

Цілком очікуваною є часта згадка таких словосполучень спочатку в англomовних роботах, а вже потім – у російськомовних. При цьому графічне представлення частоти використання словосполучення «фінансовий потенціал» порівняно з словосполученням «постконфліктне відновлення» свідчить про існування значно більшої кількості наукових робіт, зокрема і дисертацій, присвячених проблематиці фінансового потенціалу.

З огляду на такий обсяг доступного для вивчення матеріалу, для визначення категорії «фінансовий потенціал» особливу увагу варто звернути на результати найбільш значимих досліджень, що висуває проблему пошуку критерію значимості. Загальноприйнятим наукометричним показником в академічному середовищі є індекс наукового цитування, тобто кількість посилань на праці відповідного вченого у фахових виданнях його колегами. В Україні цей індикатор має вагомий вплив для визначення рейтингу університетів та наукових установ. З огляду на це зростання індексу наукового цитування поступово стає важливим критерієм значимості наукової роботи.

Для цього нами використано безкоштовну загальнодоступну систему Google Scholar [532], алгоритм пошуку якої враховує рейтинг автора та частоту посилання на відповідну роботу (табл. 2.1.).

Визначення фінансового потенціалу у провідних вітчизняних наукових публікаціях

№ з/п	Автор	Визначення
1	Шумська С.С. [395, с. 59]	Фінансовий потенціал країни – це сукупність фінансових ресурсів (що є у наявності, та які можуть бути мобілізовані) усіх сфер та ланок фінансової системи, що утворюються за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел, а також коштів і ресурсів з джерел, які з різних причин є недоступними чи незадіяними в межах часового періоду розгляду, що у цілому характеризують фінансові можливості як окремих суб'єктів економіки, так і країни загалом.
2	Онишко С.В. [203, с. 67-68]	Фінансовий потенціал відображає не лише наявні фінансові ресурси, а й їхні резерви, котрі можуть бути використані за певних умов.
3	Свірський В.С. [316, с. 49]	Фінансовий потенціал – це сукупність наявних та потенційних фінансових ресурсів, що можуть бути мобілізовані та реалізовані фінансовою системою за певних умов для забезпечення сталих темпів економічного зростання у визначений період часу.
4	Мельник О.Г. [173, с. 46]	Фінансовий потенціал підприємства – це сукупність наявних фінансових ресурсів та можливостей щодо їхнього залучення, позики, нарощення та відтворення з метою досягнення стратегічних та тактичних цілей підприємства
5	Боронос В.Г. [31, с. 155]	Фінансовий потенціал можна визначити як фінансові ресурси, з приводу яких виникають відносини на підприємстві, з метою досягнення його ефективного та рентабельного функціонування.

Примітка. ТОП-5 відповідно до ранжування системи Google Scholar на запит «фінансовий потенціал»

Водночас такий підхід може передбачати нерівномірний розподіл посилань на праці між різними дослідниками, що отримав назву «ефекту Матфея у науці», запропоновану соціологом Р.К. Мертоном у однойменній статті [584], відповідно до якого чим вищий індекс цитування у автора, тим частіше на нього будуть посилання порівняно з автором з нижчим індексом (аналог біблійського «...бо всякому, що має, дасться і примножитьися, а у того, що не має, відніметься і те, що має»).

В продовження дискусії Н. Таллеб розглядає умовну ситуацію, коли існує 50 авторів з рівними академічними рейтингами та еквівалентними за науковою новизною публікаціями у спільній для всіх галузі. При вивченні здобутків з проблематики перший дослідник посилається у своїй роботі на усіх 50, другий, в свою чергу, обирає випадковим чином лише 3-х для

власного списку використаних джерел, третій, ознайомившись з роботами першого і другого, також посилається на згаданих трьох авторів і так далі. Враховуючи доведений Р.К. Мертоном факт, що більшістю дослідників посилення запозичуються з праць попередників, без належного ознайомлення з відповідними роботами, то саме виділені 3 автори матимуть найвищий наукометричний показник порівняно з рештою [347, с. 348]. З огляду на це питання визначення найбільш вагомих наукових здобутків залишається відкритим.

Запропонований нами алгоритм дослідження сутності категорії «фінансовий потенціал» наведено на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Алгоритм дослідження сутності економічної категорії «фінансовий потенціал»

Джерело: розроблено автором

Оцінка робіт, присвячених фінансовому потенціалу, надала можливість визначити кілька методологічних підходів, згідно з якими науковці розкривають його зміст.

Перший підхід базується на використанні такого методу, як аналіз. Спочатку уточнюється сутність потенціалу, досліджуються його види та складові, і, таким чином, визначають фінансовий потенціал як частину більш ширшого поняття (рис. 2.4). Це вимагає уточнення співвідношення між фінансовим потенціалом та іншими елементами потенціалу, зокрема

економічним, інвестиційним, виробничим тощо. При цьому межі цих складових можуть різнитися залежно від рівня, на якому досліджують фінансовий потенціал.

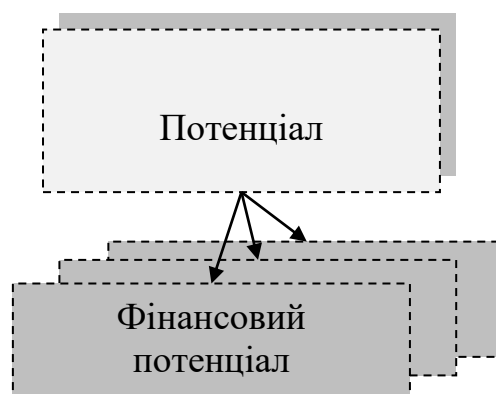

Рис. 2.4. Використання аналізу в дослідженні сутності фінансового потенціалу

Джерело: розроблено автором

Спроба такого узагальненого розмежування міститься у дисертації Є.І. Волковського «Фінансовий потенціал місцевого самоврядування (на прикладі столиці України – міста Києва)», в якій автором у складі економічного потенціалу виділено інвестиційний, який, в свою чергу, включає фінансовий, і вже останній містить в собі бюджетний [57, с. 31].

Проте найбільші дискусії точаться щодо взаємозв'язку фінансового та інвестиційного потенціалів. Одна група дослідників [377, с. 8; 117, с. 5; 36, с. 97; 368, с. 22] вважає, що інвестиційний потенціал є частиною фінансового, друга – дотримується протилежної думки [57, с. 31; 358, с. 52], а з позиції третьої виділеної групи фінансовий та інвестиційний потенціал є взаємодоповнюючими [75, с. 12; 170, с. 16], та використовують при цьому поняття «фінансово-інвестиційний потенціал».

Для розкриття сутності фінансового потенціалу застосовують другий підхід, що ґрунтується на протилежному до аналізу методі – синтезі. Метод полягає у дослідженні змісту категорій «потенціал» та «фінанси», а потім, синтезуючи ці поняття, визначають фінансовий потенціал (рис. 2.5.). Цей підхід використали: Н.В. Трусова у своїй дисертації «Формування фінансового

потенціалу сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія» [357], О.В. Портна у статті «Фінансовий потенціал України: проблеми та перспективи» [274], а також Г.В. Кучер у своїй публікації «Фінансовий потенціал як економічна категорія» [157].

Рис. 2.5. Визначення фінансового потенціалу на основі синтезу понять «фінанси» та «потенціал»

Джерело: розроблено автором

Проблема використання такого підходу в тому, що плюралізм підходів до розуміння понять «фінанси» та «потенціал» обумовлює неоднозначність трактування змісту терміну «фінансовий потенціал».

Природа такої економічної категорії, як «фінанси», розглядалася нами в процесі роботи над кандидатською дисертацією [262], коли схожий підхід нами було використано для визначення сутності терміну «фінансова стратегія». У результаті проведеного дослідження було виявлено, що «питання сутності фінансів є досить дискусійним і у більшості випадків в основі їх змісту покладено економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням грошових фондів на макро- та мікрорівнях» [262, с. 12].

Щодо категорії «потенціал», то, на відміну від «фінансів», вона набула широкого використання не лише у галузі суспільних наук, до яких належить економіка, але й у сфері природничих, технічних та гуманітарних наук.

Третій підхід базується на тому, що саме міждисциплінарний характер потенціалу активізує дослідження на перетині різних наук у намаганні

найбільш повно розкрити його зміст, зокрема за допомогою методу порівняння (рис. 2.6.). Базуючись на позиції французького нобелівського лауреата з економіки М. Алле відносно того, «що вірно для фізики, вірно і для економічної науки, зокрема, і соціальних наук в цілому» [7, с. 50], вітчизняними вченими В.Н. Ковальовим та В.П. Горшковим для визначення економічної природи потенціалу було введено поняття «соціально-економічного поля» подібно до гравітаційного, магнітного чи електричного, як це має місце в інших науках [130]. Досліджуючи потенціал організацій, американський науковець Б. Райан вважає, що останній є «прямою аналогією поняття енергії у фізиці» [301, с. 61]. В свою чергу, це надає можливість більш глибокого застосування існуючих у фізиці закономірностей до економіки та фінансів зокрема. З огляду на це, значний інтерес становить використання закону збереження енергії щодо фінансових потенціалів різних соціально-економічних систем.

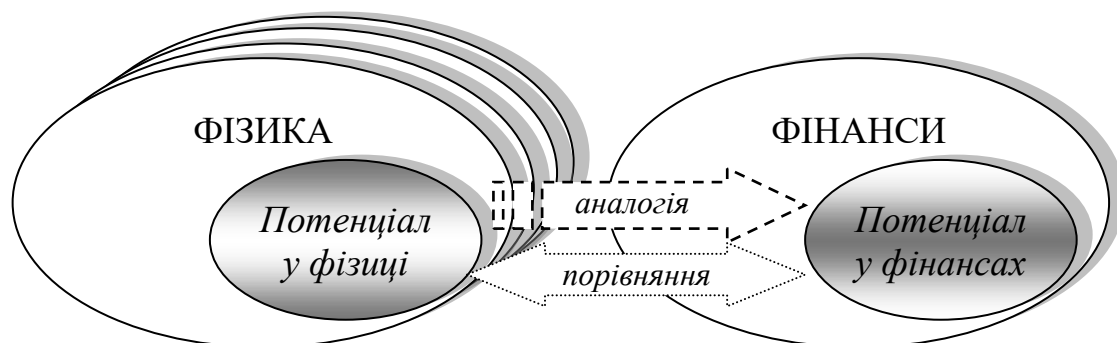

Рис. 2.6. Визначення фінансового потенціалу на основі порівняльного підходу

Джерело: розроблено автором

Існуючий плюралізм поглядів щодо змісту категорії «потенціал» у економіці та фінансах, на думку І.М. Карапейчика, впливає із низького рівня формалізації суспільних наук порівняно із математикою чи фізикою, для яких характерний більш усталений, однозначний та загальноприйнятий понятійний апарат [121, с. 17].

З огляду на таку багатоукладність, цілком зрозумілою є відсутність єдності підходів до визначення терміну «потенціал» та похідного від нього – «фінансовий потенціал».

У Великому тлумачному словнику української мови, окрім визначення потенціалу як «величини, яка характеризує запас енергії тіла, що перебуває в даній точці силового поля», подано його дефініцію як «сукупності усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері» [44, с. 1087]. Саме цей словник було використано в дисертаціях: «Фінансовий потенціал населення в умовах інноваційного розвитку економіки України» А.М. Вдовиченка [41, с. 14], «Фінансовий потенціал місцевого самоврядування (на прикладі столиці України – міста Києва)» Є.І. Волковського [57, с. 29], «Формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія» Н.В. Трусової [357, с. 24], «Фінансовий потенціал території у державній фінансовій політиці: методологія і практика управління» В.Г. Боронос [30, с. 103], «Управління фінансовим потенціалом промислових підприємств на засадах синергетичного підходу» Т.Ю. Назарової [185, с. 27], «Формування і використання фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств» А.Г. Костирка [147, с. 12], «Фінансовий потенціал економічного зростання в Україні» В.С. Свірського [317]. Ці роботи присвячені вивченню фінансового потенціалу на майже всіх рівнях (макро-, мезо-, мікроекономічному), за виключенням міжнародного.

Досліджуючи економічну сутність категорії «потенціал», Н.М. Побережною було проаналізовано більше тридцяти дефініцій цього терміну [228], висвітлених у багатьох публікаціях, починаючи з праць К.Г. Воблого (1924) та В.І. Вейца (1927) та завершуючи роботами сучасних вчених. На основі чого було розмежовано кілька підходів до розуміння потенціалу: ресурсний, соціально-спрямований та результативний (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Систематизація поглядів до поняття «потенціал» за Побережною Н.М.

№ з/п	Підхід	Зміст	Прихильники
1	Ресурсний	Сукупність наявних ресурсів якими володіє будь-яка господарська система	А.І. Анчишкін, Л.І. Абалкін, Д.О. Черніков, Б.М. Мочалов, Е.Б. Фігурнов, В.М. Архипов, І.І. Лукінов, І.М. Рєпіна
2	Соціально-спрямований	Потенційні або сукупні можливості підприємства (або суспільства), що забезпечують досягнення поставленої мети та спрямовані на задоволення потреб в товарах та послугах	І.М. Рєпіна, А.Е. Воронкова, Р.В. Марушков, І.О. Джаїн, В.В. Ковальов, О.Н. Волкова, Є.В. Лапін, Л.С. Сосненко, С.Г. Радько, О.О. Гетьман, В.М. Шаповал
3	Результативний	Здатність комплексу ресурсів економічної системи виконувати поставлені перед нею завдання	О.С. Федонін, І.М. Рєпіна, О.І. Олексюк, І.П. Отенко, Н.С. Краснокутська, І.З. Должанська, Т.О. Загорна, Л.А. Костирко

Джерело: побудовано на основі [228]

Сформовані підходи проектуються і на площину фінансового потенціалу. Так, Н.В. Трусова зазначає, що «систематизація наукових публікацій визначення сутності фінансового потенціалу дозволила виділити його ключові характеристики за трьома підходами: ресурсним, з позиції здатності (можливості) та комплексним» [357, с. 27]. Схожі ідеї зустрічаються у роботі Т.Ю. Назарової, яка виділила 4 сутнісні концепції фінансового потенціалу (ресурсну, функціональну, комплексну та ту, що базується на ефективності фінансових результатів) [185, с. 35]. Боронос В.Г. розмежувала такі підходи: «ресурсний підхід, підхід з позиції здатності, комбінований та екстремальний підходи» [30, с. 111].

Таким чином, в академічному середовищі відсутня єдність не лише щодо визначення фінансового потенціалу, але у його сутнісних концепціях.

За результатами аналізу публікацій з даної проблематики розкриття змісту даної економічної категорії доцільно здійснювати через такі параметри, як «фінансові ресурси» та «фінансові можливості», що відповідають існуючим підходам до розуміння фінансового потенціалу.

У базовій літературі з теорії фінансів та наукових роботах простежується відсутність єдності у дефініціях терміну «фінансові ресурси» на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Під фінансовими ресурсами в цілому К.В. Павлюк розуміє «грошові нагромадження і доходи, які створюються в процесі розподілу і перерозподілу ВВП й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення й задоволення інших суспільних потреб» [215, с. 24].

На думку В.М. Федосова та С.І. Юрія, «фінансові ресурси – сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання» [348, с. 87]. Схожий підхід висловлює В.М. Опарін: «фінансові ресурси слід розглядати як суму коштів, що забезпечують процес суспільного виробництва» [204, с. 11], зазначаючи при цьому, що «трактування фінансових ресурсів як результату створення, розподілу і перерозподілу ВВП» викликає сумнів. Кудряшов В.П. дає таке визначення: «фінансові ресурси – це сукупність активів, які використовуються для забезпечення діяльності суб'єктів і здійснюють обіг у грошовій формі» [154, с. 17].

Щодо фінансових ресурсів підприємства також спостерігається плюралізм підходів до меж цієї категорії – від грошових коштів та найбільш ліквідних активів [338, с. 143; 369, с. 449] до «коштів, за рахунок яких формуються власний і позиковий капітал» [55, с. 16] та майнових активів [236, с. 24]. В контексті цього П.М. Рендович зазначає, що існує два основних підходи до визначення складу фінансових ресурсів, відповідно до першого фінансові ресурси включають лише грошові кошти, а за другим – всі кошти підприємства, що беруть участь в господарській діяльності та виражені в грошах [307, с. 41].

Для усунення подібних протиріч Н.В Трусова пропонує врахувати практичні аспекти використання даних термінів, висвітлені, зокрема, у нормативно-правових актах, що регламентують діяльність економічних суб'єктів [357, с. 30]. Хоч термін «фінансові ресурси» досить часто

зустрічається у законодавстві, особливо у сфері бюджетних та господарських відносин, банківській справі, його тлумаченню приділено недостатньої уваги.

З огляду на це, нормативно закріпленим можна вважати лише подане у Методиці оцінки фінансової стійкості Фонду гарантування вкладів фізичних осіб визначення: «фінансові ресурси Фонду – грошові кошти на поточних рахунках фонду, готівкові кошти та фінансові інвестиції в державні цінні папери, крім державних цінних паперів, які передбачається використати як засіб виконання зобов'язань за кредитом» [283]. Відповідно Бюджетним кодексом України фінансові ресурси використовується для визначення терміну «бюджет» як «план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду» [37]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що у законодавстві поняття «фінансові ресурси» зводиться до найбільш ліквідних форм активів, якими є грошові кошти, депозити, цінні папери. Такий підхід звужує сферу фінансових ресурсів як економічної категорії.

На думку П.А. Стецюка, саме «фінансові ресурси є основою фінансового потенціалу підприємства» [338, с. 142], проте мова не йде про ототожнення цих понять. Відмінність між фінансовими потенціалом та ресурсами пов'язана з наявністю певних умов для зростання та ефективного руху останніх. Фінансові ресурси певного суб'єкта, подібно до такої фізичної величини як маса, відображають його інертність, тобто здатність тіла зберігати свій стан руху (фінансовий стан).

Можливості, тобто «наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь» [44, с. 684] характеризують вплив на суб'єкта факторів зовнішнього середовища, в якому він знаходиться, а також внутрішніх чинників. Опис фінансових можливостей можна зробити з позиції якісних (поява нових фінансових інструментів, спрощення доступу до капіталу, зміна економічних нормативів, зниження чутливості до

фінансового ризику або його впливу) та кількісних характеристик (вартість залучення капіталу, рівень оподаткування, обсяг фінансової допомоги, валютний курс, рентабельність капіталу).

Відповідно під *фінансовим потенціалом ми розуміємо фінансові ресурси держави, підприємства або іншого суб'єкта та можливості для їх ефективного формування, розподілу та використання з певною метою.*

Схематично це визначення можна зобразити так (рис. 2.7).

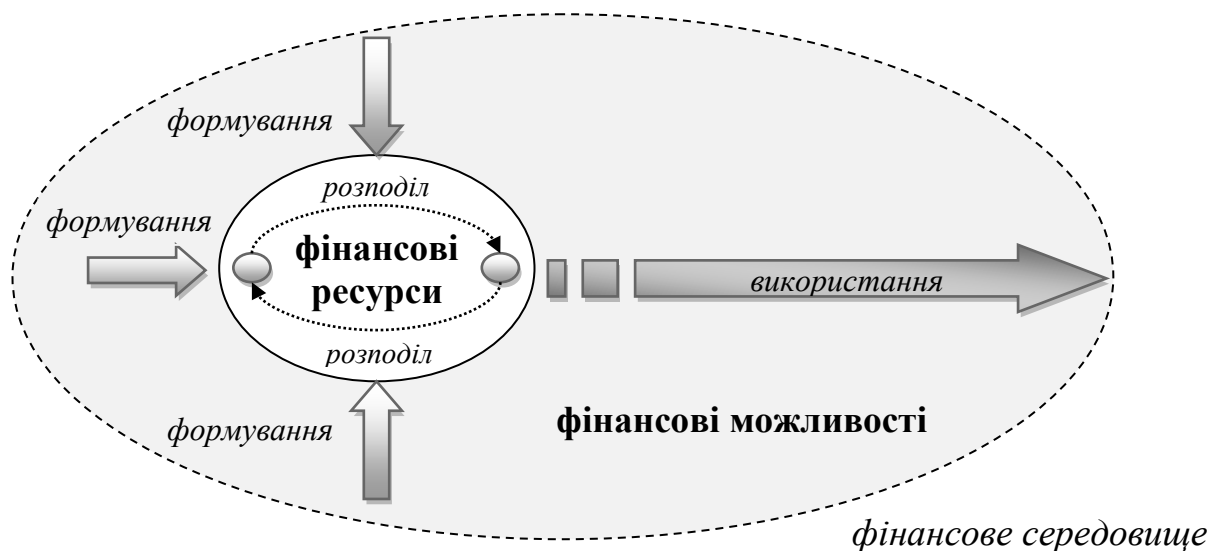

Рис. 2.7. Визначення фінансового потенціалу через фінансові ресурси та фінансові можливості

Джерело: розроблено автором

Таке трактування фінансового потенціалу дає можливість графічного представлення його за допомогою системи координат (в даному випадку координатами виступатимуть такі характеристики потенціалу, як «ресурси» та «можливості») (рис. 2.8.). При цьому доцільно зосередити увагу на можливостях, що мають кількісну оцінку.

Найбільш дискусійним, з нашої точки зору, є питання розрахунку підсумкового значення ресурсів та можливостей, з огляду на що є два варіанти:

1) полягає у застосуванні даного підходу для оцінки потенціалу за окремими напрямками діяльності, наприклад при залученні капіталу

акціонерними товариствами, коли в якості характеристик виступатимуть загальний обсяг капіталу компанії та середньозважена вартість залучення капіталу;

2) ґрунтується на використанні інтегрального показника, що відображав би загальний обсяг ресурсів та рівень фінансових можливостей відповідно до певної шкали.

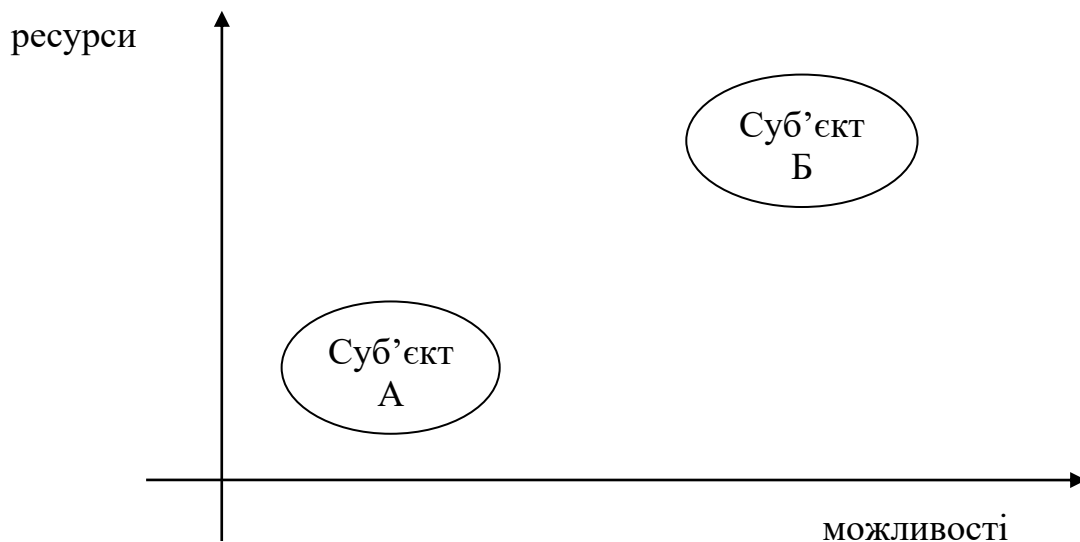

Рис. 2.8. Оцінка фінансового потенціалу в розрізі характеристик «ресурси-можливості»

Джерело: розроблено автором

Така оцінка дасть можливість визначити слабкі місця фінансового потенціалу відносно інших суб'єктів та активізувати пошук інструментів для вирішення проблем.

В цілому фінансовий потенціал як економічна категорія характеризується такими специфічними ознаками:

1) має міждисциплінарний характер;

2) відображає об'єктивно існуючі відносини різних економічних суб'єктів щодо формування, розподілу і використання фінансових ресурсів з огляду на існуючі для них фінансові можливості;

3) постійно розвивається, тобто розширює свої межі в результаті урізноманітнення видів фінансових ресурсів та появи нових фінансових можливостей, зокрема під впливом інформаційних технологій;

4) проявляє свою сутність у функціях, що є похідними від функцій інших економічних категорій – фінансів та потенціалу.

В контексті останнього варто зазначити, що аналіз наукових робіт свідчить про відсутність єдиного підходу і до виділення функцій фінансового потенціалу. На думку Г.В. Кучер, такими функціями є розподільча, відтворювальна, контрольна та індикативна [157, с. 50]. Гончаренко М.В., досліджуючи фінансовий потенціал регіону, виділяє такі його функції: забезпечувальну, перерозподільну, стимулюючу та контрольну [76, с. 6], а Г.В. Кучеренко при вивченні фінансового потенціалу підприємства до його функцій зараховує «функцію формування нових грошових потоків, акумулятивну, резервну, розподільчу, алокаційну та трансформаційну» [145, с. 46]. Оскільки фінансовий потенціал регіону чи підприємства та фінансовий потенціал співвідносяться як частина та ціле, функції перших можна вважати і функціями фінансового потенціалу в цілому.

Слушною є пропозиція О.В. Портної про необхідність диференціації функцій. Так, у своїй публікації вона виділяє такі функції фінансового потенціалу: основні (мобілізаційна, накопичувальна, реалізаційна), похідні (відтворювальна, перерозподільна, регулююча) та вмінені, тобто «такі, яких він набуває, коли виконує ту чи іншу роль у системі фінансових, економічних, соціальних та інших відносин» (соціальна, координаційна, контрольна) [275, с. 143].

Виділяють також трансформаційну функцію, що з позиції М.В. Гончаренко [76, с. 6] передбачає перетворення не лише фінансових ресурсів в інші види ресурсів (виробничі, інтелектуальні та інші), але й умов зовнішнього та внутрішнього середовища у фінансові можливості.

Розкриття змісту фінансового потенціалу неможливе без вивчення його внутрішньої структури. Для цього більш детально розглянемо фінансовий потенціал на кожному виділеному рівні.

Почнемо з мікроекономічного рівня, а саме з фінансового потенціалу населення, який А.М. Вдовиченко у своїй дисертації визначив як «сукупність

фінансових ресурсів, що належать населенню, частина яких не реалізована шляхом перерозподілу через систему фінансового посередництва в силу суб'єктивних чи об'єктивних обставин, але може бути задіяна для фінансування економіки» [41, с. 29]. Автор виділяє використану та невикористану складові такого потенціалу, а саме організовані та неорганізовані заощадження відповідно. Саме останні за сприятливих умов, тобто відповідно до наявних фінансових можливостей для населення, можуть стати ключовим джерелом інноваційного розвитку вітчизняної економіки. З огляду на досвід провідних країн світу, така ідея є досить перспективною.

Такий напрямок вивчення фінансового потенціалу залишається одним із найменш досліджених у вітчизняному науковому середовищі, проте, виходячи з позитивних зрушень в бік спрощення доступу приватних інвесторів до різних сегментів фінансового ринку та підвищення рівня їх фінансової грамотності, ця тематика викликатиме все більший інтерес.

З огляду на динаміку становлення ринкових відносин в Україні, головна увага науковців протягом останніх десятиліть була зосереджена на вивченні різних аспектів господарської діяльності підприємств, в тому числі і фінансової. Водночас саме у визначенні складових фінансового потенціалу підприємства спостерігаються значні розбіжності у поглядах дослідників. Так, незрозумілим виглядає виділення Т.Ю. Назаровою таких складових фінансового потенціалу, як збутової, виробничої та управлінської, та, власне, фінансової [185, с. 38]. В свою чергу, Г.І. Рзаєв та О.В. Жовтівська розмежовують фінансовий потенціал стійкості, фінансовий потенціал забезпечення та фінансовий потенціал розвитку підприємства [309, с. 53]. На думку П.В. Пузирьової [299, с. 8], обґрунтованим є виділення внутрішнього та зовнішнього фінансового потенціалів. З огляду на це, досить актуальним виглядає структуризація та узагальнення підходів до визначення структури фінансового потенціалу підприємств.

За результатами вивчення публікацій в цьому напрямку визначено, що особливий акцент було зроблено на вивчення галузевої специфіки, яка має

місце в сільському господарстві, промисловості, фінансовому секторі. Роль фінансових інститутів, зокрема небанківських установ, у економічному розвитку України поступово зростає, у зв'язку з чим це питання буде більш детальніше розглянуто в подальшому.

Децентралізація у сфері публічних фінансів, покликана подолати існуючі в Україні проблеми руху фінансових ресурсів на національному та місцевому рівнях, привернула увагу науковців та практиків до вивчення фінансового потенціалу органів місцевого самоврядування.

В структурі фінансового потенціалу місцевого самоврядування С.І. Волковський виділяє бюджетний потенціал та фінансовий потенціал місцевого господарства, що, свою чергу, включає фінансовий потенціал підприємств місцевого господарства та фінансовий потенціал земельних ресурсів місцевого самоврядування [57, с. 42]. На думку І.І. Алексеєнко, такий фінансовий потенціал має включати фінансові ресурси адміністративно-територіальної одиниці, їх резерв, а також можливості (дії) активізації резервів фінансових ресурсів [6, с. 8], а О.В. Тимошенко вважає, що його доцільно розглядати «як поєднання та взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних ресурсних можливостей матеріально-фінансового забезпечення й можливостей системи управління місцевого самоврядування» [352, с. 8].

Досліджуючи фінансовий потенціал регіону, І.І. Тимошенко включає такі його складові: «бюджетний, податковий, інвестиційний, ощадний, кредитний» потенціали [351, с. 12]. З позиції К.В. Іоненко, такими є «бюджетний потенціал, ощадний потенціал населення та інвестиційний потенціал суб'єктів господарювання (фінансово-кредитних установ та нефінансових підприємств і організацій)» [117, с. 7].

Таким чином, фінансовий потенціал регіону можна розглядати у вузькому та широкому розумінні: перший – зосереджений на потенціалі відповідних представницьких органів; другий – охоплює всю фінансову систему регіону, що включає, окрім комунального сектору, корпоративний та

приватний сектори. Подібна ситуація стосується і фінансового потенціалу держави.

Так, у вузькому розумінні фінансового потенціалу держави В.Г. Баранова, І.С. Волохова, В.П. Хомутенко відносять до його складу: «бюджетний потенціал, фінансовий потенціал позабюджетних цільових фондів, залучені кредити центральних та місцевих органів влади (внутрішні та зовнішні запозичення) та золотовалютні резерви Національного банку України» [370, с. 137]. Додатково у складі бюджетного потенціалу дослідники виділяють податковий потенціал. Залишається незрозумілим, чому залучені кредити та резерви центрального банку розглядаються як ресурси, тоді як щодо бюджету та позабюджетних цільових фондів використано термін «потенціал».

Більш розширений перелік у своїй дисертації «Управління фінансовим потенціалом України» пропонує К.П. Індус, а саме бюджетний потенціал, фінансовий потенціал суб'єктів господарювання та фінансовий потенціал домогосподарств [113, с. 4]. Виходячи із змісту автореферату, автор залишила поза своєю увагою потенціал позабюджетних фондів та державних резервів. Здійснюючи оцінку фінансового потенціалу України за 2001–2005 рр., С.С. Шумська розглядає динаміку таких складових:

- 1) фінансові ресурси держави (включає зведений бюджет, позабюджетні фонди, залучення на внутрішньому та світовому ринках, золотовалютні резерви центрального банку);

- 2) фінансові ресурси підприємств (власні, залучені та позикові);

- 3) фінансові ресурси населення (доходи, заощадження, кредити банківської системи);

- 4) ресурси фінансового та страхових ринків (статутний капітал банківської системи, страхових компаній та капітал сектору інших небанківських фінансових установ) [395, с. 60].

Водночас, на нашу думку, виділенню останньої групи має передувати уточнення змісту фінансових ресурсів підприємств, виключивши з його

складу ресурси фінансових установ, оскільки вони є одним із видів підприємств.

Для опису фінансового потенціалу держави у широкому розумінні О.В. Портна використовує термін «сукупний фінансовий потенціал», і пропонує деталізувати і розширити висунутий С.С. Шумською перелік складових [274, с. 206–207]. Зокрема, мова йде про розмежування ресурсів, що перебувають у розпорядженні органів державного управління та органів місцевого самоврядування, виокремлення ресурсів світової фінансової системи, що надходять в Україну за різними каналами у групу «інші фінансові ресурси та їх розпорядники», а також доповнення такими елементами, як:

1) вартість природних ресурсів України (землі, економічно доступних запасів корисних копалин та інших ресурсів);

2) зовнішні надходження від трудових мігрантів;

3) емісійний дохід, який може бути отриманий у процесі нарощування пропозиції грошей за умови зміни монетарної політики Національного Банку України;

4) вартість людського капіталу держави;

5) вартість культурного потенціалу держави;

6) обсяги відтоку капіталів та ресурсів, що обслуговують тіньовий оборот;

7) іноземну готівку поза банками.

Проте такий підхід, з нашої позиції, потребує низки уточнень:

по-перше, із обсягу зовнішніх надходжень від трудових мігрантів з фінансового потенціалу держави варто вирахувати доходи трудових мігрантів, що перебувають на території нашої країни, в протилежному випадку такі ресурси будуть враховані двічі – як складова фінансового потенціалу України в частині надходжень від трудових мігрантів, та як складові фінансових ресурсів населення в країні перебування такої особи;

по-друге, недостатньо обґрунтованим є збільшення фінансових ресурсів за рахунок емісійного доходу з огляду на конвертованість української гривні та знецінення грошей в результаті їх додаткового випуску без відповідного зростання ВВП;

по-третє, іноземну готівку поза банками доречніше враховувати у запропонованій дослідником групі «інші фінансові ресурси та їх розпорядники», оскільки вони є ресурсами, що надходять в Україну через готівковий канал;

по-четверте, вартість людського капіталу може бути частково у складі фінансових ресурсів населення у випадку одержання роялті або інших видів доходів фізичних осіб.

Досить важливим, з нашої позиції, є виділення автором окремо вартості природних ресурсів України, які є основою національного багатства, що не враховуються у більшості методик оцінки фінансового потенціалу держави. Це породжує проблему об'єктивної оцінки вартості таких ресурсів. Це питання стосується і вартості культурного потенціалу.

Однією з найменш вивчених сфер серед вітчизняних науковців залишається фінансовий потенціал міжнародних організацій, під якими можна розуміти об'єднання держав, найбільш яскравим прикладом чого є Європейських союз, членство в якому є однією із стратегічних цілей України, а також міжнародні фінансові інститути, такі, як Група Світового банку, Міжнародний валютний фонд. Враховуючи важливість підтримки світовою спільнотою тих трансформацій, що мають місце у постконфліктних країнах, та досвід останніх десятиріч в цій сфері, роль міжнародних фінансових інститутів також буде вивчена нами більш ретельно.

На нашу думку, структуру фінансового потенціалу держави можна представити таким чином (рис. 2.9.).

Основним критерієм для такої структуризації є економічні суб'єкти (органи державного управління, місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання та населення), у власності яких перебувають фінансові

ресурси. При цьому фінансовий потенціал держави може бути частиною фінансового потенціалу міжнародних організацій, наприклад після вступу України до Європейського союзу, фінансовий потенціал нашої країни можна вважати складовою фінансового потенціалу ЄС.

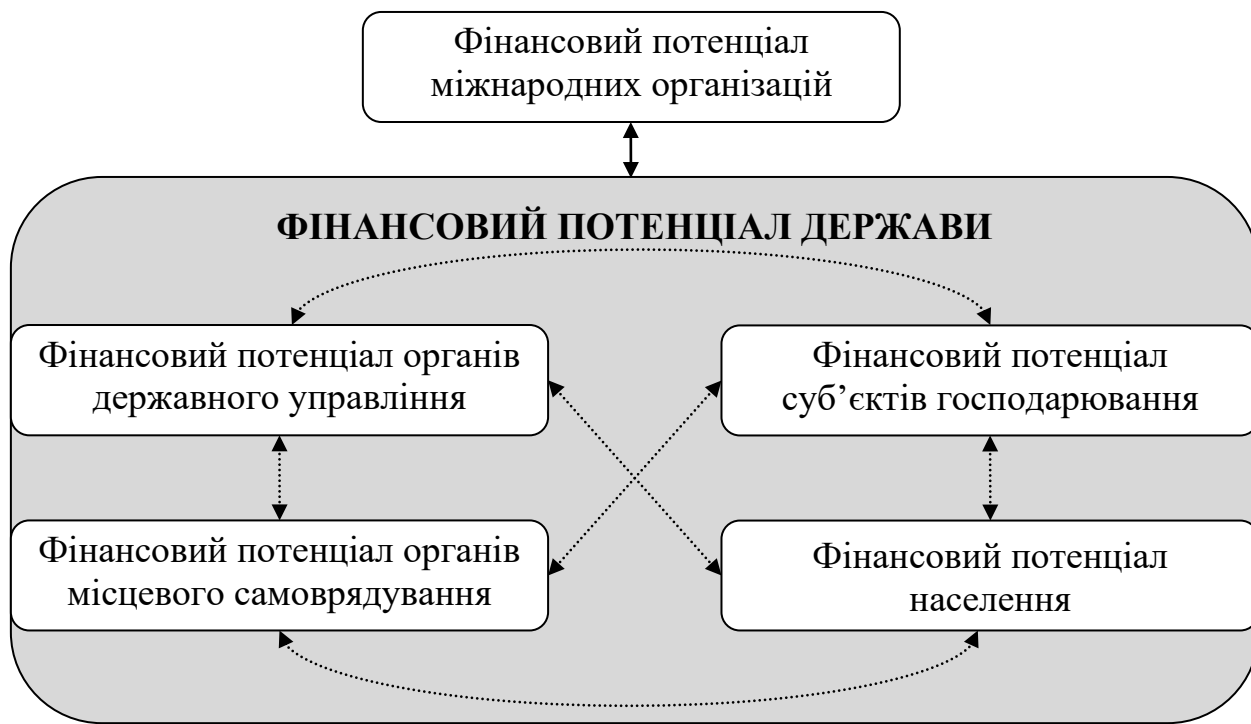

Рис. 2.9. Структура фінансового потенціалу держави

Представлений нами підхід відображає внутрішню будову фінансового потенціалу держави. Водночас особливу увагу варто приділити взаємозв'язку між окремими елементами фінансового потенціалу, а саме: фінансовим інститутам, які опосередковують рух фінансових ресурсів між економічними суб'єктами. Виходячи з цього, банки, страхові компанії та інші фінансові установи становлять базу інституційного забезпечення фінансового потенціалу держави.

Підсумовуючи вивчення такої економічної категорії як фінансовий потенціал, варто звернути особливу увагу на суттєві розбіжності до розуміння не лише його змісту, але і до складових. Такий плуралізм поглядів може призвести до нагромадження наукового знання у неструктурованому вигляді із невирішеними внутрішніми протиріччями, у зв'язку з чим така

форма інформації поступово втрачатиме свою цінність, а нові дослідження, що базуватимуться на ній, лише посилюватимуть окреслену проблему.

2.2. Місце фінансового потенціалу держави в постконфліктному відновленні економіки

Трансформація економічної системи під впливом воєнних конфліктів передбачає зміну руху фінансових ресурсів як всередині країни, тобто між органами державної та місцевої влади, суб'єктами господарювання та громадянами, так на міжнародному рівні – між різними державами, наднаціональними об'єднаннями, світовими організаціями. Як зазначає А. Маккечні (Alastair McKechnie), «враховуючи ризики повторення конфлікту, високі очікування в країні та за її межами стосовно досягнутих результатів, важливим завданням нового постконфліктного уряду є підвищення здатності країни до ефективної абсорбції допомоги, в той час коли ресурси донорів є найбільш доступними» [581, с. 1]. В таких умовах особливої актуальності набуває дослідження фінансового потенціалу держави як однієї з детермінант успішного постконфліктного відновлення.

Питання здатності країн, постраждалих від бойових дій, до мобілізації та ефективного спрямування коштів на потреби відбудови розглядалися у роботах багатьох науковців та експертів світових організацій, зокрема [409; 463; 474; 492; 699]. Водночас в таких дослідженнях фінансовий потенціал розглядається, фрагментарно, наприклад щодо ефективності використання допомоги від донорів, успішності окремих реформ (податкової, валютної, бюджетної).

Постконфліктне середовище характеризується суттєвою невизначеністю, причиною чого може бути слабкість мирних домовленостей, поглиблення розколу в суспільстві та повне ігнорування інтересів

переможеної сторони, та, як наслідок, повторення бойових, дій, як це мало місце в Афганістані, Камбоджі, Конго та інших країнах. Крім того, очікування швидких результатів з боку постраждалої країни та з боку світової спільноти можуть чинити своєрідний тиск на політику уряду, змушуючи останнього знизити пріоритетність окремих проєктів, орієнтованих на одержання ефекту в довгостроковій перспективі. Дослідження фахівців міжнародних організацій [463, с. 2] свідчать про різну ефективність використання фінансової допомоги у післявоєнні роки – найбільш оптимальним періодом було визначено проміжок між 4 та 7 роками, адже саме в цей час спостерігається найбільший розвиток ключових сфер. Водночас з цього не випливає втрата критичної значимості ролі донорів одразу після завершення бойових дій.

Формування фінансового потенціалу країни у постконфліктних умовах, на думку Д. Бойса (James K. Boyse) [439, с. 3], важливе з кількох причин, зокрема:

- уряди мають бути спроможні забезпечити стабільне фінансування політичних перетворень, соціальних програм, особливо орієнтованих на послаблення напруженості в суспільстві, а також здійснювати інвестиційну підтримку економіки;

- у окремих випадках (Афганістан, Камбоджа, окремі африканські країни) є необхідність урегулювання фіскальних повноважень, оскільки мають місце незаконні вимоги озброєних угруповань, що необґрунтовано підвищує податковий тиск.

Спроможність країни залучити ресурси тісно пов'язана із процесами політичної трансформації, що найбільш яскраво простежується у розвитку ринкових відносин у посткомуністичних країнах Європи, становленні незалежних центральних банків. Безперечним є вплив фінансового потенціалу на вирішення гострих проблем у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального захисту найбільш постраждалих осіб.

Можна припустити, що в умовах військово-політичної та економічної стабільності при адекватній оцінці завданих конфліктом збитків, а також цілеспрямованому та ефективному використанні коштів на відновлювальні заходи, потреба у фінансуванні поступово знижуватиметься. Обсяги наданої міжнародної допомоги ймовірно будуть скорочуватися швидше, в силу появи інших конфліктів та необхідністю підтримки миру в світі в цілому.

Причиною цього також може бути зниження інтересу до конкретної країни, що долає наслідки бойових дій. Для опису таких ситуацій інколи використовують термін «ефект CNN», що полягає в тому, що найбільше уваги світовою спільнотою приділяється державі, що має слабкий фінансовий потенціал для відновлення (як правило, в період активних фаз конфлікту та перші післявоєнні роки), і згодом вона «зникає з перших шпальт та майже забувається, в той час, коли здатна найбільш ефективно використовувати міжнародну допомогу» [581, с. 1].

З огляду на це, можна зробити висновок, що скорочення міжнародної допомоги має компенсуватися за рахунок нарощування власної ресурсної бази для фінансування постконфліктного відновлення (рис. 2.10.). В такому випадку досить важливо, щоб в умовах спадаючої підтримки, яка виділяється донорами, вдалося якнайшвидше досягти зрівноваження зовнішніх та внутрішніх джерел (точка E), та подальшого зростання останніх.

Виходячи з цього, успіх постконфліктного відновлення багато в чому залежить від дієвості фінансової політики держави, що ґрунтується на ефективному формуванні та використанні власного фінансового потенціалу.

Зв'язок між фінансовим потенціалом та фінансовою політикою, на думку В.Г.Боронос, реалізується за принципом «базис-надбудова», відповідно до чого: «в процесі розробки та реалізації фінансової політики, перед державою постають задачі, пов'язані із плануванням, фінансовим забезпеченням, регулюванням та контролем за обсягами та станом фінансових ресурсів, які не можуть бути ефективно реалізовані без оцінки та

управління фінансовим потенціалом» [30, с. 131]. Схожою є позиція К.П. Індус, яка вважає, що фінансовий потенціал є «важливим елементом, базисом, що забезпечує реалізацію фінансової політики, надаючи необхідну інформацію щодо обсягу наявних та можливих фінансових ресурсів» [113, с. 15].

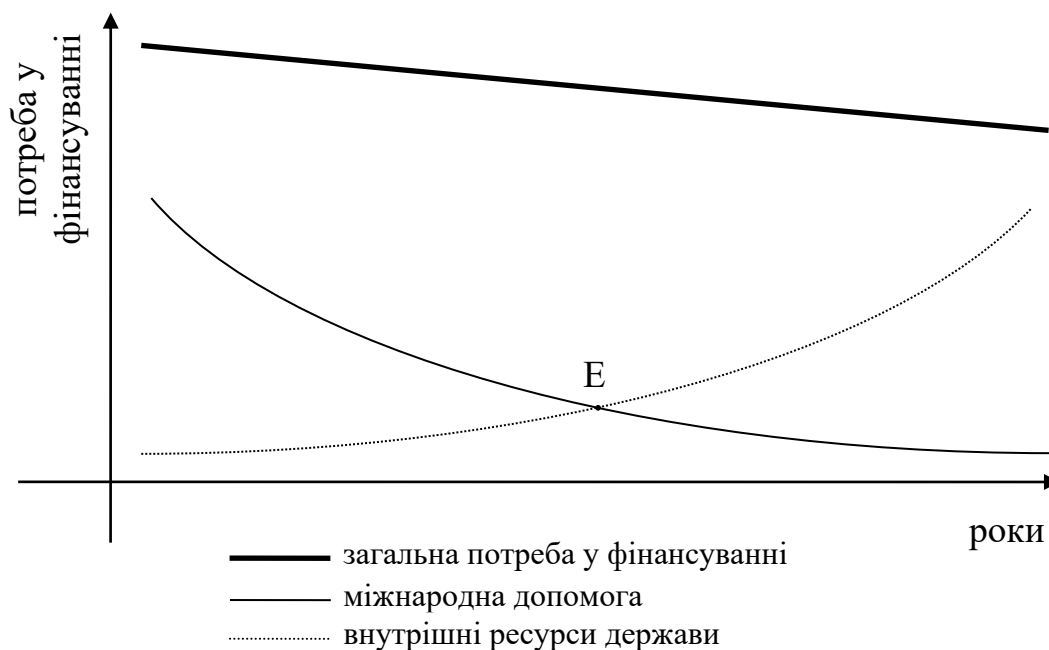

Рис. 2.10. Співвідношення між міжнародною допомогою та внутрішніми ресурсами держави для потреб фінансування постконфліктного відновлення

Джерело: розроблено автором

Як зазначає Е.А. Котельникова, інформація про фінансовий потенціал є необхідною «для того, щоб окреслити та сформувавши фінансову політику» [149, с. 10], засвідчуючи таким чином визначальну роль фінансового потенціалу у сфері фінансової політики.

При цьому більшість дослідників погоджується з тим, що вплив фінансового потенціалу проявляється на різних етапах формування та реалізації фінансової політики (рис. 2.11.).

Водночас у академічному середовищі відсутня єдність у поглядах щодо складових фінансової політики держави, що ускладнює можливість більш детальнішого розкриття ролі фінансового потенціалу. У своїй докторській

дисертації В.Г. Боронос виділяє «бюджетно-податкову, грошово-кредитну і політику управління державним боргом» [30, с. 38]. На думку В.М. Федосова та С.І. Юрія [348, с. 212], основними складовими державної фінансової політики є бюджетна, податкова, грошово-кредитна, митна, боргова, інвестиційна. Дещо інший перелік пропонує М.М. Александрова, виділяючи «бюджетну, податкову, грошову, кредитну, цінову та митну політики» [4, с. 50]. З позиції В.М. Опаріна фінансова політика охоплює «монетарну (грошово-кредитну) та фіскальну» [204, с. 48].

Рис. 2.11. Роль фінансового потенціалу у формуванні фінансової політики на різних етапах її розробки і реалізації [30, с. 133]

З огляду на це, ми визначили складові фінансової політики через органи державного управління, наділені відповідними повноваженнями, зокрема центрального банку, органів виконавчої влади та місцевого

самоврядування. Хоча для різних країн світу характерні свої особливості, у загальному випадку роль згаданих установ у фінансовій політиці можна розглядати в контексті їх впливу на економічний розвиток та незалежність від інших органів державної влади (рис. 2.12.).

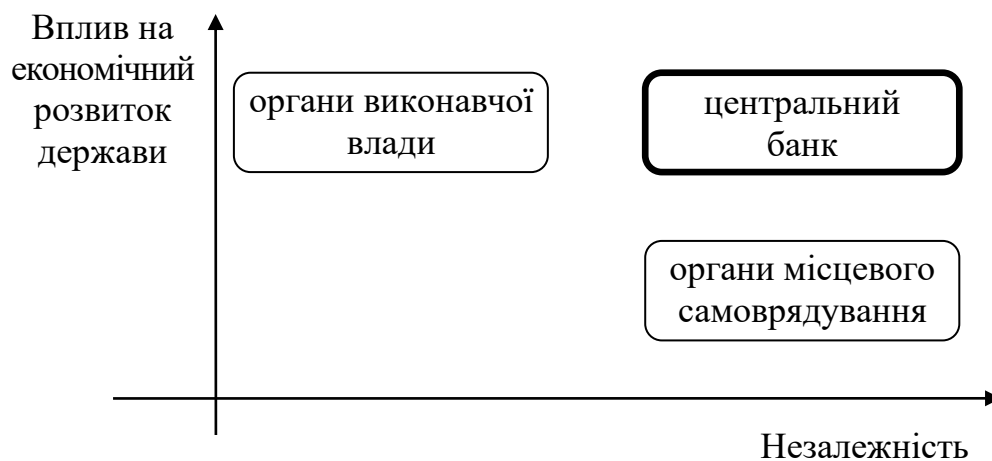

Рис. 2.12. Роль окремих інститутів у економічному розвитку держави
Джерело: розроблено автором

Роль урядових міністерств, зокрема Міністерства фінансів та центрального банку є суттєвою, разом з тим останній має більший рівень незалежності. У випадку Національного банку України – це значна автономія у прийнятті рішень, фінансовому забезпеченні та особливий порядок зміни керівництва. Для прикладу: вітчизняним законодавством встановлено, що керівника центрального банку обирають строком на сім років, тоді як строк повноважень Президента України та Верховної Ради України – лише п'ять років. Незважаючи на відсутність норми про строк повноважень голови уряду, починаючи з 1991 р. в Україні станом на 1 вересня 2018 р. було змінено 16 прем'єр-міністрів і 9 голів Національного банку України.

Також відносно високим рівнем незалежності можна охарактеризувати діяльність органів місцевого самоврядування, особливо з початку реформи децентралізації влади, проте їх вплив на економічний розвиток залишається порівняно незначним.

Акцентуючи увагу на повноваженнях центрального банку та уряду як

вищого органу виконавчої влади в Україні, фінансову політику можна розглядати в розрізі двох ключових блоків (табл. 2.3.).

Ядром блоку «Фінансовий ринок» є монетарна політика, і з огляду на конституційне закріплення функції забезпечення стабільності національної грошової одиниці за Національним банком України (стаття 99 Конституції України), ключовим індикатором ефективності можна вважати рівень інфляції. Щодо іншого блоку, то його основу становить фіскальна (бюджетно-податкова) політика. Враховуючи прагнення держави до збалансування бюджету (стаття 95 Конституції України), індикаторами ефективності такої політики можна вважати дефіцит бюджету та рівень державного боргу. При цьому обидва блоки орієнтовані на досягнення економічного зростання в довгостроковій перспективі, використовуючи при цьому різні інструменти (облікова ставка, норматив резервування, податкові ставки та пільги, субсидії, зовнішні та внутрішні запозичення тощо).

Таблиця 2.3.

Блоки фінансової політики держави

№	Блок	Пріоритетна ціль	Індикатор ефективності	Ключовий напрямок	Інститут
1	фінансовий ринок	стабільність грошової одиниці	рівень інфляції	монетарна політика	центральний банк
2	формування і використання централізованих грошових фондів	макроекономічна стабільність	дефіцит бюджету рівень державного боргу	фіскальна (бюджетно-податкова) політика	органи виконавчої влади та місцевого самоврядування

Джерело: власна розробка

Питання, пов'язані з монетарною політикою постконфліктних країн, знайшли відображення у зарубіжних публікаціях, серед яких варто виділити:

1) М. Старр (Martha A. Starr) «Monetary Policy in Post-Conflict Countries: Restoring Credibility» [654], в якій було виявлено, що реформи у сфері грошово-кредитної політики мають важливе значення для відновлення

економіки через зниження рівня інфляції, зниження невизначеності та створення умов для залучення міжнародної допомоги;

2) У. Коатса (Warren Coats) «Monetary Policy Issues in Post Conflict Economies» [459], присвячену ключовим заходам щодо підготовки до змін у монетарній політиці Афганістану, Боснії і Герцеговині та Косово;

3) В. Девіса (Victor Davies) «Post-conflict monetary reconstruction» [404], акцентовану на вивченні можливостей використання сеньйоражу, його впливу на інфляцію в умовах зовнішньої фінансової підтримки;

4) І. Елбадаві (Ibrahim Elbadawi) та Р. Сото (Raimundo Soto) «Exchange Rate Regimes for Post-Conflict Recovery» [504] щодо впливу режиму валютного курсу на постконфліктний розвиток, для чого авторами було проаналізовано дані по 132 країнам, в тому числі 38 постраждалих від конфлікту, за період 1970–2008 рр.

В результаті авторами було одержано наступні дані про динаміку ключових макроекономічних показників після завершення воєнного конфлікту, відповідно до чого найбільш оптимальними є режими фіксованого та регульованого валютних курсів (табл. 2.4).

З метою визначення місця фінансового потенціалу держави в постконфліктному відновленні економіки ми провели власний аналіз.

Список постконфліктних країн був сформований шляхом перегляду та доповнення переліку, запропонованого фахівцями ООН у дослідженні «Post-Conflict Economic Recovery: Enabling Local Ingenuity» 2008 р. [618, с. 7]. З даного переліку були виключені країни, бойові дії на території яких мали місце до завершення американсько-радянського протистояння (зокрема Намібія, Нікарагуа), з огляду на ймовірне зіткнення інтересів цих держав у локальних війнах, а також країни, де мало місце повторення воєнного конфлікту (зокрема, Афганістан, Ірак, Сомалі). Крім того у дослідженні окремих питань постконфліктного відновлення поза нашою увагою залишився конфлікт у Грузії, де бойові дії мали місце в 2008 р., оскільки з того часу пройшов незначний період часу (рис. 2.13.).

Основні макроекономічні показники постконфліктних країн з різними валютними режимами [504, с. 20]

№ з/п	Показник	фіксований валютний курс	регульований валютний курс	плаваючий валютний курс
1	Зміна ВВП на душу населення, %	3,0	2,7	2,1
2	Ріст продуктивності праці, %	2,3	1,9	1,7
3	Річний рівень інфляції, %	4,7	7,6	16,3
4	Внутрішні кредити приватному сектору, % ВВП	23,6	21,1	15,6
5	Податкові надходження, % ВВП	11,4	13,0	15,1
6	Військові видатки, % ВВП	2,3	2,8	2,1
7	Зростання експорту, % ВВП	7,8	7,6	5,2
8	Зовнішня допомога, % ВВП	11,1	10,5	17,4
9	Прямі іноземні інвестиції, % ВВП	1,3	1,7	2,3

Примітка. Наведено середні значення за 5 років після завершення конфлікту

Рис. 2.13. Алгоритм формування бази даних про основні макроекономічні показники розвитку постконфліктних країн

Після цього ми визначили основні показники соціально-економічного розвитку, за якими буде проводитися аналіз протягом 10 років після завершення конфлікту.

Емпіричною базою дослідження стали дані Групи Світового банку, з огляду на їх структурованість, порівнюваність та широку практику використання для побудови економетричних моделей.

Враховуючи національні особливості та складність формування статистичних даних після завершення конфлікту, повна інформація, особливо у перші роки, за деякими показниками та країнами була відсутня (зокрема Азербайджан, Боснія і Герцеговина). У результаті було одержано наступний перелік країн (табл. 2.5.).

Таблиця 2.5.

Перелік постконфліктних країн

Країна	Роки конфлікту	Перший рік після конфлікту	Рівень доходу
Ангола	1997–2002	2003	низький
Індонезія	1976–2005	2006	нижче середнього
Камбоджа	1978–1992	1993	низький
Ліберія	1999–2003	2004	низький
Македонія	2001	2002	нижче середнього
Республіка Конго	1993–1999	2000	низький
Сербія*	1991–2000	2001	нижче середнього
Соломонові острови	1998–2003	2004	низький
Сьєрра-Леоне	1997–2001	2002	низький
Таджикистан	1992–1997	1998	низький
Хорватія	1991–1995	1996	вище середнього

Примітка. * Використано дані по Сербії та Чорногорії

Першим базовим роком для порівняння було визначено перший календарний рік після завершення воєнного конфлікту (Рік 1), а також зазначено статус країни на той момент відповідно до класифікації Групи Світового банку [693], що передбачає виділення країн з низьким рівнем доходу, доходом нижче середнього, доходом вище середнього та високим рівнем доходу.

Наявні дані підтверджують, що для переважної більшості постконфліктних країн характерними є режими фіксованих та регульованих валютних курсів, які передбачали поступовий перехід до режиму плаваючих

курсів (табл. 2.6.). Протягом перших трьох років центральні банки, зазвичай, не допускають значних коливань офіційних валютних курсів.

Такі заходи зазвичай спрямовані на забезпечення цінової стабільності. Досвід Анголи та Сербії підтверджує можливість регулятора вплинути на зниження інфляції – з 98,22 до 43,54 % та 95,01 до 19,49 % відповідно (табл. 2.7.).

Таблиця 2.6.

Динаміка офіційних курсів¹ національних валют до долара США, дол. США

Країна	Рік ² 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Ангола	74,61	83,54	87,16	80,37	76,71	75,03	79,33	91,91	93,93	95,47
Камбоджа	2689,00	2545,25	2450,83	2624,08	2946,25	3744,42	3807,83	3840,75	3916,33	3912,08
Республіка Конго	711,98	733,04	696,99	581,20	528,28	527,47	522,89	479,27	447,81	472,19
Хорватія	5,43	6,16	6,36	7,11	8,28	8,34	7,87	6,70	6,03	5,95
Грузія	1,67	1,78	1,69	1,65	1,66	1,77	2,27	2,37	н/д	н/д
Індонезія	9159,32	9141,00	9698,96	10389,94	9090,43	8770,43	9386,63	10461,24	11865,21	13389,41
Ліберія	54,91	57,10	58,01	61,27	63,21	68,29	71,40	72,23	73,51	77,52
Македонія	64,35	54,32	49,41	49,28	48,80	44,73	41,87	44,10	46,49	44,23
Сербія	66,91	64,40	57,59	58,38	66,71	67,15	58,45	55,72	67,58	77,73
Сьєрра-Леоне	2099,03	2347,94	2701,30	2889,59	2961,91	2985,19	2981,51	3385,65	3978,09	4349,16
Соломонові острови	7,48	7,53	7,61	7,65	7,75	8,06	8,06	7,64	7,36	7,30
Таджикистан	0,78	1,24	2,08	2,37	2,76	3,06	2,97	3,12	3,30	3,44

Примітка. ¹ Середнє значення за період. ² Вказано роки після завершення конфлікту
Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [603]

Таблиця 2.7.

Індекс споживчих цін (річна інфляція), %

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Ангола	98,22	43,54	22,96	13,30	12,25	12,47	13,73	14,47	13,47	10,29
Хорватія	4,34	4,13	6,40	4,02	4,61	3,78	1,67	1,77	2,06	3,32
Грузія	1,73	7,11	8,54	-0,94	-0,51	3,07	4,00	2,13	н/д	н/д
Індонезія	13,11	6,41	9,78	4,81	5,13	5,36	4,28	6,41	6,39	6,36
Ліберія	7,83	10,83	7,34	11,39	17,49	7,43	7,29	8,49	6,83	7,57
Македонія	2,31	1,10	0,93	0,16	3,21	2,25	8,33	-0,74	1,51	3,90
Сербія	95,01	19,49	9,88	11,03	16,12	11,72	6,39	12,41	8,12	6,14
Соломонові острови	6,99	7,33	11,22	7,67	17,32	7,09	1,05	7,34	5,91	5,39

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту
Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [550]

Крім того, для стимулювання економічного зростання важливим є забезпечення доступу до кредитних ресурсів. Для більшості постконфліктних країн характерним є скорочення процентних ставок за кредитами (табл. 2.8.). Так, у другому році порівняно з першим найбільш суттєвим воно було у Таджикистані (з 50,89 до 26,24 %), Сербії (з 34,50 до 19,71 %).

Таблиця 2.8.

Ставки процента по кредитам, %

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Ангола	96,12	82,33	67,72	19,51	17,70	12,53	15,68	22,54	18,76	16,66
Республіка Конго	22,00	20,67	18,00	18,00	18,00	17,67	15,33	15,00	н/д	н/д
Хорватія	22,52	15,47	15,75	14,94	12,07	9,55	12,84	11,58	11,75	11,19
Грузія	17,87	15,85	15,00	14,81	13,59	11,91	12,49	12,62	н/д	н/д
Індонезія	15,98	13,86	13,60	14,50	13,25	12,40	11,80	11,66	12,61	12,66
Ліберія	18,10	17,03	15,50	15,05	14,40	14,19	14,24	13,75	13,52	13,49
Македонія	18,36	16,00	12,44	12,13	11,29	10,23	9,68	10,07	9,48	8,87
Сербія	34,50	19,71	15,48	15,53	16,83	16,56	11,13	16,13	11,78	17,30
Сьєрра-Леоне	22,17	20,00	22,08	24,58	24,00	25,00	24,50	22,17	21,25	21,00
Соломонові острови	14,29	14,12	13,92	14,12	14,44	15,26	14,43	13,17	11,28	10,77
Таджикистан	50,89	26,24	25,59	21,05	14,21	16,73	20,31	23,28	24,16	22,96

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту

Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [567]

Водночас внаслідок скорочення процентних ставок різкого зростання внутрішнього кредитування фінансовими установами не спостерігається, що пов'язано з впливом таких факторів, як забезпеченість кредитів, високий рівень ризиків, незадовільний фінансовий стан позичальників (табл. 2.9.).

Щодо фіскальної політики постконфліктних країн, то в даному напрямку значний інтерес становлять такі роботи:

1) Т. Аддісона (Tony Addison) та М. Муршеда (Murshed, S. Mansoob) «The fiscal dimensions of conflict and reconstruction» [410], присвячену зв'язку фіскальної політики з початком конфлікту, важливості надання суспільних благ як одного із стимулів до зростання податкових надходжень;

2) В. Фокса (William F. Fox) «Fiscal decentralization in post-conflict countries» [517], зосереджену на досить важливому питанні фіскальної децентралізації як одного з елементів урегулювання етнічних конфліктів та

шляхів підвищення ефективності перерозподілу фінансових ресурсів, як на місцевому, так і загальнодержавному рівні;

Таблиця 2.9.

Внутрішній кредит, наданий фінансовим сектором, % від ВВП

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Ангола	6,63	6,74	2,46	-5,01	1,87	9,45	29,18	19,27	16,64	15,48
Грузія	32,93	33,18	34,12	34,94	42,91	48,56	52,58	н/д	н/д	н/д
Індонезія	41,66	40,58	36,77	36,97	34,18	36,55	40,77	43,43	43,44	46,72
Камбоджа	5,03	5,43	5,29	6,17	6,87	7,16	6,55	6,42	5,57	5,63
Ліберія	227,78	188,37	185,78	159,72	143,22	113,39	31,91	34,63	33,89	37,78
Македонія	15,64	16,12	19,66	18,55	21,78	32,67	40,91	43,13	47,11	45,24
Республіка Конго	8,65	13,34	11,83	12,97	11,34	1,10	-8,28	-6,85	-15,25	-14,36
Сербія	33,01	16,23	18,72	24,02	28,00	24,57	30,66	39,05	45,20	56,16
Соломонові острови	27,57	29,42	31,34	35,75	37,71	35,75	27,17	14,14	11,77	21,01
Сьєрра-Леоне	30,34	27,26	22,56	18,51	17,43	8,61	11,99	14,18	17,08	16,35
Гаджикістан	22,09	20,79	17,92	22,34	18,05	15,16	6,92	13,01	13,77	16,96
Хорватія	37,67	38,29	41,36	39,64	39,98	45,11	53,19	54,39	56,83	62,85

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту

Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [500]

3) С. Счіаво-Цампо (Schiavo-Campo S.) «Budgeting in Postconflict Countries» [637], в якій розглядаються проблеми прогнозування доходів та ефективного розподілу бюджетних коштів;

4) Д. Дода (Dod David) та Д. Сміта (James T. Smith) «A Guide to Economic Growth in Post-Conflict Countries» [495], присвячену необхідності досягнення у фіскальній політиці компромісу між короткостроковими та довгостроковими вигодами, швидкістю та правовим урегулюванням, ефективністю та дієвістю.

В цілому, на думку авторів останнього дослідження, ключовими заходами у сфері макроекономічної політики постконфліктних країнах мають бути такі (рис. 2.14.).

Схожий підхід простежується у дослідженні «Economic Governance in War Torn Economies: Lessons Learned from the Marshall Plan to the Reconstruction of Iraq», в якому експерти USAID [570] визначили кілька

основних положень («уроків») успішного економічного відновлення, зокрема у сфері монетарної та фіскальної політик (рис. 2.15.).

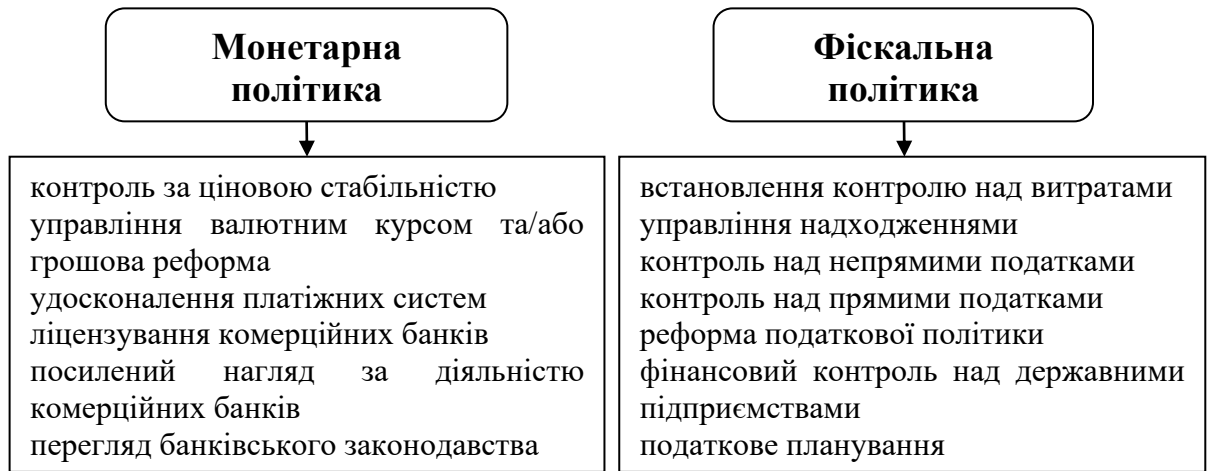

Рис. 2.14. Ключові заходи фіскальної та монетарної політики в умовах постконфліктного відновлення
Джерело: узагальнено на основі [495]

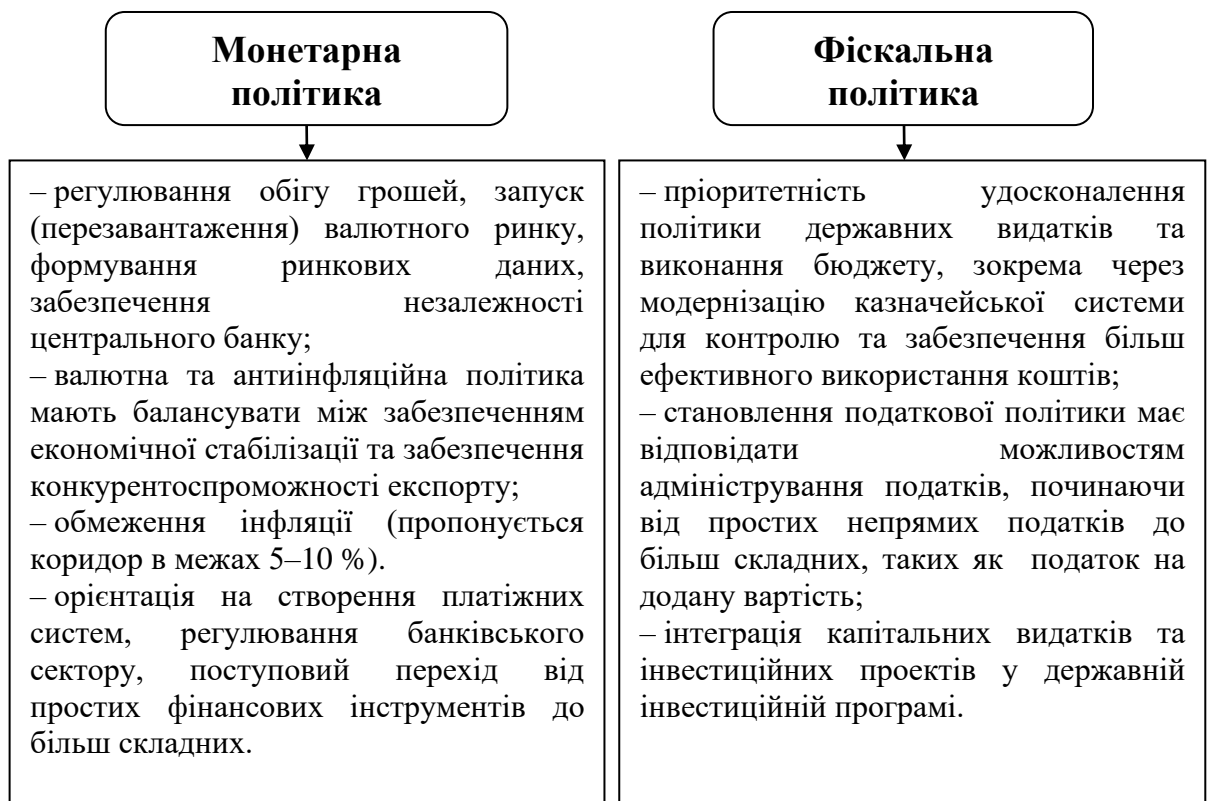

Рис. 2.15. Окремі положення успішного постконфліктного відновлення економіки у сфері монетарної та фіскальної політик
Джерело: узагальнено автором на основі [570, с. 38–41]

В цілому для більшості постконфліктних країн характерними є зростання ВВП після завершення воєнних конфліктів (табл. 2.10.). Так, найбільший приріст спостерігався в Республіці Конго (7,58 %), Індонезії (5,50 %) та Таджикистані (5,30 %). Водночас у 2009 р. (першому році після завершення бойових дій) у ВВП Грузії продовжував скорочуватися, що можна пояснити впливом економічної кризи.

Таблиця 2.10

Річний приріст ВВП протягом 10 років після завершення конфлікту, %

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Ангола	5,25	10,88	18,26	20,74	22,59	13,82	2,41	3,41	3,92	5,16
Республіка Конго	7,58	3,80	4,58	0,81	3,48	7,76	6,24	-1,58	5,57	7,47
Хорватія	5,87	6,65	1,86	-0,94	3,77	3,43	5,25	5,56	4,08	4,16
Грузія	-3,78	6,25	7,22	6,35	3,39	4,62	2,77	н/д	н/д	н/д
Індонезія	5,50	6,35	6,01	4,63	6,22	6,17	6,03	5,56	5,02	4,79
Ліберія	2,62	5,28	8,04	9,53	7,15	5,30	6,10	8,20	7,99	8,70
Македонія	1,49	2,22	4,67	4,72	5,14	6,47	5,47	-0,36	3,36	2,34
Сербія	4,99	7,12	4,42	9,05	5,54	4,90	5,89	5,37	-3,12	0,58
Соломонові острови	4,90	5,42	6,95	7,32	7,09	-4,73	6,90	12,93	4,66	3,01
Таджикистан	5,30	3,70	8,30	10,20	10,80	11,00	10,30	6,70	7,00	7,80

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту

Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [523]

Приплив прямих іноземних інвестицій відіграє важливу у роль відновленні економіки, особливо у орієнтованих на експорт галузях (табл. 2.11.). Водночас успіх у боротьбі з корупцією, створенні відповідного бізнес-клімату визначає подальшу динаміку залучення фінансових ресурсів.

У постконфліктний період частка податкових надходжень у ВВП зазвичай знаходиться на стабільному рівні, що відображає поступову їх зміну відповідно до динаміки ВВП (рис. 2.16.). Важливим елементом фіскальної політики є боротьба з тінізацією економіки, розвиток якої можна спостерігати під час ведення бойових дій та наявного правового вакууму.

Таблиця 2.11

Прямі іноземні інвестиції (чистий приток до ВВП)
протягом 10 років після завершення конфлікту, %

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Ангола	25,21	11,19	-4,62	-0,09	-1,48	1,99	2,92	-3,91	-2,90	-5,98
Камбоджа	2,14	2,47	4,38	8,37	5,92	7,78	6,60	3,24	3,68	3,06
Республіка Конго	-3,04	-4,84	6,59	6,28	1,90	13,16	19,24	31,43	17,13	13,28
Хорватія	2,08	2,27	3,70	6,21	4,85	4,23	3,55	5,27	3,11	3,95
Грузія	6,06	7,47	7,51	5,25	5,93	10,60	11,25	н/д	н/д	н/д
Індонезія	1,35	1,60	1,83	0,90	2,03	2,30	2,31	2,55	2,82	2,33
Ліберія	15,87	15,05	17,86	17,81	33,36	11,06	34,99	84,95	37,26	35,98
Македонія	2,84	2,41	5,44	2,32	6,23	8,80	6,17	2,76	3,20	4,84
Сербія	1,45	3,04	6,92	3,86	6,01	13,90	10,98	8,23	6,87	4,29
Сьєрра-Леоне	0,84	0,63	4,27	5,57	3,12	4,42	2,12	4,43	9,11	32,30
Соломонові острови	-0,71	0,13	9,70	16,66	12,36	8,13	24,71	13,54	2,33	5,04
Таджикистан	2,27	0,62	2,74	0,88	2,95	2,04	13,10	2,36	11,96	9,68

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту

Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [515]

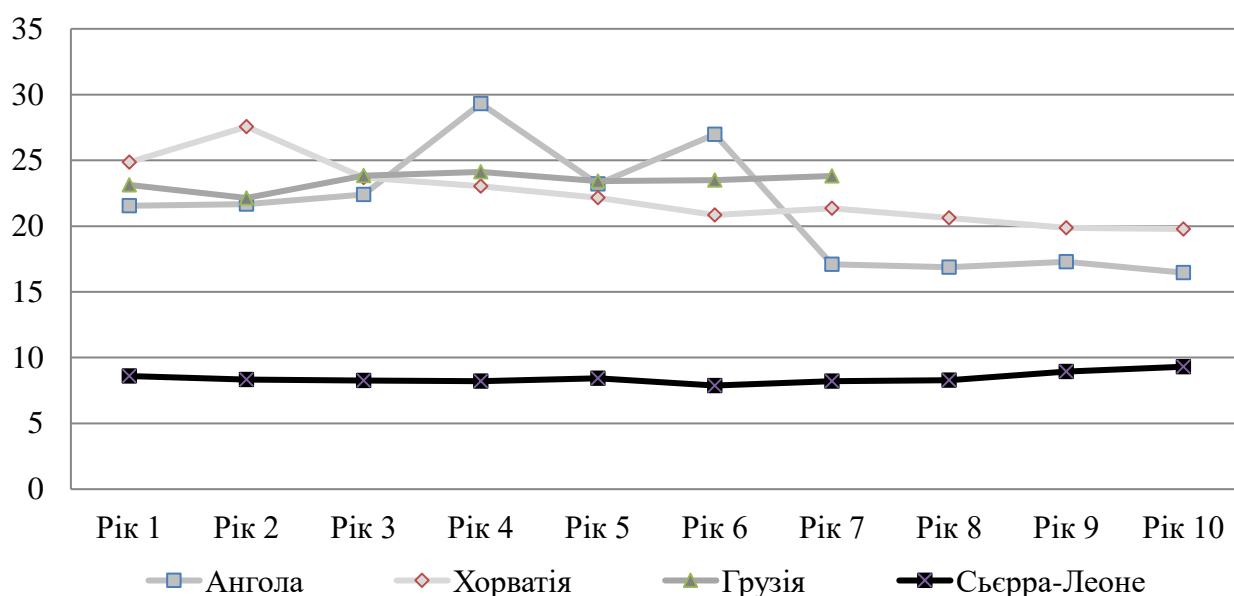

Рис. 2.16. Частка податкових надходжень у ВВП, %

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту

Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [661]

Перерозподільна роль держави у процесах суспільного відтворення поступово змінюється. Так, для Анголи, Хорватії, Грузії та Сьєрра-Леоне характерним є зменшення частки державних видатків у ВВП (табл. 2.12.),

разом з тим у Ліберії, де фіскальна спроможність органів державної влади якісно інша, питома вага таких видатків є стабільною.

Таблиця 2.12.

Частка державних видатків у ВВП протягом 10 років після завершення
конфлікту, %

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Ангола	32,52	19,36	27,27	23,86	22,48	23,55	23,75	26,06	28,64	26,03
Хорватія	39,99	40,42	39,48	38,42	38,68	36,96	35,66	34,73	34,66	34,17
Грузія	30,94	26,35	24,35	25,38	24,38	25,66	25,74	н/д	н/д	н/д
Ліберія	0,25	0,21	0,18	0,23	0,33	н/д	0,29	0,29	0,34	0,34
Сьєрра-Леоне	21,62	18,57	17,80	17,50	16,43	12,80	15,86	17,23	13,46	13,07

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту

Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [507]

Потребує також вивчення успішний досвід окремих країн. Так фінансова політика вже згаданої Анголи після завершення громадянської війни ґрунтувалася на активному залученні зовнішніх ресурсів для відновлення національної економіки. З огляду на високий рівень корупції у 2004 р., співпрацю з міжнародними фінансовими інститутами було обмежено, натомість ключовим донором країни став Китай, уряд якого був зацікавлений у покладах нафти в Анголі [79]. Налагодження співпраці з азіатськими інвесторами дозволило збільшити обсяг експорту енергоносіїв у кілька разів, що, в свою чергу, дозволило збільшити податкові надходження до бюджету. Післявоєнна модель розвитку Анголи, на думку Д. Зонве (Dunia Zongwe), може бути використана і для інших африканських країн, багатих природними ресурсами (Чад, Конго, Кот-Д'Івуар та іншими) [702, с. 25]. Незважаючи на прогрес у вирішенні питань в соціальній сфері, національній обороні, уряду так і не вдалося подолати «голландську хворобу», про яку було згадано у попередньому розділі, в результаті чого економіка залишається деформованою в бік енергетичного сектору, є досить чутливою до коливань цін на енергоресурси, залежною від зовнішніх кредиторів, особливо від Китаю.

Економічний успіх постконфліктного розвитку Азербайджану також пов'язаний з покладами нафти. Угода «Про пайовий розподіл продукції»

щодо розробок глибоководних родовищ, так званий «Контракт століття» [191], підписана з Азербайджаном із компаніями з США, Великобританії, Росії, Туреччини, Норвегії, Японії та Саудівської Аравії, дала суттєвий імпульс для розвитку всієї економіки країни. Одержані доходи були спрямовані на розбудову інфраструктури, допомогу малозабезпеченим, підвищення якості охорони здоров'я та освіти, що дозволило суттєво покращити місце країни в рейтингу «Doing Business» [527, с. 133].

Окрім використання природного багатства, важливу роль у відновленні такої країни, як Ліберія, відіграв її статус країни зручного прапора («flag of convenience») з привабливими умовами реєстрації для власників іноземних суден [571]. Ця стаття доходів забезпечувала близько 18 млн. дол. США щорічно з 1996 р., що еквівалентно четвертій частині бюджету у 2002–2003 рр. [607, с. 616]. Нове керівництво країни зуміло знизити рівень залежності такого джерела надходжень та розширити базу формування фінансових ресурсів та спрямувати ці кошти на вирішення найбільш пріоритетних економічних проблем [493, с. 110].

Важливу роль у врегулюванні Ачехського конфлікту (1975–2005) в Індонезії відіграла і фінансова децентралізація. Відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння між урядом Індонезії та рухом «Вільний Ачех» (Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Indonesia and the Free Aceh Movement) передбачалося надання особливих повноважень місцевій владі, зокрема право [583, с. 2]:

- залучати зовнішні позики та змінювати в бік зростання відсоткову ставку, встановлену центральним банком;
- встановлювати місцеві податки та підвищувати ставки на загальнодержавні;
- утримувати 70 % доходів від використання природних ресурсів на території провінції (головним чином це стосується покладів вуглеводнів).

Варто зазначити, що постконфліктне відновлення було ускладнено наслідками цунамі, з огляду на що пріоритетним напрямком відбудови було

житло та інфраструктура. Крім того, мав місце нерівномірний розподіл допомоги від міжнародних донорів, вплив якої також був суттєвим [403].

Міжетнічний конфлікт мав місце і в Македонії у 2001 р., де спричинив скорочення ВВП на 5 %, зростання інфляції, відтік капіталу, скорочення золотовалютних резервів. Завдяки наданню розширених повноважень для окремих регіонів із збереженням унітарного статусу країни, а також активній підтримці міжнародних організацій, зокрема Європейського Союзу, урядів інших країн за досить короткий термін вдалося відновити економічне зростання та покращити інвестиційний клімат [632, с. 277].

Конфлікт може мати внутрішньоетнічний характер, як це було в Таджикистані у період з 1992–1997 рр. Скориставшись зростанням цін на бавовну та алюміній у 1997–2007 рр., відбулася стабілізація цієї аграрно-індустріальної економіки центральноазіатської економіки [308]. Разом з тим до цього часу існує велика кількість проблем, пов'язаних з продовольчою та енергетичною безпекою, високим рівнем бідності, релігійним екстремізмом, контрабандою, транзитом наркотиків та зброї, торгівлею людьми. У вирішенні цих питань уряд країни активно співпрацює з Групою Світового банку, та регіональними фінансовими інститутами, зокрема Ісламським банком розвитку [355].

Особливої уваги потребує питання координації монетарної та фіскальної політик, зокрема в умовах постконфліктного відновлення, враховуючи незалежність інституцій, що їх проводять – центрального банку та уряду відповідно.

Враховуючи високий рівень централізації влади за радянських часів та підпорядкованість Державного банку СРСР уряду [181, с. 17], ця проблематика протягом тривалого періоду не становила суттєвого інтересу. Одними із перших робіт в цьому напрямку можна вважати публікації таких вчених, як:

1) Т. Сарджента (Thomas John Sargent) «Some unpleasant monetarist arithmetic» (1981) [635], присвячену взаємодії уряду та центрального банку з питань управління державним боргом та його впливу на економічний

розвиток, зокрема було розглянуто вплив політики Міністерства фінансів на монетарну політику ФРС та можливі обмеження для останньої;

2) А. Бліндера (Alan Stuart Blinder) «Issues in the coordination of monetary and fiscal policy» (1982) [431], в якій автор на основі теорії ігор прийшов до висновку, що координація може бути ефективною лише за умов повної узгодженості позиції. Так, економіст пропонує оцінити можливі варіанти розвитку подій залежно від дій (обираються заходи рестрикційного або експансійного характеру) обох учасників взаємодії від 1 (найкраще) до 4 (найгірше) (рис. 2.17.).

При цьому автор припускає, що з-поміж двох варіантів змішаних політик (правий верхній кут та нижній лівий кут) найбільш оптимальним для економіки в цілому є варіант поєднання експансійної монетарної політики (політики «дешевих грошей») з стримуючою фіскальною політикою (політикою обмежених видатків при збільшенні податків) [431, с. 32]. Проте, діючи нескордковано та у власних інтересах (стримування інфляції для центрального банку та підвищення економічної активності для уряду), скоріше за все рівновага буде досягнута саме у лівому нижньому куту.

		Монетарна політика	
		<i>Рестрикція</i>	<i>Експансія</i>
Фіскальна політика	<i>Рестрикція</i>	1 / 4	2 / 2
	<i>Експансія</i>	3 / 3	4 / 1

Рис. 2.17. Матриця взаємодії уряду та центрального банку [431, с. 32]

Примітка. Оцінка події центральним банком наведена над діагоналлю, а уряду – під діагоналлю

Безперечно, ці дослідження були зосереджені на особливостях фінансової політики США та потребували уточнення для інших країн. Разом з тим вони стали базою для подальших досліджень, зокрема у Росії («Взаимодействие фискальной и монетарной политики в экспортоориентированной экономике» [220]) та Республіці Білорусь («Взаимодействие правительства и центрального банка: теоретико-игровой анализ» [25]).

При цьому недостатньо дослідженим залишається питання розгляду стратегій взаємодії центрального банку та уряду у випадку постконфліктних країн, що можуть суттєво відрізнятись від мирних умов. При цьому варто зазначити, що фіскальна політика може мати більш сприятливе підґрунтя порівняно з монетарною. Так, досвід країн колишнього СРСР, Югославії, що проголосили свою незалежність і до цього не мали фактичних ознак державності та суверенітету (зокрема, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Таджикистан, Хорватія) засвідчив, що певний досвід для проведення, організаційного та інституційного забезпечення фіскальної політики вони мали. Водночас у сфері грошово-кредитної політики, що раніше здійснювалося централізовано, виникло значно більше проблем. Одними із основних були вибір між запровадженням національної валюти або перехід на валюту іншої країни, оперативне формування інституту національних центральних банків тощо.

Таким чином, стратегії взаємодії центрального банку та уряду можуть бути скориговані відповідно до пріоритетів постконфліктного відновлення економіки. Така ситуація може мати місце, коли можливості уряду у наповненні бюджету обмежені, і єдиним джерелом поповнення державної скарбниці є емісія грошей. Аналіз ключових макроекономічних показників країн, що успішно подолали наслідки бойових дій, підтверджує ключову роль саме центрального банку у стимулюванні економічного зростання.

Результати проведених досліджень свідчать також про важливість географічного розташування та наявних природних ресурсів у відновленні постконфліктних країн, що дозволяє останнім зосередитися на розвитку найбільш конкурентоспроможних на світовому ринку галузей, використовуючи наявний фінансовий потенціал держави.

Для подальшого вирішення проблем постконфліктного відновлення перспективним виглядає побудова економетричних моделей впливу заходів фінансової політики на економічний розвиток та національну безпеку.

Щодо відновлення вітчизняної економіки, то на даний момент ситуація в Україні має більш сприятливі початкові умови, ніж у переважній більшості країн. Фахівці ООН припускають, що у цьому випадку фінансова політика має базуватися на [212, с. 59]:

1) визначенні пріоритетів між різними потребами в оцінці відновлення та розбудови миру (ОВРМ) на основі невідкладності, критичності та доцільності;

2) всебічному огляді можливих джерел фінансування (із державного бюджету, а також із позик, грантів та двосторонніх програм), їх обсягів та обмежень;

3) визначенні того, що колективні заходи та відповідальність за результати є важливими, зокрема для заходів, що мають на меті зміцнення соціальної єдності, примирення та розбудову миру;

4) підході, який може забезпечувати гнучке та швидке фінансування та надання коштів, щоб врахувати зміни у потребах та пріоритетах;

5) підході, що дозволяє врахувати майбутні потреби у фінансуванні, якщо вони виникатимуть (наприклад, на основі розширення географічного охоплення для ОВРМ).

Створення стратегії фінансування постконфліктного відновлення передбачається протягом кількох етапів (рис. 2.18.).

Як зазначалося раніше ключовим джерелом фінансування на думку експертів, має стати державний бюджет [212, с. 62], водночас є недостатньо зрозумілим за рахунок чого відбуватиметься його наповнення. З огляду на це, більш перспективним, з нашої точки зору, стане залучення ресурсів на умовах позики та грантів. Щодо останніх, то розглянутий нами в попередньому розділі досвід європейських країн у середині ХХ століття засвідчує важливість такого джерела.

Крім того, в згаданому дослідженні недостатню увагу експертів приділено ролі небанківських фінансових установ у стимулюванні економічного зростання. Так, пропонується випуск національних ощадних

облігацій для розвитку, спрямованих на залучення приватних заощаджень з метою їх подальшого використання на реконструкцію, а також заохочення комерційних банків до розробки програм надання позик для малого та середнього бізнесу, цільових позикових програм на соціальні потреби [212, с. 35], оминаючи при цьому можливості інших фінансових посередників.

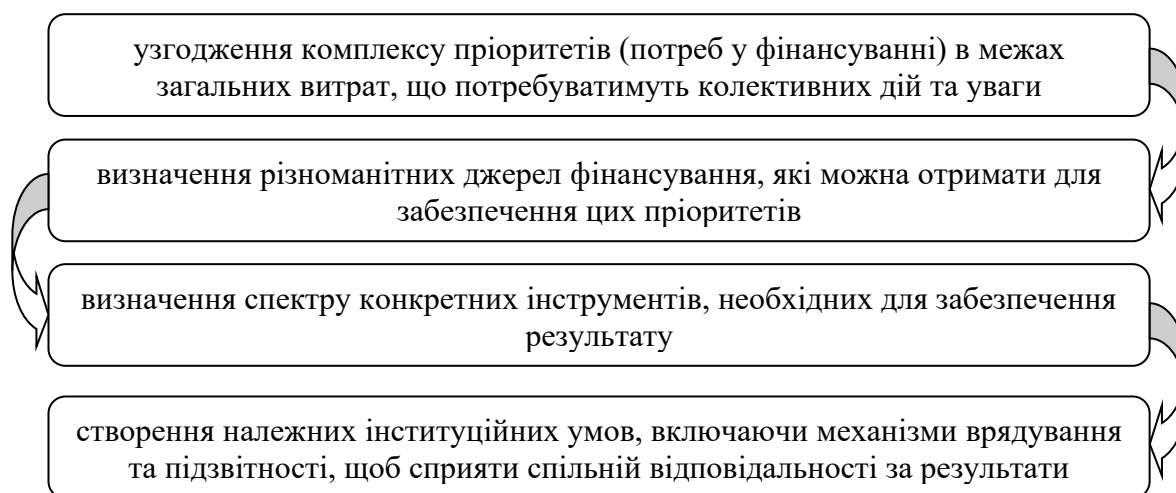

Рис. 2.18. Етапи створення стратегії фінансування постконфліктного відновлення України [212, с. 59]

Враховуючи світовий досвід, досить перспективним є створення умов для координації дій уряду та центрального банку, чому також не приділяється належна увага у фахових публікаціях. Основою для такої взаємодії в Україні може стати вже функціонуюча Рада фінансової стабільності, що зараз включає представників НБУ, Міністерства фінансів, профільних національних комісій та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [300].

Таким чином, фінансовий потенціал країн, постраждалих від бойових дій, порівняно з іншими державами, знаходиться у специфічних умовах. Саме він є вихідною точкою для розробки та реалізації фінансової політики та окремих її складових, спрямованих на подолання економічних наслідків воєнного конфлікту (рис. 2.19.).

В системі постконфліктного відновлення роль фінансового потенціалу не обмежується лише економічною складовою, хоч і відіграє в останній

ключове значення, а опосередковано впливає й на забезпечення національної безпеки, підтримку політичної стабільності та соціальний захист.

Наприклад, дієва система агрострахування, що базується на ефективному перерозподілі страховиками сільськогосподарських ризиків, може підвищити рівень продовольчої безпеки та запобігти проблемам у доступі до продуктів харчування, та уникнути підвищення соціальної напруженості.

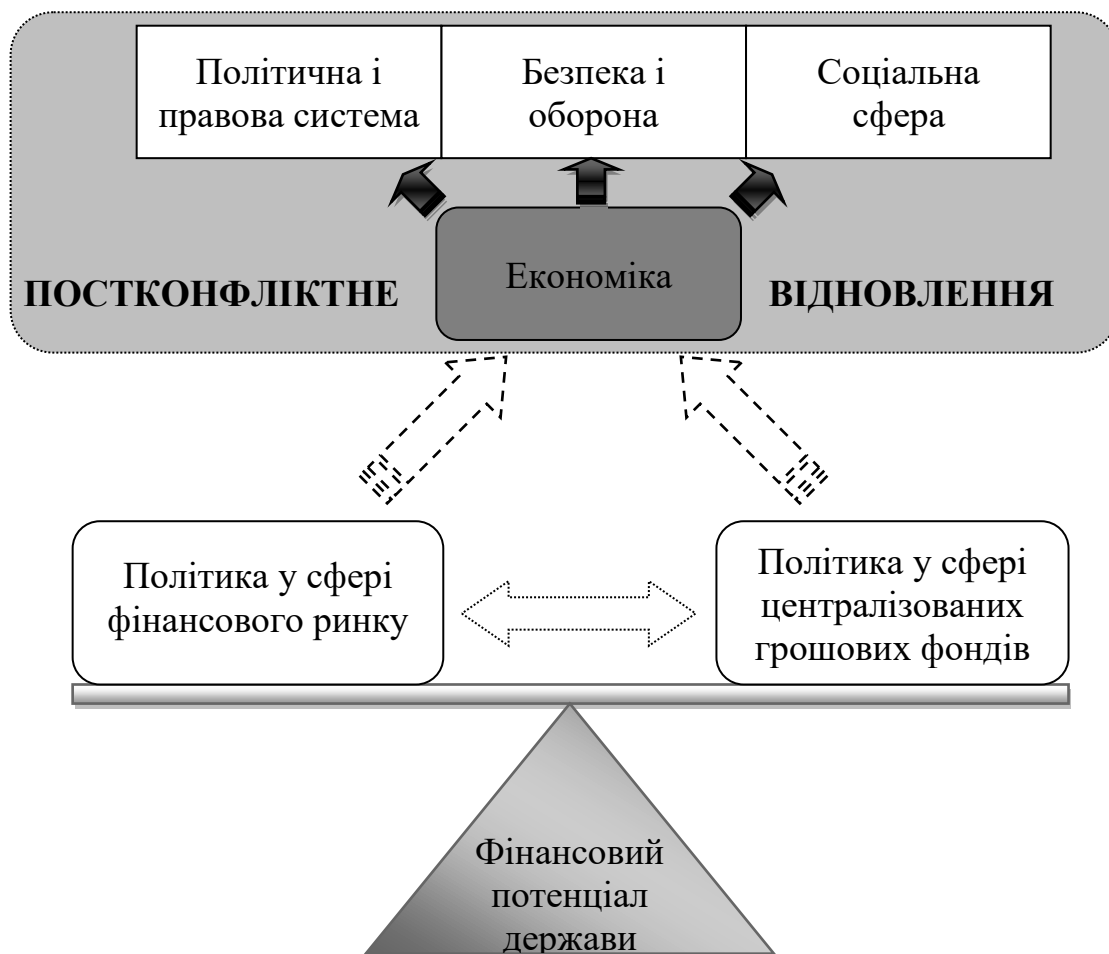

Рис. 2.19. Місце фінансового потенціалу держави у постконфліктному відновленні

В цілому для постконфліктних країн характерним є високі очікування щодо зовнішньої підтримки процесів економічного відновлення, разом з тим вирішальну роль у подоланні наслідків бойових дій на встановленні миру відіграє ефективне використання внутрішніх ресурсів та наявних можливостей.

2.3. Вплив інформаційних технологій на розвиток фінансового потенціалу держави

Динамічний розвиток інформаційних технологій, який зараз можна спостерігати в світі, трансформує існуючі відносини у сфері економіки, державного управління та інших галузях. З'являються принципово нові ринки, продукти, інструменти, змінюється поведінка споживачів, бізнесу, державних органів. Не залишаються осторонь цього і фінансові процеси в суспільстві.

Продаж компанією У. Баффета «Berkshire Hathaway» своєї частки акцій однієї із найбільших в світі торговельних компаній «Walmart», експерти пояснюють змінами у розвитку роздрібного бізнесу [171], спричинених впровадженням технологій. Головним конкурентом для згаданої торговельної мережі є компанія «Amazon», що однією із перших почала просування товарів в Інтернеті, і на даний момент обсяги капіталізації та доходу перевищують аналогічні показники «Walmart». При цьому таку зміну позицій компаній можна вважати не просто перерозподілом ринку між ключовими його учасниками, а власне зміною самого ринку.

Подібні тенденції можна спостерігати і у фінансовому секторі, проте, на відміну від традиційного торговельного бізнесу, банківська діяльність та інші види фінансового посередництва є більш регламентованими та мають вищі бар'єри для входу на ринок. Водночас об'єктивна потреба у зміні існуючої системи фінансових відносин, формує попит на нові підходи у сфері фінансів, банківської справи та страхування. З огляду на це досить актуальним виглядає вивчення питання зміни фінансового потенціалу під впливом інформаційних технологій.

Питання впливу інформаційних технологій на фінансовий сектор розглядалося у працях багатьох дослідників, серед яких варто виділити Р. Маркеса (Robert Marquez) та Р. Наусвальда (Robert B. H. Hauswald) [538], М. Міллера (M. H. Miller) [588], П. Туфано (P. Tufano) [677] А. Філіпса

(Almarin Phillips) [503] та інших. Вивченню перспектив впровадження фінансових інновацій у вітчизняну практику присвячені роботи Г.В. Карпенко [122], Р.В. Лаврова [158], Н.М. Пантелєєвої [218], О.М. Петрука [223]. Водночас недостатня увага була приділена питанням впливу інформаційних технологій на розвиток фінансового потенціалу держави в цілому.

Відповідно до дослідження «Підвищення продуктивності в Україні: банківський сектор як модель економічного розвитку» [227], для покращення діяльності комерційних банків, яка має безпосередній вплив на економічне зростання, аналітики компанії McKinsey пропонують сконцентруватися на кількох напрямках. Окрім світового тренду, орієнтованого на більш активне використання цифрових технологій, перспективним є також оптимізація бізнес-процесів у банках (головним чином за рахунок централізації функцій та скорочення паперового документообороту), формування єдиної інфраструктури обслуговування фінансових організацій, а також скорочення операцій з готівкою на користь електронних розрахунків.

З огляду на це центральним банком в Україні активно впроваджується проект безготівкової економіки («Cashless economy»), орієнтований на зниження рівня використання готівки в Україні. На думку розробників програми «високий рівень готівки в обороті гальмує ріст економіки, знижує рівень прозорості та затримує активний розвиток сучасних сервісів та технологій» [142, с. 2]. В підтвердження цього наводяться статистичні дані про частку готівки у окремих країнах Європи за підсумками 2014 р., зокрема Польщі, Данії та Швеції, на основі досвіду яких розроблявся згаданий проект.

Водночас поза увагою експертів залишилася значна частина країн, що входять до G20, зокрема Австралія, Аргентина, Бразилія, Індія, Індонезія, Китай, Південна Корея, ПАР, Туреччина, а також США. Щодо останньої варто зазначити виключний статус готівкового долара поза межами США, що потребує врахування такої специфіки.

Результати власних досліджень свідчать про досить високу частку готівки в 2015 р. в Японії (18,6 %) та Гонконгу (14,7 %), що перевищує аналогічний показник в Україні – 14,6 % (рис. 2.20.).

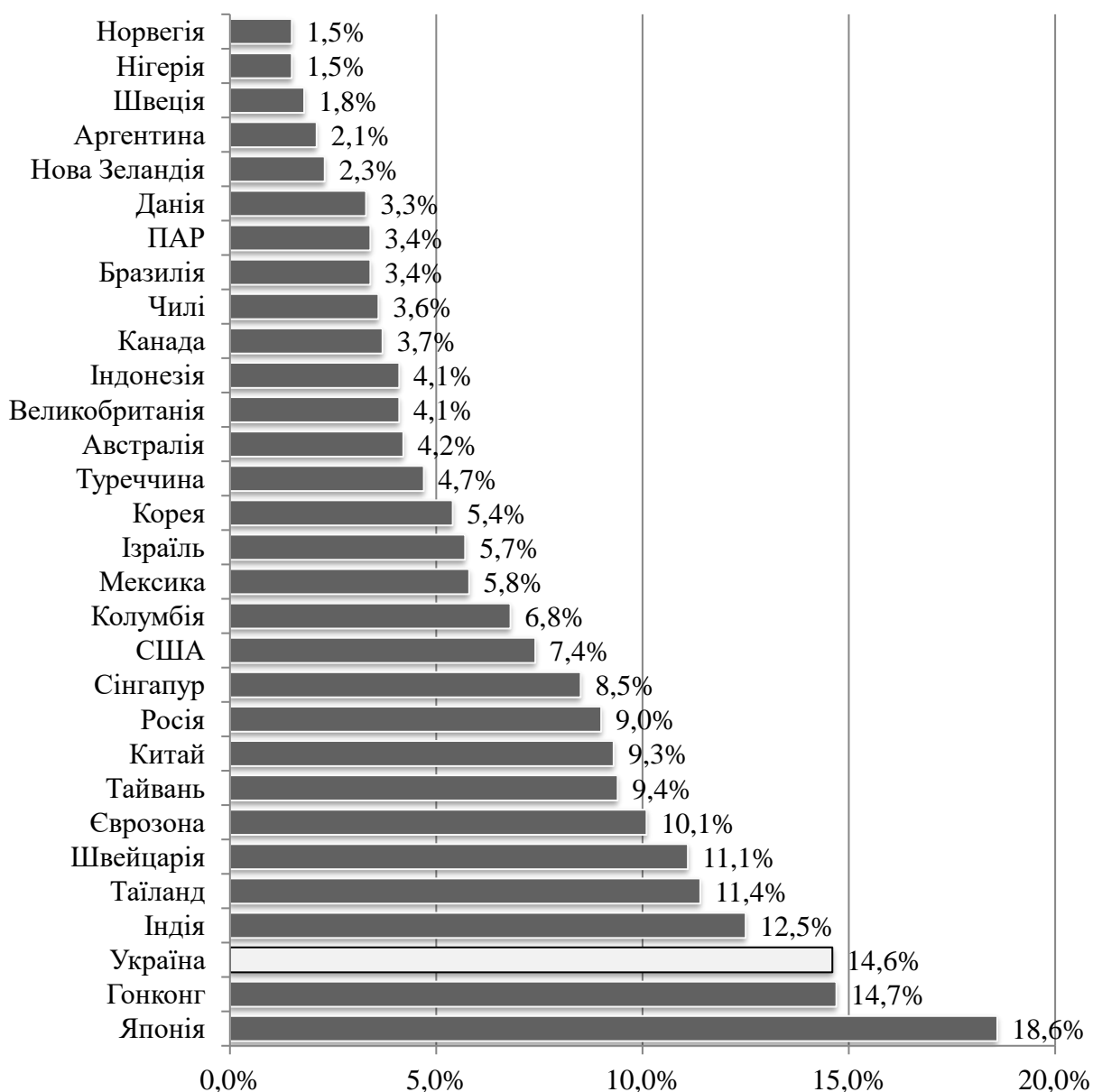

Рис. 2.20. Співвідношення готівки до ВВП у 2015 р.

Джерело: побудовано на основі даних [481]

Крім того, нашу увагу привернув досить низький рівень співвідношення готівки до ВВП у таких країнах, як Нігерія (1,5 %) та ПАР (3,4 %), у зв'язку з чим ми вирішили зіставити рівень монетизації економіки готівкою з значенням ВВП на душу населення в 2015 р. та подати це у такому вигляді (рис. 2.21.).

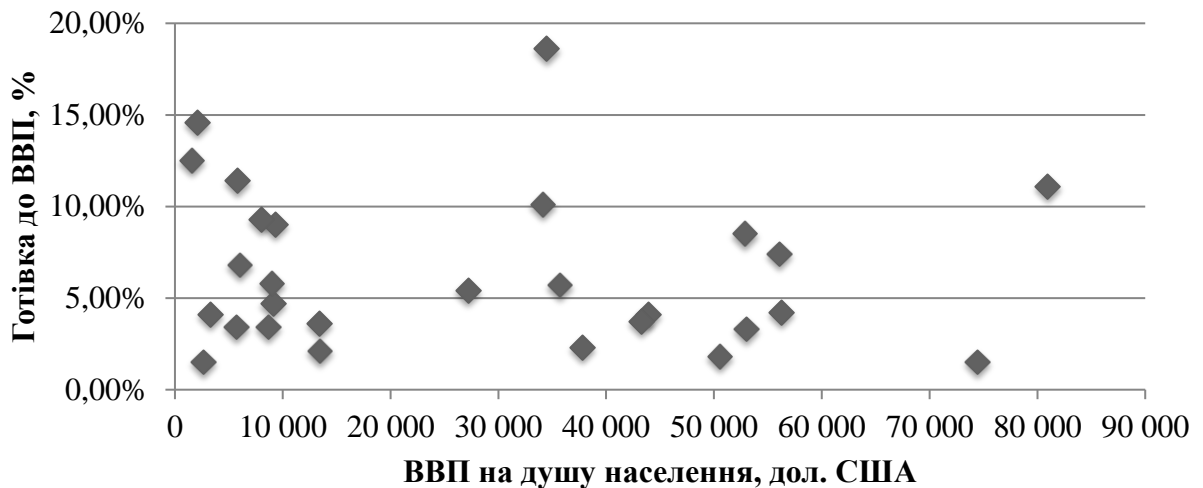

Рис. 2.21. Розподіл країн за часткою готівки у ВВП та ВВП на душу населення за підсумками 2015 р.

Джерело: побудовано автором на основі [481; 524]

Базуючись на цих даних, ми прийшли до висновку, що низька частка готівки у ВВП не завжди свідчить про високий ВВП на душу населення, тоді як для розвинених країн характерний менший рівень монетизації економіки готівкою. На нашу думку, виходячи із змісту згаданих показників, саме рівень економічного розвитку визначає масштаби використання готівки, а не навпаки.

Ідея Національного банку України щодо обмеження грошових розрахунків та стимулювання безготівкових платежів пов'язана з наявними у останнього інструментами для стимулювання економічного зростання. Водночас без відповідних заходів з боку уряду, таких як боротьба з тінізацією економіки, корупцією, оптимізація податкового тиску та збалансування бюджету, ініціатива центрального банку не дасть бажаного ефекту, що підкреслює важливість координації монетарної та фіскальної політики, на що ми звертали свою увагу раніше.

Для активізації безготівкових платежів необхідною є не лише належна інфраструктура (мережа банкоматів, POS-терміналів, доступ до мережі Інтернету), але й відповідний рівень фінансової грамотності, культури.

Особливу увагу варто звернути і на заохочення громадян та бізнесу відмовлятися від операцій з готівкою.

В таких умовах посилюється роль технологічних ризиків у діяльності вітчизняного бізнесу. Наприклад, несправність у роботі терміналу під час розрахунків може призвести до конфлікту з клієнтами, та, як наслідок, – втрати доходу. Причиною цього є закріплена в Законі України «Про захист прав споживачів» заборона на обмеження використання споживачем електронних платіжних засобів, якщо відповідно до законодавства продавець зобов'язаний приймати їх до сплати [288]. Особливо гостро питання технологічних ризиків стоїть на територіях проведення бойових дій.

Водночас розвиток інформаційних технологій та їх інтеграція з фінансовою діяльністю є одним із найперспективніших напрямів розвитку сучасної економіки, і для опису сфери їх перетину у англomовній літературі використовують термін фінтех («fintech»), що поступово починає вживатися у вітчизняних публікаціях (рис. 2.22.).

Рис. 2.22. Фінтех як результат інтеграції інформаційних технологій та фінансів

Аналіз наукових публікацій за даною тематикою, проведених П. Счуеффелом (Patrick Schueffel) за останні 40 років, свідчить про відсутність однозначного визначення даного терміну [640, с. 47]. Науковці

університету Цюріха, систематизувавши існуючі дефініції «фінтеху», прийшли до висновку, що його використання найчастіше стосується впровадження інформаційних технологій у фінансах, стартапів, послуг та технологій [700, с. 6]. Саме цим аспектам фінтеху присвячені численні дослідження та огляди.

Одними із таких є звіти впливової аудиторської компанії PricewaterhouseCoopers «PwC Global FinTech Report», відповідно до яких у найближчі роки революційні зміни, спричинені фінтехом відбудуться у споживчих банківських послугах, грошових переказах та платежах, управлінні інвестиціями та приватним капіталом [63, с. 8]. Ті трансформації, що мають місце у галузі фінтеху впливають і на весь фінансовий ринок, оскільки використання нових технологій дозволяє скоротити ціни на послуги (зокрема завдяки зниженню ролі посередників), і тим самим забезпечити їх доступність, а також утримати існуючу клієнтську базу.

Відповідно до дослідження іншої аудиторської компанії KPMG [670] після суттєвого збільшення інвестицій в галузь у 2016 р. спостерігалось скорочення загальної суми угод та їх кількості (рис. 2.23.). На думку експертів, перспективи розвитку галузі будуть пов'язані з переглядом регулятивних вимог, зокрема впровадженням в ЄС Директиви з платіжних послуг (PSD2), аналізом великих даних та використанням штучного інтелекту.

На даний момент порівняно зі світовим рівнем вітчизняний фінтех ринок знаходиться на стадії становлення, а його розвиток є одним із проєктів, передбачених Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 р. [50].

Найбільш інноваційним сегментом фінансового сектору як в Україні, так і світі в цілому є галузь банківництва, саме тут спостерігається найбільша зацікавленість до сфери фінтеху. Провідні банківські групи світу активно інвестують у високотехнологічні проєкти у сфері грошових переказів, платежів дистанційного банкінгу.

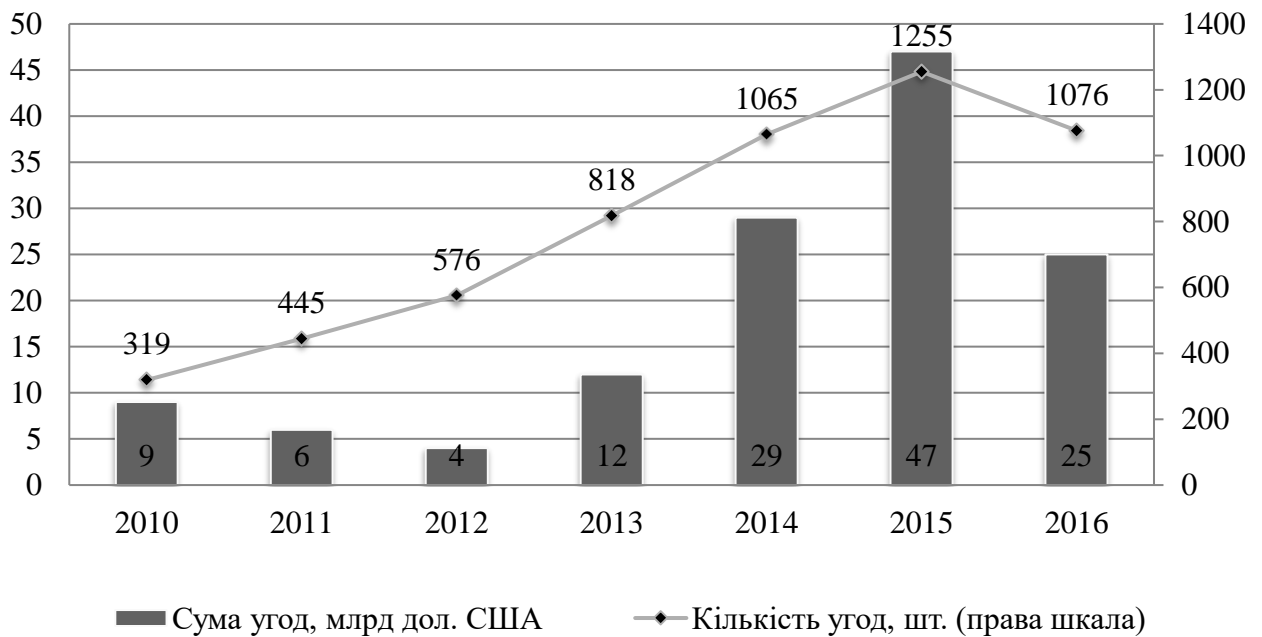

Рис. 2.23. Угоди злиттів та поглинань у галузі фінтеху [670, с. 9]

Кардинальні трансформації почалися і у сфері управління ризиками та страхування, які досить тривалий час залишалися найбільш консервативними у даному питанні. Саме на прикладі страхових компаній можна простежити революційний вплив інформатизації суспільства на розвиток фінансового сектору.

В найближчому майбутньому впровадження інновацій в процес збуту страхових послуг залишатиметься одним із головних завдань менеджменту страхових компаній. Суттєвих змін може зазнати діяльність страхових посередників, адже за допомогою відповідних сервісів знижується рівень асиметрії інформації на ринку – страхувальники мають змогу дізнатися про особливості укладення дії договору страхування, а страховики підібрати індивідуальні умови.

Безумовно, рівень розвитку інформаційних технологій, фінансової свідомості та традицій страхування різняться в багатьох країнах світу, проте практика автострахування у Великій Британії [621, с. 28] засвідчує актуальність вивчення даного питання.

Докорінні зміни в поведінці споживачів відбулися завдяки світовій мережі, за допомогою якої страхувальники мають цілодобовий та географічно необмежений доступ до великого об'єму інформації щодо умов страхування, порядку сплати страхових платежів та ймовірного отримання відшкодування, можливих акційних пропозицій тощо. Страховики, в свою чергу, активно просувають свої бренди та послуги в мережі Інтернет та шукають шляхи залучення клієнтів за допомогою мобільних додатків та телекомунікації. Можна констатувати, що змін зазнав сам процес реалізації страхових послуг – від збору інформації, консультацій та укладення договору до отримання відшкодування. При цьому такі тенденції спостерігаються у діяльності всіх фінансових посередників.

Серед європейських країн найбільша частка дистанційних продажів послуг зі страхування життя (через Інтернет, електронну пошту, колл-центри тощо) в Ірландії (21 %), Нідерландах (11 %) та Великій Британії (7 %). Схожа ситуація спостерігається і в non-life сегменті [554, с.13]. Хоча питома вага даного каналу дистрибуції в більшості країн світу знаходиться на низькому рівні, Інтернет все активніше проникає в життя суспільства та його фінансову систему (рис. 2.24.).

В цілому за дослідженнями VCG страхові послуги увійшли в TOP 5 Інтернет покупок у Європі (83 % опитаних) та Північній Америці (66 % опитаних) після туризму, медіа, книжок, газет та журналів [494, с. 11].

Суттєвий поштовх для використання світової мережі для пошуку страхової інформації дало створення сайтів порівняння цін, що дають можливість потенційним клієнтам на основі стандартного набору критеріїв дотримати доступ до пропозицій багатьох страховиків-партнерів в режимі реального часу.

Завдяки динамічному поширенню різноманітних соціальних мереж з'явилася нова схема страхування «peer-to-peer insurance (P2P insurance)». Враховуючи, що на момент проведення даного дослідження, опубліковані

українською мовою праці щодо сутності зазначеної схеми майже відсутні, в подальшому будемо використовувати термін P2P страхування.

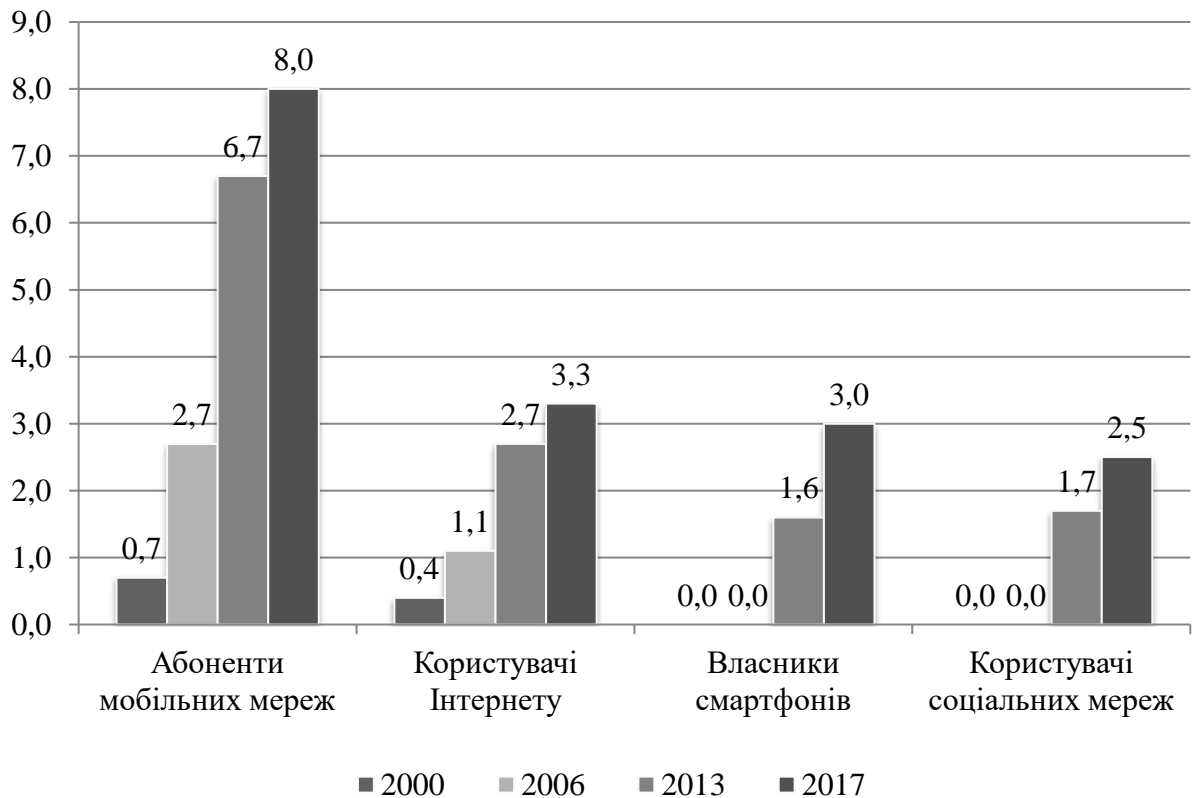

Рис. 2.24. Учасники цифрової економіки протягом 2000–2017 рр., млрд чол. [494]

В межах P2P страхування невелика група страхувальників, об'єднаних в соціальній мережі, сплачують страхові внески, частина яких направляється до страхової компанії, а решта в груповий фонд, що використовується для відшкодувань при незначних збитках (як правило, тих, що не перевищують розмір встановленої страховиком франшизи). Якщо страхових випадків протягом дії договору не було, то кошти фонду повертаються учасникам або зараховуються в майбутні платежі. Вперше дану ідею під брендом «Friendsurance» було впроваджено у 2010 р. в Німеччині [519]. Подібні проекти також запущено у Великій Британії (jFloat) [556], та США (Peercover) [608].

Використання P2P страхування на прикладі «Friendsurance» дозволило [520]:

- 1) знизити шахрайство (через механізм повернення коштів);

2) ретельніше відбирати ризики на страхування (завдяки використанню особистої інформації про учасників);

3) оптимізувати витрати на врегулювання невеликих збитків (в даному випадку страхова компанія не залучається до процесу відшкодування);

4) скоротити витрати на реалізацію страхових послуг (за рахунок ефекту масштабу).

Керівник одного з вітчизняних банківських установ зазначила, що в найближчому майбутньому її можливими конкурентами будуть Google, Amazon, Facebook [271]. Враховуючи посилення процесів банківсько-страхової інтеграції в Україні та світі згадані ІТ-гіганти ймовірно конкуруватимуть і зі страховими компаніями.

В сучасних умовах зростає роль мобільних платіжних інструментів. Вітчизняне законодавство визначає їх як «спеціальні платіжні засоби у вигляді емітованих в установленому законодавством порядку смарткарток, що є носіями персоніфікованих платіжних мобільних додатків національної системи масових електронних платежів та відповідних додатків операторів мобільного зв'язку» [353].

Лідером у використанні мобільних платіжних інструментів є африканські країни так званого регіону «Sub-Saharan Africa». Хоча вони використовуються лише в 36 із 47 країн регіону, в Кенії, де дві третини дорослого населення використовують мобільні пристрої, об'єм транзакцій через платіжну систему «mPesa» від оператора Safaricom становить четверту частину ВВП, а їх щоденний обсяг – 20 млн. дол. США [689]. Згадана система спочатку використовувалася для надання послуг мобільного зв'язку на умовах кредиту (схожі сервіси пропонують і вітчизняні оператори), але згодом змогла змінити економічну систему країни завдяки кільком факторам, серед яких:

- висока вартість переказу грошей іншими способами;
- лідируючі позиції компанії Safaricom на ринку мобільного зв'язку;
- спрощення дозвільних процедур з боку державного регулятора;

- активна маркетингова компанія;
- слабкість банківської системи після політичної кризи 2008 року.

Зараз «mPesa» пропонує кредитні та депозитні програми, зарплатні проекти. Крім того, відповідно до проведених досліджень використання даної системи дозволило збільшити доходи жителів сільських місцевостей на 30 % [592, с. 3]. Значний науковий інтерес викликає цілком можлива в майбутньому відмова кенійців від використання національної валюти на користь емітованих Safaricom грошей. В таких умовах мобільний оператор, 40 % акцій якого належать потужній телеком-компанії «Vodafone» [634], фактично виконуватиме функцію центрального банку та регулюватиме всю фінансову систему.

Завдяки розробленому продукту мікрострахування «Kilimo Salama», що використовує «mPesa» для сплати страхових внесків, більше 12 000 домогосподарств отримали страховий захист від неврожаю, 10 % з яких отримали відшкодування для покриття 50 % збитків у 2011 р. [502, с. 65]. Вартість послуги складає 10 % від вартості врожаю та порівну оплачується фермерами і заготівельною компанією. 3G мережа компанії Safaricom активно використовується для моніторингу погодних умов місцевими метеостанціями. Планується також охопити сервісом більше мільйона фермерів у Східній Африці для забезпечення продовольчої безпеки та боротьби зі стихійними лихами в регіоні.

Наразі мобільне мікрострахування динамічно поширюється і в країнах Латинської Америки та Азії й охоплює страхування врожаю сільськогосподарських культур, життя та здоров'я, від нещасних випадків. Результати науково-технічного прогресу створюють нові виклики і для системи державного регулювання мобільного страхування, адже оператори зв'язку, як правило, не мають відповідних дозволів для здійснення страхового посередництва, що ставить під сумнів розвиток мікрострахування у віддалених сільських територіях.

Поряд з новими формами страхового захисту та механізмів просування страхових послуг з'явилася і нова група ризиків, пов'язаних з кіберзлочинами. За оцінками експертів McAfee, збитки світової економіки від кіберзлочинності в 2013 р. склали більше 400 млрд дол. США [600], суму що перевищує ВВП багатьох країн світу, зокрема і України, а жертвами атак стали мільйони людей. Тоді як масштаби цифрової економіки знаходяться в межах 2–3 трлн дол. США, рівень кіберзлочинності в даному сегменті становить 15–20 %.

Результати дослідження аналітиків PwC [64], свідчать про те, що кіберзлочинність в Україні увійшла до п'ятірки найпоширеніших економічних злочинів (17 % опитаних респондентів, що зіткнулися з кіберзлочинністю), поступаючись таким злочинам, як незаконне привласнення майна (73 %), корупція та хабарництво (60 %), маніпуляція з фінансовою звітністю (30 %) та недобросовісна конкуренція (23 %), тоді як у світі з кіберзлочинністю зіткнулися 23 % опитаних. Спеціалісти компанії виділили 5 основних сфер, з якими найчастіше пов'язані кібератаки: шпіонаж, воєнні дії, тероризм, активізм, фінансові злочини і шахрайство, в межах останнього організована група осіб за допомогою сучасних технологій займається викраденням грошей та інших активів.

Значний науковий та практичний інтерес становить опубліковане на сайті Міністерства фінансів України типологічне дослідження «Кіберзлочинність та відмивання коштів» [126], в якому не приділено уваги питанню страхування як інструменту управління ризиками, пов'язаними з кіберзлочинами.

У січні 2015 р. стало відомо, що співробітник одного з провідних американських банків Morgan Stanley вкрав персональні дані 350 000 клієнтів банку, тобто їх прізвища, номери рахунків, паролі та номери соціального страхування [593]. Незважаючи на те, що з рахунків клієнтів викрадення коштів не відбулося, в результаті інциденту акції компанії втратили в 3,4 %

ринкової вартості (капіталізація компанії 69 млрд дол. США), що зайвий раз підкреслює зростаючу чутливість системи до технологічних ризиків.

З метою мінімізації таких ризиків AIG було розроблено програму CyberEdge [482], яка передбачає страховий захист у разі збоїв в роботі корпоративної IT-системи, втрати клієнтської інформації та комп'ютерних атак.

Крім того, самі страхові компанії можуть постраждати від кіберзлочинів. Яскравим прикладом є дочірня компанія згаданої AIG Chartis, що втратила близько [125]:

- 200 тис. дол. США за привласнення її співробітником конфіденційної інформації;

- 980 тис. дол. США за доступ хакерів до прізвищ і номерів кредитних карток 480 000 клієнтів при зломі комп'ютерних систем 26 готелів;

- 250 тис. дол. США за порушення права на приватне життя після оприлюднення конфіденційних даних 42 000 студентів;

- 400 тис. дол. США за втрату інформації про медичну страховку та номера соціального страхування.

Активний розвиток цифрової економіки може спричинити зміну сутності страхування та його функцій у сучасному світі.

В одному з найперших вітчизняних підручників зі страхування за редакцією Осадця С.С. [341] наведено наступне визначення: «Страхування – це двосторонні економічні відносини, які полягають у тому, що страхувальник, сплачуючи грошовий внесок, забезпечує собі (чи третій особі) у разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати з боку страховика, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, вживає превентивні заходи, спрямовані на зменшення ризику, а при потребі перестраховує частину своєї відповідальності». Саме тому, з нашої позиції, потребують уточнення такі терміни:

- грошовий внесок, що може включати не лише емітовані центральним банком банкноти, але й цифрові валюти та мобільні гроші;

- порядок сплати зазначеного внеску за допомогою сучасних платіжних систем;

- страхова подія та страховий ризик для нових видів страхування (наприклад, збій у роботі автоматизованої системи ведення обліку на підприємствах);

- страховий посередник та вимоги до нього;

- клієнтська база як нематеріальний актив страховика, його вплив на вартість страховика та відповідність законодавчим нормативам.

В цілому вплив фінтеху на фінансовий потенціал можна розмежувати у кілька напрямків:

1) нові технології в маркетингу та управлінні фінансами, що дозволяють, наприклад, зменшити безпосередню участь людини у торговельних операціях на фінансовому ринку, оцінювати кредитні ризики базуючись на великих даних (записи та дії у соціальних мережах, рух коштів через платіжні сервіси, зміна місцезнаходження, середній розмір замовлення у інтернет-магазинах).

Використання цього напрямку, на нашу думку, виглядає надзвичайно актуальним в контексті ймовірного розширення переліку фінансових послуг, що надаються нефінансовими компаніями, зокрема Укрпоштою [364]. З огляду на доступ до інформації про одержані грошові перекази, вартість отриманих посилок, їх регулярність Укрпошта має можливість більш ґрунтовно оцінити кредитоспроможність позичальників, особливо бізнесу у сфері інтернет-торгівлі.

Крім того, цікавим є досвід емісії та обігу державних облігацій в Кенії, в якій завдяки мобільній платформі M-Akiba уряд залучив 1,1 млн. дол. США, і такий перший в світі мобільний випуск цінних паперів привернув увагу регіональних та міжнародних організацій, враховуючи що можна очікувати подібні проекти і у інших країнах [63].

2) трансформацію старих та появу якісно нових фінансових продуктів. У цій сфері найбільші успіхи продемонстрували такі компанії, як PayPal та Ant Financial (грошові платежі), Funding Circle LendingClub (пряме кредитування), Kickstarter, IndieGoGo, RocketHub (краудфандинг).

Враховуючи недостатній рівень розвитку традиційної фінансової інфраструктури у країнах з низьким рівнем доходу (кількість банкоматів, терміналів, відділень тощо), високий рівень регламентації діяльності фінансових установ (завдяки чому з'являється прошарок осіб, для яких обмежений доступ до банківських кредитів та страхових послуг), застарілі підходи до оцінювання ризиків, та як наслідок цінової політики, формується певний надлишок попиту на фінансові послуги, на задоволення якого і орієнтовані фінтех проекти.

Наприклад, з огляду на високу різницю між вартістю залучення та розміщення капіталу у банківських установах активно розвиваються послуги з прямого кредитування. Залежно від статусу кредиторів і позичальників (приватні особи, бізнес та уряд) можна розмежувати кілька видів, найбільш розвиненим з яких є P2P кредитування (безпосередні позики однієї приватної особи іншій за допомогою відповідних сервісів), оскільки такі відносини мають найнижчий рівень законодавчого регулювання. Разом з тим починає розвиватися і сектор P2G кредитування (кредитування уряду фізичними особами).

3) зміну основ функціонування фінансової системи. Так, мова може йти про використання криптовалют як нової форми грошей та відмову від позичкового фінансування – закріпленої у сфері ісламських фінансів норми, що впроваджується у регіональних фінтех проектах.

На нашу думку, саме останній напрямок має найбільший вплив на фінансовий потенціал, оскільки трансформація базису фінансових відносин відбувається досить рідко та має великі наслідки. Існує думка, що нинішні зміни в цій сфері, зумовлені впливом фінтеху, подібні тим, що відбувалися з переходом від металевих до паперових грошей [168].

Більш детальну увагу ми зосередимо на криптовалюті, її сутності та перспективах використання.

Слово криптовалюта (англ. *cryptocurrency*) походить від грецького *kryptos* (таємний, зашифрований), і, за визначення Оксфордського словника, є «цифровою валютою, в якій методи шифрування використовуються для регулювання генерації одиниць валюти і перевірки переказу коштів, які працюють незалежно від центрального банку» [480].

Вітчизняні науковці А.В. Колдовський та К.В. Чернега визначають криптовалюту як «особливий різновид електронних грошей, функціонування яких засноване на децентралізованому механізмі емісії та обігу, що становить собою складну систему інформаційно-технологічних процедур, побудованих на криптографічних методах захисту, що регламентують ідентифікацію власників та фіксацію факту їх зміни» [134, с. 106]. На думку Е.Ю. Молчанової та Ю.М. Солодковського, криптовалютою є «фідуціарна цифрова валюта, валютний курс якої встановлюється на підставі вільно плаваючого режиму як результат попиту і пропозиції на валютному ринку з повною відсутністю контролю з боку центробанків» [179, с. 72].

В цілому саме на незалежності від центрального банку, особливому механізмі випуску та руху криптовалют акцентують свою увагу дослідники, що вивчають її економічну природу, можливості та ризики застосування.

За підсумками 2016 р. для проведення щоденних розрахунків криптовалюту використовують 4 % європейців, при чому це показник є значно вищим у країнах Східної Європи (11 %) (рис. 2.25.). Для таких розвинених країн, як Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, частка таких споживачів є значно меншою (1–2 %). Загальна кількість унікальних користувачів криптовалют коливається в межах 2,9–5,8 мільйонів осіб, найбільша частка яких зосереджена у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (38 %) (рис. 2.26.). Кількість активних гаманців становить 5,8–11,5 млн. штук, при цьому гаманці, можуть передбачати можливість конвертувати криптовалюту у національні валюти окремих країн [540, с. 10].

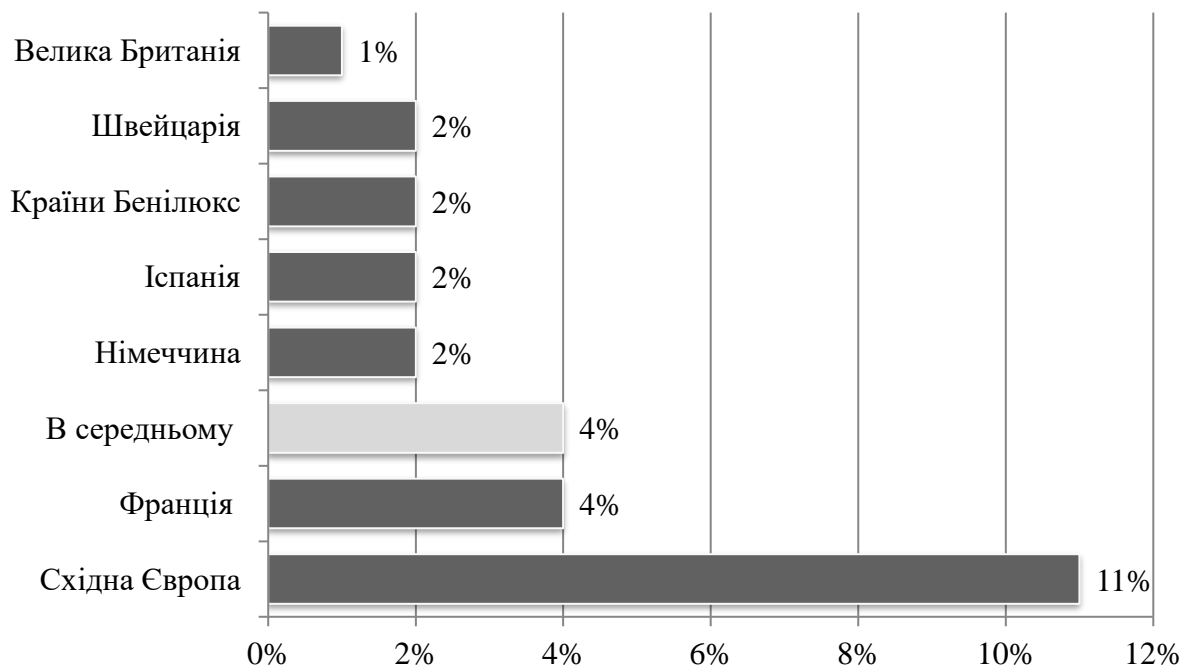

Рис. 2.25. Частка споживачів у Європі, які щоденно використовують криптовалюту для розрахунків [645]

Рис. 2.26. Географічний розподіл користувачів криптовалюти [540, с. 107]

Щодо України, то відповідно до роз'яснення Національного банку України [313] використання криптовалют як платіжного засобу є забороненим. Така позиція регулятора ґрунтується на Декреті Кабінету

Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», відповідно до якого єдиним законним засобом платежу на території України є гривня (стаття 3) та Законі України «Про Національний банк України», за яким випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються (стаття 32). Схожий підхід використала і Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [114]. Водночас використання криптовалют у міжнародних розрахунках все ще залишається відкритим, і в Україні вже починають з'являтися термінали для купівлі-продажу найбільш популярних криптовалют [39]

В цілому в світі налічується кілька сотень криптовалют, проте найбільш популярними є лише декілька (таблиця 2.13.). Безперечним лідером з них є біткоїн (bitcoin) – валюта, можливість використання якої була теоретично обґрунтована в 2008 р. у статті С. Накамото (Satoshi Nakamoto) «Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System» [598] та запущена 3 січня 2009 р. Самого С. Накамото вважають автором цієї криптовалюти, проте навіть у згаданій публікації не було представлено авторського трактування, ні біткоїну, ні криптовалют в цілому. Результати вивчення фахових публікацій дають підстави стверджувати, що дослідження природи криптовалют розглядаються, як правило, саме на прикладі біткоїну, оминаючи інші цифрові валюти, та засвідчують його ключову роль на ринку криптовалют.

Варто зазначити, що ризик вкладень в цю валюту, пов'язаний із слабкістю інфраструктури, зокрема атака хакерів на японську біржу Mt. Gox у 2014 р. призвела до крадіжки 850 тисяч біткоїнів, в тому числі 750 тисяч біткоїнів їх клієнтів, що складало на той час близько 7 % глобальних ресурсів (480 млн. дол. США) [596], крім того, виходячи із механізму емісії, ці кошти повернути неможливо. Негативний вплив на практику використання біткоїну також чинить заборона на його використання, який регулятори окремих країн

розглядають як ключовий інструмент для відтоку капіталу, легалізації доходів та інших незаконних операцій.

Таблиця 2.13

ТОП -10 криптовалют світу

№ з/п	Криптовалюта*	Ринкова капіталізація, дол. США	Ринковий курс, дол. США	Щоденний обсяг торгів, дол. США
1	Bitcoin	147 342 381 318	8 651,15	5 423 480 000
2	Ethereum	71 663 950 599	20,88	2 138 200 000
3	Ripple	28 373 576 195	0,724001	421 431 000
4	Bitcoin Cash	25 251 386 172	1 474,47	999 221 000
5	EOS	12 448 306 427	14,59	1 666 160 000
6	Litecoin	8 137 624 388	143,99	371 353 000
7	Cardano	7 332 512 600	0,282813	164 743 000
8	Stellar	6 823 492 869	0,367322	79 963 100
9	IOTA	5 468 670 241	1,97	86 227 300
10	TRON	4 910 174 175	0,074682	580 361 000

Примітка*. Назви криптовалют подано англійською мовою
Джерело: побудовано за даними [460] станом на 16.05.18 р.

Існує думка, що втрачений таким чином авторитет японських учасників ринку вдалося відновити за рахунок прирівняння криптовалюти до платіжного засобу в Японії [96]. Проте, на даний момент юридичний статус біткоіну, як і інших криптовалют, різниться залежно від законодавства країн. Причому зараз спостерігається перегляд позицій регулятивних органів щодо до криптовалют. На фоні цього проведено в 2014 р. дослідження «Regulation of Bitcoin in Selected Jurisdictions» [627] майже втратило свою актуальність, з огляду на що недоцільним виглядає групування країн залежно від юридичного статусу криптовалют.

Водночас варто зазначити, що для країн з високим рівнем доходу, як правило, характерним є відсутність заборони або неврегульованість правомірності використання такого виду грошей, а в країнах з низьким та нижчим за середній рівень доходу операції в криптовалюті є незаконними. На нашу думку, це може бути пов'язано із стабільністю національної грошової одиниці щодо криптовалюти (валюти розвинених країн є менш

волатильними щодо біткоїну, ніж валюти країн, що розвиваються), і така тенденція спостерігатиметься і надалі.

Обіг криптовалют ґрунтується на технології блокчейн, в основі якої низка криптографічних, математичних та економічних принципів, що дозволяє вести базу даних без необхідності перевірки операцій сторонньою організацією [63, с. 18]. Це і становить ключові переваги цієї валюти – відсутність комісії (мається на увазі технічна можливість, а не економічна доцільність) та швидкість переказів. Крім того експерти звертають увагу і на прозорість операцій, і водночас їх анонімність (за рахунок шифрування).

Перспективність технології блокчейну привертає увагу центральних банків, зокрема і Національного банку України, який розглядає можливість її впровадження в Національній платіжній системі «Український платіжний простір» [378]. Саме на ймовірному запровадженні цифрової валюти у національному масштабі та її впливу на економічний розвиток ми зосередимо нашу увагу у п'ятому розділі монографії.

Висновки до другого розділу

1. Проблематиці фінансового потенціалу на різних рівнях економічної системи присвячена значна кількість досліджень науковців та практиків, водночас за результатами аналізу фахових публікацій виявлено суттєві розбіжності у поглядах на його сутність, структуру та роль в економічному розвитку.

Використання індексу наукового цитування як найбільш поширеного критерію визначення найбільш вагомих робіт не дало можливість розкрити економічну природу фінансового потенціалу, у зв'язку з чим було проведено моніторинг основних методологічних підходів, що використовують для вирішення цього питання. На основі чого фінансовий потенціал було визначено як фінансові ресурси певного економічного суб'єкта та можливості для їх ефективного формування, розподілу і використання для

досягнення певної мети, а також розкрито структуру фінансового потенціалу держави.

2. Роль фінансового потенціалу держави в умовах постконфліктного відновлення найбільш яскраво проявляється у мобілізації коштів для подолання наслідків бойових дій. При цьому головна увага приділяється відновленню економіки, що дозволяє забезпечити підвищення рівня національної безпеки і оборони, політичні трансформації та вирішити широкий спектр проблем соціального характеру.

Фінансовий потенціал держави є основою для розробки її фінансової політики, у зв'язку з цим було вивчено досвід країн, що досягли успіхів у відновленні національної економіки протягом першого десятиліття після завершення бойових дій (Ангола, Камбоджа, Республіка Конго, Хорватія, Грузія, Індонезія, Ліберія, Македонія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Соломонові острови, Таджикистан). За результатами чого було виявлено поступовий перехід від режиму фіксованого та регульованого до плаваючого валютного курсу у довгостроковій перспективі, зниження інфляції та відсоткових ставок за кредитами, а також поступове зростання ВВП та збільшення чистого припливу прямих іноземних інвестицій, при цьому частка податкових надходжень та державних видатків у ВВП знаходилися на стабільному рівні. Особливу увагу зосереджено на важливості координації монетарної та фіскальної політики, їх особливостях у розглянутих країнах, а також оцінці рекомендацій експертів міжнародних організацій щодо ситуації в Україні.

3. Революційні зміни у функціонуванні фінансового сектору зумовили важливість вивчення питання впливу інформаційних технологій на фінансовий потенціал держави. Так, було вивчено взаємозв'язок між рівнем монетизації економіки готівкою та показником ВВП на душу населення у найбільш розвинених країнах світу, з огляду на це було доведено, що ініціатива вітчизняного центрального банку з розвитку безготівкової економіки потребує більш активної підтримки з боку уряду та представників бізнесу.

За результатами аналізу останніх публікацій у цій сфері було розглянуто сутність поняття фінтеху, що відображає взаємопроникнення сфер інформаційних технологій та фінансів. Для виявлення впливу фінтеху на фінансовий сектор більш детальнішу увагу було зосереджено на страховій галузі, що залишалася однією із найбільш консервативних в цьому питанні. Крім того для розвитку фінансового потенціалу держави особливо важливим є можливості у сфері маркетингу та управління фінансовими ресурсами, появи нових фінансових послуг, та трансформації базису функціонування фінансової системи.

РОЗДІЛ 3.

ОЦІНКА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

3.1. Розвиток методичних підходів до оцінки фінансового потенціалу держави

Відновлення національної економіки від наслідків глобальних криз, структурних трансформацій, воєнних конфліктів є неможливим без ефективного управління фінансовим потенціалом держави, що є основою для розробки комплексу заходів, спрямованих на досягнення довгострокових економічних цілей суспільства, таких як збільшення обсягів виробництва, підвищення продуктивності праці, зниження рівня безробіття.

Необхідність прийняття виважених управлінських рішень на основі аналізу даних про рух фінансових ресурсів в економічній системі, а також взаємозв'язок між окремими фінансовими процесами та явищами в суспільстві зумовлює актуальність узагальнення підходів до оцінки фінансового потенціалу держави, їх критичного аналізу, деталізації проблем та розробки рекомендацій з їх усунення.

Питання оцінки фінансового потенціалу держави зазвичай розглядалися на рівні його окремих складових (регіонів, підприємств різних галузей) і у даному напрямку варто підкреслити вже згадані раніше роботи [30; 57; 147; 185; 357]. Значний внесок у вирішення проблеми оцінки фінансового потенціалу України було зроблено у роботах таких вітчизняних дослідників як С.С. Шумська [395], О.В. Портна [273], К.П. Індус [113] та ін. Водночас єдиного підходу до такої оцінки ще не сформовано, що ускладнює можливість формування рекомендацій щодо покращення управління фінансовим потенціалом держави.

Вирішення даної проблеми є неможливим без висвітлення узагальненого алгоритму оцінки фінансового потенціалу держави. Аналіз

публікацій за даною тематикою надав можливість представити цей процес у вигляді кількох взаємопов'язаних етапів, кожен з яких, у свою чергу, деталізується у такій формі (рис. 3.1.).

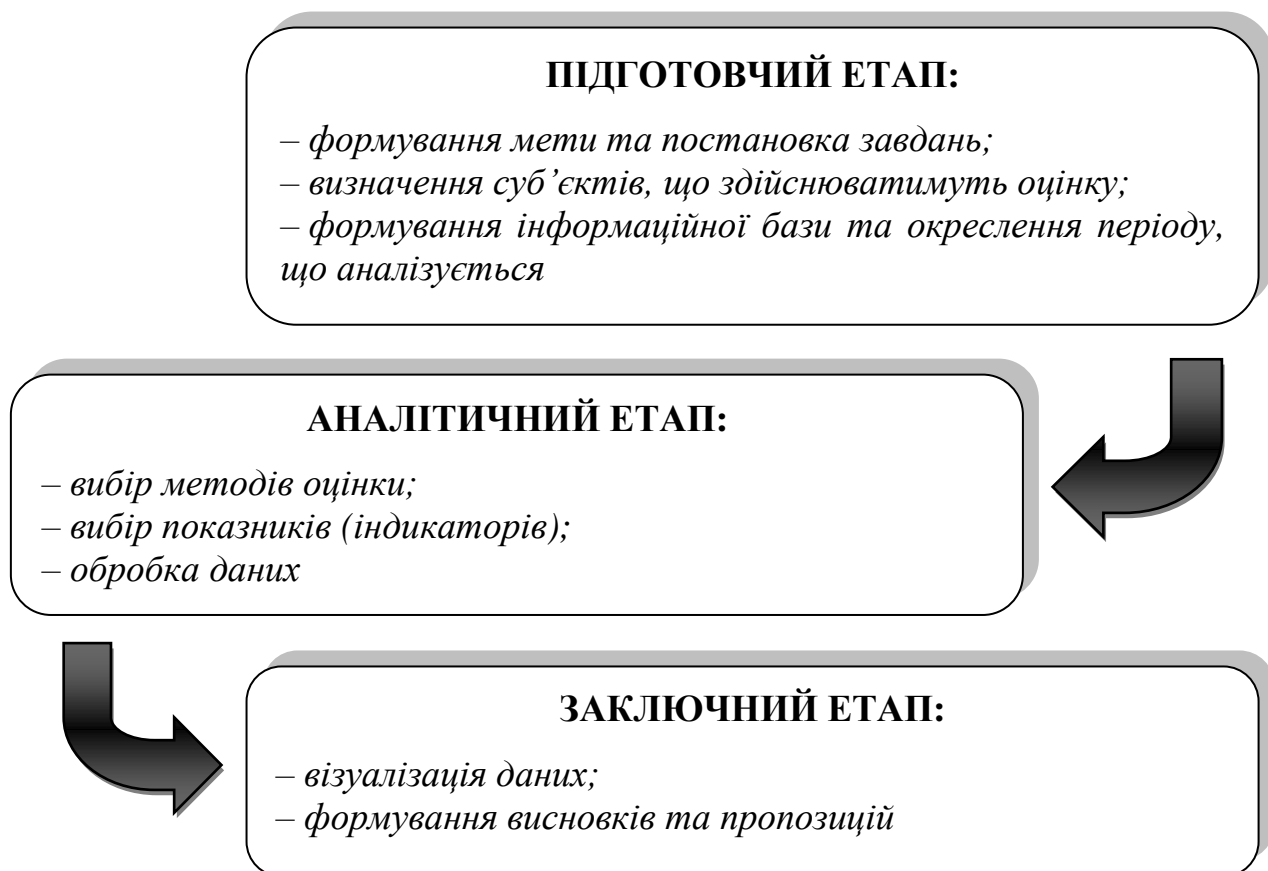

Рис. 3.1. Алгоритм оцінки фінансового потенціалу держави

Метою оцінки фінансового потенціалу, з позиції В.Г. Боронос, є «визначення в кількісному вимірі потенційних можливостей по генерації певного обсягу фінансових ресурсів» [30, с. 141]. Разом з тим оцінка може передбачати проведення і якісного аналізу, зокрема щодо можливих ризиків. На нашу думку, у загальному вигляді метою оцінки фінансового потенціалу держави є підвищення ефективності управління ним за рахунок удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення.

Схожий підхід простежується у роботі О.В. Портної, в якій зазначено, що «розуміння сукупного фінансового потенціалу країни та його своєчасний і якісний аналіз, вибір необхідного методу оцінювання та системи показників забезпечать його всебічне вивчення та представлення для прийняття управлінських рішень, спрямованих на вирішення питання формування та

обрання напрямів функціонування сукупного фінансового потенціалу країни» [273, с. 111].

Конкретизація мети відбувається, виходячи із ситуації, в якій знаходиться країна. Наприклад, для нинішнього стану України необхідність проведення оцінки фінансового потенціалу може визначатися потребою вибору найбільш ефективних підходів до управління фінансовими ресурсами для подолання наслідків воєнного конфлікту. Відповідно до цього завдання можна представити таким чином:

- оцінка поточного стану використання фінансового потенціалу в цілому та у розрізі органів державного управління, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та населення;

- виявлення тенденцій та закономірностей його розвитку;

- ідентифікація проблем формування і використання фінансового потенціалу, визначення причин їх виникнення та способів їх вирішення;

- формування пропозицій для ефективного відновлення економіки.

Після постановки мети і завдань оцінки постає питання визначення суб'єктів, що здійснюватимуть оцінку фінансового потенціалу держави. За окремими напрямками аналітичну роботу проводять фахівці центрального банку, урядових міністерств, міжнародних інститутів, наукових установ, рейтингових агентств та інших організацій відповідно до спрямованості їх діяльності. При цьому кожен із суб'єктів володіє різним рівнем кадрового та технологічного забезпечення, доступом до інформації, в тому числі закритого характеру.

Для цілей постконфліктного відновлення, на нашу думку, виникає потреба у створенні єдиного аналітичного центру, до складу якого входили б представники центрального банку, урядових відомств, експерти міжнародних організацій, науковці.

Беззаперечний вплив на результат оцінки фінансового потенціалу держави має сформована інформаційна база. За результатами аналізу вітчизняних досліджень з обраної тематики визначено, що основою такої

бази є офіційні матеріали Державної служби статистики, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національного банку України, а також міжнародних організацій, зокрема Групи Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Організації з економічного співробітництва і розвитку. При цьому варто зазначити, що, починаючи з 2014 р., а у окремих випадках з 2013 р., така інформація наводиться, в основному, без урахування території, де органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження.

Серед вимог, що висуваються до даних, необхідних для проведення аналізу, на нашу думку, варто підкреслити їх достовірність, оперативність, а також зручність форми представлення.

Питання відповідності одержаної інформації реальному стану розвитку фінансового потенціалу залишається одним із ключових для проведення аналізу. Воно частково досліджувалося у дисертації В.Г. Боронос [30, с. 208], в якій здобувачем було запропоновано враховувати рівень тінізації економіки, який не відображається у офіційних даних. Крім того, навіть для країн з низьким рівнем неформального сектору економік ця проблема залишається невирішеною. Про можливість маніпуляцій даними, обмеження у використанні статистичних досліджень згадують також Ч. Уїлан (Charles Wheelan) у книзі «Оголена статистика» [360] та Д. Хафф (Darrell Huff) у роботі «Як брехати за допомогою статистики» [376].

Разом з тим відмова від статистичної інформації для оцінки фінансового потенціалу держави виглядає неможливою, з огляду на що одержані висновки завжди будуть пов'язані з ризиком викривлення інформації.

Не менш важливим є методологічний підхід, що використовується для розрахунку того чи іншого макроекономічного показника. Одним з таких є обсяг ВВП, що має відображати масштаби національній економіки. Проблема

розрахунку згаданого індикатора спровокувала дискусію серед української спільноти, що були опубліковані на VoxUkraine [29; 49; 152; 354].

Крім того, зміна методології розрахунків макроекономічних показників також може призвести до неправильних висновків. Наприклад, новий порядок визначення непрацюючих кредитів (non-performing loan) мав наслідком зростання частки непрацюючих кредитів у банківській системі на 2.1 в.п. на початку 2017 р. [195], що, без врахування цього, може призвести до некоректної інтерпретації даних. Також Національним банком України було оновлено методологію визначення офіційного курсу гривні [209], відповідно до чого він враховуватиме лише курс угод між банками, банками і Національним банком, ігноруючи таким чином курс за угодами між банками та їх клієнтами, що, на думку експертів, може сприяти збільшенню розриву між офіційним та реальним валютними курсами [108]. Також можна очікувати зниження офіційного значення індексу споживчих цін після зміни методології його визначення [93].

Важливим є також оперативність одержання даних та стабільність підходів, за якими вони формуються. Оприлюднення макроекономічних показників відбувається через певний час і нерівномірно після завершення аналізованого періоду. Зокрема, відповідно до Календаря оприлюднення інформації Держстату на 2017 р. [120] уточнена інформація про значення ВВП у фактичних цінах за попередній рік надається у березі поточного року, тоді як попередні дані про діяльність підприємств (фінансовий результат до оподаткування, чистий прибуток, рентабельність) у червні, а показники балансу – у жовтні.

Із розвитком інформаційних технологій спостерігаються зміни у формі представлення даних. Позитивним кроком в цьому вважаємо запуск Єдиного державного веб-порталу відкритих даних (<http://data.gov.ua>), відповідно до Постанови уряду «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» [286].

Поширення даних у машиночитаному форматі дозволяє без попередньої їх обробки людиною формувати інструменти для швидкого аналізу інформації.

Відповідно до дослідження Global Open Data Index за підсумками 2016 р. Україна займає 31 місце за рівнем відкритості державних даних. Формування ренкінгу відбувалося на основі оцінки 15 критеріїв (від інформації про якість води до даних про землевласників), окремі з яких наведені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Рівень відкритості державних даних

Країна	Рівень відкритості в цілому	в тому числі за критеріями:				Місце в загальному ренкінгу
		Державний бюджет	Урядові витрати	Національна статистика	Державні закупівлі	
Тайвань	90 %	100 %	0 %	100 %	100 %	1
Великобританія	79 %	100 %	70 %	100 %	85 %	2
США	65 %	85 %	65 %	100 %	80 %	11
Румунія	51 %	100 %	0 %	65 %	65 %	24
Німеччина	51 %	100 %	0 %	100 %	45 %	24
Чехія	50 %	100 %	0 %	100 %	80 %	27
Польща	49	100 %	0 %	85 %	80 %	28
Україна	48 %	100 %	0 %	80 %	85 %	31
Словаччина	47 %	80 %	0 %	100 %	100 %	32
Росія	43 %	100 %	0 %	100 %	85 %	38

Джерело: побудовано автором на основі [528]

Ступінь відкритості державних даних в Україні відповідає рівню країн Центральної та Східної Європи, що створює передумови для проведення ґрунтовних фінансово-економічних досліджень, в тому числі і щодо оцінки фінансового потенціалу держави.

Наступним кроком є вибір методів оцінки та визначення індикаторів. Аналіз методологічних розробок, пов'язаних з оцінкою фінансового потенціалу, проведений в дисертації В.Г. Боронос [30, с. 142], дозволив їй виділити кілька методичних підходів:

1) статистичний підхід або метод оцінки фінансових ресурсів, в основі якого оцінка наявних фінансових ресурсів, що знаходяться у розпорядженні ключових економічних суб'єктів (органів влади, підприємств та населення).

2) порівняльний підхід, що передбачає зіставлення значень індикаторів фінансового потенціалу певного суб'єкта з іншими суб'єктами (в нашому випадку – державами);

3) оцінка з використанням макроекономічних показників, за якою, головним чином, у якості результуючого показника фінансово-економічної діяльності пропонується використовувати ВВП;

4) аналіз за допомогою спеціальних показників, що передбачає використання більш розширеного переліку показників (площа, населення, обсяги роздрібної торгівлі тощо);

5) регресійний аналіз, для опису залежності між фінансовим потенціалом та факторами, що на нього впливають;

6) змішаний підхід, що передбачає поєднання вище перелічених поглядів.

Більш детальноше дослідження питання методик оцінювання фінансового потенціалу держави, представлено у статті «Методологічні засади оцінювання сукупного фінансового потенціалу країни» зробила О.В. Портна [273], в якій автор представила розроблену класифікацію методів такої оцінки.

Першим запропонованим критерієм класифікації є напрямком формування інформаційної бази, виходячи з чого розрізняють кількісні та експертні методи, що базуються на проведених розрахунках щодо визначення кількісного обсягу фінансових ресурсів та експертних думках відповідно. Водночас, з нашої позиції, більш коректним було б розмежування цих методів за таким критерієм, як рівень формалізації, що відображає ключову відмінність в них. З точки зору практики оптимальним є комбінація цих підходів, оскільки вони доповнюють один одного.

Залежно від методики визначення оціночних показників дослідник виділяє два методи: коефіцієнтний (співвідношення різноманітних абсолютних показників) та індексний (розрахунок показників динаміки).

Ще одним критерієм є методика дослідження оціночних показників, за якою розрізняють еталонний (порівняння з певним абстрактним значенням) та динамічний аналіз. При цьому недостатньо зрозумілою є відмінність між індексним та динамічним аналізом, який також передбачає вивчення показників у динаміці.

Виходячи із необхідності використання аналітичного апарату, автор виділяє лише економіко-математичний метод, відповідно до чого виникає питання щодо доцільності виділення критерію, за яким існує лише одна група методів.

Залежно від можливості розробки управлінських рішень методи поділяють на стратегічні, що дозволяють розробити довгострокові заходи щодо розвитку потенціалу, та одномоментні, які такої можливості не передбачають. Виходячи із способу оцінки, пропонується виділити індикаторні та матричні методи. При цьому із змісту статті [273, с. 110] недостатньо зрозумілою є сутність останнього методу. Можна припустити, що автор мав на увазі представлення фінансового потенціалу держави (FP) у вигляді матриці, що характеризує його складові (наприклад, фінансовий потенціал населення, суб'єктів господарювання, органів влади):

$$FP = \begin{pmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \cdots & a_{mn} \end{pmatrix}, \quad (3.1)$$

де $a_{11} \dots a_{m1}$ – характеристики першої складової фінансового потенціалу (загальна кількість характеристик становить m), $a_{1n} \dots a_{mn}$ – характеристики n -ої складової фінансового потенціалу.

Такі характеристики можуть відобразити для кожного складового елемента потенціалу його фінансові ресурси, їх структуру, доходи, ефективність діяльності, темп приросту тощо, дозволяючи, таким чином

розглянути процес «формування та функціонування сукупного фінансового потенціалу країни у їх взаємозв'язку та динаміці» [273, с. 110].

З огляду на важливість формування єдиного методологічного підходу до оцінки фінансового потенціалу держави, було запропоновано таку узагальнену класифікацію методів (рис. 3.2.).

Рис. 3.2. Узагальнена класифікація методів оцінки фінансового потенціалу держави

Так, залежно від рівня формалізації методи розмежовують на якісні та кількісні. До першої групи можна зарахувати SWOT-аналіз, портфельний аналіз, SNW-аналіз тощо. Друга група включає досить велику кількість методів, серед яких вже згадані індексний метод, метод коефіцієнтів, регресійний аналіз та ін., що зазвичай використовуються комплексно.

Виходячи з орієнтації управлінських рішень, виділено оперативні та стратегічні методи, що мають різну тривалість аналізованого періоду, систему показників (як відмічалось раніше дані про фінансовий потенціал не оприлюднюються синхронно) та завдання відповідно до потреб управління.

Плюралізм підходів до розуміння сутності фінансового потенціалу зумовлює різний вибір показників, що його характеризують. З огляду на це, підходи в даному напрямку доцільно розмежувати на такі групи:

- пов'язані з оцінкою фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні економічних суб'єктів;
- пов'язані з оцінкою одержаного доходу, понесених витрат, що включає також показники ефективності;
- пов'язані з оцінкою інших аспектів функціонування економічної системи, наприклад залежно від рівня кредитування економіки, співвідношення державного боргу до ВВП тощо.

Залежно від ступеня поєднання запропоновано розмежовувати чисті та комбіновані підходи. Відповідно до мети оцінки враховуються переваги та недоліки кожного з методів, на основі чого приймається рішення про доцільність або недоцільність їх використання.

З огляду на динамічний розвиток інформаційних технологій виділено критерій, пов'язаний із видом інтелекту, що здійснює оцінку. Інтелект людини має фізичні можливості для обробки даних, що стимулювало розробки у сфері штучного інтелекту. Ми оминемо методи, що базуються на використанні людського інтелекту, оскільки такі підходи є традиційними і інтуїтивно зрозумілими.

Термін «штучний інтелект» (у англійських публікаціях «*artificial intelligence*») був введений у 1955 р. у статті «A proposal for the dartmouth summer research project on artificial intelligence» [580]. При цьому варто зазначити про існуючу проблему перекладу з англійського слова «*intelligence*», яке означає «вміння думати розумно» [327, с. 7] та його відмінність від слова «*intellect*», що певною мірою ускладнює розкриття змісту терміну. У вітчизняній літературі під штучним інтелектом розуміють «галузь комп'ютерних наук, що займається автоматизацією розумного поведіння агентів, які одержують у результаті актів сприйняття

інформацію про навколишнє середовище і виконують дії, що реалізують функцію від результатів сприйняття і попередніх дій» [343, с. 8].

Для опису методів аналізу даних, що ґрунтуються на використанні штучного інтелекту, використовують термін «*data mining*», що перекладають українською як інтелектуальний аналіз даних або добування даних, датамайнінг, та можна визначити як «процес виявлення у первинних даних раніше невідомих, доступних, практично корисних і нетривіальних інтерпретацій знань, необхідних для прийняття рішень у різних сферах людської діяльності» [112, с. 390].

На даний час питанню використання можливостей штучного інтелекту для оцінки фінансового потенціалу приділяється недостатня увага, що може бути пов'язано з необхідним високим рівнем кваліфікації аналітиків, що впливає із міждисциплінарного характеру досліджень (окрім знань з економіки та фінансів, фахівці повинні мати компетенції у галузі статистики, баз даних, програмування тощо). Враховуючи зростаючий попит на таких спеціалістів у світі, можна припустити, що згаданим компетенціям буде приділена більш ретельна увага під час підготовки фахівців.

На нашу думку, саме з практикою використання інтелектуального аналізу даних, що характеризують фінансові процеси та явища в суспільстві, будуть пов'язані основні напрямки майбутніх досліджень науковців у цій сфері.

Для ретельнішого вивчення підходів дослідників до оцінки фінансового потенціалу держави варто звернути увагу на систему показників, що використовується у розрахунках. При цьому досить слушною є ідея О.В. Портної про необхідність дотримання певних вимог при побудові такої системи показників (у редакції автора – індикаторів) [272, с. 322]:

1) повноти – введення додаткових індикаторів не повинно змінювати результат оцінки фінансового потенціалу країни, на відміну від виключення одного індикатора з обраної множини;

2) мінімальності – оцінка фінансового потенціалу має здійснюватися з використанням мінімально необхідної кількості індикаторів;

3) змістовності – кожен індикатор повинен відображати певну змістовну сторону фінансового потенціалу;

4) вимірності – кожен індикатор повинен мати кількісну міру, що характеризує ступінь розвитку окремого аспекту сукупного фінансового потенціалу країни;

5) системності – необхідність урахування будь-яких можливих взаємозв'язків і взаємозалежностей всіх складових фінансового потенціалу держави, його загальний обсяг та ВВП.

На нашу думку, до цього переліку доцільно додати такі вимоги:

6) порівнюваності – можливість зіставити індикатори різних країн за різні періоди для виявлення глобальних та регіональних тенденцій;

7) публічності – відкритий доступ до методик розрахунку індикаторів та їх значень з метою обмеження можливості маніпулювання показниками.

Аналіз публікацій щодо показників оцінки фінансового потенціалу держави [23; 30; 128; 272; 357; 370; 385; 395] дозволив зробити висновок, що їх можна розмежувати на дві групи: показники стану фінансового потенціалу та показники ефективності використання фінансового потенціалу (рис. 3.3.).

До першої групи доцільно включити показники, що використовуються дослідниками з метою визначення фінансового потенціалу держави. Для розкриття алгоритмів розрахунку існуючі підходи було формалізовано у вигляді рівнянь:

1) відповідно до першого підходу фінансовий потенціал держави ($FP_{country}$) визначається як арифметична сума фінансових потенціалів його складових (як правило, використовується ресурсний підхід):

$$FP_{country} = FP_1 + FP_2 + \dots + FP_n, \quad (3.2)$$

де $FP_1 \dots FP_n$ – складові фінансового потенціалу.

Варто зазначити, що існуючий плюралізм думок щодо визначення складових фінансового потенціалу ускладнює можливість узагальнення показників його оцінки в межах цього підходу.

Абсолютна більшість дослідників до складу фінансового потенціалу держави включають фінансовий потенціал підприємств та фінансовий потенціал населення, тоді як методики розрахунку цих складових різняться.

Рис. 3.3. Узагальнення підходів до визначення показників для оцінки фінансового потенціалу держави

2) згідно з другим підходом фінансовий потенціал держави ($FP_{country}$) визначається як добуток певних фінансових ресурсів на коригуючі коефіцієнти:

$$FP_{country} = FR \cdot k_1 \cdot k_2 \cdot \dots \cdot k_n, \quad (3.3)$$

де FR – обсяг фінансових ресурсів, а $k_1, k_2 \dots k_n$ – відповідні коефіцієнти.

Наприклад, О.В. Белов пропонує так визначити фінансовий потенціал держави [23, с. 220]:

$$FP_{country} = FR_{state} \cdot k_{opportunity} \cdot k_{external}, \quad (3.4)$$

де FR_{state} – обсяг фінансових ресурсів країни, а $k_{opportunity}$ – коефіцієнт можливостей, що характеризує ступінь розвитку умов для реалізації фінансових ресурсів, $k_{external}$ – коефіцієнт залучення зовнішнього потенціалу для реалізації цілей країни.

В свою чергу, Т.В. Клименко [128, с. 15] пропонує таку формулу:

$$FP_{country} = (MB + R_{non-bank}) \cdot (M + A), \quad (3.5)$$

де MB – грошова база, $R_{non-bank}$ – ресурси небанківських кредитно-фінансових установ, M – банківський мультиплікатор, A – коефіцієнт депозитно-кредитної активності кредитно-фінансових установ.

Тобто, в межах цього підходу дослідники намагаються зіставити наявні фінансові ресурси держави із існуючими можливостями для досягнення цілей фінансової політики.

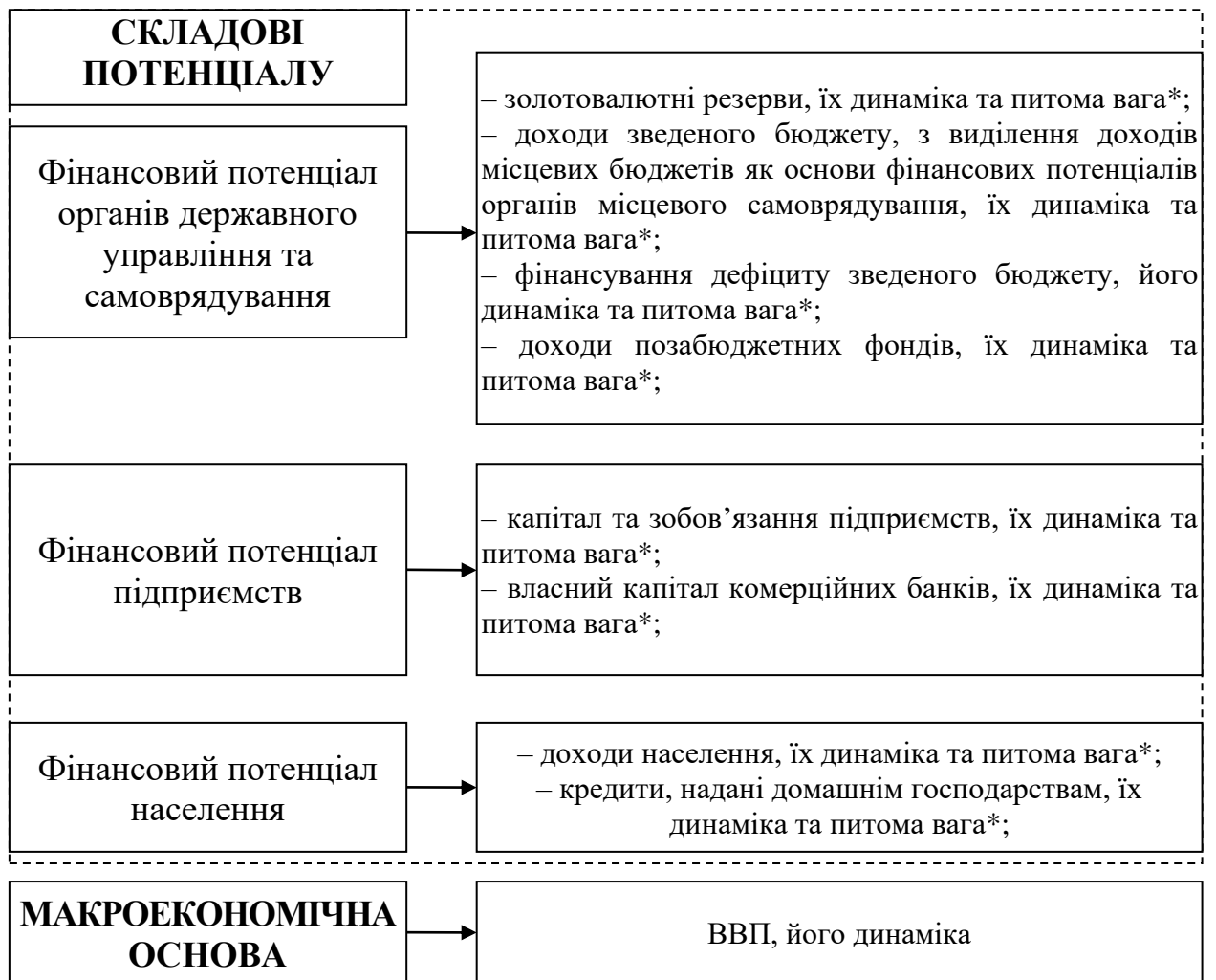
3) третій підхід базується на ідеї, висвітлений у дисертації В.Г. Борнос про те, що такий показник як ВВП «в достатньо повній мірі міг би охарактеризувати фінансовий потенціал, або, принаймні, його основну частину» [30, с. 207], що може бути представлений таким чином:

$$FP_{country} = f(GDP), \quad (3.6)$$

де GDP – це валовий внутрішній продукт.

Крім того, після вибору того чи іншого показника важливо вказувати джерело вхідних даних для проведення розрахунків, що дозволить попередити можливі маніпуляції з інформацією.

Критично оцінивши наведені підходи, пропонуємо такі показники для оцінки стану фінансового потенціалу держави у розрізі складових та макроекономічної основи для його розвитку (рис. 3.4.).

Примітка*. Питома вага у фінансовому потенціалі держави та відповідної складової
 Рис. 3.4. Показники оцінки стану фінансового потенціалу держави

Щодо показників ефективності, то до даної групи було зараховано показники, що пропонуються академічним середовищем для аналізу результативності руху фінансових ресурсів в економічній системі.

На думку О.В. Портної, такими індикаторами [272, с. 322] можуть бути:

- співвідношення між фінансовим потенціалом та ВВП;
- співвідношення між фінансовим потенціалом та чисельністю населення;
- співвідношення між фінансовим потенціалом та чисельністю працюючого населення.
- динаміка вищезазначених показників.

Для оцінки рівня використання фінансового потенціалу В.Г. Борнос пропонує використати [30, с. 207] таку формулу:

$$R_{FP} = \frac{GDP\_per\_capita_i}{GDP\_per\_capita_n}, \quad (3.7)$$

де R_{FP} – рівень використання фінансового потенціалу, $GDP\_per\_capita_i$ – ВВП на душу населення в країні, що аналізується, $GDP\_per\_capita_n$ – ВВП на душу населення в країні, що найбільш близькі до аналізованої країни за соціально-економічними та географічними умовами.

Виходячи із розрахунків, зроблених автором, до числа таких країн було віднесено Росію, Угорщину та Польщу.

При цьому ефективним можна вважати використання фінансового потенціалу, якщо значення даного коефіцієнта є більшим за 1, і навпаки.

Оскільки офіційні дані щодо значень ВВП на душу населення не враховують тіньового сектору економіки, науковець обґрунтовує необхідність використання коригуючого коефіцієнта (обернено пропорційний до частки тіньової економіки у ВВП) на основі кількісних досліджень у цій галузі. Така ідея є досить перспективною. Водночас, якщо виходити із припущення про прямий лінійний зв'язок між рівнем використання фінансового потенціалу та значенням ВВП на душу населення, що враховує рівень тінізації економіки, то більш доцільним є такий підхід:

$$R_{FP} = \frac{GDP\_per\_capita_i \cdot (1+k_i)}{GDP\_per\_capita_n \cdot (1+k_n)}, \quad (3.8)$$

де k_i та k_n – частки тіньових економік в аналізованій країні та в середньому по групі країн-аналогів відповідно.

Існує думка [356, с. 196] про можливість використання для оцінки фінансового потенціалу держави показників, що використовуються для оцінки рівня економічної безпеки. Мова йде про Методичні рекомендації розрахунку рівня економічної безпеки України, розроблені Міністерством економічного розвитку і торгівлі [284], що нараховує значну кількість індикаторів, але які саме з них варто використовувати залишається незрозумілим.

Виходячи з того, що фінансовий потенціал є базою для розробки та реалізації фінансової політики, яка, в свою чергу, спрямована на захист національних інтересів у сфері фінансів, для оцінки фінансового потенціалу держави найбільш доцільним виглядає використання тих показників, які стосуються оцінки рівня саме фінансової безпеки, оминаючи при цьому зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, продовольчу та інші складові економічної безпеки.

Серед 32 індикаторів було обрано ті, що дають можливість найбільш повно відобразити рівень забезпеченості національної фінансової безпеки як одного із критеріїв ефективності використання фінансового потенціалу держави.

Використання шкали оцінювання розрахованих індикаторів фінансової безпеки дасть можливість порівняти фактичне значення кожного показника із оптимальним або критичним, і такий розрив можна використати у якості кількісної оцінки невикористаних можливостей (табл. 3.2.).

Крім того, виглядає перспективним включення до переліку показників оцінки фінансового потенціалу держави, що характеризують доступ до фінансових ресурсів та насиченість ними економіки. На нашу думку, такими є:

- 1) рівень монетизації економіки (відношення грошового агрегату М3 до ВВП). За підрахунками аналітиків МВФ, у країнах з низьким та середнім рівнем доходу спостерігається суттєвий взаємозв'язок між насиченістю економіки грошима та економічним зростанням [561], водночас використання такого інструменту має узгоджуватися з успішністю реформ у фінансовому секторі та структурою виробництва [499; 683];

- 2) процентні ставки за кредитами, зниження яких може бути наслідком збільшення рівня монетизації економіки. Вартість залучення капіталу можна вважати однією із ключових кількісних характеристик фінансових можливостей економічних суб'єктів;

3) рівень кредитування економіки фінансовим сектором (відношення кредитів, виданих фінансовими інститутами до ВВП), що відповідно до досліджень, проведених на прикладі країн Центральної та Східної Європи [508; 529], може мати суттєвий вплив на зростання ключових макроекономічних показників.

Таблиця 3.2.

Оптимальні та критичні значення
окремих індикаторів фінансової безпеки

№ з/п	Індикатор	Оптимальне значення	Критичне значення
1	відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	[-2;3]	$(-\infty; -6] \cup [10; +\infty)$
2	рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	28	$[0; 18] \cup [37; +\infty)$
3	відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	20	$[60; +\infty)$
4	валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	5	$[0; 1,5]$
5	рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	8	$[0; 1]$
6	рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	[70;90]	$[0; 15] \cup [150; +\infty)$
7	частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	2	$[7; +\infty)$
8	частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, в загальній структурі кредитів, наданих резидентам	5	$[0; 1] \cup [21; +\infty)$

Джерело: побудовано на основі [284]

В цілому для оцінки ефективності використання фінансового потенціалу держави запропоновано використати такі показники (рис. 3.5.).

Також варто зазначити, що наукові роботи з питань оцінки фінансового потенціалу характеризуються суттєвими розбіжностями викладених поглядів їх авторів у вирішенні зазначеної проблеми, а відсутність усталеного підходу ускладнює формування бази інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовим потенціалом.

Рис. 3.5. Показники оцінки ефективності використання фінансового потенціалу держави

Наступним кроком у оцінці фінансового потенціалу є обробка даних, що може здійснюватися двома способами.

Ми залишаємо поза нашою увагою аналіз даних, що виконується без використання сучасних інформаційних технологій, хоча і може мати місце для окремих цілей (для захисту даних, в умовах несправності техніки тощо).

Перший спосіб полягає у використанні широкого кола програмного забезпечення для оперативного проведення розрахунків на комп'ютерах (від стандартних офісних пакетів Microsoft Office до вузькоспеціалізованих продуктів). За результатами дослідження асоціації виробників програмного забезпечення (Business Software Alliance), проведеного у 2015 р., частка неліцензованого програмного забезпечення у світі складала близько 39 % [643, с. 2]. У разі використання таких програм зростають ризики помилок у розрахунках, що може призвести до неправильної інтерпретації результатів.

Альтернативний варіант передбачає використання хмарних технологій (cloud technology), що дозволяють провести віддалену обробку даних за допомогою різноманітних онлайн-сервісів, потужності яких значно більші порівняно із традиційними комп'ютерами. В цілому ж вибір між цими способами залежить від обсягу даних, складності розрахунків та вартості програмного забезпечення або послуг відповідних онлайн-сервісів.

Заключний етап проведення оцінки фінансового потенціалу держави включає візуалізацію даних та формування висновків та пропозицій. На основі ґрунтовного вивчення виявлених диспропорцій та закономірностей у розвитку фінансового потенціалу розробляються рекомендації щодо покращення ефективності використання фінансових ресурсів та можливостей країни.

Розглянутий в даному підпункті алгоритм оцінки фінансового потенціалу держави є результатом систематизації існуючих поглядів дослідників щодо даного питання в умовах відсутності загальновизнаного та усталеного підходу. Недостатньо вивченим залишається використання такої оцінки для цілей постконфліктного відновлення, що є досить актуальним для вітчизняної економіки, та визначає напрямки подальших досліджень у цій сфері.

3.2. Сучасний стан розвитку фінансового потенціалу України

Розвиток фінансового потенціалу держави неможливий без проведення діагностики його стану, оцінки досягнутих результатів, аналізу динаміки та структури у розрізі складових та в цілому. Зростаюча роль фінансових відносин у процесах суспільного відтворення та забезпеченні національної безпеки, особливо у складних соціально-економічних умовах, визначає актуальність проведення такої оцінки.

Реалізуючи висвітлений у попередньому підпункті алгоритм, ми акцентуємо увагу безпосередньо на аналітичному етапі оцінки фінансового потенціалу України.

Складність взаємозв'язків між економічними процесами у фінансовій системі України унеможливорює використання виділених раніше методів у чистому вигляді, з огляду на що найбільш доцільним є їх поєднання, зокрема якісного та кількісного підходів.

Враховуючи вплив фінансового потенціалу на розробку та реалізацію національної економічної стратегії, перспективним виглядає проведення SWOT-аналізу, результати якого наведені на рис. 3.6. Щодо зазначених на рисунку фінансових криз, наслідки яких було подолано, маються на увазі кризи 1991–1999 рр. та 2008–2009 рр., пов'язані з формуванням національної фінансової системи та суттєвою чутливістю до світової кон'юнктури ринку капіталу. Хоч нинішня криза має іншу природу появи, існуючий досвід антикризового регулювання може бути успішно використаний в окремих напрямках.

Під успішними вітчизняними проектами на перетині інформаційних технологій та фінансів мається на увазі система електронних платежів Приват24, що є однією з провідних у Європі [280], перший в світі blockchain-аукціон з продажу державного майна e-Auction 3.0 [27], платформу Corezoid process engine [470] та інші менш відомі вітчизняній спільноті стартапи.

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – значна увага світової спільноти до ситуації в Україні, в тому числі і фінансової; – активна співпраця з міжнародними фінансовими інститутами та провідними країнами світу; – досвід подолання фінансових криз без оголошення дефолту; – успішний досвід інтеграції фінансових послуг та інформаційних технологій; 	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – високий рівень тіньової економіки та корупційних ризиків; – низька ступінь прозорості державних видатків; – недостатній рівень розвитку фінансового сектору порівняно з провідними країнами світу; – низький кредитний рейтинг країни;
<p>МОЖЛИВОСТІ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – залучення заощаджень населення, що знаходяться поза обігом, для стимулювання економіки через банківські та небанківські установи, ринок цінних паперів; – поява нових фінансових продуктів за рахунок посилення ІТ-складової; – приплив іноземних інвестицій у ключові експортоорієнтовані галузі; – підвищення рівня фінансової грамотності як один із чинників активізації приватних інвестицій; – реструктуризація або списання частини державного боргу; 	<p>ЗАГРОЗИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – скорочення співпраці з міжнародними фінансовими інститутами; – непослідовність державної фінансової політики; – відстрочка проведення реформ у сфері земельних відносин, податків, пенсій, фінансового ринку; – імітація боротьби з тіньовою економікою та корупцією; – дефолт країни.

Рис. 3.6. SWOT-аналіз фінансового потенціалу України

Основні перспективи розвитку вітчизняного фінансового потенціалу пов'язані із зростанням ролі приватних осіб у фінансовій підтримці економічного зростання через більш активне залучення їх заощаджень у цей процес, підвищення рівня фінансової грамотності громадян, а також зацікавленістю іноземних інвесторів та кредиторів, інтереси яких пов'язані з міжнародною торгівлею та сферою державних фінансів.

Водночас ситуація в Україні характеризується високим рівнем ризиків, суттєвою регламентацією окремих напрямків бізнесу, нерівномірним розвитком фінансового сектору та слабкістю позицій держави як позичальника на глобальному ринку. Крім того, залежність економічної системи від підтримки міжнародних фінансових організацій, зокрема Міжнародного валютного фонду, відсутність реальних змін у окремих сферах суспільного життя підвищує очікування щодо погіршення платоспроможності окремих категорій боржників та країни в цілому.

Ще одним інструментом оцінки фінансового потенціалу є портфельний аналіз, за допомогою якого можна порівняти обсяг фінансових ресурсів та можливості окремих країн порівняно з іншими. В нашому випадку для кількісної оцінки ресурсів було використано показник валового внутрішнього продукту як ключового джерела їх формування, а для фінансових можливостей – кредитний рейтинг держави від провідних рейтингових агентств. Щодо останнього ми виходили із припущення про існування прямої залежності між ним і рівнем використання фінансових можливостей, оскільки високий кредитний рейтинг дозволяє залучати фінансові ресурси на найбільш сприятливих умовах (табл. 3.3.).

Виходячи із значень ВВП, пропонуємо розмежувати країни з обсягом ВВП вище середнього та нижче середнього. За підсумками 2016 р. відповідно до даних Групи Світового банку сумарний ВВП 189 країн світу становив 75,642 трлн дол. США [522], з огляду на що його середнє значення знаходиться на рівні 400 млрд дол. США.

Таблиця 3.3.

ВВП та кредитні рейтинги окремих країн

№ з/п	Країна	ВВП, млрд дол. США	Рейтингове агентство		
			Moody's	S&P	Fitch
1	США	18 569,10	Aaa	AA+	AAA
2	Китай	11 199,15	A1	AA-	A+
3	Індія	2 263,52	Baa3	BBB-	BBB-
4	Росія	1 283,16	Ba1	BB+	BBB-
5	Аргентина	545,866	B3	B	B
6	Польща	469,509	A2	BBB+	A-
7	Нігерія	405,083	-	B	B+
8	Чехія	192,925	A1	AA-	A+
9	Україна	93,27	Saa3	B-	B-
10	Білорусь	47,433	Saa1	B-	B-

Джерело: побудовано на основі [522; 651]

Залежно від місця кредитного рейтингу у рейтинговій шкалі виділяють країни з рейтингом інвестиційного та спекулятивного рівнів [624]. У шкалах агентств S&P та Fitch вони встановлені на рівні від BBB- до AAA, та від D до

BB+ відповідно, у шкалі Moody's від Baа3 до Aaa, та від C до Ba1. Дані таблиці 3.3. свідчать, що приблизно однакову позицію аналітиків рейтингових агентств щодо кредитоспроможності окремих країн, за виключенням рейтингу Росії від Fitch на рівні BBB-. Враховуючи обмеженість доступу цієї країни до світових ринків капіталу та накладені санкції, для цілей нашого дослідження Росію можна зарахувати до країн із кредитним рейтингом спекулятивного рівня.

Обрані країни можна розмежувати у чотири групи (рис. 3.7.).

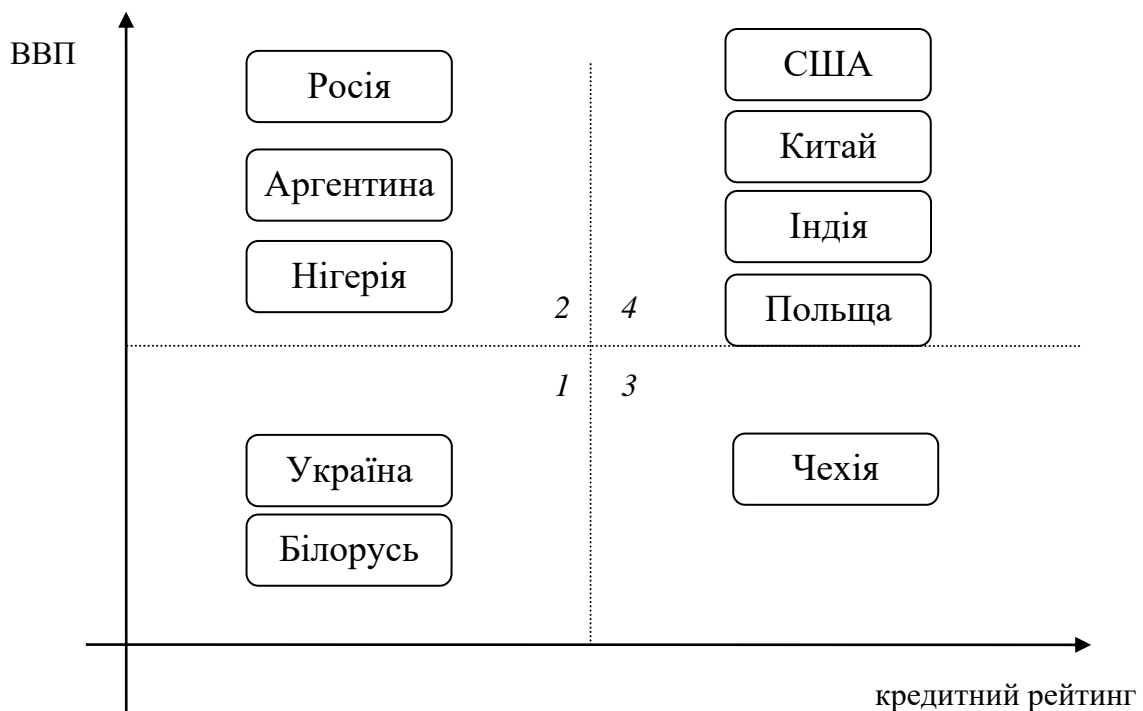

Рис. 3.7. Фінансові потенціали окремих країн у розрізі характеристик ВВП та кредитний рейтинг

Перша група (поле 1) включає країни із слабким фінансовим потенціалом, про що свідчить низький кредитний рейтинг та відносно малий за обсягом ВВП. Перед такими стоїть завдання зміцнити свій потенціал через покращення ефективності руху фінансових ресурсів та максимальне використання можливостей. Саме цим характеризуються представники другої групи (поле 4) – країни з сильним фінансовим потенціалом, що пов'язано із значними розмірами національного виробництва та вагомим авторитетом на фінансовому ринку.

Для того, щоб пройти шлях від групи 1 до групи 4, країни мають зосередитися спочатку на зростанні обсягу ВВП, як це спостерігається у країнах третьої групи (поле 2), зокрема за рахунок експорту природних ресурсів (нафти, газу, зернових культур тощо), або на проведенні структурних реформ, оптимізації окремих ланок фінансової системи та покращенні інвестиційного клімату, як це має місце для країн четвертої групи (поле 3).

Результати проведеного аналізу, наведені на рисунку 3.8., свідчать, що фінансовий потенціал України порівняно з іншими досліджуваними країнами є слабким, у зв'язку з чим актуальним є пошук нових способів його зміцнення.

Як вже згадувалося у попередньому підпункті, оцінка фінансового потенціалу може здійснюватися на основі зіставлення значень ВВП на душу населення [30, с. 207] між різними країнами. Розглянемо динаміку цього показника в Україні і таких постсоціалістичних країнах, як Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина, що є членами Європейського союзу з 1 травня 2004 р. (рис. 3.8).

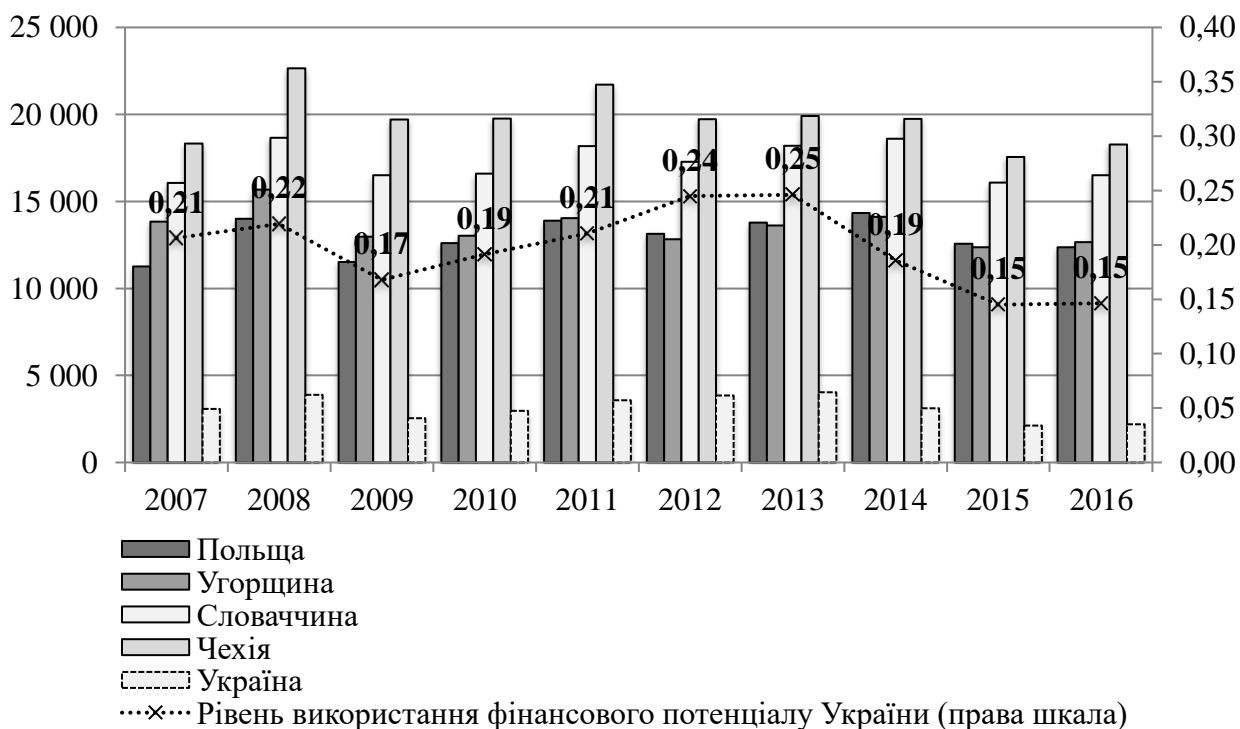

Рис. 3.8. ВВП на душу населення у окремих країнах, дол. США
Джерело: побудовано на основі [524]

Результати аналізу свідчать, що рівень ВВП на душу населення в Україні протягом 2007–2016 рр. був у кілька разів менший за аналогічні значення у країнах Вишеградської четвірки, лідером серед яких в даному напрямку є Чехія. Рівень використання фінансового потенціалу коливався в межах 0,15–0,25, при цьому піковим його значення було у 2013 р., а мінімальним – у 2015 р.

Крім того, такий підхід був би неповним без урахування частки тіньової економіки у ВВП. Для цього було використано результати досліджень одного із найбільш відомих експертів з питань оцінки рівня тіньової економіки Ф. Шнайдера (Friedrich Schneider). Для Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини за 2007–2016 рр. було використано дані із публікації «Estimating the Size of the Shadow Economies of Highly-developed Countries: Selected New Results» [638, с. 48], а для України – з статті «The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six Other Eastern Countries over the Period of 1999–2015» [639, с. 17] (за 2007–2015 рр.), та дослідження Асоціації сертифікованих бухгалтерів (за 2016 р.) [505, с. 11], розрахунки аналітиків якої базувалися на роботах загаданого вченого.

Узагальнені дані за обраними країнами наведені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Рівень тіньової економіки в окремих країнах у 2007–2016 рр., % ВВП

№ з/п	Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	Чехія	17,0	16,6	16,9	16,7	16,4	16,0	15,5	15,3	15,1	14,9
2	Угорщина	23,7	23,0	23,5	23,3	22,8	22,5	22,1	21,6	21,9	22,2
3	Польща	26,0	25,3	25,9	25,4	25,0	24,4	23,8	23,5	23,3	23,0
4	Словаччина	16,8	16,0	16,8	16,4	16,0	15,5	15,0	14,6	14,1	13,7
5	Середнє значення по групі країн	20,9	20,2	20,8	20,5	20,1	19,6	19,1	18,8	18,6	18,5
6	Україна	41,1	40,6	41,5	41,1	40,4	40,0	39,5	46,5	47,1	46,0

Джерело: побудовано на основі [638; 639; 505]

Графічна візуалізація розрахованих значень рівня використання фінансового потенціалу України без та з урахуванням тіньового сектору

економіки, відповідно до запропонованого нами в передньому пункті підходу, наведено на рисунку 3.9.

Незважаючи на один з найвищих рівнів тіньової економіки в світі, вітчизняний фінансовий потенціал порівняно з аналізованими країнами використовується лише на 18 %, і на даний момент цей рівень є нижчим за останні 10 років.

Однією із причин розвитку тіньового сектору є неефективність політики у сфері оподаткування, використання бюджетних коштів, регулювання валютних та кредитних операцій, що здійснюються органами державного управління та місцевого самоврядування.

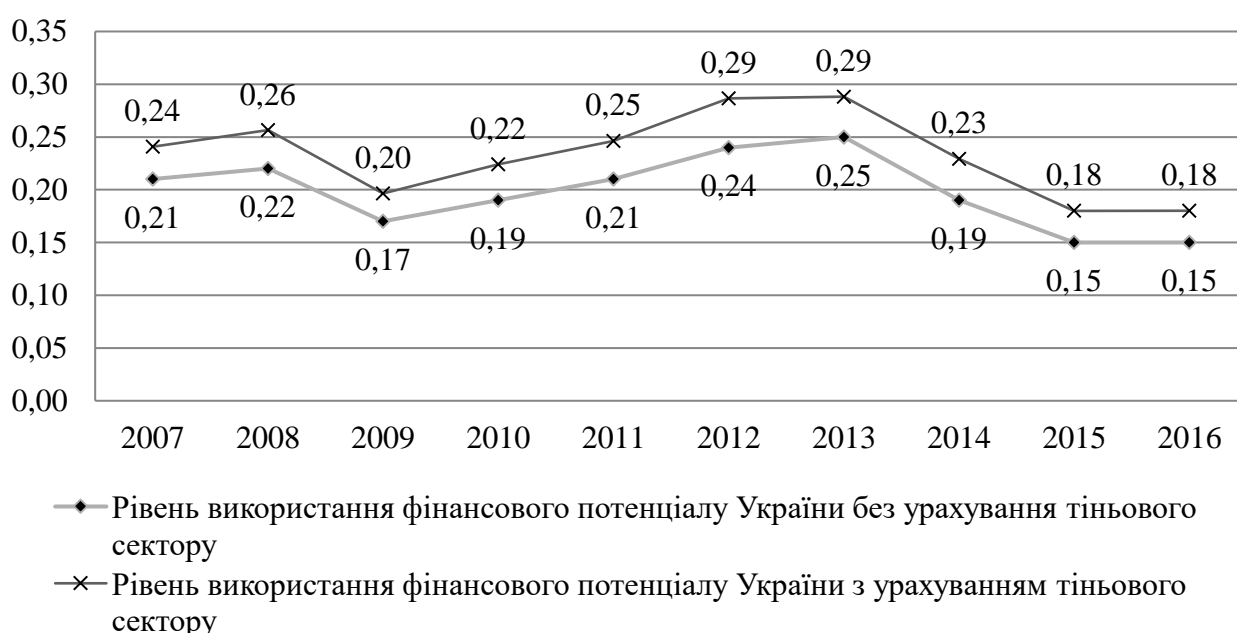

Рис. 3.9. Рівень використання фінансового потенціалу України без та з урахування тіньового сектору економіки у 2007–2016 рр.

Основою фінансового потенціалу згаданих інститутів є державний та місцеві бюджети, з огляду на це окремі дослідники ототожнюють його з бюджетним потенціалом [35, с. 16; 113, с. 4]. Якщо розглядати бюджетний потенціал як частину фінансового потенціалу органів державного управління та місцевого самоврядування, то він враховує доходи та фінансування дефіциту зведеного бюджету. Окремо нами виділено доходи державного та

місцевого бюджетів (рис. 3.10), що надає можливість оцінити значення останніх.

Наведені дані свідчать про поступове збільшення бюджетного потенціалу протягом останніх 10 років, із незначним спадом надходжень у 2009 р. Так, ресурси зведеного бюджету зросли з 227,6 млрд грн. у 2007 р. до 837,7 млрд грн., тобто в 3,68 раза, при цьому обсяги доходів державного бюджету зросли у 3,69 раза, доходів місцевого бюджету у 3,16 раза, а фінансування дефіциту у 7,12 раза.

Частка місцевих бюджетів у сукупному бюджетному потенціалі коливалася в межах 17–23 % – найбільшою питома вага була у 2007 р. 23,7 %, а найменшою у 2015 р. – 17,6 %. З огляду на реформу, спрямовану на фінансову децентралізацію, можна очікувати зростання фінансового потенціалу органів місцевого самоврядування.

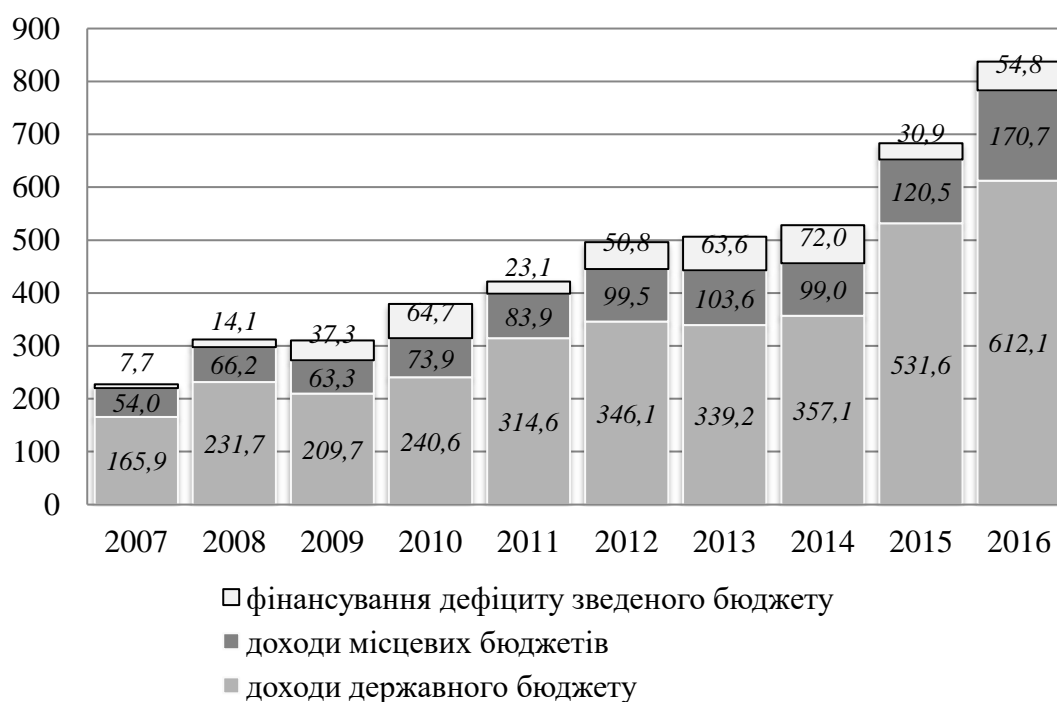

Рис. 3.10. Бюджетний потенціал України у 2007–2016 рр., млрд грн.

Джерело: побудовано на основі [47; 89; 104; 105]

Окрім власне бюджету, важливу роль у забезпеченні економічного розвитку відіграють позабюджетні фонди, а саме Пенсійний фонд України

(ПФУ), Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (ФССзТВП), Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (ФССнаВБ) та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань (ФССвідНВтаПЗ).

На відміну від інформації про рух бюджетних ресурсів, дані про діяльність зазначених фондів є несистематизованими та мають фрагментарний характер. У зв'язку з цим, варто виокремити дисертації І.М. Серватинської [319], А.А. Сидорчука [322], А.О. Вольської [59] та інших, присвячених, зокрема, узагальненню такої інформації.

Проведений аналіз свідчить, про досить суттєву роль Пенсійного фонду у формуванні доходів позабюджетних фондів – його частка у сукупних доходах фондів соціального страхування становила в середньому 85 % (табл. 3.5.). Разом з тим власних надходжень є недостатньо для фінансування видатків фонду, у зв'язку з чим виникла потреба покриття дефіциту Пенсійного фонду за рахунок коштів державного бюджету.

Таблиця 3.5.

Доходи позабюджетних фондів України у 2007–2016 рр., млрд грн.

№ з/п	Фонд	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	ПФУ ¹	75,53	101,95	99,82	119,34	139,06	157,98	166,86	165,92	169,87	111,71
2	ФССзТВП	5,24 ²	7,23	6,83	7,97	8,56	10,05	10,53	9,43	8,08	6,72
3	ФССнаВБ ³	3,86 ²	5,06	6,15	7,46	8,73	9,84	12,57	10,81	8,21	8,31 ²
4	ФССвідНВтаПЗ	3,02	4,08	3,57	4,19	5,66	7,25	6,54	6,45	6,67	7,50
5	Всього	87,65	118,32	116,37	138,96	162,01	185,11	196,50	192,62	192,84	134,25

Примітка¹ – Вказано власні надходження. ² – наведено значення запланованих доходів. ³ – вказано надходження (з урахування залишку).

Джерело: побудовано на основі [87; 106; 177; 372; 373]

Протягом 2007–2016 рр. загальні доходи позабюджетних фондів зросли з 87,65 млрд грн. у 2007 р. до 134,25 млрд грн. у 2016 р., тобто на 53,16 %. Найбільш стрімким у аналізованому періоді було зростання доходів ФССнаВБ та ФССвідНВтаПЗ у 2,16 та 2,48 раза відповідно.

Воєнний конфлікт, що почався в Україні у 2014 р., негативно вплинув на доходи всіх фондів соціального страхування і, за підсумками 2016 р., ця тенденція продовжує існувати.

Ще однією складовою фінансового потенціалу є золотовалютні резерви, в структурі яких переважаючою була частка резервів у іноземній валюті, головним чином, долара США та євро (рис. 3.11.).

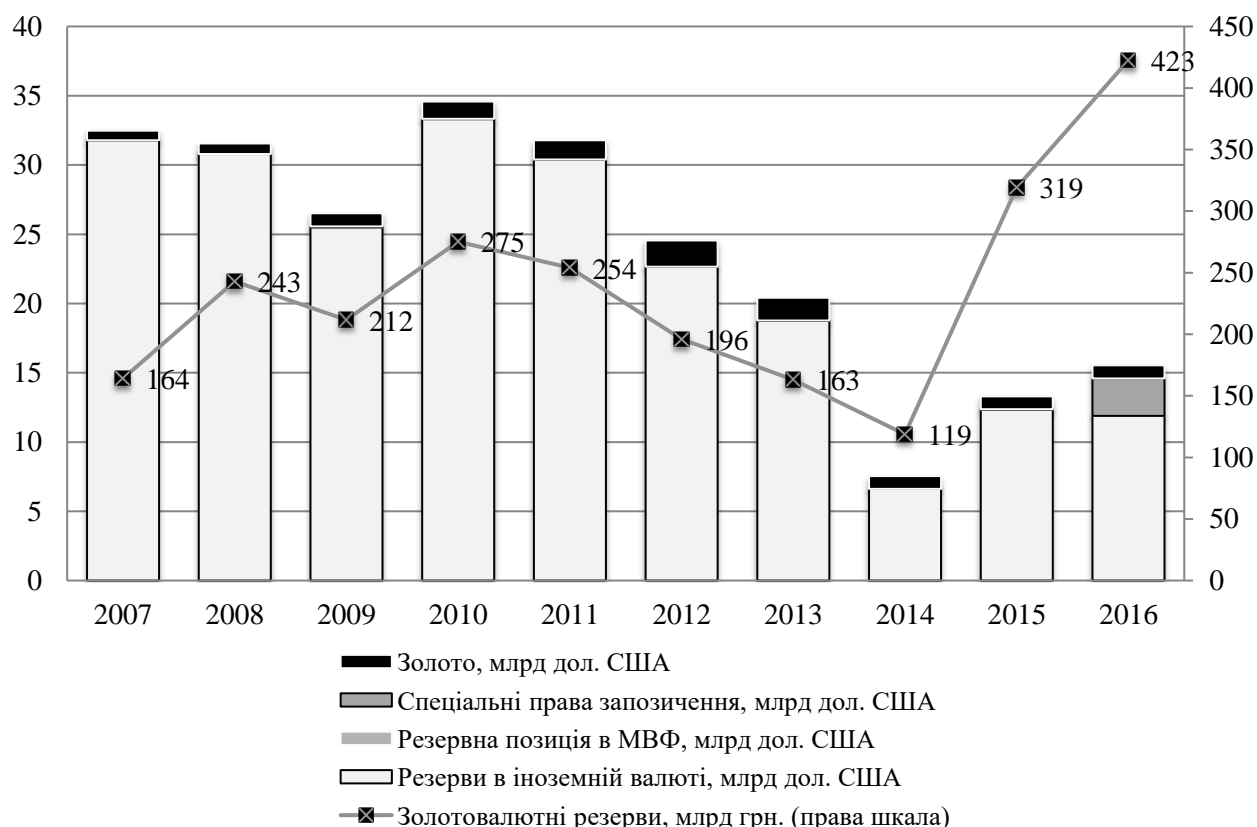

Рис. 3.11. Структура золотовалютних резервів НБУ на кінець відповідного періоду у 2007–2016 рр.

Джерело: побудовано на основі [210]

Результати проведеного аналізу свідчать про чітку тенденцію до скорочення золотовалютних резервів у період з 2010 до 2014 рр. – з 34,5 млрд дол. США до 7,5 млрд дол. США, тобто у 4,6 раза, що пов’язують із тогочасною монетарною політикою, погашенням боргових зобов’язань, відтоком капіталу, політичною нестабільністю [22, с. 66]. Разом з тим протягом останніх років обсяги золотовалютних резервів поступово зростають і за підсумками 2016 р. вони становили вже 15,5 млрд дол. США.

На рисунку наведено динаміку їх зміни у гривневому еквіваленті (відповідно до офіційного курсу долара США до української гривні на кінець кожного року).

В цілому фінансовий потенціал органів державного управління та місцевого самоврядування зріс з 479,3 млрд грн. у 2007 р. до 1 394,4 млрд грн. у 2016 р., тобто у 2,9 раза (рис. 3.12.).

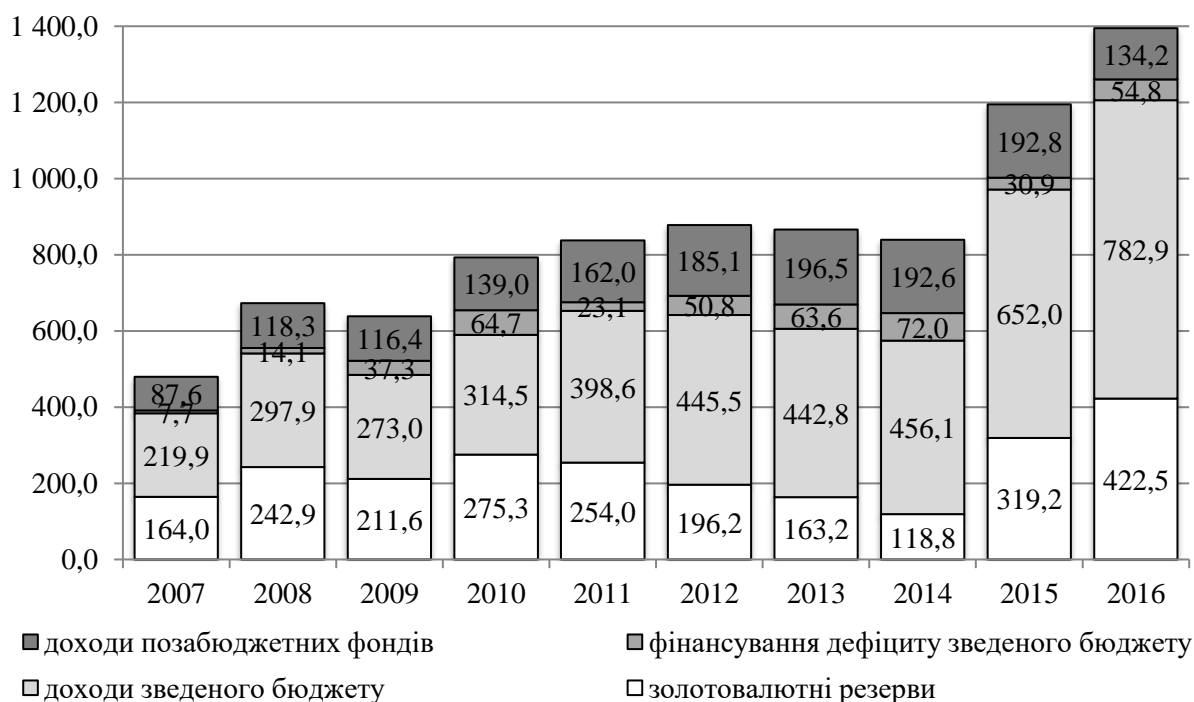

Рис. 3.12. Фінансовий потенціал органів державного управління та місцевого самоврядування України у 2007–2016 рр., млрд грн.

При цьому ключовими його складовими були зведений бюджет та золотовалютні резерви, частка яких у цій складовій фінансового потенціалу протягом останніх 10 років становила приблизно 80–90 % і продовжує зростати.

Оцінка фінансового потенціалу була б неповною без розрахунку показників ефективності його використання.

Одним із таких показників є відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП. Протягом 10 аналізованих років в Україні

спостерігалось переважання видатків бюджету над його доходами, тоді як для окремих країн Європейського союзу характерною є протилежна ситуація.

Варто зазначити, що одна з умов, яка висуваються до кандидатів на вступ до євросони стосується співвідношення між бюджетним дефіцитом та ВВП (не має перевищувати 3 %) [469].

Ми порівняли відношення сальдо державного бюджету України з країнами Європейського союзу (табл. 3.6.).

Таблиця 3.6.

Відношення сальдо державного бюджету до ВВП
в Україні та країнах ЄС у 2007–2016 рр., %

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Австрія	-1,4	-1,5	-5,4	-4,5	-2,6	-2,2	-1,4	-2,7	-1,1	-1,6
Бельгія	0,1	-1,1	-5,4	-4,0	-4,1	-4,2	-3,1	-3,1	-2,5	-2,6
Болгарія	1,1	1,6	-4,1	-3,1	-2,0	-0,3	-0,4	-5,5	-1,6	0,0
Велика Британія	-2,7	-5,2	-10,1	-9,5	-7,5	-8,2	-5,6	-5,7	-4,3	-3,0
Греція	-6,7	-10,2	-15,1	-11,2	-10,3	-8,9	-13,1	-3,7	-5,9	0,7
Данія	5,0	3,2	-2,8	-2,7	-2,1	-3,5	-1,0	1,4	-1,3	-0,9
Естонія	2,7	-2,7	-2,2	0,2	1,2	-0,3	-0,2	0,7	0,1	0,3
Ірландія	0,3	-7,0	-13,8	-32,1	-12,6	-8,0	-5,7	-3,7	-2,0	-0,6
Іспанія	1,9	-4,4	-11,0	-9,4	-9,6	-10,5	-7,0	-6,0	-5,1	-4,5
Італія	-1,5	-2,7	-5,3	-4,2	-3,7	-2,9	-2,9	-3,0	-2,7	-2,4
Кіпр	3,2	0,9	-5,4	-4,7	-5,7	-5,6	-5,1	-8,8	-1,2	0,4
Латвія	-0,6	-4,3	-9,1	-8,7	-3,3	-1,0	-1,0	-1,6	-1,3	0,0
Литва	-0,8	-3,1	-9,1	-6,9	-8,9	-3,1	-2,6	-0,7	-0,2	0,3
Люксембург	4,2	3,4	-0,7	-0,7	0,5	0,3	1,0	1,4	1,4	1,6
Мальта	-2,2	-4,2	-3,3	-3,2	-2,5	-3,7	-2,6	-2,0	-1,3	1,0
Нідерланди	0,2	0,2	-5,4	-5,0	-4,3	-3,9	-2,4	-2,3	-2,1	0,4
Німеччина	0,2	-0,2	-3,2	-4,2	-1,0	0,0	-0,2	0,3	0,7	0,8
Польща	-1,9	-3,6	-7,3	-7,3	-4,8	-3,7	-4,1	-3,5	-2,6	-2,4
Португалія	-3,0	-3,8	-9,8	-11,2	-7,4	-5,7	-4,8	-7,2	-4,4	-2,0
Румунія	-2,8	-5,5	-9,5	-6,9	-5,4	-3,7	-2,1	-1,4	-0,8	-3,0
Словаччина	-1,9	-2,4	-7,8	-7,5	-4,3	-4,3	-2,7	-2,7	-2,7	-1,7
Словенія	-0,1	-1,4	-5,9	-5,6	-6,7	-4,1	-15,1	-5,4	-2,9	-1,8
Угорщина	-5,1	-3,6	-4,6	-4,5	-5,5	-2,3	-2,6	-2,1	-1,6	-1,8
Фінляндія	5,1	4,2	-2,5	-2,6	-1,0	-2,2	-2,6	-3,2	-2,7	-1,9
Франція	-2,5	-3,2	-7,2	-6,8	-5,1	-4,8	-4,0	-3,9	-3,6	-3,4
Хорватія	-2,4	-2,8	-6,0	-6,2	-7,8	-5,3	-5,3	-5,4	-3,4	-0,8
Чеська Республіка	-0,7	-2,1	-5,5	-4,4	-2,7	-3,9	-1,2	-1,9	-0,6	0,6
Швеція	3,3	1,9	-0,7	-0,1	-0,2	-1,0	-1,4	-1,5	0,3	0,9
ЄС в цілому	-0,9	-2,5	-6,6	-6,4	-4,6	-4,3	-3,3	-3	-2,4	-1,7
Україна	-1,4	-1,3	-3,9	-5,9	-1,8	-3,8	-4,4	-5,0	-2,3	-2,9

Примітка. Від'ємні значення зазначені для країн, що мали дефіцит бюджету

Джерело: побудовано автором на основі даних Держстату [88], Міністерства фінансів України [178], Євростату [526]

Мінімальне значення цього показника серед країн ЄС спостерігалось у Греції (2007–2009 рр., 2015 р.), Ірландії (2010–2011 рр.), Іспанії (2012 р., 2016 р.), Словенії (2013 р.) та Кіпрі (2014 р.), а максимальні у Фінляндії (2007–2008 рр.), Люксембурзі (2009, 2012–2016 рр.), Естонії (2010–2011 р.).

Щодо ситуації в Україні, то вона відповідала загальноєвропейським тенденціям, про що свідчать незначний розрив значення в Україні та в цілому по країнам ЄС. Водночас з позиції забезпечення економічної безпеки держави оптимальним таке співвідношення було лише у 2007, 2008 та 2011 р.

Ще одним критерієм, що висувається до кандидатів на вступ до єврозони – це обмеження розміру державного боргу (не більше 60 %). З огляду на європейську орієнтацію розвитку України, ця норма закріплена у статті 18 Бюджетного кодексу [37].

Зростання відносного розміру державного боргу в Україні (табл. 3.7.) та країнах ЄС почалося після глобальної фінансової кризи, тоді як з 2014 р. найбільш стрімке його зростання спостерігалось лише в Україні (з 40,2 % у 2013 р. до 70,3 % у 2014 р.). Причинами такого стану є політична та економічна криза, воєнний конфлікт, скрутне фінансове становище окремих державних підприємств та банків. Протягом 2014–2016 рр. відношення вітчизняного державного боргу до ВВП є критичним та створює реальну загрозу національній економічній безпеці.

Водночас серед Європейських країн найбільш складною ситуація була у Греції, показники рівня державного боргу по якій були максимальними за весь аналізований період. Найменш залежною від кредиторів була Естонія, рівень державного боргу якої був мінімальний серед усіх країн у 2007–2016 рр.

В цілому обсяг державного боргу в Україні не перевищував середній по країнам ЄС, разом з тим авторитет нашої держави як позичальника є значно гіршим порівняно з іншими європейськими країнами, а вартість обслуговування боргу є вищою.

Таблиця 3.7.

Відношення державного боргу до ВВП
в Україні та країнах ЄС у 2007–2016 рр., %

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Австрія	65,1	68,8	80,1	82,8	82,6	82,0	81,3	84,4	85,5	84,6
Бельгія	87,0	92,5	99,5	99,7	102,6	104,3	105,6	106,7	106,0	105,9
Болгарія	16,3	13,0	13,7	15,3	15,2	16,7	17,0	27,0	26,0	29,5
Велика Британія	42,0	50,2	64,5	76,0	81,6	85,1	86,2	88,1	89,0	89,3
Греція	103,1	109,4	126,7	146,2	172,1	159,6	177,4	179,7	177,4	179,0
Данія	27,3	33,3	40,2	42,6	46,1	44,9	44,0	44,0	39,6	37,8
Естонія	3,7	4,5	7,0	6,6	6,1	9,7	10,2	10,7	10,1	9,5
Ірландія	23,9	42,4	61,7	86,3	109,6	119,5	119,5	105,3	78,7	75,4
Іспанія	35,6	39,5	52,8	60,1	69,5	85,7	95,5	100,4	99,8	99,4
Італія	99,8	102,4	112,5	115,4	116,5	123,4	129,0	131,8	132,1	132,6
Кіпр	53,5	44,7	53,4	55,8	65,2	79,3	102,2	107,1	107,5	107,8
Латвія	8,4	18,7	36,6	47,4	42,7	41,2	39,0	40,9	36,5	40,1
Литва	15,9	14,6	28,0	36,2	37,2	39,8	38,7	40,5	42,7	40,2
Люксембург	7,8	15,1	16,0	19,9	18,8	21,8	23,4	22,4	21,6	20,0
Мальта	62,4	62,7	67,8	67,6	70,4	68,1	68,7	64,3	60,6	58,3
Нідерланди	42,7	54,8	56,9	59,3	61,6	66,4	67,7	67,9	65,2	62,3
Німеччина	63,7	65,1	72,6	81,0	78,7	79,9	77,5	74,9	71,2	68,3
Польща	44,2	46,3	49,4	53,1	54,1	53,7	55,7	50,2	51,1	54,4
Португалія	68,4	71,7	83,6	96,2	111,4	126,2	129,0	130,6	129,0	130,4
Румунія	12,7	13,2	23,2	29,9	34,2	37,3	37,8	39,4	38,0	37,6
Словаччина	30,1	28,5	36,3	41,2	43,7	52,2	54,7	53,6	52,5	51,9
Словенія	22,8	21,8	34,6	38,4	46,6	53,9	71,0	80,9	83,1	79,7
Угорщина	65,6	71,6	77,8	80,5	80,7	78,2	76,6	75,7	74,7	74,1
Фінляндія	34,0	32,7	41,7	47,1	48,5	53,9	56,5	60,2	63,7	63,6
Франція	64,3	68,0	78,9	81,6	85,2	89,5	92,3	94,9	95,6	96,0
Хорватія	37,7	39,6	49,0	58,3	65,2	70,7	82,2	86,6	86,7	84,2
Чеська Республіка	27,8	28,7	34,1	38,2	39,8	44,5	44,9	42,2	40,3	37,2
Швеція	39,0	37,5	41,0	38,3	37,5	37,8	40,4	45,2	43,9	41,6
ЄС в цілому	57,6	60,7	72,8	78,4	81,1	83,8	85,7	86,7	84,9	83,5
Україна	12,3	20,0	34,7	39,9	35,9	36,6	40,2	70,3	79,4	81,0

Джерело: побудовано автором на основі даних Держстату [88], Міністерства фінансів України [178], Євростату [526]

Роль держави у перерозподільчих відносинах у суспільстві можна охарактеризувати за допомогою частки доходів зведеного бюджету до ВВП (рис. 3.13).

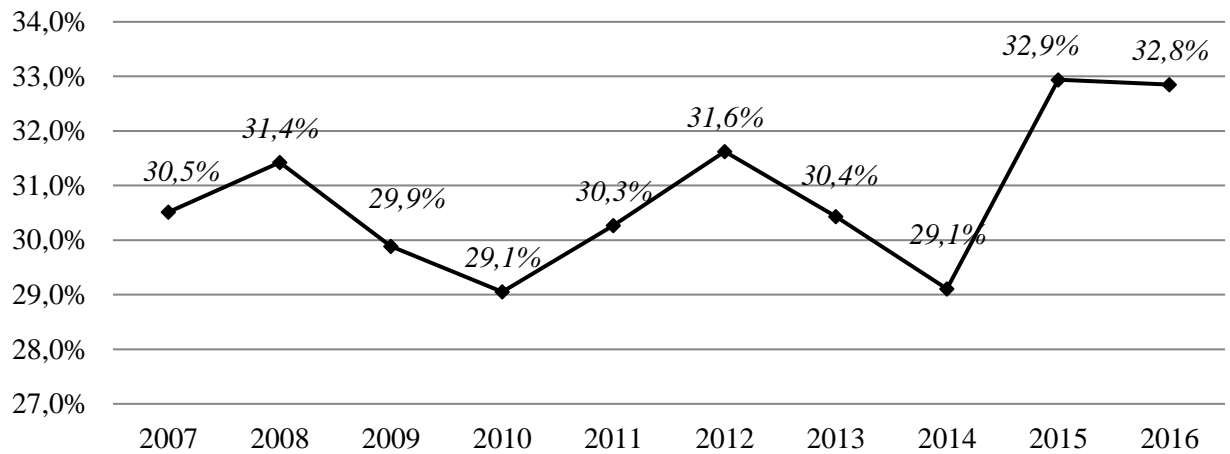

Рис. 3.13. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет у 2007–2016 рр., %

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату [88] та Міністерства фінансів України [178]

Протягом аналізованого періоду значення цього показника коливалося в межах 29,1–32,8 % і не перевищувало критично допустимого рівня (37 %), хоча було дуже високим, а бюджет акумулював близько третини ВВП. Враховуючи значення державних інститутів у постконфліктних умовах та відповідно і потреби у їх фінансуванні, що підтверджено аналізом, проведеним у попередньому розділі, можна припустити, що рівень бюджетної централізації ВВП продовжить тенденцію до незначного зростання.

Враховуючи високу залежність розвитку вітчизняної економіки від зовнішньої торгівлі особливої уваги заслуговує питання вивчення достатності золотовалютних резервів для фінансування імпорту в умовах обмеженого експорту.

Порівнюючи значення даного показника в Україні та країнах ЄС варто зазначити наступне (табл. 3.8.):

Таблиця 3.8.

Золотовалютні резерви України та країн ЄС
у 2007–2016 рр., місяців імпорту

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Австрія	0,9	0,8	1,0	1,2	1,1	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2
Бельгія	0,4	0,4	0,7	0,8	0,7	0,8	0,7	0,6	0,7	0,7
Болгарія	5,3	4,8	7,4	7,1	5,6	6,7	6,0	6,0	7,6	8,9
Велика Британія	0,5	0,5	0,8	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1	1,4	1,6
Греція	0,4	0,3	0,6	0,8	0,8	1,1	0,8	0,8	1,1	1,3
Данія	2,2	2,4	5,9	5,8	5,6	6,2	5,8	4,8	4,8	4,8
Естонія	2,0	2,3	3,8	2,0	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2
Ірландія	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Іспанія	0,4	0,4	0,7	0,8	1,1	1,3	1,2	1,2	1,5	1,8
Італія	1,5	1,6	2,6	2,9	2,7	3,3	2,7	2,6	2,8	2,9
Кіпр	4,8	0,4	0,6	0,5	0,5	0,7	0,5	0,5	0,6	0,6
Латвія	3,4	2,9	7,2	6,4	3,9	4,4	4,5	1,9	2,3	2,4
Литва	3,3	2,1	3,9	3,0	2,7	2,8	2,4	2,6	0,6	0,9
Люксембург	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Мальта	2,1	0,2	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3
Нідерланди	0,4	0,4	0,6	0,7	0,6	0,8	0,6	0,5	0,6	0,6
Німеччина	1,1	1,0	1,6	1,8	1,6	1,9	1,4	1,4	1,4	1,5
Польща	3,8	2,9	5,0	4,9	4,4	5,1	4,8	4,2	4,5	5,3
Португалія	1,2	1,1	1,8	2,2	2,1	2,7	2,1	2,2	2,5	3,2
Румунія	6,3	5,1	8,7	8,4	6,9	7,1	6,9	5,8	5,7	5,5
Словенія	0,4	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Угорщина	2,2	2,6	4,5	4,3	4,3	4,3	4,4	3,8	3,4	2,6
Фінляндія	0,8	0,7	1,4	1,0	1,0	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2
Франція	1,4	1,1	1,9	2,2	1,9	2,2	1,7	1,7	1,9	2,0
Хорватія	5,3	4,2	6,5	6,6	6,1	6,7	7,9	6,5	7,4	н/д
Чеська Республіка	2,9	2,7	3,8	3,4	2,8	3,2	4,0	3,7	4,9	6,4
Швеція	1,4	1,3	2,7	2,4	2,1	2,3	2,9	2,7	2,9	3,0
ЄС в цілому	2,0	1,8	3,0	2,9	2,6	3,0	2,8	2,5	2,7	3,0
Україна	5,3	3,6	5,2	5,4	3,7	2,7	2,3	1,2	2,9	3,4

Примітка. Без урахування Словачької республіки, дані по Україні за 2016 р. наведені відповідно до інформації центрального банку

Джерело: дані Групи Світового банку [676]

1) поступове скорочення вітчизняних золотовалютних резервів порівняно з імпортом товарів та послуг, при цьому критичне значення цього показника було у 2014 р. (1,2 місяці імпорту), і з того часу простежується їх зростання;

2) максимальним серед країн ЄС таке співвідношення було в Румунії (2007–2012 рр.), Хорватії (2013–2014 рр.) та Болгарії (2015–2016 р.);

3) мінімальне значення цього показника спостерігалось у Люксембурзі і коливалось в межах 0,010–0,046 місяців імпорту, проте, зважаючи на суттєвий розвиток фінансового сектору та економіки в цілому, це не є проблемою для економічної безпеки цієї країни;

4) в цілому в ЄС золотовалютні резерви становили в середньому 2–3 місяці імпорту.

Також важливим є формування обсягу пропозиції грошей, необхідного для забезпечення процесів розширеного відтворення. Протягом 2007–2014 рр. рівень монетизації української економіки знаходився на рівні таких країн ЄС, як Польща та Чехія (рис. 3.14.).

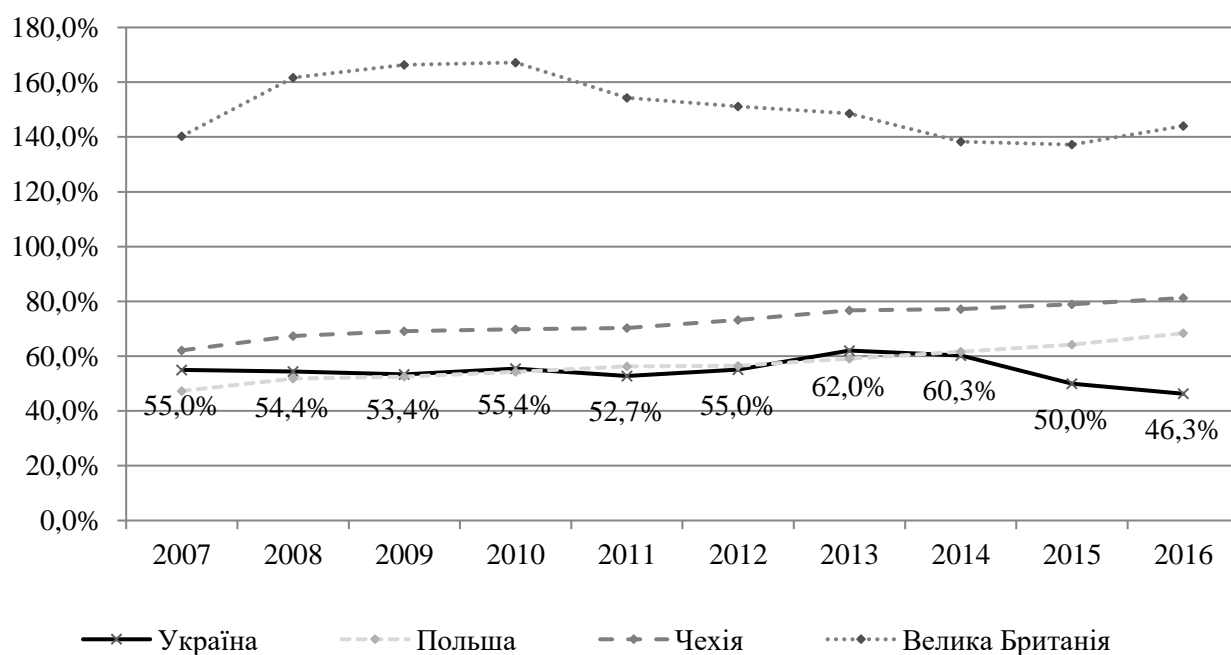

Рис. 3.14. Відношення агрегату М3 до ВВП у окремих європейських країнах у 2007–2016 рр.

Джерело: дані Групи Світового банку [446]

Водночас, наприклад, у Великій Британії цей показник перевищував аналогічний більше, ніж удвічі. Дослідження свідчить, що для більш розвинених країн (США, Японія, Швейцарія) характерний вищий рівень

монетизації порівняно з країнами, що розвиваються [391, с. 40]. Крім того, варто відмітити зниження відношення грошового агрегату М3 до ВВП, починаючи з 2013 р., в результаті чого можна очікувати сповільнення ділової активності.

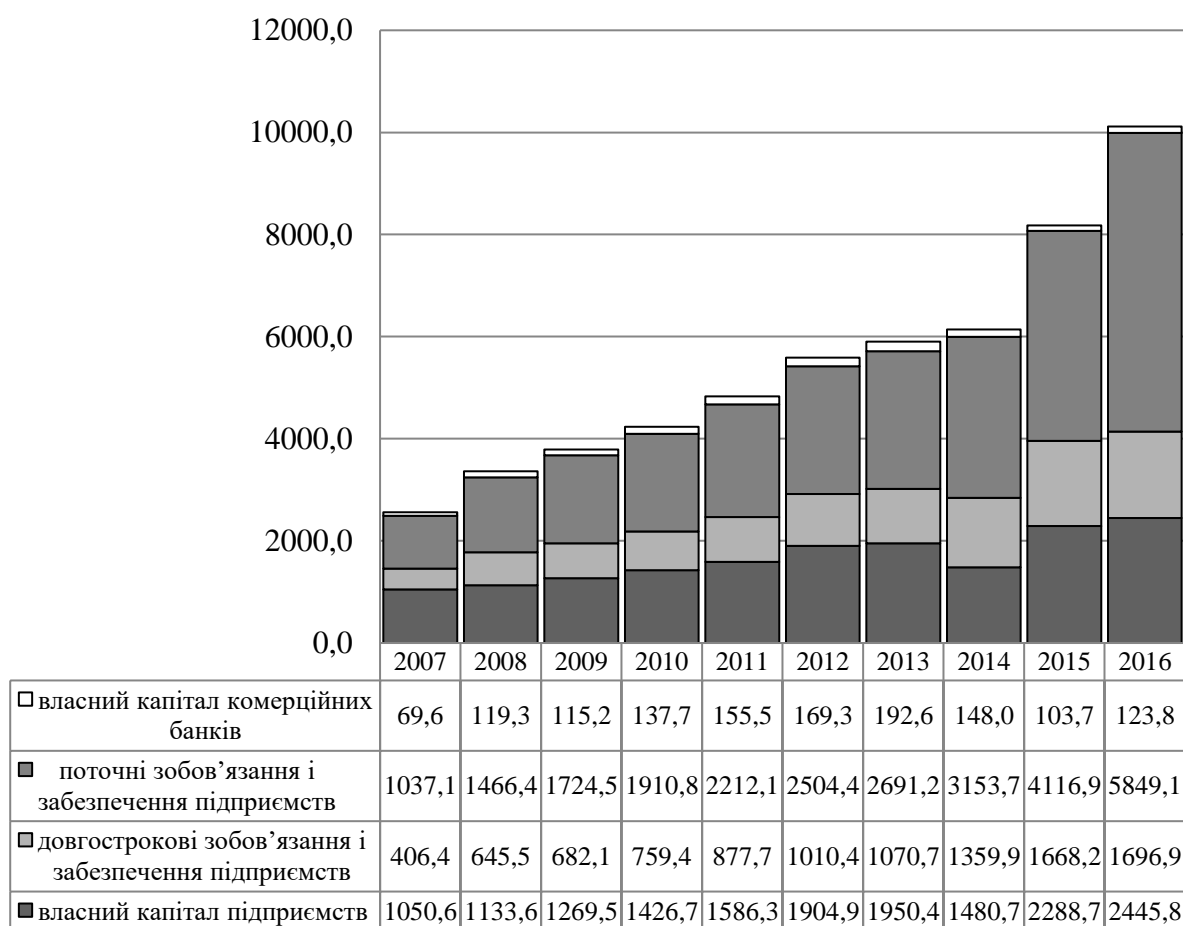
В цілому фінансовий потенціал органів державної влади та місцевого самоврядування виявився чутливими до наслідків глобальної фінансової кризи, що торкнулися України, а також більш складної за своєю природою кризи на початку 2014 р., що включала кардинальні трансформації в багатьох аспектах життя суспільства.

Наступною складовою фінансового потенціалу, яка потребує оцінки, є фінансовий потенціал підприємств.

Базуючись на даних про показники балансу підприємств, узагальнених Держстатом та обсяги власного капіталу комерційних банків відповідно до інформації центрального банку, отримано наступну його структуру у 2007–2016 р. (рис. 3.15.).

Протягом аналізованого періоду загальний фінансовий потенціал вітчизняних підприємств збільшився з 2 563,7 млрд грн. у 2007 р. до 10 115,6 млрд грн. у 2016 р., тобто майже в чотири рази, зокрема за рахунок зростання довгострокових та поточних зобов'язань та забезпечень. Власний капітал підприємств при цьому збільшився на 132,80 %, а власний капітал комерційних банків – всього на 77,87 %.

Питома вага власного капіталу підприємств скоротилась з 41,0 до 24,2 %, тоді як сума зобов'язань та забезпечень зросла з 56,3 до 74,6 %, а власного капіталу банків залишалася на рівні 1–3 %. Таким чином, формування фінансового потенціалу підприємств в періоді, що аналізувався, відбувалося за рахунок зовнішніх джерел, зокрема за рахунок кредитів, одержаних від фінансових установ.

Примітка. Довгострокові зобов'язання та забезпечення враховують забезпечення наступних витрат і платежів у 2007–2012 рр., а поточні зобов'язання та забезпечення враховують доходи майбутніх періодів у 2007–2012 рр. та зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття у 2013–2016 рр.

Рис. 3.15. Фінансовий потенціал підприємств України у 2007–2016 рр.,

млрд грн.

Джерело: побудовано на основі даних Держстату [88] та НБУ [188]

У зв'язку з цим ми проаналізували рівень кредитування національної економіки фінансовим сектором (відношення внутрішнього кредиту, наданого фінансовим сектором, до ВВП) в Україні та країнах ЄС (табл. 3.9.).

Найвищий рівень даного показника протягом 2007–2016 рр. спостерігався спочатку в Ірландії (2007 р.), а згодом – у Кіпрі (2008–2016 р.), найнижчий – у Румунії (2007–2015 рр.) та Естонії (2016 р.). Щодо України, то значення цього показника є значно нижчим порівняно із середнім значенням в ЄС, і на даний момент частка кредитів, наданих фінансовим сектором продовжує скорочення.

Таблиця 3.9.

Внутрішній кредит наданий фінансовим сектором відносно ВВП в Україні та ЄС у 2007–2016 р., %

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Австрія	123,4	127,1	136,0	135,6	132,7	135,9	131,0	126,4	125,1	133,4
Бельгія	108,8	110,6	116,1	113,7	114,0	113,2	112,2	154,3	148,0	154,1
Болгарія	52,4	61,1	65,4	67,0	66,7	67,3	69,6	62,4	60,3	55,6
Велика Британія	172,2	195,7	210,3	207,2	198,0	193,4	181,3	168,2	162,5	167,8
Греція	112,1	115,5	115,7	147,6	156,0	139,1	137,1	138,3	135,7	124,8
Данія	214,9	239,1	237,2	234,1	237,8	230,5	214,6	218,6	214,6	н/д
Естонія	89,9	95,2	103,5	96,5	82,5	75,3	71,2	71,2	77,3	5,2
Ірландія	234,0	230,7	234,1	236,8	226,0	204,5	192,0	162,1	109,7	102,5
Іспанія	199,8	223,2	233,8	241,0	248,9	245,6	223,6	211,4	194,6	188,2
Італія	124,8	137,6	146,3	160,5	164,1	177,4	172,7	172,1	170,4	171,5
Кіпр	219,3	257,2	276,9	286,5	298,8	317,0	306,5	306,7	310,3	269,3
Латвія	83,3	84,6	н/д	91,0	79,2	63,9	60,3	53,9	58,0	81,5
Литва	59,0	63,4	н/д	63,8	57,0	51,9	50,9	45,3	47,3	15,1
Люксембург	184,4	189,9	192,0	221,1	209,8	204,7	188,0	192,7	190,4	192,4
Мальта	130,9	141,9	151,9	148,9	153,5	150,8	144,2	137,2	135,8	129,7
Нідерланди	184,2	182,3	207,2	218,3	224,0	234,2	209,3	218,3	208,5	205,1
Німеччина	120,5	122,3	128,5	164,8	162,0	156,9	136,9	140,2	134,8	134,2
Польща	47,8	63,5	61,6	63,2	65,9	64,1	67,2	71,1	73,2	76,6
Португалія	163,0	175,7	192,3	205,9	204,8	201,2	188,6	173,7	166,9	159,8
Румунія	34,6	39,3	44,7	47,6	48,9	46,6	41,7	37,9	37,6	34,1
Словацька республіка	51,3	54,1	65,3	64,6	65,9	63,0	62,0	65,3	73,9	78,0
Словенія	80,8	86,3	91,9	96,0	92,4	92,8	83,7	68,6	71,4	72,0
Угорщина	75,2	81,7	80,6	80,7	77,2	68,5	65,4	60,9	58,9	58,3
Фінляндія	98,8	130,1	135,9	152,2	189,4	165,5	142,1	164,4	157,0	155,8
Франція	137,3	143,0	140,4	143,6	145,8	147,8	143,9	146,9	147,7	155,2
Хорватія	70,8	73,9	77,4	90,7	88,9	88,7	90,1	90,3	88,8	86,7
Чеська Республіка	51,5	58,4	61,1	62,9	68,2	68,4	69,3	72,5	69,5	66,7
Швеція	129,7	150,7	149,2	146,9	152,5	156,6	149,3	156,7	151,4	155,4
ЄС в цілому	141,2	150,6	157,8	168,5	168,6	168,0	156,2	156,0	150,7	150,5
Україна	61,1	95,0	103,7	94,2	87,3	87,9	95,0	108,5	85,2	70,3

Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [500]

Причиною такого скорочення є погіршення фінансового стану позичальників. Відповідно до цього розглянуто частку простроченої заборгованості за банківськими кредитами у 2007–2016 рр. та проценті ставки за новими кредитами (рис. 3.16.).

Скорочення кредитування та стрімке зростання частки проблемних кредитів можна спостерігати у 2009 р., а також після 2013, коли обсяг наданих кредитів залишався відносно стабільним, а частка простроченої заборгованості досягла рекордних 46,1 %. Варто зазначити, що значення цього показника перевищило критично допустиме ще у 2009 році та становить реальну загрозу для банківського сектору та економіки в цілому.

Процентні ставки за новими кредитами залишалися на відносно стабільному рівні в межах 13,5–18,3 %, водночас вони були суттєво вищими порівняно із середніми в країнах ЄС, що коливалися у межах 6,1–7,6 %.

Рис. 3.16. Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів та процентна ставка за новими кредитами у 2007–2016 рр.

Джерело: побудовано за даними НБУ [188]

При цьому найвищі ставки були в країнах Центральної та Східної Європи, таких як: Румунія (2007–2010 рр.), Словаччина (2011, 2013 рр.), Польща (2012 рр.) та Латвія (2014–2016 рр.) і до 2013 р. були нижче порівно з аналогічними показниками в Україні. Мінімальні ставки були зафіксовані у Нідерландах (2007, 2008 рр.) на рівні 4,6 %, Великій Британії (2009–2014 рр.) на рівні 0,5 % та Угорщині (2015, 2016 рр.) на рівні 2,9 та 2,1 % відповідно (табл. 3.10).

Таблиця 3.10.

Процентні ставки за кредитами в країнах ЄС у 2007–2016 рр., %

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Австрія	6,3	6,8	5,0	4,7	5,0	4,8	4,8	5,0	4,9	5,3
Бельгія	8,6	9,2	9,5	9,5	9,5	9,5	9,5	9,5	9,5	9,5
Болгарія	10,0	10,9	11,3	11,1	10,6	9,7	9,1	8,3	7,5	6,4
Кіпр	6,7	7,2	7,5	6,8	6,8	7,0	6,9	5,9	4,7	4,3
Чеська Республіка	5,8	6,3	6,0	5,9	5,7	5,4	5,0	4,6	4,3	3,9
Німеччина	6,0	6,0	5,0	3,9	3,7	4,0	5,2	5,0	5,1	5,9
Іспанія	9,9	11,0	10,7	7,4	6,0	7,0	6,8	6,1	4,5	4,2
Естонія	6,5	8,5	9,4	7,8	6,1	5,7	5,4	4,8	4,5	4,2
Фінляндія	5,6	5,8	3,5	3,2	3,8	3,7	4,0	4,0	4,2	4,5
Франція	7,3	8,1	7,5	6,7	6,0	6,3	5,8	6,1	6,1	5,5
Велика Британія	5,5	4,7	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	н/д	н/д
Греція	7,7	8,6	8,6	9,8	10,2	8,2	7,6	7,3	н/д	7,6
Хорватія	9,3	10,1	11,6	10,4	9,7	9,5	9,2	5,7	6,9	6,8
Угорщина	9,1	10,2	11,0	7,6	8,3	9,0	6,3	4,4	2,9	2,1
Ірландія	6,5	6,8	4,3	5,4	5,9	6,1	6,7	7,6	9,0	8,9
Італія	6,3	6,8	4,8	4,0	4,6	5,2	5,1	4,9	4,1	3,5
Литва	6,9	8,4	8,4	6,0	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Латвія	10,9	11,9	16,2	9,6	6,4	5,5	5,9	20,9	20,1	19,6
Мальта	6,2	5,9	4,5	4,6	4,7	4,7	5,3	5,0	5,2	5,1
Нідерланди	4,6	4,6	2,0	1,8	2,0	1,6	н/д	н/д	н/д	н/д
Польща	10,1	11,3	11,7	12,1	12,1	14,3	9,5	7,1	4,3	3,5
Португалія	7,9	8,4	6,1	6,3	7,8	8,1	8,4	7,8	6,6	6,0
Румунія	13,3	15,0	17,3	14,1	12,1	11,3	10,5	8,5	6,8	5,7
Словацька республіка	8,0	5,7	8,1	7,6	13,6	13,5	12,5	10,8	8,5	7,0
Словенія	5,9	6,7	5,9	4,7	5,1	5,0	5,0	5,0	4,4	4,2

Примітка. Без урахування Данії, Люксембургу, Швеції

Джерело: побудовано на основі даних Групи Світового банку [567]

Поряд з банківським кредитом важливе місце у мобілізації капіталу підприємств може мати залучення коштів у результаті емісії цінних паперів, зокрема, акцій та облігацій. Одним із індикаторів успішності використання фондового ринку у формуванні фінансових ресурсів є рівень капіталізації лістингових компаній (співвідношення капіталізації лістингових компаній до ВВП).

Аналіз його значень проведений за 2007–2016 рр. (рис. 3.17.) свідчить про його зростання до 29,21 % у 2014 р. із незначним спадом у 2011, а також

різким скорочення після 2014 р. до 3,21 % у 2015 р. та 0,82 % у 2016 р. Крім того, значення цього показника знаходилося в критичній зоні (до 15 %) у 2007–2009, 2011, 2015 та 2016 рр.

Рис. 3.17. Співвідношення капіталізації лістингових компаній та страхових премій до ВВП у 2007–2016 рр., %

Джерело: побудовано на основі річних звітів НКЦПФР [310], аналітичних даних щодо розвитку фондового ринку [9], інформації про стан і розвиток страхового ринку України [115]

У аналогічному періоді у ЄС найнижчий рівень капіталізації був у країнах Центральної та Південної Європи – Словаччині (2007–2013 рр.), Угорщині (2014 р.), Кіпрі (2015 р.) та Словенії (2016 р.). Рівень капіталізації компаній в Україні перевищував такі показники у 2008–2014 рр., а у 2007 та 2015–2016 рр. був ще нижчим.

Найвищі значення цього показника були у таких розвинених європейських країнах, як Люксембург (2007–2014) та Нідерланди (2015–2016), і були в середньому на рівні 150 %, що у кілька разів перевищувало аналогічні значення в Україні.

Також на рисунку наведено динаміку зміни рівня проникнення страхування (відношення страхових премій до ВВП), що показує ступінь перерозподілу ризиків в економіці через спеціалізовані інститути – страхові

компанії. Хоч значення даного показника не знижувалося до критичного рівня (1 %), воно було одним із найнижчих в Європі [695].

Більш детальний аналіз діяльності страхових компаній та банківських установ, зокрема, в контексті постконфліктного відновлення буде здійснено в наступному розділі.

Останньою складовою, що залишилася поза нашою увагою, є фінансовий потенціал населення, структура якого наведена на рис. 3.18.

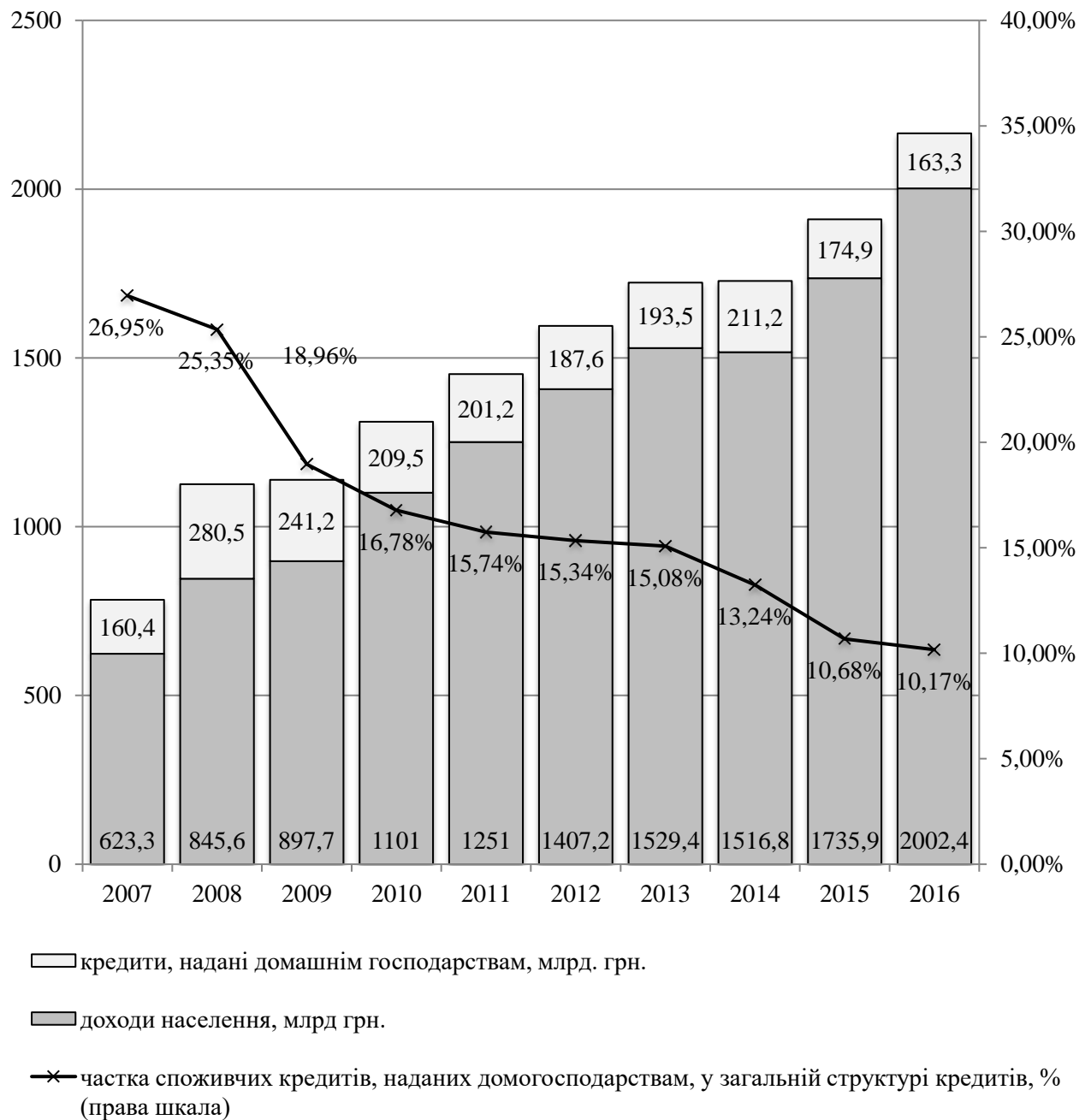

Рис. 3.18. Структура фінансового потенціалу населення у 2007–2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Держстату [88]

Так фінансові ресурси населення зросли з 783,7 млрд грн. у 2007 р. до 2165,7 млрд грн. у 2016 р., тобто на 176,34 %. Таке зростання було забезпечено збільшенням доходів населення на 221,26 %. Частка кредитів, наданих домашнім господарствам у загальній сумі фінансових ресурсів поступово скорочувалася і у 2016 р. Скорочувалася також частка споживчих кредитів у загальній структурі наданих кредитів і, починаючи з 2009 р., не перевищувала критичного значення (21 %), водночас подальше зниження їх питомої ваги може мати негативний вплив на формування попиту на споживчі товари.

Узагальнена оцінка фінансового потенціалу України протягом останніх 10 років наведена в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11.

Узагальнена оцінка фінансового потенціалу України у 2007–2016 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ФП ОДУ та МС, млрд грн.	479,3	673,2	638,2	793,4	837,7	877,6	866,1	839,5	1 195,00	1 394,40
<i>питома вага, %</i>	<i>12,53%</i>	<i>13,04%</i>	<i>11,46%</i>	<i>12,52%</i>	<i>11,76%</i>	<i>10,89%</i>	<i>10,20%</i>	<i>9,64%</i>	<i>10,59%</i>	<i>10,20%</i>
ФП П, млрд грн.	2 563,70	3 364,80	3 791,30	4 234,60	4 831,60	5 589,00	5 904,90	6 142,30	8 177,50	10 115,6
<i>питома вага, %</i>	<i>67,00%</i>	<i>65,16%</i>	<i>68,09%</i>	<i>66,81%</i>	<i>67,85%</i>	<i>69,33%</i>	<i>69,52%</i>	<i>70,52%</i>	<i>72,47%</i>	<i>73,97%</i>
ФП Н, млрд грн.	783,7	1 126,1	1 138,9	1 310,5	1 452,2	1 594,8	1 722,9	1 728,0	1 910,8	2 165,7
<i>питома вага, %</i>	<i>20,48%</i>	<i>21,81%</i>	<i>20,45%</i>	<i>20,68%</i>	<i>20,39%</i>	<i>19,78%</i>	<i>20,28%</i>	<i>19,84%</i>	<i>16,93%</i>	<i>15,84%</i>
Фінансовий потенціал України, млрд грн.	3 826,7	5 164,1	5 568,4	6 338,5	7 121,5	8 061,4	8 493,9	8 709,8	11 283,3	13 675,7
Фінансовий потенціал України до ВВП	5,31	5,45	6,10	5,86	5,41	5,72	5,84	5,56	5,70	5,74
Фінансовий потенціал України на одну особу, грн.	82 278	111 636	120 912	138 182	155 854	176 876	186 750	199 210	263 407	320 514

Примітка. ФП ОДУ та МС – фінансовий потенціал органів державної влади та місцевого самоврядування, ФП П – фінансовий потенціал підприємств, ФП Н – фінансовий потенціал населення.

Протягом аналізованого періоду фінансовий потенціал України збільшився більше, ніж втричі (з 3 826,7 млрд грн. до 13 675,7 млрд грн) тоді як його відношення до ВВП зросло з 5,31 до 5,74. В розрахунку на особу

фінансовий потенціал зріс з 82,278 тис. грн. до 320,514 тис. грн., тобто в 3,9 рази.

Загальна структура залишалась відносно стабільною і найбільшу питому у фінансовому потенціалі держави склав потенціал підприємств, а найменшу – потенціал населення.

В цілому у 2007–2016 рр. відбувалося зростання загального обсягу фінансового потенціалу України, водночас, з огляду на проведені розрахунки, його використання можна вважати недостатньо ефективним, оскільки:

1) існував значний дефіцит Пенсійного фонду України, що компенсувався за рахунок державного бюджету, обмежуючи використання коштів останнього на потреби розвитку;

2) відбулося суттєве скорочення золотовалютних резервів;

3) обсяг державного боргу перевищив допустиме критичне значення у 2014 р. і продовжує зростати;

4) спостерігалось скорочення рівня кредитування економіки та зростання простроченої заборгованості за кредити;

5) надзвичайно низькими були рівні капіталізації лістингових компаній та проникнення страхування, з огляду на банкоцентричність розвитку вітчизняного фінансового сектору.

Враховуючи суттєвий вплив воєнного конфлікту в Україні на розвиток фінансового потенціалу, більш детальної уваги потребує вивчення особливостей його розвитку в період з 2014 р. як в цілому в державі, так і на рівні суб'єктів господарювання та населення. Саме цій проблематиці присвячений наступний пункт монографії.

3.3. Особливості розвитку фінансового потенціалу України в умовах воєнного конфлікту

Обмеженість ресурсів на фоні зростаючої потреби в них неодмінно призводить до загострення протиріч у існуючому розподілі благ, а також до виникнення конфліктів, що можуть мати різну природу (політичні, економічні, соціальні тощо). Проте найбільшу загрозу для розвитку суспільства в цілому становлять воєнні конфлікти, які здатні перерости в повномасштабну світову війну, що, з урахуванням наявного в світі сучасного бойового арсеналу, може знищити не лише людство, а й життя на планеті. Таким чином, важливо локалізувати бойові дії та мінімізувати їх негативні наслідки шляхом мобілізації та оптимального використання залучених коштів.

При цьому варто підкреслити ключову роль саме фінансового сектору у питаннях підготовки та проведенні бойових дій. Як свідчить історичний досвід провідних європейських країн, переможцем у війнах виходили ті країни, що змогли своєчасно та в достатньому обсязі мобілізувати ресурси, а безпосередньо війни надавали поштовх до розвитку фінансів, через створення нових інститутів (зокрема, центральних банків в Англії та Франції), активізацію ринку капіталу для здійснення державних запозичень [560, с. 5]. Водночас саме завдяки зваженій та продуманій фінансовій політиці післявоєнні уряди змогли забезпечити скорочення бюджетного дефіциту та державного боргу, відновлення підприємницьких зв'язків, створивши таким чином умови для подальшого економічного зростання.

Таким проявляється суперечлива роль фінансів у суспільстві, що сприяють, з одного боку, військовому розв'язанню існуючих конфліктів, а, з іншого – подоланню наслідків бойових дій.

В таких умовах надзвичайно актуальним є визначення особливостей розвитку фінансового потенціалу держави на основі оцінки його зміни в

період воєнного конфлікту для максимального ефективного відновлення економіки та необхідної для цього інфраструктури.

Воєнні конфлікти протягом останніх десятиліть мали місце в різних регіонах світу (Боснія і Герцеговина, Ліберія, Афганістан та ін.), а тому окреслена проблематика на макроекономічному рівні висвітлена у публікаціях зарубіжних дослідників, серед яких G.T. Lemmon [566], A. Demirgüç-Kunt, L.F. Klapper, G.A. Panos, [490], T. Addison [510], A. Geda, Ph. Le Billon, S.M. Murshed [407], S. Jibao, W. Prichard [557], а також вітчизняних науковців О.В. Собкевича [213], Е.М. Лібанової [165], С. Кулицького [155] та інших.

У дослідженні А. Бороніна «Виклики і ризики розгортання кризових процесів в Україні та напрями економічної політики їх запобігання» [18] автор узагальнив світовий досвід впливу воєнних конфліктів на зміну макроекономічних показників, що характеризують ситуацію в країні, і в контексті нашого дослідження ми звернули увагу на деякі з них (табл. 3.12.).

Досліджуючи економічні наслідки воєнних конфліктів на Близькому Сході у роботі «Economic Impact of Selected Conflicts in the Middle East: What Can We Learn from the Past?» [633] М.Р. Саб (Sab M. R.) оцінює динаміку низки показників, що характеризують фінансовий потенціал, зокрема реальний ВВП, державні доходи та видатки, дефіцит бюджету та державний борг, золотовалютні резерви та грошову масу, а також інфляцію, валютний курс напередодні та протягом 7 років після завершення конфліктів у Лівані, Кувейті та Іраку. В результаті автор звертає увагу на залежність постконфліктного відновлення від рівня соціально-економічного розвитку країни, міжнародної підтримки, тривалості та масштабу бойових дій.

Окремо питання впливу рівня інтенсивності (високий, середній та низький) воєнних конфліктів на фінансовий розвиток досліджували Т. Аддісон (Tony Addison), А.Р. Чоудгурі (Abdur R. Chowdhury) та С.М. Муршед (S. Mansoob Murshed) [406]. При цьому було зазначено, що із поглибленням конфліктів зростає їх негативний ефект для фінансової

системи, і саме тому успіх економічних реформ нерозривно пов'язаний з дієвістю заходів з встановлення миру.

Таблиця 3.12.

Напрямки впливу воєнних конфліктів на окремі макроекономічні показники

№ з/п	Показник	Характеристика впливу
1	ВВП	Негативний вплив бойових дій на обсяги ВВП пояснюється знищенням виробничих потужностей, неможливістю обробки сільськогосподарських угідь у зоні конфлікту, трудовою міграцією та відтоком капіталу. Водночас через зниження інтенсивності військових операцій економічні суб'єкти можуть адаптуватися до нових умов та забезпечити економічне зростання, як це мало місце в Анголі
2	Урядові видатки	Воєнні конфлікти, зазвичай, зумовлюють зростання державних видатків, зокрема пов'язаних з обороною та відновленням інфраструктури. Скорочення видатків спостерігалось у країнах, щодо яких застосовувалися санкції (Сербія, Ірак)
3	Інвестиції	Існує прямий зв'язок між інтенсивністю бойових дій та зниженням інвестицій, а також зміною їх географії (збільшуються частка капіталовкладень у найбільш віддалені від зони конфлікту регіони)
4	Національна валюта	Воєнні конфлікти в основному зумовлюють девальвацію національної грошової одиниці, рівень якої залежить від масштабів руйнування, скорочення експорту, торговельних блокад
5	Видатки домогосподарств	Знецінення заощаджень, інфляція, негативні очікування щодо розвитку ситуації, а в окремих випадках і втрата годувальників, змінюють структуру споживання та обсяги загальних видатків домогосподарств

Джерело: узагальнено на основі [18]

Для оцінки економічних втрат від Дарфурського конфлікту у Судані Е.А. Хамід (Hamid E. Ali) [536] пропонує враховувати:

1) прямі військові видатки (розраховується як різниця між фактичними видатками під час конфлікту та прогнозними видатками, встановленими на рівні середніх значень за 7 років до початку конфлікту);

2) втрати продуктивності через внутрішньо переміщених осіб (визначаються на основі ВВП на душу населення та кількості постраждалих від конфлікту осіб);

3) ймовірний заробіток осіб, загиблих під час конфлікту (на основі експертних оцінок очікуваної тривалості життя);

4) втрати від руйнації інфраструктури, що базуються на загальних обсягах видатків уряду та донорів на гуманітарну допомогу, відновлення та розвиток з початку конфлікту.

При цьому недостатньо зрозумілим є, чому автор використовує саме 7 років перед конфліктом для оцінки прямих військових видатків, а також не у повній мірі визначено внесок внутрішньо переміщених осіб у виробництво ВВП до початку конфлікту.

За результатами узагальнення досліджень у сфері оцінки втрат в період конфлікту можна стверджувати, що в якості інформаційної бази використовують показники з бази даних Групи Світового банку або інших міжнародних організацій, а відповідно втрати через воєнний конфлікт зазвичай оцінюються на основі співставлення фактичних даних з передконфліктними, що у випадку України можна продемонструвати таким чином:

$$Indicator_{conflict} = \sum_{i=1}^n Indicator_{2013+i} - Indicator_{2013}, \quad (3.9)$$

де $Indicator_{conflict}$ – зміна відповідного показника через воєнний конфлікт, $Indicator_{2013}$ – значення відповідного показника у 2013 р., $Indicator_{2013+i}$ – значення відповідного показника на i -му році конфлікту, n – тривалість конфлікту у роках.

Крім того, існують спроби підрахувати економічні втрати Прибалтійських країн від радянської окупації 1940–1991 рр., що пропонується оцінювати на основі співставлення ВВП на душу населення цих країн з Фінляндією, розвиток якої розглядається як альтернативний варіант зміни економічної ситуації Естонії, Латвії та Литви [367, с. 73].

На нашу думку, ідея використання такого підходу має ґрунтуватися на потужній інформаційній базі та враховувати комплекс факторів, що визначають зміну ВВП в період конфлікту, а також відповідному програмному забезпеченні для проведення необхідних обчислень. Крім того, вирішення такої задачі вимагає залучення фахівців не лише у сфері економіки та фінансів, але інформаційних технологій. В цьому напрямку

варто виділити дослідження команди з 70 співробітників Групи Світового банку «The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria» [672], в якій представлено симулятивну модель, за допомогою якої було оцінено розвиток економіки Сирії, якби військовий конфлікт не мав би місця.

Власні розрахунки на прикладі таких країн, як Конго, Ангола, Грузія, Македонія та Таджикистан, підтверджують, що у перший рік конфлікту спостерігається скорочення ВВП порівняно з останнім роком перед бойовими діями, за винятком Анголи та Грузії, де конфлікт не мав такого масштабного характеру (табл. 3.13.). Після завершення конфлікту у разі сприятливої кон'юнктури на світовому ринку ВВП демонструє позитивну динаміку.

Таблиця 3.13.

Зміна ВВП у країнах під впливом воєнного конфлікту, млн. дол. США

№ з/п	Країна (роки конфлікту)	Останній рік перед конфліктом	Перший рік конфлікту	Останній рік конфлікту	Перший рік після конфлікту	Зміна через конфлікт	
						початок ¹	кінець ²
1	Республіка Конго (1993–1999)	2 933	1 919	2 354	3 220	-34,58%	+36,79%
2	Ангола(1997–2002)	7 526	7 648	12 497	14 189	+1,62%	+13,54%
3	Грузія (2008)	10 173	12 795	12 795	10 767	+25,78%	-15,85%
4	Македонія (2001)	3 773	3 710	3 710	4 018	-1,68%	+8,32%
5	Таджикистан (1992–1997)	2 535	1 909	922	1 320	-24,68%	+43,21%
6	Україна (з 2014)	183 310	133 503	-	-	-27,17%	-

Примітка. ¹ – перший рік конфлікту до останнього року перед конфліктом; ² – перший рік після конфлікту до останнього року конфлікту.

Джерело: побудовано автором на основі даних Групи Світового банку [522]

Грунтуючись на базі даних Групи Світового банку [507], виявлено, що частка державних видатків у ВВП зазначених країн у перший рік конфлікту зростає (з 34,82 до 35,05 % у Конго, з 22,89 до 29,12 % у Грузії, з 40,20 до 43,54 % в Україні), тоді як середній за рік офіційний курс національної валюти по відношенню до долара США знижується (з 264,69 до 283,16 центральнопівденноафриканських франків у Конго, 0,12 до 0,23 кванзи у Анголі, з 65,90 до 68,04 динара у Македонії та з 7,99 до 11,89 гривні в Україні).

Більш детально розглядаючи ситуацію в Україні, варто зазначити, що втрата окремих територій країни та проведення бойових дій призвела до втрати не лише частини валового внутрішнього продукту, але й національного багатства, що становлять основу фінансових відносин. Крім того, держава вимушена збільшувати видатки на оборону, відновлення постраждалих територій та інші першочергові заходи, відмовляючись при цьому від фінансування та підтримки важливих, проте менш пріоритетних на даний момент, проектів на належному рівні.

Фінансово-кредитна система зіткнулася з проблемою різкого відтоку капіталу, знецінення національної валюти, нестабільності на банківському та небанківському ринках, зростанням шахрайських операцій, введенням регулятивних обмежень, подорожчанням вартості позикових ресурсів.

Втрати від бойових дій та викликані останніми негативні процеси оцінити надзвичайно важко, з огляду на складну систему взаємозв'язків в економіці та гібридний характер сучасних воєн. З огляду на це, ми припускаємо, що саме воєнний конфлікт в Україні став домінуючим чинником порівняно з внутрішніми макроекономічними дисбалансами зміни економічної ситуації, що знайшло відображення у сфері публічних фінансів, корпоративному секторі, ринків капіталу тощо.

Починаючи з 2014 р., спостерігається негативна динаміка ключових макрофінансових індикаторів – скорочення реального ВВП, підвищення рівня державного боргу, що, зважаючи на вартість його обслуговування, становить одну із найбільших загроз національній безпеці. Тримаючи курс на зниження дефіциту державного бюджету як в абсолютному, так і відносному значеннях, уряд не має можливості активно вплинути за стимулювання економічного зростання.

В цілому основними каналами впливу воєнного конфлікту на фінансовий потенціал, на нашу думку, можна вважати такі (рис. 3.19.).

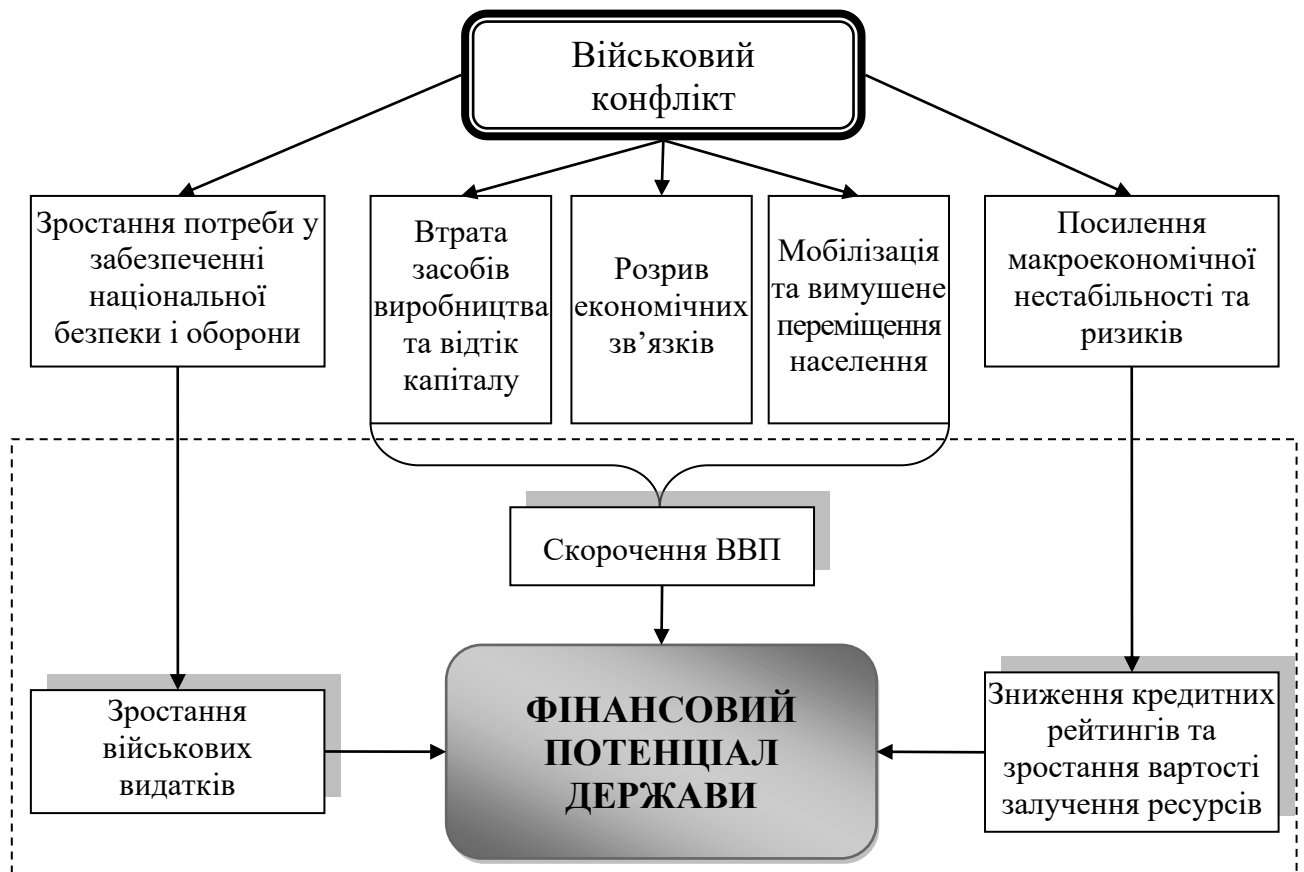

Рис. 3.19. Основні канали впливу воєнного конфлікту на фінансовий потенціал держави

Джерело: розробка автора

Так, воєнний конфлікт безпосередньо вплинув на збільшення потреби у забезпеченні обороноздатності, що мало наслідком різке збільшення військових видатків. Тобто, в даному випадку, ми виходимо із припущення про те, що обсяг військового бюджету встановлювався б в подальшому на рівні 2013 р., що, виходячи із розрахунків проведених нами на основі даних Групи Світового банку, становило 3 439,843 млн. дол. США у цінах 2010 р. (табл. 3.14.).

Як свідчать дані таблиці 3.10., у 2014–2016 рр. відбулося помітне зростання частки військових видатків у державних видатках та ВВП, водночас рівень фінансування оборони в Україні поступається аналогічним показникам у Російській Федерації, де на військові цілі витрачалось в середньому 15 % державних видатків, що еквівалентно 4–5,5 % від ВВП (табл. 3.15.) [587]. Варто також підкреслити зростання через напруження

військово-політичної ситуації обсягу військових видатків Польщі як відносно державних видатків, так і ВВП.

Таблиця 3.14.

Втрати фінансового потенціалу України в частині збільшення
військових видатків у 2014–2016 рр.

№ з/п	Рік	Військові видатки, % від державних видатків	Військові видатки, % від ВВП	Військові видатки, дол. США 2010 р.	Втрати фінансового потенціалу, дол. США 2010 р.
1	2013	5,95	2,39	3 439 843 548	-
2	2014	6,94	3,03	4 058 348 931	618 505 383
3	2015	10,63	3,97	4 815 721 279	1 375 877 731
4	2016	10,56	3,67	4 553 264 352	1 113 420 804
5	Разом 2014–2016	-	-	-	3 107 803 918

Джерело: побудовано та розраховано на основі даних Групи Світового банку [586; 587]

Таблиця 3.15.

Військові видатки окремих країн світу у 2013–2016 рр., % від ВВП

№ з/п	Країна	2013	2014	2015	2016	Зміна 2016– 2013, в.п.
1	Російська Федерація	3,96	4,10	4,86	5,40	+1,44
2	Україна	2,39	3,02	3,97	3,67	+1,28
3	Сполучені Штати	3,83	3,51	3,30	3,29	-0,54
4	Франція	2,22	2,23	2,27	2,26	0,04
5	Польща	1,77	1,90	2,14	1,99	+0,22
6	Велика Британія	2,09	1,97	1,88	1,84	-0,25
7	Європейський Союз	1,56	1,52	1,51	1,52	-0,04
8	Білорусь	1,29	1,28	1,28	1,27	-0,01
9	Німеччина	1,22	1,19	1,18	1,18	-0,04
10	Світ в цілому	2,30	2,26	2,27	2,22	-0,08

Джерело: побудовано та розраховано на основі даних Групи Світового банку [587]

В цілому через бойові дії втрати фінансового потенціалу України в частині збільшення військових видатків склали 3 107,803 млн. дол. США у цінах 2010 р.

Ще одним каналом впливу воєнного конфлікту на потенціал було визначено скорочення ВВП як основного джерела формування фінансових ресурсів держави. Варто зазначити, що це мало наслідком скорочення доходів державних установ, зокрема в якості недоотриманих податкових надходжень, соціальних внесків тощо, а також підприємств та населення, особливо це стосується біженців та внутрішньо переміщених осіб.

За підсумками 2016 р. відповідно до офіційної статистики чисельність постраждалого від конфлікту населення становило 1 891,560 тис. осіб, тобто 4,20 % від населення України, серед яких 1 652,512 тис. чол. внутрішньо переміщених осіб та 239,048 тис. біженців (табл. 3.16.). З огляду на неоднорідність розподілу населення, його різну вікову структуру та участь у виробництві ВВП, оцінка втрати фінансового потенціалу держави, що ґрунтується на урахуванні частки постраждалого від конфлікту населення, є ускладненою з практичної точки зору.

Таблиця 3.16.

Постраждале від конфлікту населення України у 2014–2016 рр.

№ з/п	Показник	2014	2015	2016
1	Внутрішньо переміщені особи, чол. <i>% населення України</i>	646 500 <i>1,43%</i>	1 678 587 <i>3,72%</i>	1 652 512 <i>3,67%</i>
2	Біженці з України, чол. <i>% населення України</i>	237 625 <i>0,52%</i>	321 418 <i>0,71%</i>	239 048 <i>0,53%</i>
3	Постраждале населення, чол. <i>% населення України</i>	884 125 <i>1,95%</i>	2 000 005 <i>4,43%</i>	1 891 560 <i>4,20%</i>

Джерело: побудовано та розраховано на основі даних Групи Світового банку [679]

Крім того, втрата засобів виробництва та розрив торговельних та економічних зв'язків сприяли скороченню інвестицій та відпливу капіталу, в тому числі неофіційними каналами, що не дає можливість кількісно визначити, до яких втрат фінансового потенціалу це призвело.

Враховуючи важливість цілісної оцінки втрат від воєнного конфлікту, ми порівняли значення ВВП України у 2014–2016 рр. та 2013 р. (табл. 3.17.).

Таблиця 3.17

Втрати фінансового потенціалу України в частині скорочення ВВП в період воєнного конфлікту у 2014–2016 рр. порівняно з 2013 р.

№ з/п	Рік	ВВП України, дол. США 2010 р.	Втрати фінансового потенціалу, дол. США 2010 р.	Втрати фінансового потенціалу, % від ВВП України у 2013 р.
1	2013	143 750 945 108	-	-
2	2014	134 331 493 523	9 419 451 585	6,55%
3	2015	121 203 311 659	22 547 633 449	15,69%
4	2016	124 000 201 623	19 750 743 485	13,74%
5	Разом 2014–2016	-	51 717 828 520	35,98%

Джерело: побудовано та розраховано на основі даних Групи Світового банку [111]

Таким чином, порівняно з 2013 р. за три роки конфлікту втрата фінансового потенціалу України в частині скорочення ВВП склала 51 717,828 млн. дол. США у цінах 2010 р., що еквівалентно 35,98 % від ВВП України у 2013 р. Сума загальних втрат фінансового потенціалу України порівняно з 2013 р. – 54 825,632 млн. дол. США у цінах 2010 р.

Водночас за такого підходу має місце ігнорування світових тенденцій розвитку економіки, як це мало місце в Грузії, де за підсумками 2008 р. (рік російсько-грузинського конфлікту) спостерігалось зростання ВВП на 25,87 %, а у 2009 р., тобто першому постконфліктному році, ситуація, була протилежною – скорочення ВВП на 15,85 %. Крім того, на відміну від обсягів військових видатків, що встановлюються органами державної влади, на зміну ВВП впливають об'єктивні економічні закономірності.

З огляду на це, ми порівняли темп зростання ВВП України з аналогічними показниками в Європейському союзі та світі в цілому (рис. 3.20.).

Відповідно до цього, можна зробити висновок, що тоді як зростання ВВП в ЄС та світі становило близько 2,5–3,0 %, а у ЄС 1,5–2,0%, скорочення ВВП в Україні становило більше 6 % у 2014 р. та 9 % у 2015 р., і навіть зростанням ВВП у 2016 р. до 2,31 % цей показник не перевищував світового рівня.

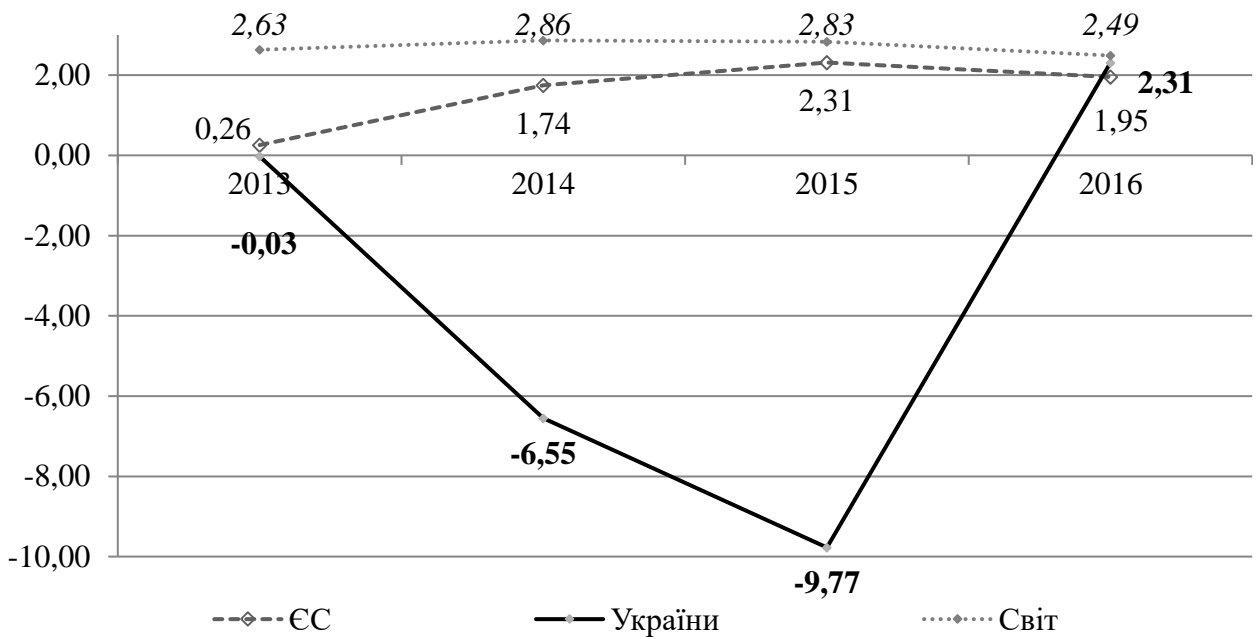

Рис. 3.20. Зміна ВВП України, ЄС та світу у 2013–2016 рр.

Джерело: побудовано на основі [523]

Особливої уваги заслуговують зміни у структурі валового регіонального продукту (ВРП) у період конфлікту (табл. 3.18.).

Найбільш суттєвим (без урахування тимчасово невідконтрольних територій) було зниження частки Донецької та Луганської області – на 5,07 в.п. та 2,30 в.п. у 2016 р. порівняно з 2013 р., при цьому за підсумками 2016 р. можна підкреслити сповільнення темпів такого скорочення. Беззаперечним лідером за нарощенням частки у ВРП в аналізованому періоді стало місто Київ (в середньому на 1 % щороку), також помітними структурні зміни були у Полтавській і Харківській областях, при цьому з огляду на динаміку індексу фізичного обсягу ВРП такий перерозподіл більшою мірою визначався не нарощенням виробництва у вказаних регіонах, а його скороченням у зоні конфлікту.

Варто зазначити, що не всі втрати фінансового потенціалу держави, спричинені воєнним конфліктом, можна кількісно оцінити. Так, через погіршення макроекономічної стабільності та зростання ризиків провідні кредитні агентства знизили рейтинг боргових зобов'язань України як в іноземній, так і національній валюті.

Таблиця 3.18.

Структура ВРП у 2013–2016 рр.

№ з/п	Регіон	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	Відхилення 2016 до 2013, в.п.
1	АР Крим	3,05%	н/д	н/д	н/д	н/д
2	Вінницька	2,38%	2,77%	3,01%	3,12%	+0,74
3	Волинська	1,35%	1,52%	1,59%	1,50%	+0,14
4	Дніпропетровська	10,04%	11,12%	10,82%	10,25%	+0,21
5	Донецька	10,83%	7,56%	5,78%	5,76%	-5,07
6	Житомирська	1,69%	1,88%	1,93%	2,01%	+0,32
7	Закарпатська	1,41%	1,52%	1,46%	1,36%	-0,05
8	Запорізька	3,57%	4,16%	4,48%	4,37%	+0,80
9	Івано-Франківська	2,18%	2,37%	2,31%	2,15%	-0,03
10	Київська	4,53%	5,01%	5,23%	5,39%	+0,87
11	Кіровоградська	1,66%	1,81%	1,93%	1,93%	+0,27
12	Луганська	3,62%	1,98%	1,20%	1,31%	-2,30
13	Львівська	4,16%	4,60%	4,76%	4,81%	+0,66
14	Миколаївська	2,10%	2,23%	2,42%	2,42%	+0,32
15	Одеська	4,58%	4,72%	5,02%	5,02%	+0,44
16	Полтавська	3,84%	4,40%	4,82%	4,87%	+1,03
17	Рівненська	1,45%	1,81%	1,77%	1,65%	+0,21
18	Сумська	1,76%	1,92%	2,09%	1,94%	+0,18
19	Тернопільська	1,19%	1,37%	1,34%	1,30%	+0,11
20	Харківська	5,60%	6,09%	6,28%	6,49%	+0,89
21	Херсонська	1,36%	1,47%	1,62%	1,62%	+0,26
22	Хмельницька	1,74%	2,03%	2,07%	2,05%	+0,31
23	Черкаська	2,17%	2,42%	2,56%	2,49%	+0,32
24	Чернівецька	0,90%	0,95%	0,93%	0,89%	-0,01
25	Чернігівська	1,59%	1,77%	1,86%	1,82%	+0,23
26	м. Київ	20,53%	22,52%	22,72%	23,44%	+2,91
27	м. Севастополь	0,73%	н/д	н/д	н/д	н/д

Примітка.¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано автором на основі [40]

В таблиці 3.19. представлена динаміка кредитних рейтингів України від «Standard and Poor's», починаючи з 2014 р. Більш детальна інформація про кредитні рейтинги від даного рейтингового агентства та «Fitch Ratings», «Moody's Investors Service» у період 2004–2017 рр. наведена в Додатку В.

В цілому варто підкреслити збереження у 2014 – на початку 2015 рр. тенденції до зниження кредитного рейтингу України за довгостроковими та короткостроковими зобов'язаннями до переддефолтного рівня, що тривала з

осені 2013 через прорахунки в економічній політиці тогочасного уряду, а також позитивну зміну тренду у бік його підвищення, починаючи з вересня-жовтня 2015 р., характерну для оцінок кредитного ризику від усіх агентств.

Таблиця 3.19.

Динаміка кредитних рейтингів України від рейтингового агентства
«Standard and Poor's» у 2014 р.

№ з/п	Рейтинг боргових зобов'язань в іноземній валюті		Рейтинг боргових зобов'язань в національній валюті		Рейтинг країни за національною шкалою		Прогноз	Дата присвоєння/підтвердження рейтингу				
	ДЗ	КЗ	ДЗ	КЗ								
1	CCC+	↓	C	↓	B-		B		uaBB+	↓	Негативний	28 січня 2014 р.
2	CCC	↓	C		B-		B		uaBB+		Негативний	21 лютого 2014 р.
3	CCC		C		B-		B		uaBB+		Стабільний	↑ 11 липня 2014 р.
4	CCC-	↓	C		CCC+	↓	C	↓	uaB+	↓	Негативний	↓ 19 грудня 2014 р.
5	CC	↓	C		CCC+		C		uaB+		Негативний	10 квітня 2015 р.
6	CC		C		CCC+		C		uaB+		Негативний	28 серпня 2015
7	SD	↓	SD	↓	CCC+		C		uaB+			25 вересня 2015
8	B-/D	↑	B	↑	B-	↑	B	↑	uaB+		Стабільний	↑ 19 жовтня 2015
9	B-/D		B		B-		B		uaBBB-	↑	Стабільний	11 грудня 2015
10	B-		B		B-		B		uaBBB-	↑	Стабільний	10 червня 2016
11	B-		B		B-		B		uaBBB-		Стабільний	9 грудня 2016
12	B-		B		B-		B		uaBBB-		Стабільний	12 травня 2017
13	B-		B		B-		B		uaBBB-		Стабільний	10 листопада 2017

Примітка. ДЗ – довгострокові зобов'язання, КЗ – короткострокові зобов'язання, ↑↓ зміна рейтингу/прогнозу

Джерело: побудовано автором на основі [90]

Якщо звернути увагу на доходність державних облігацій України, то вона починає активно зростати із загостренням ситуації навколо зміни влади в Україні у лютому 2014 р. та конфліктом у Автономній республіці Крим у березні того ж року (рис. 3.21.).

Після покращення динаміки макроекономічних показників порівняно з початком конфлікту, а також активізацію співробітництва з міжнародними фінансовими інститутами, що підтверджується переглядом кредитних рейтингів, доходність цінних паперів знизилася до 15 %, якою була напередодні бойових дій. Водночас через реструктуризацію державного боргу значні за обсягами виплати мають бути здійснені у 2019 р., що вже

зараз вимагає від уряду здійснення заходів для покращення позицій держави як позичальника на світових фінансових ринках [38].

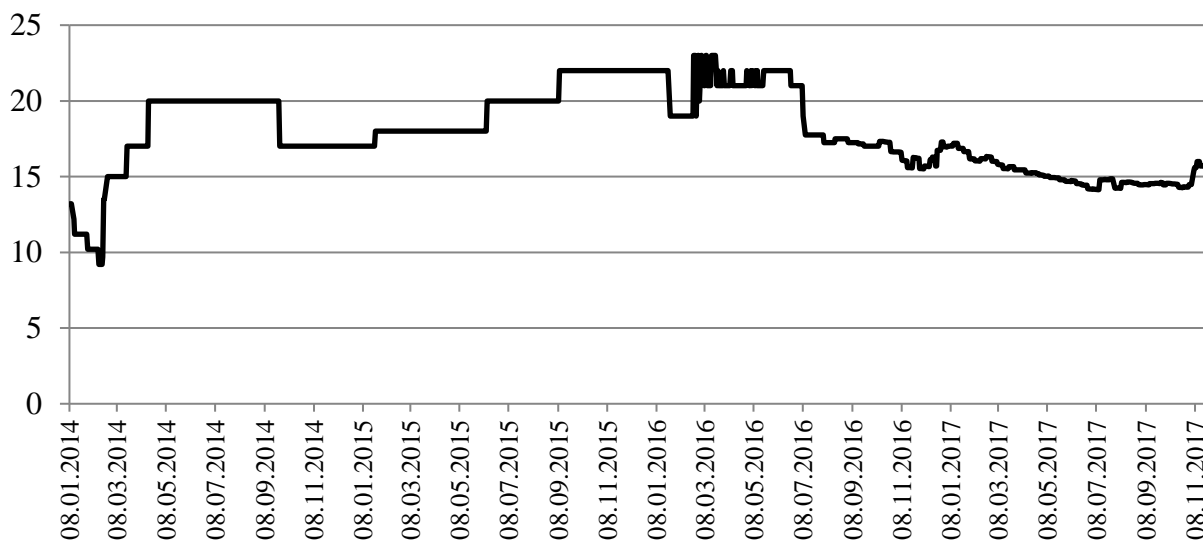

Рис. 3.21. Доходність річних державних облігацій України, %

Джерело: побудовано на основі даних сайту <https://www.investing.com/> [92]

Зміни у можливості залучати фінансові ресурси відбулися у корпоративному секторі, що було особливо відчутним для банківських установ у контексті підвищення вимог до капіталу в секторі.

Водночас варто зазначити, що початок погіршення макроекономічної та військового-політичної ситуації в Україні можна було спостерігати ще до воєнного конфлікту, який, в свою чергу, ще більше поглибив існуючі дисбаланси, що змусило вжити невідкладних заходів для попередження краху національної економіки. Це стосується не лише перегляду підходів до фінансування оборонної сфери, але й сфери публічних фінансів в цілому, та пов'язаної з цим реформами бюджетної децентралізації, прозорості державних закупівель та оподаткування. Позитивні зрушення в цьому напрямку дозволили підвищити позиції в рейтингу легкості ведення бізнесу «Doing Business», разом з тим України продовжує суттєво поступатися країнам колишнього СРСР, зокрема Грузії (9-те місце в рейтингу за підсумками 2017), Естонії (12- те місце), Литві (16- те місце), Латвії (19- те місце), Росія (35), Казахстан (36- те місце) [496].

Враховуючи роль фінансового потенціалу підприємств у сукупному фінансовому потенціалі Україна, більш детального вивчення потребує питання впливу воєнного конфлікту на фінансові ресурси та можливості вітчизняних суб'єктів господарювання у 2014–2016 рр.

Варто зазначити, що цей вплив був частково розкритий у публікації М. Гудоліна (Massimo Guidolin) та Е. Феррари (Eliana La Ferrara) «Diamonds are Forever, Wars are Not. Is Conflict Bad for Private Firms?» [535] про взаємозв'язок між громадянською війною та вартістю експортоорієнтованих фірм на прикладі алмазовидобувної галузі, а також у низці досліджень, виконаних співробітниками міжнародних фінансових інститутів, серед яких роботи:

1) П. Кольєра (Paul Collier) та М. Дупончел (Marguerite Duponchel) з Групи Світового банку «The Economic Legacy of Civil War: Firm Level Evidence from Sierra Leone» [462] про оцінку впливу географічного розташування та інтенсивності конфлікту на діяльність підприємств;

2) П. Карлі (Petracco Carly) та Х. Швейгер (Helena Schweiger) з Європейського банку реконструкції та розвитку «The Impact of Armed Conflict on Firms' Performance and Perceptions» [609] щодо впливу російсько-грузинського конфлікту на місцеві компанії;

3) Л. Клаппер (Leora F. Klapper) та Т. Тран (Trang Tran) з Групи Світового банку, а також К. Річмонд (Christine Richmond) з Міжнародного валютного фонду «Civil Conflict and Firm Performance: Evidence from Cote D'Ivoire» [562] в частині втрат виробництва від політичної нестабільності та громадянської війни у Кот-Д'Івуарі.

За результатами оцінки змін у структурі активів підприємств у розрізі різних видів діяльності (табл. 3.20.) варто підкреслити зростання частки підприємств у сфері сільського, лісового та рибного господарства (+9,90 в.п. у 2016 р. порівняно з 2013 р.), а також транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (+5,86 в.п.). Така тенденція може бути пояснена активізацією зовнішньоекономічної діяльності у відповідних

галузях. Досить вагомим було скорочення частки активів промислових підприємств (-4,85 в.п.), небанківських фінансових установ (-3,38 в.п.), підприємств у сфері операцій з нерухомістю (-2,23 в.п.) та торговельних компаній (-2,19 в.п.).

Таблиця 3.20.

Структура активів підприємств у розрізі різних видів діяльності

№ з/п	Вид економічної діяльності	2013	2014	2015	2016	Відхилення 2016 до 2013, в.п.
1	сільське, лісове та рибне господарство	5,48 %	6,52 %	8,49 %	15,39 %	+9,90
2	промисловість	32,78 %	33,55 %	29,19 %	27,93 %	-4,85
3	будівництво	5,13 %	4,50 %	3,86 %	3,20 %	-1,93
4	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	20,11 %	19,54 %	17,31 %	17,92 %	-2,19
5	транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,55 %	6,16 %	13,29 %	12,41 %	+5,86
6	тимчасове розміщування й організація харчування	0,65 %	0,46 %	0,37 %	0,34 %	-0,31
7	інформація та телекомунікації	1,58 %	1,58 %	2,31 %	1,46 %	-0,11
8	фінансова та страхова діяльність	6,42 %	5,59 %	4,02 %	3,04 %	-3,38
9	операції з нерухомим майном	7,86 %	7,55 %	6,33 %	5,63 %	-2,23
10	професійна, наукова та технічна діяльність	8,12 %	10,27 %	10,92 %	9,05 %	+0,92
11	діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	4,41 %	3,48 %	3,22 %	3,08 %	-1,33
12	освіта	0,04 %	0,04 %	0,03 %	0,03 %	-0,01
13	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,22 %	0,16 %	0,14 %	0,13 %	-0,09
14	мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,58 %	0,53 %	0,43 %	0,34 %	-0,24
15	надання інших видів послуг	0,08 %	0,09 %	0,08 %	0,07 %	-0,01

Примітка. Без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, а також тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції у 2014–2016 рр.

Джерело: розраховано автором на основі [88]

Більш ґрунтовна оцінка розвитку фінансового потенціалу підприємств в умовах воєнного конфлікту має передбачати вивчення динаміки зміни

активів суб'єктів господарювання та їх концентрації залежно від галузі та регіону.

В межах наукового стажування в Празькому економічному університеті (*Vysoká škola ekonomická v Praze*) було одержано доступ до бази даних Amadeus, що надало можливість зібрати інформацію про розміри активів 5705 підприємств України протягом 2013–2016 рр.

Сформована таким чином база включає показники фінансової звітності підприємств, які мали річний дохід, більше ніж 2 млн. євро, а також більше, ніж 10 працівників в періоді, що аналізується, і фактично охоплює великий, середній та малий бізнес в Україні, за виключення мікробізнесу (дані критерії розмежування передбачені Господарським кодексом України), що дає підстави стверджувати про репрезентативність вибірки (табл. 3.21.).

Таблиця 3.21.

Характеристика підприємств вибірки у 2013–2016 рр., тис. грн.

Показник	2013	2014	2015	2016
Середнє значення активів	451 034	541 920	790 367	919 603
Медіанне значення активів	63 463	79 041	103 604	123 676
Модальне значення активів	12 464	197 450	60 170	947 616
Стандартне відхилення значення активів	3 776 049	4 210 362	9 582 923	10 821 534
Мінімальне значення активів	513	1 045	2 025	10
Максимальне значення активів	203 276 663	199 513 670	541 031 862	599 792 463
Загальна сума активів	2 573 150 572	3 091 650 908	4 509 042 608	5 246 337 309
Кількість компаній, шт.	5 705	5 705	5 705	5 705
Частка активів компаній вибірки у активах всіх компаній, %	45,05%	51,58%	55,85%	52,51%

Примітка. Без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, а також тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором на основі даних бази Amadeus [416] та Державної служби статистики України [88]

Обрані компанії контролюють близько половини всіх фінансових ресурсів підприємств України, крім того, сама вибірка характеризується

нерівномірним розподілом активів, з огляду на це було оцінено концентрацію активів найбільшими підприємствами (табл. 3.22.).

Так цілком помітним є підвищення концентрації активів у 2014–2016 рр. порівняно з 2013 р., причому за підсумками 2016 р. шоста частина всіх активів підприємств України належить 10 найбільшим компаніям, серед яких НАК «Нафтогаз України», ДП «НАЕК «Енергоатом», ПАТ «Укргазвидобування», ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», ПрАТ «МК «АЗОВСТАЛЬ» (Додаток Г).

Таблиця 3.22.

Концентрація активів підприємств в Україні у 2011–2016 рр.

Група компаній	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ТОП 10	8,89 %	11,40 %	10,60 %	11,71 %	18,44 %	16,96 %
ТОП 50	18,58 %	20,69 %	19,83 %	22,96 %	29,50 %	27,45 %
ТОП 100	23,26 %	25,17 %	24,36 %	28,01 %	34,30 %	32,06 %
ТОП 1000	37,67 %	39,48 %	39,18 %	44,74 %	49,24 %	46,23 %

Примітка. Використано дані компаній вибірки без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, а також тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції у 2014–2016 рр.

Джерело: розрахунки автора

Окремо було розглянуто рівень концентрації активів компаніями вибірки за основними видами економічної діяльності, з огляду на їх частку у сукупних активах підприємств (табл. 3.23.), та виявлено, що найбільшою є централізація фінансових ресурсів у промисловості, що впливає із особливостей організації виробництва. Крім того, чітко вираженою є тенденція до посилення концентрації активів у сфері транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності.

Окрім вивчення структурних змін на прикладі сформованої вибірки, ми оцінили зміну розмірів активів як у абсолютному, так і відносному вираженні. Для чого ми використали два статистичних показники:

1) середній річний абсолютний приріст активів ($\bar{\Delta}$) кожного з підприємств вибірки у 2014–2016 рр.:

$$\bar{\Delta} = \frac{Assets_{2016} - Assets_{2013}}{3}, \quad (3.10)$$

де $Assets_{2013}$ та $Assets_{2016}$ – розмір активів відповідного підприємства у 2013 та 2016 рр.

2) середній річний темп зростання активів ($\bar{T}_3$) кожного з підприємств вибірки у 2014–2016 рр.:

$$\bar{T}_3 = \sqrt[3]{\frac{Assets_{2016}}{Assets_{2013}}} \quad (3.11)$$

Таблиця 3.23.

Концентрація активів підприємств за окремими видами економічної діяльності в Україні у 2011–2016 рр.

Вид економічної діяльності (Група компаній)	2013	2014	2015	2016
<i>Сільське, лісове та рибне господарство:</i>				
ТОП 10	10,28%	12,63 %	12,80 %	10,45 %
ТОП 50	21,05 %	24,03 %	23,59 %	16,77 %
ТОП 100	26,78 %	29,99 %	29,73 %	20,31 %
<i>Промисловість:</i>				
ТОП 10	23,51 %	26,73 %	26,28 %	24,75 %
ТОП 50	42,42 %	48,24 %	49,29 %	47,58 %
ТОП 100	51,33 %	57,70 %	58,30 %	56,53 %
<i>Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів:</i>				
ТОП 10	9,45 %	12,82 %	15,96 %	14,18 %
ТОП 50	18,40 %	23,44 %	26,76 %	24,16 %
ТОП 100	22,55 %	28,61 %	31,98 %	29,04 %
<i>Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність:</i>				
ТОП 10	22,38 %	24,11 %	42,86 %	43,35 %
ТОП 50	31,25 %	34,90 %	47,50 %	48,42 %
ТОП 100	34,21 %	38,33 %	49,03 %	49,93 %

Примітка. Використано дані компаній вибірки без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, а також тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розрахунки автора

Представлений розподіл компаній за середнім річним абсолютним приростом активів (табл. 3.24.) надає підстави стверджувати, що найбільшою є частка компаній, обсяг активів яких скоротився у 2014–2016 рр. порівняно з

2013 р., була у будівництві (27,98 %), а найменшою – у сільському, лісовому та рибному господарстві (лише 2,89 %).

Таблиця 3.24.

Розподіл підприємств за середнім річним абсолютним приростом активів у розрізі окремих видів економічної діяльності у 2014–2016 порівняно з 2013 р., % підприємств

№ з/п	Вид економічної діяльності	Кількість компаній	менше -0,5 млн. грн.	від -0,5 до 0 млн. грн.	від 0 до 0,5 млн. грн.	від 0,5 до 1,0 млн. грн.	більше 1,0 млн. грн.
1	сільське, лісове та рибне господарство	864	0,00	2,89	93,06	2,66	1,37
2	промисловість	1886	0,16	12,41	82,61	2,17	2,65
3	будівництво	193	0,00	27,98	69,95	0,52	1,55
4	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2013	0,05	12,41	85,59	1,00	0,95
5	транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	272	0,00	19,12	76,84	1,83	2,21
6	інші	477	0,84	22,01	73,58	1,26	2,31

Примітка. Використано дані компаній вибірки без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, а також тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розрахунки автора

При цьому у переважній більшості абсолютний приріст активів становив до 0,5 млн. грн., а найбільшою частка підприємств, активи яких зросли більше ніж на 1,0 млн. грн., була у промисловості (2,65 %), транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності (2,21 %).

Оцінюючи середній річний темп зростання активів (табл. 3.25) варто зазначити, що найбільшою часткою підприємств, що подвоїли розмір власних активів, була у сільському, лісовому та рибному господарстві (5,21 %), транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності (3,68 %) та будівництві (3,10 %). Водночас переважна більшість

підприємств збільшили активи в межах 1–1,5 разів, що не перевищило рівень знецінення національної грошової одиниці в періоді, що аналізується.

Таблиця 3.25.

Розподіл підприємств за середнім річним темпом зростання активів у розрізі окремих видів економічної діяльності у 2014–2016 порівняно з 2013 р., % підприємств

№ з/п	Вид економічної діяльності	Кількість компаній	менше 1,0	від 1,0 до 1,5	від 1,5 до 2,0	більше 2,0
1	сільське, лісове та рибне господарство	864	2,89	70,72	21,18	5,21
2	промисловість	1886	12,57	78,84	7,79	0,80
3	будівництво	193	27,98	56,48	12,44	3,10
4	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2013	12,47	73,67	12,57	1,29
5	транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	272	19,12	65,07	12,13	3,68
6	інші	477	22,85	62,05	12,37	2,73

Примітка. Використано дані компаній вибірки без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, а також тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розрахунки автора

Окрему увагу було приділено врахуванню регіонального фактору, для цього було оцінено розподіл підприємств за середнім темпом зростання активів у розрізі військово-адміністративного поділу території України [281], відповідно до якого виділяють такі зони: «Північ» (Житомирська, Київська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області та місто Київ), «Південь» (Вінницька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська та Херсонська області), «Захід» (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області) та «Схід» (Запорізька, Дніпропетровська, Харківська, Донецька та Луганська області).

Відповідно до одержаних даних (табл. 3.26.), у зоні «Схід» та «Північ» (за рахунок підприємств, зареєстрованих у м. Києві) була найбільша кількість підприємств, середній річний темп зростання активів яких був менше 1,0 –

13,61 % та 14,73 % відповідно. Водночас у зонах «Південь» та «Південь» відносно більшою була частка підприємств, середній річний темп зростання перевищував 1,5.

Таблиця 3.26.

Розподіл підприємств за середнім річним темпом зростання активів у розрізі військового-адміністративного поділу у 2014–2016 порівняно з 2013 р., % підприємств

№ з/п	Зона	Кількість компаній	менше 1,0	від 1,0 до 1,5	від 1,5 до 2,0	більше 2,0
1	«Схід»	1352	13,61	73,89	11,09	1,41
2	«Північ»	2668	14,73	71,63	11,58	2,06
3	«Південь»	788	9,26	72,72	15,61	2,41
4	«Захід»	897	8,70	75,81	13,04	2,45

Примітка. Використано дані компаній вибірки без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, а також тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розрахунки автора

Для того, щоб оцінити можливості підприємств залучати фінансові ресурси, ми порівняли процентні ставки за новими кредитами нефінансовим корпораціям у розрізі окремих видів діяльності у 2013–2016 рр., результати чого наведені у табл. 3.27.

Таблиця 3.27.

Процентні ставки за новими кредитами нефінансовим корпораціям у розрізі окремих видів економічної діяльності, %

№ з/п	Вид економічної діяльності	2013	2014	2015	2016
1	сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	15,2	20,1	20,2	18,4
2	добувна промисловість і розроблення кар'єрів	14,5	11,0	21,3	18,9
3	переробна промисловість	13,7	14,6	16,7	12,1
4	будівництво	15,2	14,3	19,9	13,0
5	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	14,0	14,2	18,4	15,2
6	транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	15,6	18,9	23,2	12,6
7	В цілому	14,1	14,5	17,7	14,2

Примітка. Середньозважені ставки в річному обчисленні у грудні відповідного року

Джерело: побудовано автором на основі [298]

Помітним є зростання ставок в цілому у 2014–2015 рр., та їх скорочення у кінці 2016 р., що можна вважати наслідком пом'якшення монетарної політики центрального банку у відповідному періоді. Найбільш високою вартість банківських кредитів була для підприємств у сфері сільського, лісового та рибного господарства (ставки зросли з 15,2 до 18,4 %), а також добувної промисловості (зросли з 14,5 до 18,9 %). В кінці аналізованого періоду зниження ставок спостерігалось у сфері будівництва (з 15,2 до 13,0 %) та транспорту (з 15,6 до 12,6 %).

Таким чином, найбільш чутливими до воєнного конфлікту виявилися будівельні та промислові підприємства, тоді як менш помітним був вплив на компанії агросектору та транспорту. Крім того, в період бойових дій на Півночі та Сході України зростання активів відбувалося більш повільними темпами, ніж на Півдні та Заході.

Особливої уваги заслуговує вплив воєнного конфлікту в Україні на доходи домогосподарств та їх можливості у одержанні фінансових ресурсів. Зокрема, мова йде про запровадження військового збору – тимчасового платежу до бюджету, у розмірі 1,5 % від доходів фізичних осіб, передбачених Податковим кодексом України [229].

Протягом 2014–2016 рр. роль військового збору у формуванні централізованого грошового фонду держави суттєво зросла, про що свідчить зміна частки цього платежу у податкових надходженнях та загальній сумі доходів державного бюджету (табл. 3.28.), а загальний обсяг надходжень від військового збору за три роки зріс більш ніж в 4,5 рази.

Водночас чітко визначеного порядку використання мобілізованих коштів не було передбачено і відповідно до результатів дослідження неурядової організації «Публічний аудит» [52] можливості для проведення реформи Збройних сил України за рахунок збільшення їх фінансування (саме з цією метою було запроваджено цей платіж) були використані не в достатньому обсязі. Виходячи з «Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України» [292], можна припустити, що військовий збір буде

збережено до 2020 р. – термін завершення другого етапу реформ, передбачений цим документом.

Таблиця 3.28

Наповнення державного бюджету
за рахунок військового збору у 2014–2016 рр.

№ з/п	Показник	2014	2015	2016
1	Військовий збір, млн. грн.	2 534,66	9 153,98	11 457,21
2	Частка у податкових надходженнях, %	0,90 %	2,24 %	2,27 %
3	Частка у доходах державного бюджету, %	0,71 %	1,71 %	1,86 %

Джерело: побудовано на основі річних звітів про виконання Державного бюджету України за 2014, 2015 та 2016 р. [47]

Поряд з військовим збором було введено пенсійний збір при купівлі іноземної валюти, що на фоні девальвації гривні мало безпосередній вплив на витрати громадян, особливо тих, хто мав валютні зобов'язання. Також було підвищено основну ставку податку з доходів фізичних осіб до 18 %. Посилення перерозподілу доходів громадян на користь держави дало можливість забезпечити соціальні виплати внутрішньо переміщеним особам, учасникам бойових дій та членам їх сімей, проте питання справедливості участі громадян у фінансуванні таких виплат залишається відкритим. З огляду на це, перспективними виглядають такі заходи, як підвищення ефективності соціальних виплат та диференціація шкали оподаткування фізичних осіб, зокрема, враховуючи масштаби вимушеної міграції населення, можливим є звільнення від оподаткування іноземних доходів громадян у вигляді заробітної плати в межах мінімальної заробітної плати в країні одержання такого доходу. Крім того, важливим є створення сприятливих умов для залучення іноземних доходів громадян для інвестиційної підтримки національної економіки.

Таким чином, в цьому підпункті було здійснено комплексну оцінку впливу воєнного конфлікту на фінансовий потенціал України в 2014–2016 рр., що передбачало вивчення можливостей держави залучати зовнішнє фінансування через перегляд її кредитних рейтингів, визначення втрат,

зумовлених збільшенням військових видатків у відповідь на бойові дії та скороченням ВВП через зниження виробничих потужностей та розрив економічних зв'язків, а також виявлення змін у динаміці та структурі активів підприємств.

Це надало можливість виділити такі особливості розвитку фінансового потенціалу України у період воєнного конфлікту:

1) різке та суттєве зростання військових видатків, що зумовило перенаправлення руху фінансових ресурсів з різних секторів економіки на потреби національної безпеки і оборони;

2) в результаті фактичного знищення та втрати контролю над активами у зоні конфлікту, а також послаблення позицій на традиційних ринках збуту вітчизняної продукції і відтоку капіталу відбулося скорочення ВВП України на фоні загальносвітового тренду до його зростання;

3) зростання макроекономічної нестабільності в країні, під впливом військово-політичних чинників, спричинило погіршення авторитету держави як позичальника на міжнародному фінансовому ринку, а також зростання вартості банківських кредитів для підприємств в Україні у період активних фаз бойових дій;

4) запровадження військового збору – особливого виду обов'язкового платежу фізичних осіб на користь держави в умовах зростання чисельності постраждалих від конфлікту осіб та мобілізації населення;

5) підвищення в період конфлікту концентрації фінансових ресурсів найбільшими підприємствами в цілому у економіці, та, зокрема, у сфері промисловості, торгівлі та транспорту;

6) зміни у регіональній та галузевій структурі фінансового потенціалу суб'єктів господарювання в напрямку послаблення впливу підприємств із Сходу України та посилення ролі агросектору та транспортної галузі, про що свідчить динаміка зміни обсягів їх активів.

Висновки до третього розділу

1. З метою комплексної оцінки фінансового потенціалу держави було узагальнено погляди дослідників у цій сфері. Зокрема, шляхом детального вивчення кожного етапу (від перших кроків, пов'язаних з формуванням мети та завдань, формування інформаційної бази до формування висновків та пропозицій) було виділено та систематизовано найбільш поширені методи оцінки фінансового потенціалу держави залежно від рівня формалізації, основного об'єкта оцінки, орієнтації управлінських рішень та інших ознак.

У розділі було критично вивчено та визначено основні показники, необхідні для оцінки фінансового потенціалу, що були розмежовані у дві групи – показники оцінки стану та ефективності використання потенціалу, які в подальшому були деталізовані на рівні кожної із складових потенціалу.

2. Для оцінки сучасного стану фінансового потенціалу України було використано методи SWOT-аналізу та портфельного аналізу (в розрізі таких характеристик, як ВВП та кредитний рейтинг). Крім того, за допомогою обґрунтованої у дослідженні системи показників була проведена кількісна оцінка фінансового потенціалу органів державного управління та місцевого самоврядування, підприємств і організацій та населення, і в цілому держави протягом 2007–2016 рр.

Показники ефективності використання фінансового потенціалу України (відношення дефіциту державного бюджету та державного боргу до ВВП, рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет, достатності золотовалютних резервів, рівня монетизації та кредитування економіки фінансовим сектором), були зіставлені з максимальними та мінімальними в країнах ЄС, що дало можливість виявити стримуючі фактори для економічного зростання та основні загрози національній безпеці.

3. Особливу увагу приділено вивченню зміни фінансового потенціалу в умовах воєнних конфліктів та основним каналам такого впливу, якими визначено зростання військових видатків, скорочення ВВП. Також було виявлено негативний вплив воєнного конфлікту та бойових дій на динаміку кредитних рейтингів від провідних рейтингових агентств та вартість залучення позикових ресурсів на світових ринках капіталу. Крім того, вивчення змін у фінансовому потенціалі підприємств у частині виявлених тенденцій концентрації фінансових ресурсів підприємств, зміни активів залежно від галузі та регіону, а також динаміки процентних ставок за банківськими кредитами дало можливість виявити особливості розвитку фінансового потенціалу України в період воєнного конфлікту, як на макроекономічному, так і мікроекономічному рівнях.

РОЗДІЛ 4.
ВПЛИВ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУТІВ НА РОЗВИТОК
ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ
ПОСТКОНФЛІКТНОГО ВІДНОВЛЕННЯ

4.1. Вплив міжнародних фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави у постконфліктний період

Поява найвпливовіших сучасних міжнародних фінансових інститутів, таких, як Міжнародний валютний Фонд та Міжнародний банк реконструкції та розвитку, була зумовлена необхідністю відновлення національних економік від наслідків Другої світової війни. При цьому основи нової майбутньої світової фінансової системи були закладені на Бреттон-Вудській конференції ще у липні 1944 р. [444], тобто більше ніж за рік до фактичного кінця найбільшого воєнного конфлікту у відомій історії людства. Цей факт підтверджує важливість підготовки до відновлювальних заходів та попередньої оцінки завданих втрат ще до повного завершення воєнного конфлікту.

В цілому мережа міжнародних фінансових організацій за більше ніж сімдесят років, розширилася новими установами з різною специфікою діяльності, кількістю учасників та регіональною спрямованістю, і роль цих інститутів у постконфліктному відновленні зростає порівняно з серединою минулого століття.

Актуальність дослідження ролі міжнародних фінансових інститутів у подоланні економічних наслідків воєнних конфліктів зумовлена кількома причинами:

1) активізацією співробітництва України з Міжнародним валютним фондом, Групою Світового банку та Європейським банком реконструкції та розвитку й іншими. З огляду на складне фінансове становище держави,

труднощі у проведенні реформ та тиск на внутрішню політику, важливим є пошук найбільш оптимальних форм взаємодії;

2) існуванням позитивного (наприклад у Боснії та Герцеговині, Таджикистані та Хорватії) та негативного (у Афганістані та Іраку) досвіду постконфліктного відновлення, участь в якому брали провідні міжнародні фінансові організації, що потребує детального аналізу їх діяльності для максимального використання потенціалу.

Питанню підтримки міжнародних фінансових інститутів у постконфліктний період присвячена значна кількість публікацій, серед яких роботи:

1) Ш. Клінгебіеля (Stephan Klingebiel) «The OECD, World Bank and International Monetary Fund: Development Activities in the Crisis Prevention and Conflict Management Sphere», акцентована на зростаючому значенні попередження воєнних конфліктів та подолання їх наслідків поряд з іншими напрямками діяльності зазначених організацій [563];

2) Д. Бойсе (James K. Boyce) «The international financial institutions: Postconflict reconstruction and peacebuilding capacities» [440], присвячена формуванню рекомендацій щодо анулювання боргів попередніх режимів, узгодження економічної стабілізації з політичною та оцінки впливу політики міжнародних фінансових інститутів на процеси відновлення;

3) К. Боон (Kristen Boon) «Open for Business: International Financial Institutions, Post-Conflict Economic Reform, and the Rule of Law» [434] щодо координації роботи міжнародних фінансових інститутів з ООН та іншими організаціями для урегулювання воєнних конфліктів, зміцнення миру, досягнення економічного розвитку та верховенства права;

4) І. Нооруддіна (Irfan Nooruddin) та Т. Флореса (Thomas E. Flores) «Financing the peace: Evaluating World Bank post-conflict assistance programs» [514] щодо вибору програм підтримки постраждалих економік, врахування їх попереднього досвіду подолання наслідків бойових дій (якщо такі мали місце) та практику співпраці з Групою Світового банку;

5) спільне дослідження згаданого Д. Бойсе (James K. Boyce) та Ш. Формана (Shepard Forman) «Financing Peace: International and National Resources for Postconflict Countries and Fragile State» [441] щодо слабкості існуючого механізму фінансової підтримки постконфліктних країн та її неоднозначного впливу на економічне зростання.

Крім того, широкому колу питань співпраці міжнародних фінансових інститутів з країнами, що долають наслідки воєнних конфліктів, присвячені власні дослідження співробітників Групи Світового банку («The World Bank's experience with post-conflict reconstruction» [564], «Post-conflict reconstruction: The role of the World Bank» [542], «Post-conflict Reconstruction through State- and Nation-building: The Case of Bosnia and Herzegovina» [577], «The role of the World Bank in conflict and development: an evolving agenda» [423]) та Міжнародного валютного фонду («IMF Engagement with Countries in Post-Conflict and Fragile Situations» [546], «The Fund's Engagement in Fragile States and Post-Conflict Countries» [665]).

Водночас у вітчизняному академічному середовищі дослідження, присвячені співпраці держав з міжнародними фінансовими інститутами, як правило, не акцентувалися саме на потребах постконфліктного відновлення, а зазначена проблематика не викликала значного наукового інтересу. Необхідність подальшого вивчення цього питання зумовлена унікальністю військово-політичної та соціально-економічної ситуації в Україні, що відрізняється гібридним характером воєнного конфлікту, потужністю озброєння та рівнем економічного потенціалу його учасників, з огляду на це можливості адаптації зарубіжного досвіду є обмеженими.

За результатами аналізу робіт, присвячених діяльності міжнародних фінансових інститутів, узагальнено їх участь у постконфліктному відновленні у другій половині ХХ – початку ХХІ століття, що можна представити таким чином (табл. 4.1.).

До підтримки країн, що долають наслідки воєнних конфліктів, окрім вже згаданої Групи Світового банку та Міжнародного валютного фонду,

приєднуються створені пізніше регіональні фінансові інститути (Ісламський банк розвитку, Міжнародний банк економічного співробітництва, Європейський банк реконструкції та розвитку та ін.), вплив яких на світовій арені зростає. Варто зазначити, що нами не приділено достатньої ваги діяльності Банку міжнародних розрахунків, оскільки після Другої світової війни частину його функцій виконують Міжнародний банк реконструкції та розвитку і Міжнародний валютний фонд.

Таблиця 4.1.

Участь міжнародних фінансових інститутів у постконфліктному відновленні у другій половині ХХ – початку ХХІ століття

№ з/п	Характеристика постконфліктного відновлення	В період холодної війни		Після завершення холодної війни	
		1945–1950-ті рр.	1960–1990-ті рр.	1990-ті рр.	починаючи з 2000-х рр.
1	Акцент: - політична і правова система - економіка - безпека і оборона - соціальна сфера	+	+	+	+
2	Країни	Німеччина, Японія, країни Західної Європи	Південна Корея, В'єтнам, країни Африки та Азії	Хорватія, Сербія, Македонія, Боснія та Герцеговина	Грузія, Ангола, Ірак, країни Близького Сходу
3	Рівень економічного розвитку постконфліктних країн	високий	низький	середній	низький та середній
4	Ключові міжнародні фінансові інститути	Група ВБ ¹	Група ВБ, регіональні ФІ ³	Група ВБ, МВФ ² , регіональні ФІ	Група ВБ, МВФ, регіональні ФІ

Примітка. 1. – Група Світового банку, 2. – Міжнародний валютний фонд, 3. – регіональні фінансові інститути.

Джерело: побудовано автором на основі [440; 488; 564; 663]

На думку окремих дослідників [440, с 2; 514, с. 3] найбільших успіхів у сприянні постконфліктному відновленню досягнула Група Світового банку, ядром якої є Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Саме на розумінні нового бачення слова «реконструкція» у назві банку наголосив голова Групи

Роберт Б. Зеллік (Robert B. Zoellick) у «Доповіді про світовий розвиток 2011: конфлікт, безпека та розвиток» [694] – дійсно після подолання основних економічних наслідків Другої світової війни діяльність банку переорієнтувалася на допомогу в цілях розвитку, зокрема по відношенню до найбідніших країн, та акцентувалися на інфраструктурних об'єктах (шляхи, мережі електропередач тощо), і лише після завершення американсько-радянського протистояння у 90-х роках минулого століття постконфліктне відновлення повернуло втрачену пріоритетність для Групи Світового банку.

На даний момент Група Світового банку складається з 5 організацій:

1) Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), заснований у 1944 р., є базовою кредитною установою структури (саме на його основі з'явилися інші організації групи), діяльність якого спрямована на співпрацю з урядами країн з середнім рівнем доходу та кредитоспроможними країнами з низьким рівнем доходу через:

- допомогу у постконфліктному відновленні шляхом створення умов для капіталовкладень у розвиток виробництва, його переорієнтацію на невійськові потреби;

- стимулювання приватних іноземних інвестицій;

- сприяння довгостроковому розвитку міжнародної торгівлі та збалансуванню платіжних балансів;

- надання довгострокових позик та гарантій [555].

2) Міжнародна фінансова корпорація (МФК), створена в 1956 р. у відповідь на потребу забезпечення економічного зростання через безпосередню підтримку приватного сектору, беручи участь у капіталі або надаючи останньому позики та інші фінансові продукти, а також інформаційно-консультаційні послуги. З огляду на це, головний інтерес для МФК становлять інфраструктурні об'єкти та фінансові ринки.

3) Міжнародна асоціація розвитку (МАР), що з'явилася у 1960 р., зосереджує свою роботу на найбідніших державах світу, при цьому такий статус визначається відносним рівнем бідності країн на основі порогового

значення валового національного доходу (ВНД) на душу населення, що переглядається щорічно (наприклад, у 2016 р. ВНД на душу населення менше 1 215 дол. США) [438]. Разом з тим МАР може надавати підтримку урядам держав, в яких значення даного показника є вищим за встановлений рівень, але вони мають труднощі з доступом до фінансових ресурсів Групи Світового банку, як це має місце з Нігерією та Пакистаном – країнами, що брали участь у воєнних конфліктах та мають високий ступінь військово-політичної напруженості.

Пріоритетними для МАР є такі галузі, як охорона здоров'я, освіта, сільське господарство, транспортна інфраструктура. Фінансування проектів здійснюється, головним чином, шляхом надання позик з нульовою або дуже низькою відсотковою ставкою строком на 25–40 років з 5–10 річним пільговим періодом [688], а у окремих випадках – у формі грантів.

4) Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних суперечок, створений у 1966 р. з однойменною метою, надаючи впевненість у захисті прав інвесторів та кредиторів, а також стимулюючи міжнародне фінансово-кредитне співробітництво.

5) Багатостороння агенція гарантування інвестицій, заснована у 1988 р. для мінімізації некомерційних ризиків для іноземних інвесторів та кредиторів шляхом надання приватним компаніям та особам гарантій, інформаційних та консультаційних послуг, сприяючи, таким чином, притоку іноземних інвестицій для забезпечення економічного зростання.

Відповідно до дослідження «Постконфліктне відновлення: роль Світового банку», підготовленого співробітниками Світового банку ще у 1998 р. за результатами узагальнення першого досвіду з подолання наслідків бойових дій після завершення холодної війни визначено дві основні цілі постконфліктного відновлення: «сприяти переходу до тривалого миру після бойових дій, а також підтримка економічного та соціального розвитку» [542, с. 4]. Для досягнення цих цілей необхідно здійснити низку заходів, серед яких: активізація капіталовкладень в ключові галузі виробництва, створення

умов для розвитку торгівлі, заощаджень та інвестицій, а також нормалізація фінансового механізму, зокрема в частині реструктуризації наявної заборгованості.

При цьому участь організацій Групи Світового банку ґрунтується на тому, що останні:

- не займаються безпосередньо встановленням та підтримкою миру, що належить до компетенції Організації Об'єднаних Націй, та наданням гуманітарної допомоги;

- не втручаються у внутрішню політику держав та не здійснюють без згоди останніх діяльність на їх території;

- використовують ресурси лише в інтересах країн-членів Групи Світового банку, тобто можливість одержання коштів іншими країнами визначається доцільністю такої підтримки з позиції Групи Світового банку та її членів [606, с. 1].

Участь Групи Світового банку у постконфліктному відновленні розглядається як послідовний процес, що складається з 5 стадій (рис. 4.1.) [542, с. 5]:

- 1) нагляд за країнами, що беруть участь у воєнних конфліктах, та оцінка впливу конфлікту на взаємовідносини з Групою. На даному етапі вивчається поточна ситуація, ключові причини її виникнення, здійснюється оцінка можливостей органів державного управління, неурядових організацій та інших інститутів у її врегулюванні.

- 2) розробка перехідної стратегії, що передбачає визначення ролі Групи у підтримці переходу від воєнного стану економіки до постконфліктного, а також програмі національного відновлення. Важливою складовою такого плану є оцінка ризиків, вибір ймовірних форм фінансування проектів (кредитів, позик, грантів або альтернативні інструменти) та координація діяльності з іншими донорами.

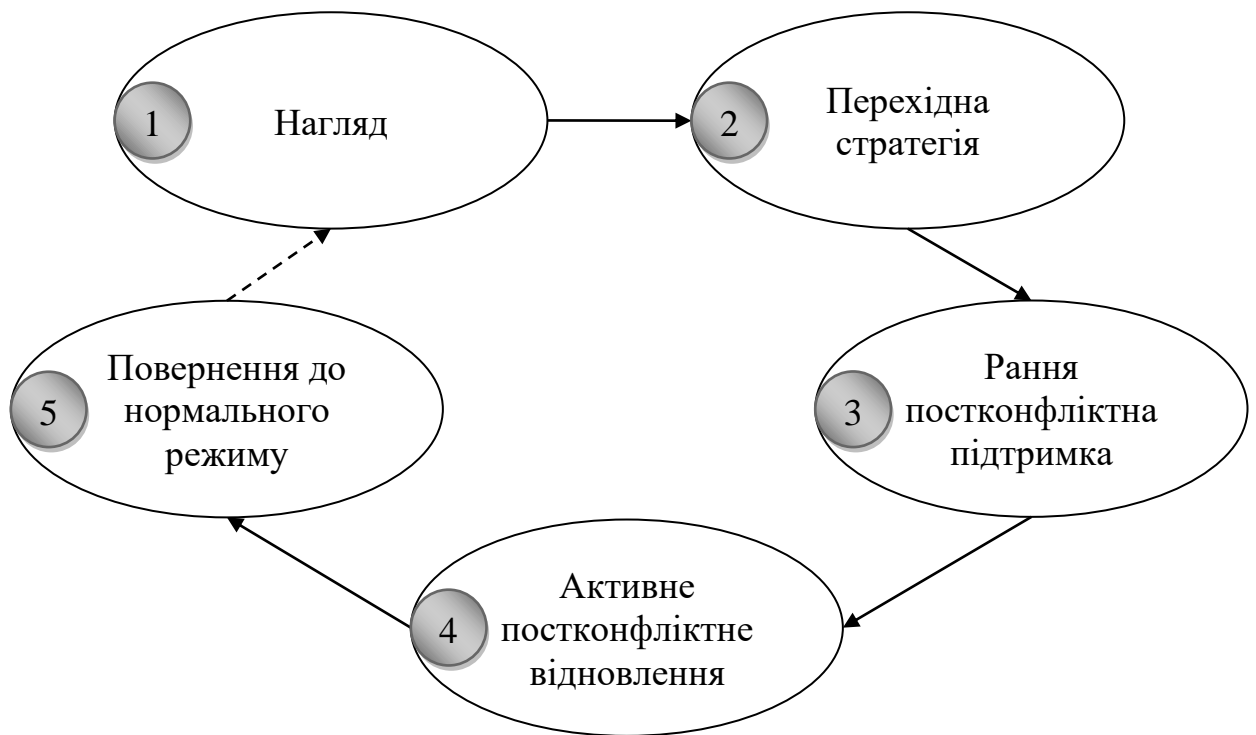

Рис. 4.1. Стадії участі Групи Світового банку у постконфліктному відновленні

Джерело: побудовано автором на основі [542, с. 5–10]

3) рання постконфліктна підтримка, спрямована на підтримку дрібних проектів, зокрема у сфері відновлення критично важливої інфраструктури, спрощення доступу до капіталу для представників малого бізнесу та стимулювання зайнятості.

4) активне постконфліктне відновлення, що передбачає реалізацію масштабних заходів з фізичної відбудови зруйнованих інфраструктурних об'єктів, відновлення економіки, соціальної реінтеграції, більш поглиблену співпрацю з організаціями Групи (головним чином, це МБРР та МАР).

5) повернення до нормального режиму діяльності. Участь Групи як одного із учасників постконфліктного відновлення зводиться до функціонування у звичному для мирного часу режимі з моніторингом ризику повторення воєнних конфліктів або появи нових.

Наприклад, у 90-х рр. минулого століття складна військово-політична та економічна ситуація мала місце у Хорватії, що у 1991 р. проголосила незалежність та до 1995 р. брала участь у військовому протистоянні з

Югославією. В цей період країна стала членом МВФ та МБРР та змогла одержати підтримку від міжнародних фінансових інститутів (рис. 4.2.).

У 1994 р., тобто ще до завершення бойових дій, було прийнято рішення про реалізацію проекту невідкладної реконструкції (Emergency Reconstruction Project) [475] для фінансування: заміни критично важливого обладнання та запасних частин для відновлення автотранспортної та залізничної інфраструктури; відновлення та реконструкції існуючих електричних мереж, зокрема в районах Задар та Дубровнік; водопостачання, водовідведення та боротьба з наслідками повеней; підтримки громад у поверненні вимушено переміщених осіб, допомоги у відновленні сільського господарства, зокрема у сфері виробництва молока і м'яса, на загальну суму у 128 млн. дол. США.

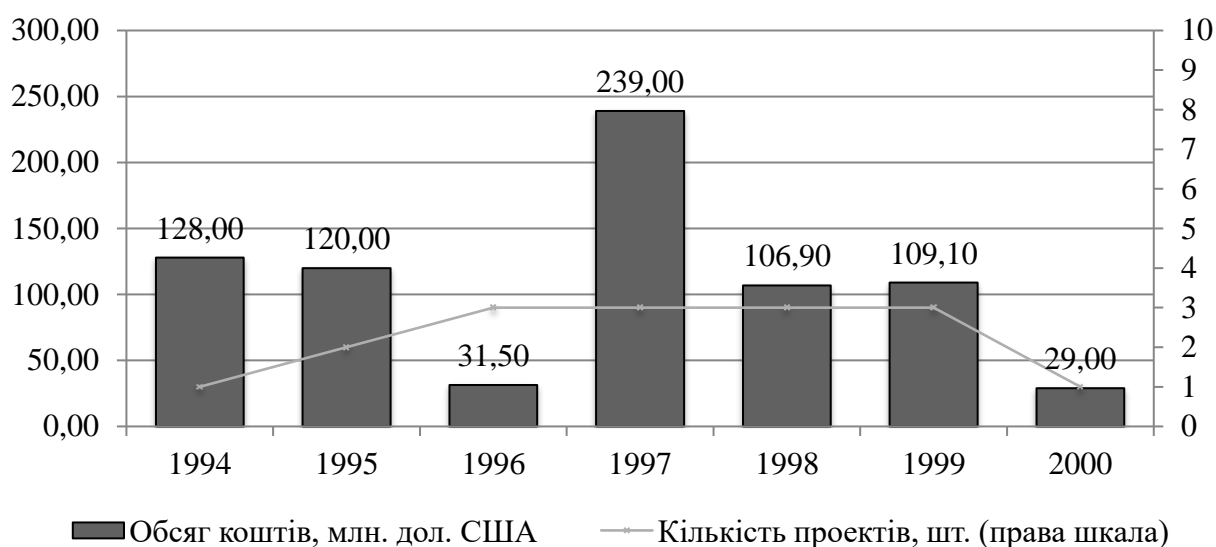

Рис. 4.2. Фінансування проектів Групи Світового банку у Хорватії в 1994–2000 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Групи Світового банку [478]

У 1995 р. значна увага була приділена охороні здоров'я (Health Project) та транспорту (Highway Sector Project). Так, першим передбачалося виділення 40 млн. дол. США для закупівлі медичного обладнання та програмного забезпечення, навчання та обміну досвідом, покращення первинної медичної допомоги та розвитку медичного страхування [476], а другим – 80 млн. дол. США на реформування транспортного сектору через скорочення бюджетної

підтримки хорватської залізниці (Hrvatske željeznice), підвищення безпеки дорожнього руху та зниження вмісту свинцю у викидах транспортних засобів через більший доступ до нестилового палива за ціною, що не перевищує ціни етилового палива [477].

Після завершення конфлікту в Хорватії було реалізовано інші проекти, орієнтовані на різні сфери суспільного життя, такі як сільське господарство, зокрема «Farmer Support Services Project», «Coastal Forest Reconstruction & Protection Project», підприємництво та фінансовий сектор («Technical Assistance Project in Support of Enterprise and Financial Sector Reform», «Capital Markets Development Project» та інші), транспорт («Emergency Transport & Mine Clearing Project», «Railway Modernization & Restructuring Project»), енергетика («Energy Efficiency Project», «Renewable Energy Resources Project») [478].

В цілому проекти, що реалізовувалися за підтримки Групи Світового банку для постконфліктного відновлення хорватської економіки, базувалися на її конкурентних перевагах, зумовлених географічним розташуванням, зокрема виходом до Адріатичного моря, важливим для суднобудівної галузі, торгівлі, кліматичними та природними умовами для розвитку рослинництва, тваринництва та туризму.

Для порівняння: в інших балканських країн (Македонії та Югославії), бойові дії у яких закінчилися у 2001 та 2000 р. відповідно, значна увага приділялася розвитку приватного та агросектору, охороні здоров'я, сфері державного управління та розв'язанню специфічних для країни проблем. Наприклад, для Македонії одним із головних викликів був приплив біженців з Косово, а для Сербії – відбудова зруйнованих у результаті конфлікту об'єктів електроенергетики.

Проект невідкладної реконструкції Македонії «Emergency Recovery Credit Project» (1999) на 50 млн. дол. США передбачав фінансування критичного імпорту, особливо засобів виробництва для приватного сектору в

умовах суттєвого скорочення експорту, а також підтримку державного бюджету [573].

Особливу увагу в обох країнах було приділено реформуванню фінансового сектору, зокрема пенсійній реформі та становленню недержавного пенсійного забезпечення у Македонії («Pension Reform Technical Assistance Project») [452], трансформації банківської системи через приватизацію окремих державних банків та виведення з ринку неплатоспроможних банків Сербії (Financial Sector Development TA Grant) [644].

Окрім воєнного конфлікту на Балканському півострові, бойові дії відбувалися і на території інших держав. За результатами аналізу наданих кредитів та позик МБРР та МАР (табл. 4.2.) можна зробити такі висновки:

Таблиця 4.2.

Кредити та позики МБРР і МАР окремим постконфліктним країнам,
млн. дол. США

№ з/п	Країна	Рік після завершення воєнного конфлікту									
		Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
1	Ангола у % до ВВП	291,46 2,05 %	318,37 1,62 %	319,35 1,13 %	347,33 0,83 %	365,09 0,60 %	368,89 0,44 %	385,21 0,51 %	377,7 0,46 %	383,66 0,37 %	420,28 0,36 %
2	Індонезія у % до ВВП	8740,86 2,40 %	8370,64 1,94 %	8973,92 1,76 %	10110,82 1,87 %	11366,85 1,51 %	11993,99 1,34 %	12667,59 1,38 %	13434,15 1,47 %	14053,42 1,58 %	16044,06 1,86 %
3	Камбоджа у % до ВВП	0 0,00 %	39,44 1,41 %	64,82 1,88 %	107,75 3,07 %	131,7 3,82 %	156,46 5,01 %	179,89 5,11 %	207,1 5,67 %	238,08 5,98 %	305,69 7,14 %
4	Конго у % до ВВП	223,82 6,95 %	202,91 7,26 %	207,39 6,87 %	238,29 6,82 %	268,97 5,79 %	280,21 4,60 %	295,14 3,82 %	302,97 3,61 %	298,81 2,52 %	298,48 3,11 %
5	Ліберія у % до ВВП	272,46 57,40 %	251,5 45,73 %	255,54 42,31 %	76,62 10,37 %	72,01 8,47 %	68,99 5,97 %	0 0,00 %	13,72 0,89 %	36,97 2,13 %	58,95 3,03 %
6	Македонія у % до ВВП	431,84 10,75 %	530,63 10,73 %	604,45 10,64 %	607,92 9,71 %	641,64 9,35 %	587,03 7,04 %	622,5 6,28 %	652,53 6,94 %	681,25 7,24 %	691,17 6,59 %
7	Сербія у % до ВВП	1084,57 8,84 %	2049,58 12,72 %	2542,68 12,00 %	2904,48 11,68 %	2633,32 10,03 %	2679,78 8,76 %	2951,00 7,32 %	2931,04 5,95 %	2459,08 5,77 %	2499,30 6,33 %
8	Соломонові острови у % до ВВП	46,79 12,47 %	43,39 10,48 %	44,94 9,84 %	45,79 8,87 %	44,47 7,31 %	43,68 7,31 %	41,72 6,21 %	40,37 4,55 %	39,19 3,82 %	37,85 3,57 %
9	Сьєрра-Леоне у % до ВВП	478,6 38,63 %	542,52 39,56 %	590,59 41,26 %	558,62 34,32 %	533,5 28,30 %	83,64 3,87 %	108,43 4,33 %	124,31 4,99 %	154,59 5,91 %	187,93 6,39 %
10	Таджикистан у % до ВВП	91,82 6,96 %	126,05 11,60 %	142,62 16,57 %	171,65 15,88 %	194,98 15,97 %	227,54 14,64 %	295,67 14,24 %	307,71 13,31 %	339,04 11,98 %	360,5 9,69 %

Джерело: побудовано за даними Групи Світового банку [544]

1) для 7 з 10 досліджуваних країн протягом 10 років після закінчення воєнного конфлікту характерним було нарощення обсягів фінансування від організацій Групи Світового банку, окрім Ліберії, Сьєрра-Леоне, Соломонових островів;

2) найбільшими в абсолютному вираженні були кредити та позики, надані Індонезії. Більшість проектів як за кількістю, так і обсягами коштів, були спрямовані на соціальний захист, реформування управління на державному та регіональному рівні.

Важливим є також співставлення обсягів виділених коштів для кожної країни з розміром її національної економіки, який можна охарактеризувати через значення ВВП. З цієї позиції фінансова підтримки для Індонезії є відносно меншою, порівняно з іншими країнами.

Досить суттєвими у перші післявоєнні роки були кредити та позики, надані Ліберії (близько половини ВВП), Сьєрра-Леоне (приблизно третина ВВП), Соломоновим островам – саме в цих країнах спостерігалася негативна довгострокова динаміка кредитів та позик від організацій Групи Світового банку.

У всіх країнах, що аналізувалися, за винятком Камбоджі, можна спостерігати зниження частки кредитів та позик від МБРР та МАР у ВВП протягом 10 років після завершення воєнного конфлікту.

З метою оперативного фінансування потреб нестабільних та втягнутих у воєнний конфлікт держав у 2008 р. на основі об'єднання Постконфліктного фонду (Post-Conflict Fund) та Трастового фонду підтримки країн LICUS (Low Income Countries Under Stress – LICUS Implementation Trust Fund), створених у 1998 та 2004 р. відповідно, було створено Фонд підтримки державного будівництва та розбудови миру (State and Peacebuilding Fund) – найбільший глобальний багатосторонній цільовий фонд Групи Світового банку [655].

Відповідно до «SPF ANNUAL REPORT 2016. Pushing the frontiers of development» за 2008–2016 рр. було у 37 країнах профінансовано 134 гранти (50 з яких безпосередньо пов'язані з питаннями конфліктного відновлення), а

загальний обсяг ресурсів фонду за підсумками 2016 р. склав 284 млн. дол. США [652, с. 6].

На даний момент серед списку активних проектів найбільший обсяг фінансування отримали такі ініціативи (табл. 4.3.).

Таблиця 4.3.

ТОП-10 проектів Фонду підтримки державного будівництва та розбудови миру за обсягом фінансування

№ з/п	Країна та назва проекту	Дата початку	Обсяг фінансування, млн. дол. США
1	Судан: Проект посилення бюджетного потенціалу (Budgeting Capacity Strengthening Project)	Вересень 2014 року	5,00
2	Судан: Проект розбудови миру для розвитку Фаза 2 (Peacebuilding for Development Project Phase 2)	Лютий 2014 року	4,99
3	Центральноафриканська республіка: Невідкладний проект у сфері місцевої сполучення (Local Connectivity Emergency Project)	Квітень 2016 року	4,95
4	Папуа-Нова Гвінея: Боротьба з сімейним та сексуальним насильством у добувно-промислових регіонах (Addressing Family and Sexual Violence in Extractive Industry Areas)	Березень 2011 року	4,92
5	Сомалі: Буксирувальні послуги в порту Бербера (Towage Services in Berbera Port)	Жовтень 2015 року	4,90
6	Ліберія: Відновлення малого та середнього бізнесу від наслідків епідемії вірусу Еболи (Medium and Small Enterprises and Rural Finance Post Ebola Reconstruction)	Серпень 2016 року	4,85
7	Судан: Стійкі джерела засобів існування для переміщених осіб у Східному Судані Фаза 2 (Sustainable Livelihoods for Displaced and Vulnerable Communities in Eastern Sudan: Phase 2)	Листопад 2016 року	4,59
8	Тайланд: Розширення підходів суспільства до конфліктних ситуацій у найпівденніших провінціях (Expanding Community Approaches in Conflict Situations Southernmost Provinces)	Вересень 2013 року	4,20
9	Демократична Республіка Конго: Попередження та пом'якшення наслідків сексуального та гендерного насильства у Північному та Південному Ківу (Democratic Republic Of Congo: Prevention and Mitigation of Sexual and Gender-Based Violence in North and South Kivu)	Грудень 2014 року	4,00
10	Україна: Подолання наслідків конфлікту, пілотний проект з відновлення та розбудови спроможностей (Conflict Response and Recovery Pilot and Capacity Building)	Травень 2016 року	3,60

Джерело: побудовано автором на основі [417]

В Судані одразу реалізуються три великі проекти, спрямовані на: покращення механізму управління державним бюджетом (через контроль за видатковою частиною та забезпечення прозорості руху коштів), зниження рівня напруженості в окремих регіонах (шляхом розмежування маршрутів скотопрогону, доступу до води та підвищення зайнятості, особливо серед молоді та жінок), а також забезпечення переміщених осіб необхідними засобами для існування відповідно [658]. Починаючи з 2003 р., в країні триває міжетнічний воєнний конфлікт між центральним урядом та повстанськими формуваннями у Дарфурському регіоні, що на Заході Судану.

Зазначений у переліку проект в Україні розрахований до середини 2019 р. та спрямований на формування інституційного потенціалу уряду, зокрема через Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, для реагування на впливи конфлікту на розвиток [363] та включає три компоненти (рис. 4.3.).

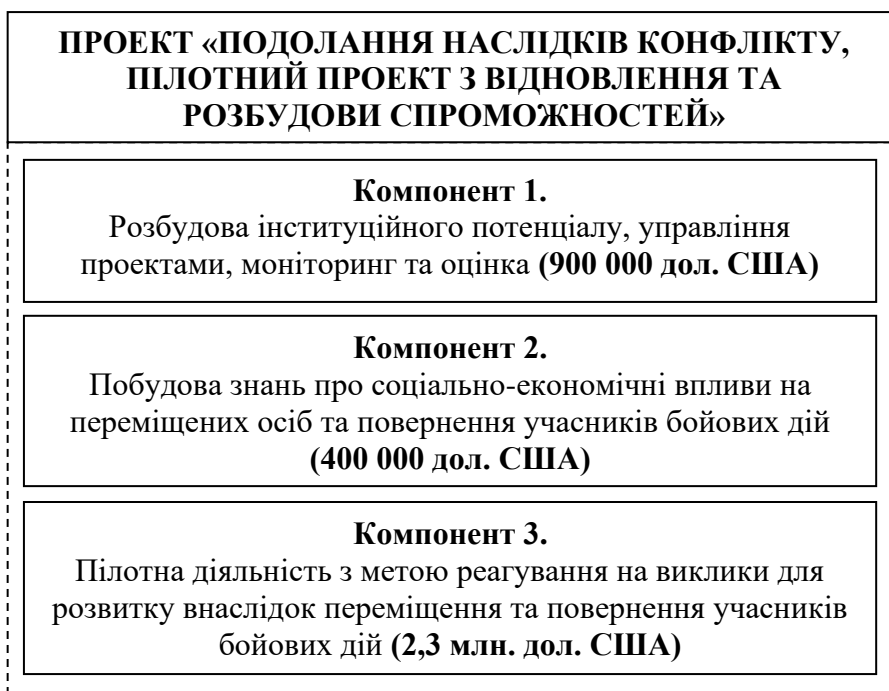

Рис. 4.3. Компоненти проекту «Подолання наслідків конфлікту, пілотний проект з відновлення та розбудови спроможностей»

Джерело: побудована автором на основі [363]

Як видно зі змісту проекту, він спрямований на соціальній сфері в системі постконфліктного відновлення, і його основна увага присвячена внутрішньо переміщеним особам та безпосереднім учасникам бойових дій на Донбасі (комбатанам). Разом з тим проект опосередковано пов'язаний із економічною складовою через створення умов постраждалим особам для започаткування бізнесу, пошуку роботи та підтримки приймаючих громад.

Наприкінці 2016 р. Група Світового банку спільно з ООН за результатами проведеної оцінки наслідків воєнного конфлікту в Україні [212] реалізувала ідею створення цільового фонду за участі багатьох партнерів як організаційної структури для об'єднання спільних зусиль міжнародних донорів та досягнення синергетичного ефекту. Так, було започатковано два фонди – один під управлінням ООН, а інший Світового банку [365], що підтримуватимуть проекти у сфері інфраструктури, економічного відновлення, соціальної сфери.

Окрім МБРР та МАР як основних організацій Групи Світового банку, важливою є роль Багатосторонньої агенції з гарантування інвестицій (БАГІ), яка бере на себе ризики, страхування яких не зацікавило б комерційних страховиків. За підрахунками аналітиків, «кожен долар інвестицій, застрахований БАГІ, дає країні чотири долари прямих іноземних інвестицій» [585].

Вплив Групи Світового банку на процес урегулювання воєнних конфліктів та подолання їх наслідків, зазвичай, розглядається спільно з роботою іншої потужної інституції – Міжнародного валютного фонду (МВФ).

Хоч офіційною датою створення МВФ є 27 грудня 1945 р., свою фактичну діяльність останній розпочав навесні 1947 р., коли було видано перший кредит Франції на суму 25 млн. дол. США [486, с. 66], що розглядалося як важливий фактор реалізації плану постконфліктного відновлення економіки Франції («План Монне») [697, с. 152].

Основне завдання МВФ полягає у забезпеченні «стабільності міжнародної валютно-фінансової системи, системи обмінних курсів та міжнародних розрахунків, що дозволяє країнам (та їх громадянам) проводити операції один з одним» [208], при цьому, на відміну від МБРР чи МАР, МВФ не акцентувався саме на цілях постконфліктного відновлення. На думку Клінгебіеля Ш. (Stephan Klingebiel), задачі МВФ порівняно з Групою Світового банку мають більш короткостроковий характер, а їх можливості впливати на подолання наслідків бойових дій обмежені мандатом фонду та існуванням непогашених боргів у потенційних позичальників [560, с. 11].

З позиції Д.К. Бойсе (James K. Boyce) [440, с. 5], головним нововведенням у політиці МВФ у цій сфері стало розширення в 1995 році меж «невідкладної допомоги», що почало охоплювати постконфліктну допомогу (до того підтримка орієнтувалася на країни, постраждалі від природних катастроф). При цьому автор підкреслює ключову роль останнього у побудові нових фінансових систем у таких країнах, як Боснія і Герцеговина, Східний Тимор, Косово, Афганістан.

Починаючи з 2011 р., на заміну програмам екстреної допомоги для подолання наслідків природних катастроф та наслідків конфліктів (Emergency Natural Disaster Assistance та Emergency PostConflict Assistance відповідно) було розроблено інструмент прискореного фінансування (Rapid Financing Instrument – RFI), що не передбачає наявності у позичальника комплексної програми кредитування. При цьому МВФ може також надавати технічну підтримку, що полягає у налагодженні роботи профільних органів управління, консультаціях щодо управління фінансовим потенціалом держави тощо.

Зазвичай фінансування отримують для невідкладного вирівнювання платіжного балансу, тоді як виділення допомоги можливе і для мінімізації цінових шоків, наслідків політичних конфліктів тощо. При цьому доступ до RFI обмежується у 35,7 % від розміру квоти країни на рік та 75,0 % на весь термін кредитування, що становить від 3¼ до 5 років (у окремих випадках

можливе повторне фінансування), а умови є подібними до умов одержання гнучкої кредитної лінії (Flexible Credit Line – FCL), кредитів підтримки ліквідності (Precautionary and Liquidity Line – PLL) та угоди «стенд-бай» (Stand-By Arrangements – SBA) [667]. Останні інструменти також відіграють важливу у постконфліктному відновленні через стабілізацію роботи національної фінансово-кредитної системи.

Оцінюючи використання кредитів МВФ окремими країнами (табл. 4.4) протягом 10 років після завершення воєнного конфлікту, варто зазначити:

Таблиця 4.4.

Використання кредитів МВФ окремим постконфліктним країнам, млн.

дол. США

№ з/п	Країна	Рік після завершення воєнного конфлікту									
		Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
1	Ангола у % до ВВП	405,68 2,86 %	423,99 2,16 %	390,20 1,38 %	410,71 0,98 %	431,42 0,71 %	420,51 0,50 %	787,06 1,04 %	1 302,26 1,58 %	1 605,92 1,54 %	1 739,65 1,51 %
2	Камбоджа у % до ВВП	8,59 0,34 %	29,56 1,06 %	71,72 2,08 %	69,38 1,98 %	65,10 1,89 %	66,47 2,13 %	94,07 2,67 %	93,36 2,56 %	99,19 2,49 %	117,19 2,74 %
3	Конго у % до ВВП	53,98 1,68 %	50,93 1,82 %	46,40 1,54 %	42,55 1,22 %	44,14 0,95 %	40,33 0,66 %	50,10 0,65 %	52,62 0,63 %	53,15 0,45 %	167,58 1,75 %
4	Індонезія у % до ВВП	359,49 0,10 %	377,61 0,09 %	368,06 0,07 %	3 104,71 0,58 %	3 049,94 0,40 %	3 040,51 0,34 %	3 043,78 0,33 %	3 049,88 0,33 %	2 869,28 0,32 %	2 744,35 0,32 %
5	Ліберія у % до ВВП	379,99 80,05 %	349,65 63,57 %	367,30 60,81 %	385,07 52,10 %	890,33 104,74 %	1 085,54 93,97 %	235,31 18,20 %	248,22 16,06 %	266,65 15,36 %	289,93 14,89 %
6	Македонія у % до ВВП	78,78 1,96 %	80,80 1,63 %	75,56 1,33 %	74,14 1,18 %	68,27 1,00 %	13,24 0,16 %	12,91 0,13 %	102,87 1,09 %	101,05 1,07 %	403,19 3,84 %
7	Сербія у % до ВВП	343,83 2,80 %	643,86 3,99 %	1 000,93 4,72 %	1 052,36 4,23 %	947,48 3,61 %	85,25 0,28 %	89,55 0,22 %	87,28 0,18 %	2 298,52 5,39 %	2 719,81 6,89 %
8	Сьєрра-Леоне у % до ВВП	193,05 15,58 %	195,00 14,22 %	222,86 15,57 %	217,03 13,33 %	61,03 3,24 %	64,11 2,97 %	80,04 3,19 %	229,20 9,20 %	266,22 10,17 %	274,01 9,31 %
9	Соломонові острови у % до ВВП	1,02 0,27 %	0,94 0,23 %	0,98 0,22 %	1,03 0,20 %	1,01 0,17 %	15,53 2,60 %	24,87 3,70 %	34,37 3,88 %	34,64 3,38 %	34,94 3,30 %
10	Таджикистан у % до ВВП	98,99 7,50 %	213,14 19,62 %	217,73 25,30 %	213,32 19,74 %	205,63 16,84 %	221,77 14,27 %	249,70 12,03 %	244,39 10,57 %	167,72 5,93 %	176,17 4,74 %

Джерело: розраховано на основі даних Групи Світового банку [681]

1) довгостроковий позитивний тренд до зростання обсягів кредитів МВФ у всіх досліджуваних країнах, окрім Ліберії, де зростання тривало протягом перших 6 років;

2) суттєвий обсяг кредитів, наданих таким країнам, як Ангола, Індонезія і Сербія, та їх відносно не значний обсяг для Соломонових островів;

3) досить суттєву частку кредитів МВФ у ВВП Ліберії, особливо протягом перших шести років, коли значення цього показника перевищувало 50 % та можна розглядати як одну із ключових загроз фінансовій безпеці цієї африканської країни;

4) помітною була також частка кредитів МВФ у ВВП Таджикистану, де фондом була надана підтримка у запровадженні власної валюти (спочатку таджикського рубля у 1995 р., а потім сомоні у 2000 р.) і становленні національної валютної системи. Як зазначає Асламов А.І. [14, с. 171], у 2005 р. «в рамках ініціативи щодо полегшення боргового тягаря на багатосторонній основі» виконавчий комітет МВФ прийняв рішення про списання усього боргу країни перед фондом у 100 млн. дол. США.

В цілому варто зазначити, що діяльність міжнародних фінансових інститутів, має бути зорієнтована не лише на фінансову підтримку постконфліктних країн, доцільність чого, вже зараз ставиться під сумнів (зокрема, у роботі лауреата нобелівської премії з економіки 2015 р. Агнуса Дітона (Angus Deaton) [487, с. 306] та докторській дисертації Маліши Хрішті (Maliha Chishti) «Post-conflict Afghanistan: a post-colonial critique» [456, с. 100]), але й на наданні інформаційно-консультаційних послуг, більш активній аналітично-дослідницькій роботі та освітніх проектах.

Ще однією проблемою є суттєвий борговий тягар постконфліктних країн, що сформувався головним чином за рахунок так званих «одіозних боргів» (англ. odious debt) – термін, що використовують для опису боргових зобов'язань держави, одержаних і використаних попереднім режимом не для суспільних цілей, а у власних інтересах [690]. Наприклад, у 2004 р. для обслуговування 12 млрд дол. США боргу режиму Мобуту у Демократичній Республіці Конго, необхідно було витратити четверту частину всіх державних доходів [440, с. 15].

Історичний досвід засвідчує існування прецедентів відмови від виплати таких боргів – у 1844 р. США за борги незалежної республіки Техасу після її приєднання до федерації, у 1918 р. більшовики за зобов'язання царської Росії, а у 1922 р. Коста-Ріка та у 2003 р. Ірак – за попереднє керівництво [118]. З огляду на це висувалися пропозиції щодо визнання такими боргами зобов'язання уряду В.Ф. Януковича у 3 млрд дол. США перед Росією [8; 525; 119; 15], водночас, зазвичай, оминають інших кредиторів України та відмінні від кредитних зобов'язання держави.

Крім того, критика Групи Світового банку та МВФ [208; 321; 568; 626] пов'язана із негативним впливом підтримуваних останніми проектами на навколишнє середовище, пріоритетністю підтримки галузей найбільш цікавих для іноземних, а не вітчизняних інвесторів, втручанням у внутрішню політику, сприянням корупції у низькорозвинених країнах, а також нехтуванням історичними, соціальними та іншими особливостями економіки.

Стосовно останньої позиції, то часткове вирішення даної проблеми ми бачимо у діяльності регіональних фінансових інститутів, що почали з'являтися у 60-х рр. минулого століття у відповідь на посилення співпраці між країнами із спільними релігійними і культурними традиціями та зростанні ролі країн, що розвиваються, у світовій економіці.

На нашу думку, з позиції врахування специфіки організації фінансових відносин найбільш яскравим прикладом таких інститутів є Ісламський банк розвитку (Islamic Development Bank), створений у 1975 р. «для сприяння економічному зростанню та соціального прогресу мусульманських країн» [401], в тому числі й не членів-банку, через фінансування різноманітних проектів відповідно до основ ісламського права, що передбачають заборону стягнення позичкового процента, солідарну участь у розподілі прибутків та ризиків, а також етичність використання фінансових ресурсів з точки зору норм Шаріату.

Після завершення холодної війни регіональні фінансові інститути розширили географію своєї діяльності. Так, до Ісламського банку розвитку вступили центрально-азійські країни колишнього СРСР, зокрема вже згадана

Республіка Таджикистан у період 1997–2001 рр. отримала більше 52 млн. дол. США кредитів та технічної допомоги, необхідної для відновлення економіки після громадянської війни [14, с. 174].

Як зазначає Д.К. Бойсе (James K. Boyse) [440, с. 9] вагомий внесок у подолання наслідків бойових дій у Гватемалі та Сальвадорі здійснив Міжамериканський банк розвитку, у Камбоджі та Афганістані – Азійський банк розвитку, а у Балканських країнах – Європейський банк реконструкції та розвитку. Водночас у основних документах регіональних фінансових інститутів не висвітлено, яким саме має бути їх підхід до постконфліктних ситуацій. З огляду на це перспективною виглядає поява нових організаційних структур та інструментів підтримки країн, що постраждали від воєнних конфліктів, а також наукове обґрунтування таких пропозицій.

В цілому механізм підтримки міжнародних фінансових інститутів у постконфліктний період можна представити таким чином (рис. 4.4.).

Відповідно до поставлених перед ними завдань керівні органи інститутів приймають рішення про формат участі (напрямку чи через відповідні фонди) та інструменти впливу (позики, кредити, гранти тощо) на постконфліктну економіку, мають певні очікування з цього приводу та планують отримати ефект від цих заходів, наприклад, локалізацію конфлікту та нестабільності, приплив іноземних інвестицій, зростання експорту тощо.

Поряд з цим, з огляду на багатоваріантність можливих кроків з постконфліктного відновлення, які в тій чи іншій мірі є прийнятними для обох сторін, дія механізму не завжди дає суттєві результати, що пов'язано із обмеженістю окремих інструментів та існування конфлікту інтересів. Саме шляхом виділення такого конфлікту та врахування трансформації ролі міжнародних інститутів, що проявляється у зміщенні акценту від надання фінансування до сприяння у проведенні ключових реформ та модернізації економіки було обґрунтовано механізм впливу міжнародних фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави у постконфліктний період.

Найбільш перспективними у випадку України виглядають такі інструменти впливу на фінансовий потенціал, як надання грантів, консультування урядових організацій та проведення досліджень з питань ефективного використання ресурсів та можливостей. Це сприятиме орієнтації на внутрішні джерела постконфліктного відновлення та не створюватиме тиску на рівень державного боргу, вартість його обслуговування, що має місце при наданні кредитів та позик, і не матиме такого негативного впливу на національну фінансову безпеку.

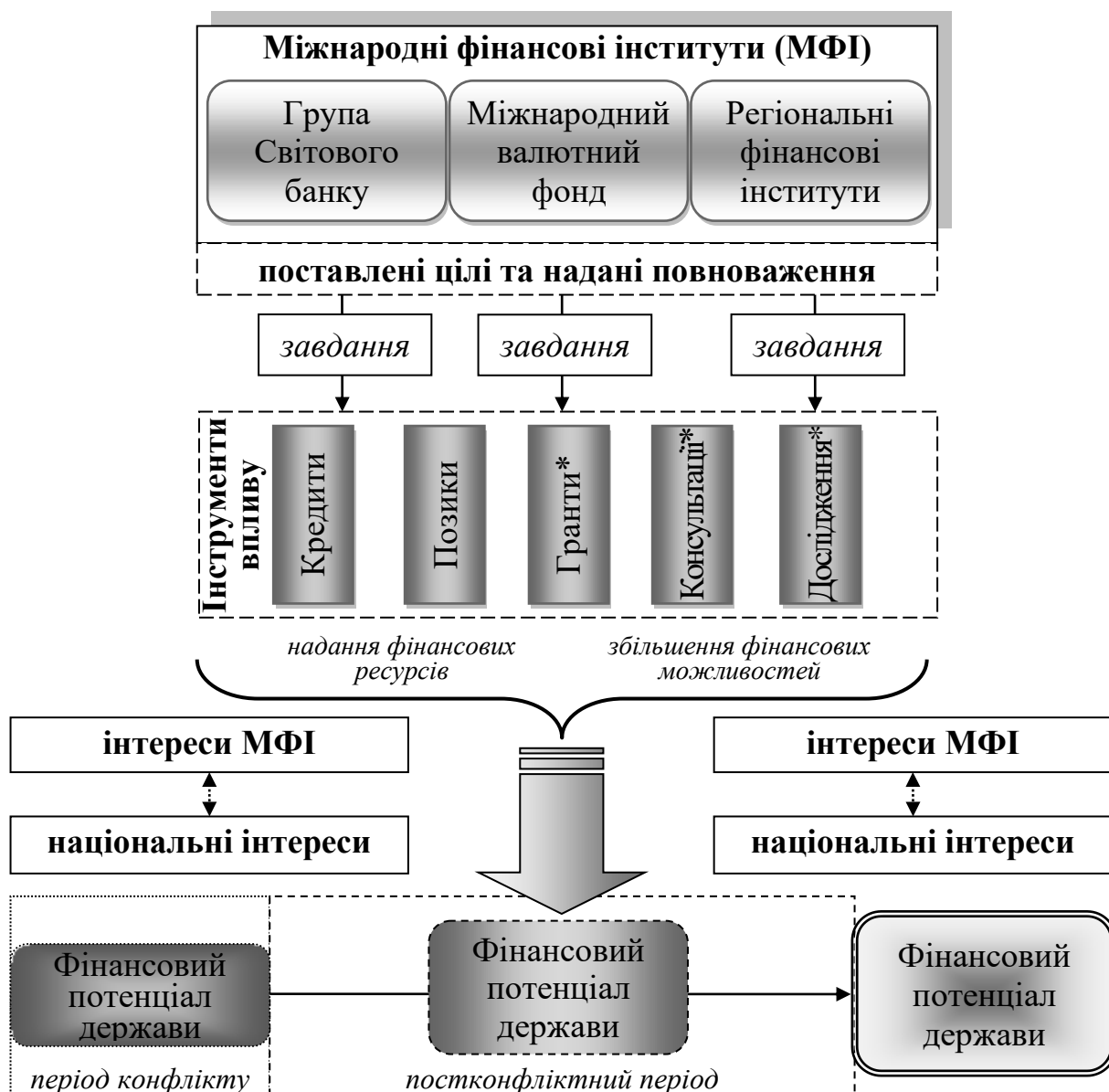

Рис. 4.4. Механізм впливу міжнародних фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави у постконфліктний період

Примітка. * Виділено перспективні для України інструменти впливу

Зміст згаданого конфлікту інтересів полягає у тому, що наявні ресурси міжнародних фінансових інститутів можуть бути використані не лише для подолання наслідків воєнних конфліктів, але й для боротьби з іншими соціально-економічними викликами у мирних умовах, і різні країни світу фактично конкурують за такі ресурси. Виходячи з цього постконфліктні уряди прагнуть до максимально можливого залучення зовнішнього фінансування для підвищення власної конкурентоспроможності, при цьому міжнародні фінансові інститути, переслідуючи глобальні цілі, не зацікавлені у тому, щоб це відбувалося за рахунок суттєвого погіршення стану інших країн.

В цілому конфлікт інтересів при взаємодії постконфліктних країн з Групою Світового банку, МВФ та іншими установами є подібним до фундаментальної проблеми теорії ігор «дилеми ув'язненого» (Prisoner's dilemma), сформульованої у 50-х рр. минулого століття М. Флудом (Merrill Flood) та М. Дрешером (Melvin Dresher) [512]

У даному випадку «гравцями» є міжнародні фінансові інститути та керівництво постконфліктної країни, перед якими стоїть спільне завдання – подолання наслідків бойових дій та зміцнення миру через взаємовигідні заходи у цій сфері. При цьому кожен з гравців може обрати, або активну, або пасивну стратегію.

Оцінимо пріоритетність можливих варіантів взаємодії для кожного з гравців від 1 (найкраще) до 4 (найгірше) (рис. 4.5.).

Так, для міжнародних фінансових інститутів, діяльність яких визначається, головним чином, інтересами міжнародних донорів, кращим (оцінка 1) є варіант, коли країна-реципієнт спиратиметься на мобілізацію власних ресурсів, а надана зовнішня підтримка буде мінімальною (нижній лівий кут), що дозволить переорієнтувати кошти на допомогу іншими країнам, боротьбу з бідністю та інші статутні цілі. Найгірший сценарій (оцінка 4) спостерігатиметься у разі активної підтримки постраждалої країни,

коли її керівництво обере пасивну участь у мобілізації внутрішніх ресурсів (верхній правий кут).

Мобілізація внутрішніх ресурсів керівництвом країни

		Мобілізація внутрішніх ресурсів керівництвом країни	
		<i>Активна</i>	<i>Пасивна</i>
Підтримка міжнародних фінансових інститутів	<i>Активна</i>	2 / 2	1 / 4
	<i>Пасивна</i>	4 / 1	3 / 3

Рис. 4.5. Матриця взаємодії міжнародних фінансових інститутів та керівництва країни

Примітка. Оцінка події керівництвом країни наведена над діагоналлю, а міжнародними інститутами – під діагоналлю

Для керівництва країни ці події матимуть протилежні оцінки – найкращим буде останній варіант (оцінка 1), що дозволить залишити невикористаний резерв, та профінансувати у майбутньому проекти, у яких не зацікавлені міжнародні донори, зокрема у сфері зміцнення національної безпеки і оборони (наприклад, запуск чи відновлення власної ядерної програми) чи інноваційного прориву у окремих галузях економіки (наприклад, власні технології, виробництво та реалізація вакцин нового покоління). Кардинально іншою буде ситуація (оцінка 4), коли керівництво країни мобілізує власні ресурси та не отримує очікуваної активної підтримки від міжнародних фінансових інститутів.

Водночас якщо гравці домовляться про врахування у своїх діях інтересів протилежної сторони, то оптимальним (оцінка 2 для обох) для обох є активна підтримка міжнародних фінансових інститутів, поєднана з активною мобілізацією власних ресурсів керівництвом країни (верхній лівий кут). Гіршим буде варіант (оцінка 3 для обох), коли гравці оберуть пасивну стратегію, що означатиме повільність заходів з постконфліктного відновлення (нижній правий кут).

Зміст дилеми полягає у виборі між активною (оцінка можливих подій 2 та 4) та пасивною стратегією (оцінка можливих подій 1 та 3), не знаючи точно, яке рішення прийняла протилежна сторона. Якщо виходити із припущення, що гравці намагатимуться мінімізувати власні втрати, то вони оберуть пасивні стратегії (правий нижній кут), як це має місце у класичній «дилемі ув'язненого».

Водночас відповідно до подальших досліджень цієї проблеми було виявлено, що у разі повторення гри та накопичення інформації про попередні дії протилежної сторони («повторювана дилема полоненого» або *iterated prisoner's dilemma*) [420, с. 57], у довгостроковій перспективі гравці будуть схильні до взаємовигідної співпраці. Це дає підстави припустити, що із збільшенням кількості подібних ігрових ситуацій, міжнародні фінансові інститути та керівництво країни будуть більш схильні до вибору активної стратегії своїх дій. Водночас потребує уточнення, яким саме чином цього досягти.

В цілому підтримка міжнародних фінансових інститутів сприяла зміцненню фінансового потенціалу держави для успішного проведення постконфліктних трансформацій у Хорватії, Македонії, Ліберії та інших країнах, поряд з цим вплив цих установ на подолання наслідків бойових дій на постконфліктне відновлення не завжди має виключно позитивний характер, оскільки може поглиблювати проблеми у сфері боргової безпеки, забезпечення реального суверенітету країни, врахування національної специфіки економічних відносин тощо.

4.2. Місце банківської системи у постконфліктному зміцненні фінансового потенціалу держави

Відновлення національних економік від воєнних конфліктів є тривалим процесом, що має свої особливості, зумовлені традиціями та специфікою

розвитку суспільства окремих країн. Водночас посилення інтеграційних процесів у світі сприяє послабленню ролі таких факторів та створює можливості для адаптації найбільш успішного досвіду подолання наслідків бойових бій.

Світова практика засвідчує, що активна фаза відновлення фінансових систем та економік в цілому починається після закінчення воєнного конфлікту і особливу роль у цьому відведено банківським установам. З огляду на це, особливої актуальності набуває виявлення тенденцій, що були характерні для постконфліктних країн у перші післявоєнні роки.

На думку К. Коєна (Christopher J. Coyne) [474, с. 69], економічній складовій приділялося значно менше уваги порівняно з проблемами політичних трансформацій, державного управління та національної безпеки. Водночас значний внесок у вирішення питань постконфліктного відновлення економіки було зроблено такими відомими вченими, як Т. Аддісон (Tony Addison) [409], Д. Брінкерхофф (Derick Brinkerhoff) [533], Г. Кастілло (Graciana del Castillo) [489], П. Кольєр (Paul Collier) [465].

Перспективи використання економетричних моделей для прогнозування постконфліктного розвитку економіки розглядалися у дослідженнях експертів міжнародних фінансових організацій [589; 653; 454], публікаціях закордонних вчених та були орієнтовані на вивчення впливу конфліктів на людський розвиток [468; 605], вибір валютних режимів [504] та інших аспектів соціально-економічного розвитку. Роль центрального банку була розглянута нами в пункті 2.2 у контексті координації монетарної та фіскальної складової фінансової політик в умовах подолання наслідків бойових дій.

Крім того, через відсутність до останнього часу достатнього обсягу даних про трансформацію фінансових систем країн, постраждалих від воєнних конфліктів, вивченню закономірностей зміни ключових показників, що характеризують вплив банків на розвиток фінансового потенціалу держави, приділялася недостатня увага.

Виходячи з цього, важливим є дослідження впливу воєнних конфліктів на функціонування банківської системи для визначення ймовірних проблем зміцнення нею фінансового потенціалу держави та формування рекомендацій щодо вирішення таких проблем з урахуванням специфіки розвитку вітчизняного банківського сектору. Запропонований методологічний підхід до визначення ролі банківської системи у постконфліктному зміцненні фінансового потенціалу держави має такий вигляд (рис. 4.6.).

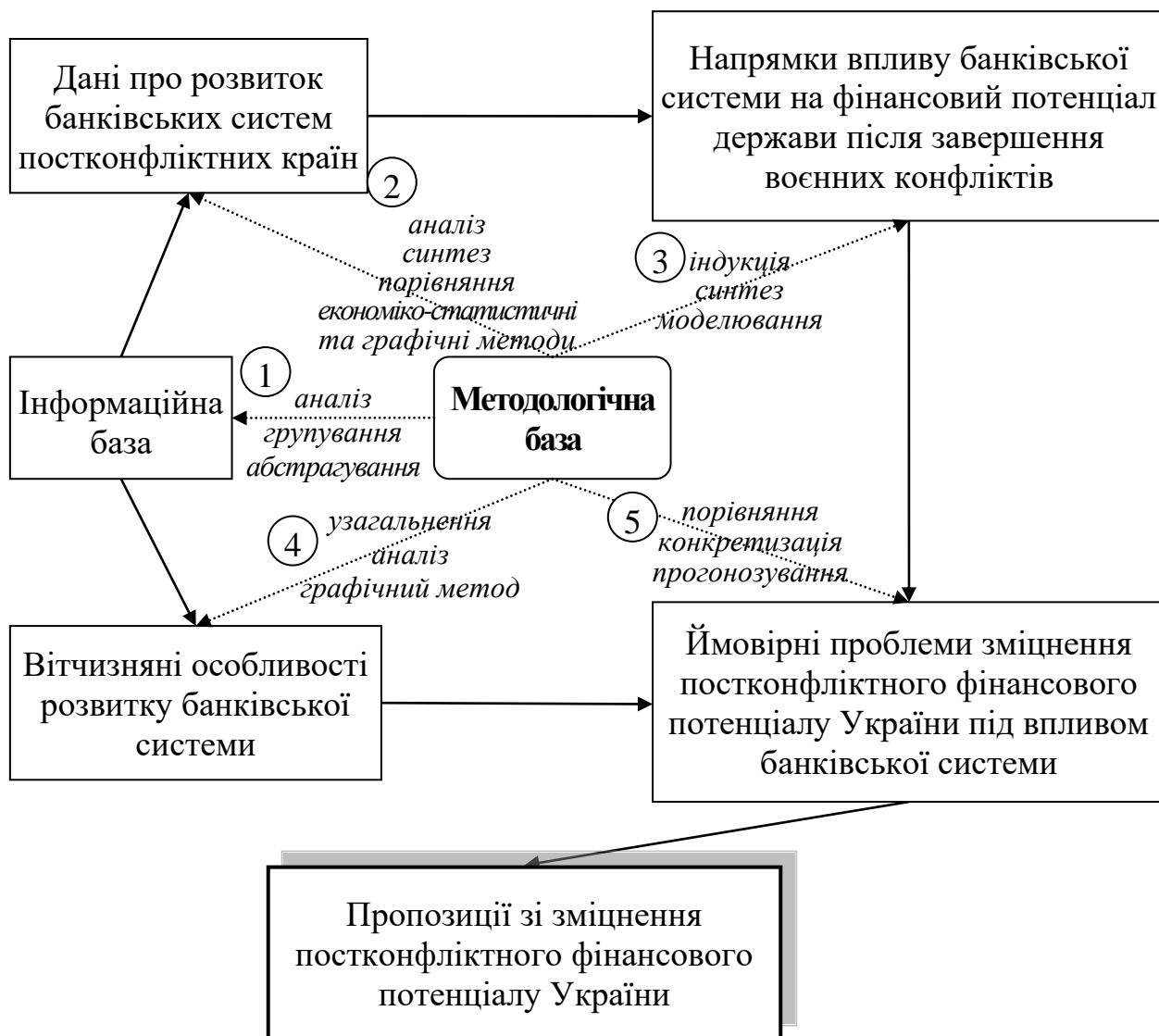

Рис. 4.6. Запропонований методологічний підхід до виявлення впливу банківської системи на постконфліктне зміцнення фінансового потенціалу держави

Дослідження міжнародних тенденцій впливу банківської системи на фінансовий потенціал держави після завершення воєнних конфліктів та їх

використання з метою визначення ймовірних проблем зміцнення фінансового потенціалу України базується на таких гіпотезах:

1) підходи, використані у процесі постконфліктного відновлення (політичні трансформації, проведення виборів, реформи у сфері державного управління, податковій сфері, банківському секторі), застосовуватимуться і щодо нових країн, які усунуть наслідки воєнних конфліктів;

2) нівельованим є вплив історичних, культурних традицій, релігійних факторів на розвиток національної фінансової системи.

Аналіз даних передбачав розрахунок базисних та ланцюгових темпів приросту обраних показників, їх середніх значень.

Одним із першочергових завдань у постконфліктний період є забезпечення валютної стабілізації, про що зазначається у дослідженнях [504; 495; 570], при цьому відсутній єдиний підхід щодо того, яким чином досягти нормалізації ситуації на валютному ринку. Значний інтерес в даному випадку становить дослідження фахівців МВФ «Adopting Full Dollarization in Postconflict Economies: Would the Gains Compensate for the Losses in Liberia?» [641], в якій на прикладі Ліберії здійснюється аналіз переваг та недоліків повної або часткової відмови від національної валюти на користь іноземної. У випадку Ліберії це був долар США, хоча можливим є перехід на інші валюти, наприклад євро у Чорногорії.

Залежно від прийнятого щодо цього питання рішення кардинально змінюється роль банків у зміцненні фінансового потенціалу держави у постконфліктний період, оскільки різняться інструменти монетарного стимулювання економіки, а також вимоги до забезпечення достатності капіталу комерційних банків (у випадку відмови від національної валюти центральний банк обмежений у підтримці ліквідності комерційних банків), що, в свою чергу, змушує їх обирати більш консервативну інвестиційну стратегію.

В умовах високого рівня невизначеності, волатильності на ключових світових фінансових та товарних ринках й загроз національній економічній

безпеці найбільш доцільним у довгостроковій перспективі вважаємо збереження національної валюти у постконфліктних країнах, зокрема і в Україні.

Важливе місце у стабілізації валютного ринку та забезпеченні економічного зростання відведено золотовалютним резервам, дані по яким наведені у табл. 4.5.

Таблиця 4.5.

Золотовалютні резерви окремих країн протягом 10 років після завершення конфлікту, млн. дол. США

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10	Середнє значення
Ангола	634	1 374	3 197	8 599	11 197	17 869	13 664	19 749	28 786	33 415	13 848
Камбоджа	24	118	192	266	299	439	509	611	697	913	407
Республіка Конго	225	72	35	39	124	738	1 848	2 184	3 881	3 806	1 295
Хорватія	2 314	2 539	2 816	3 025	3 524	4 703	5 885	8 191	8 758	8 800	5 056
Індонезія	42 597	56 936	51 641	66 119	96 211	110 137	112 798	99 387	111 863	105 929	85 362
Ліберія	19	25	72	119	161	372	466	513	497	493	274
Македонія	790	935	991	1 340	1 889	2 264	2 110	2 288	2 277	2 667	1 755
Сербія	1 168	2 278	3 550	4 245	5 842	11 889	14 214	11 478	15 228	13 308	8 320
Сьєрра-Леоне	85	67	125	171	184	217	220	405	409	439	232
Соломонові острови	80	95	104	121	89	146	266	412	499	520	233
Таджикистан	56	57	94	94	90	118	172	189	204	85	116

Джерело: побудовано автором на основі [675]

Найбільший приріст золотовалютних резервів за 10 років спостерігався у Анголі, Камбоджі та Ліберії (+5168,8 %, +3676,3 %, +2530,9 % відповідно), а найменший – у Таджикистані (+52,5 %), що також можна вважати суттєвим збільшенням (табл. 4.6.).

В цілому зростання золотовалютних резервів є одним з напрямків зміцнення фінансового потенціалу держави.

Окрім управління золотовалютними резервами, особлива увага центрального банку зосереджується на регулюванні грошової маси. Одержані дані свідчать про зростання рівня монетизації економіки (частки грошової маси у ВВП) у всіх досліджуваних країнах, окрім Індонезії (табл. 4.7.).

Таблиця 4.6.

Темп приросту золотовалютних резервів окремих країн протягом
10 років після завершення конфлікту, дол. США

Країна	Ланцюговий темп приросту									Базисний темп приросту ¹
	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10	
Ангола	116,7%	132,7%	169,0%	30,2%	59,6%	-23,5%	44,5%	45,8%	16,1%	5168,8%
Камбоджа	390,0%	62,0%	38,4%	12,4%	47,2%	15,9%	20,1%	14,1%	30,9%	3676,3%
Республіка Конго	-68,0%	-50,8%	11,3%	215,6%	492,5%	150,6%	18,2%	77,8%	-1,9%	1591,2%
Хорватія	9,7%	10,9%	7,4%	16,5%	33,4%	25,1%	39,2%	6,9%	0,5%	280,3%
Індонезія	33,7%	-9,3%	28,0%	45,5%	14,5%	2,4%	-11,9%	12,6%	-5,3%	148,7%
Ліберія	35,5%	183,5%	65,8%	34,8%	131,5%	25,1%	10,1%	-3,0%	-0,8%	2530,9%
Македонія	18,3%	6,1%	35,2%	40,9%	19,8%	-6,8%	8,4%	-0,5%	17,2%	237,7%
Сербія	95,0%	55,8%	19,6%	37,6%	103,5%	19,6%	-19,3%	32,7%	-12,6%	1039,1%
Сьєрра-Леоне	-21,3%	87,8%	36,3%	7,9%	17,7%	1,7%	83,9%	1,0%	7,4%	418,5%
Соломонові острови	18,8%	9,8%	15,8%	-26,3%	64,3%	82,1%	55,1%	21,0%	4,3%	552,1%
Таджикистан	2,8%	64,2%	0,0%	-5,1%	31,3%	46,4%	9,8%	7,9%	-58,2%	52,5%

Примітка. ¹ Рік 10 порівняно з Роком 1.

Джерело: розраховано автором на основі даних Групи Світового банку [675]

Таблиця 4.7.

Відношення грошової маси до ВВП окремих країн протягом 10 років
після завершення конфлікту, %

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10	Середнє значення
Ангола	16,81	14,85	15,90	18,33	18,39	22,44	38,47	35,33	37,56	34,99	25,31
Камбоджа	4,89	6,36	7,70	9,91	10,48	10,50	10,78	13,00	14,11	17,23	10,50
Республіка Конго	14,58	11,55	12,66	12,86	12,78	13,14	15,34	17,97	18,10	22,27	15,13
Хорватія	28,46	34,54	35,39	33,80	40,27	54,60	54,89	55,47	56,17	57,65	45,12
Індонезія	41,40	41,75	38,31	38,20	36,00	36,74	38,39	39,08	39,48	39,45	38,88
Ліберія	18,25	20,31	24,49	26,98	32,43	31,69	34,81	39,92	34,91	37,26	30,11
Македонія	26,49	30,20	33,67	35,47	40,78	47,57	47,81	50,56	53,76	55,45	42,17
Сербія	15,26	18,44	20,06	22,25	26,21	30,98	38,41	36,15	41,86	44,37	29,40
Сьєрра-Леоне	14,17	13,97	13,98	15,07	15,44	15,67	17,10	20,39	20,50	21,62	16,79
Соломонові острови	22,99	30,26	34,31	36,74	33,25	38,02	38,31	38,53	40,63	44,50	35,75
Таджикистан	7,08	6,72	8,26	7,87	8,68	9,67	10,57	14,45	16,21	21,30	11,08

Джерело: побудовано та розраховано автором на основі даних Групи Світового банку [446]

Цей показник «характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, та відображає

забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною грошовою масою» [180]. Відповідно до цього його прогнозування може розглядатися одним із ключових напрямків у розробці грошово-кредитної політики постконфліктних країн.

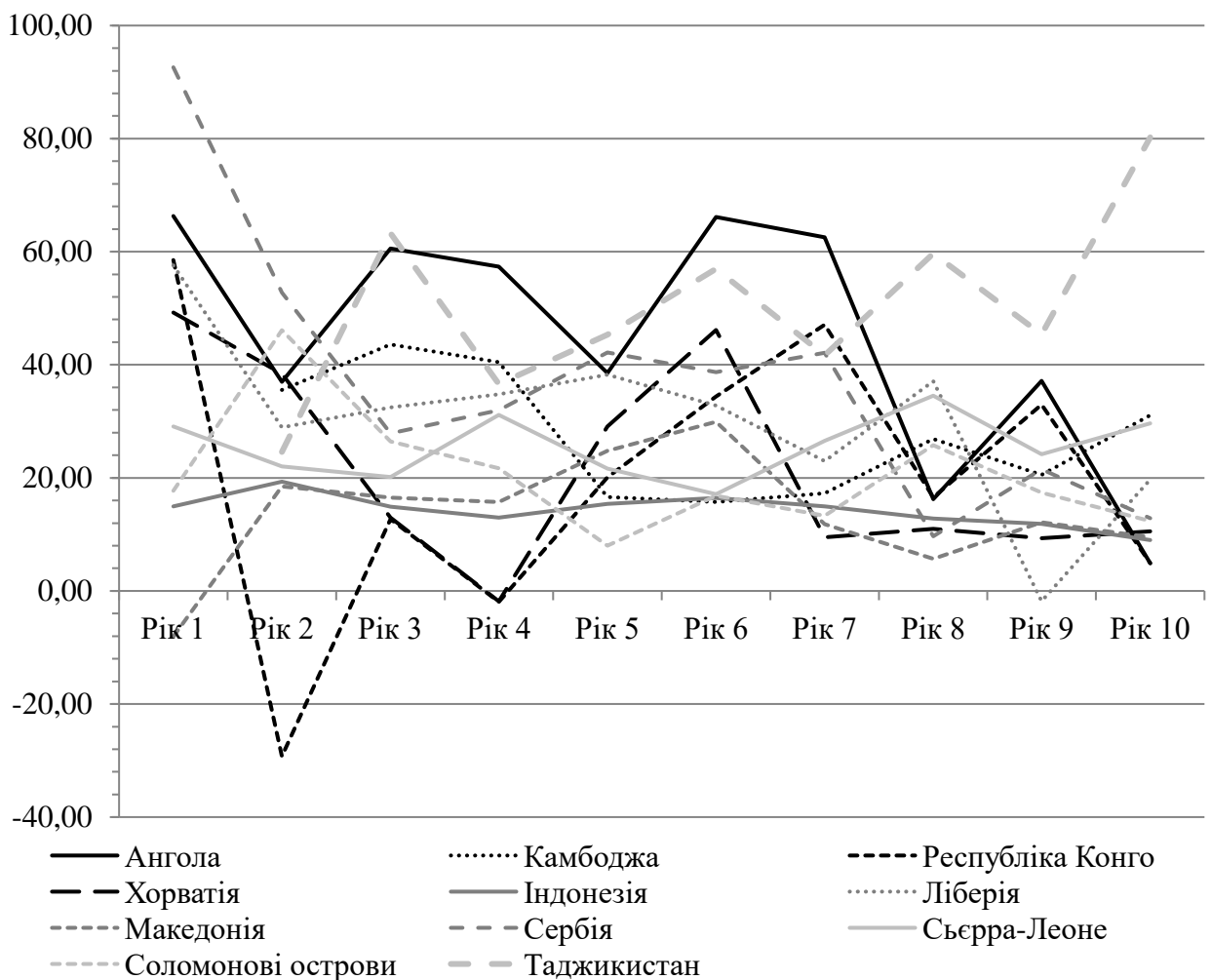
В усіх країнах, що аналізуються, можна спостерігати суттєве збільшення співвідношення грошової маси до ВВП у десятилітній період після завершення воєнного конфлікту, при чому нарощення грошової маси відбувалося набагато швидше за зростання ВВП.

Як видно з рис. 4.7., для абсолютної більшості країн було характерним щорічне збільшення грошової маси, а найбільший середній приріст цього показника можна було спостерігати у Таджикистані (+47,91 %), Анголі (+36,34 %) та Сербії (+30,93 %).

Зростання частки грошової маси має відбуватись за рахунок скорочення обігу сурогатних інструментів або інших способів негрошових розрахунків. Для прикладу: з огляду на слабкість позицій банківської системи та правових норм в Афганістані та інших постконфліктних країнах, широкої популярності набула практика неформальних платежів *hawala* (від арабського «трансфер») [628, с. 23], що передбачає існування системи посередників у різних країнах та містах, які забезпечують рух капіталу, в основному, через систему взаємозаліків зобов'язань між собою [375] та унеможлиблює державний нагляд за рухом коштів на міжнародному рівні.

Як зазначає А. Харіхар (Arya Harihar) [537], така система використовується неурядовими організаціями та установами, що надають гуманітарну допомогу постраждалим від конфлікту особам та компенсує недоліки офіційних банківських розрахунків (можливість замороження коштів, доступ фіскальних органів, слабкість розвитку інфраструктури).

Примітка. Відсутні дано про приріст грошової маси у Камбоджі у 1993 р. (Рік 1).

Рис. 4.7. Річний приріст грошової маси у окремих країнах протягом 10 років після завершення конфлікту, %

Джерело: побудовано автором на основі [447]

Такий підхід до організації платежів та розрахунків має столітню історію становлення та розвитку у країнах зі слабким банківським сектором та військово-політичною нестабільністю. Водночас така схему руху фінансових ресурсів порівняно з рухом через банки є менш сприятливою для економічного зростання, саме тому для стимулювання залучення коштів до банківської системи важливим є забезпечення низької вартості комісійних послуг та належного рівня безпеки транзакцій.

Поряд з цим варто також виділити високий рівень ліквідності у банківських системах окремих країн, що аналізуються, після завершення

воєнного конфлікту, про що свідчить значна частка ліквідних резервів банків у активах (bank liquid reserves to bank assets ratio), зокрема найбільшим цей показник був у Анголі – в середньому близько 60,48 % (табл. 4.8.).

Таблиця 4.8.

Відношення ліквідних резервів до активів банків окремих країн, %

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10	Середнє значення
Ангола	63,61	62,50	81,20	67,65	69,32	56,05	48,65	61,30	53,84	40,62	60,48
Індонезія	43,81	42,80	26,81	34,68	33,75	34,58	28,90	22,61	24,07	20,55	31,26
Македонія	14,30	22,93	19,39	28,25	26,30	31,41	24,11	25,21	29,79	31,63	25,33
Сербія	23,59	37,16	32,34	29,60	40,30	78,67	68,66	45,36	44,81	29,34	42,98
Сьєрра-Леоне	31,78	18,36	18,37	32,14	19,37	19,37	21,15	23,17	19,35	17,15	22,02

Джерело: побудовано та розраховано автором на основі [422]

Ще одним важливим показником, що характеризує здатність банківського сектору стимулювати зміцнення фінансового потенціалу держави та стимулювати таким чином економічний розвиток, є обсяг виданих вітчизняними комерційними банками кредитів приватному сектору та їх частка до ВВП (рівень банківського кредитування економіки). Активізація механізму кредитування національних економік відіграє важливу роль у створенні робочих місць, підвищенні рівня добробуту населення та створенні умов для подальшого зміцнення миру.

Зміна частки банківських кредитів у ВВП протягом 10 років після завершення конфлікту (табл. 4.9.) свідчить про переважне збільшення цього показника у всіх досліджуваних країнах. При цьому порівняно з першим роком після конфлікту найбільше рівень кредитування зріс у Македонії з 16,67 до 44,84 %, тобто на 28,17 в.п., та Хорватії з 24,56 до 51,87 %, тобто на 27,31 в.п., а найменше – у Республіці Конго – лише на 0,11 в.п. з 4,78 до 4,89 %.

Варто зазначити, що отримання кредитів є одним з важливих напрямків оцінки привабливості національних економік для ведення бізнесу, що

здійснюється в межах проекту «Doing Business», а отриманий рейтинг є одним із найбільш впливових індикаторів для інвесторів.

Таблиця 4.9.

Відношення банківських кредитів приватному сектору до ВВП
протягом 10 років після завершення конфлікту

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10	Середнє значення
Ангола	4,99	5,28	5,50	8,05	10,55	12,63	21,42	19,87	20,17	22,21	13,07
Камбоджа	2,31	3,30	3,48	4,72	6,28	5,59	5,71	6,38	5,99	6,31	5,01
Республіка Конго	4,78	4,90	2,87	3,64	2,93	2,41	2,10	2,27	3,13	4,89	3,39
Хорватія	24,56	31,41	35,01	31,69	31,50	35,89	43,00	45,07	47,80	51,87	37,78
Індонезія	23,87	25,16	26,30	24,89	24,36	26,88	29,89	32,37	32,93	33,08	27,97
Ліберія	5,95	6,19	8,16	9,65	12,16	12,05	14,44	16,07	15,89	19,47	12,00
Македонія	16,67	17,56	20,87	22,99	27,69	34,58	41,76	43,10	43,89	44,84	31,39
Сербія	31,39	16,18	17,76	21,82	27,83	27,81	34,01	38,94	42,46	49,90	30,81
Сьєрра-Леоне	1,94	2,84	3,45	3,28	3,34	4,28	5,54	8,04	7,66	7,62	4,80
Соломонові острови	9,23	13,25	18,85	25,48	26,99	25,33	21,47	17,96	16,79	18,82	19,42
Таджикистан	11,29	10,56	13,71	14,61	12,86	12,09	4,38	6,58	7,23	12,13	10,54

Джерело: побудовано та розраховано автором на основі [501]

Даний рейтинг було започатковано в 2003 р., з огляду на це не по всім обраним країнам є дані у перші післявоєнні роки. Щодо таких країн, як Ангола, Ліберія, Індонезія та Соломонові острови, за напрямом «Отримання кредитів» доступна інформація щодо охоплення кредитними реєстрами дорослої частини населення, а також рівень захисту кредитних операцій (табл. 4.10.).

Аналіз наведених даних надає підстави стверджувати про зростання рівня охоплення фізичних та юридичних осіб державними кредитними реєстрами. При цьому найвищим він був у Індонезії, а найнижчим – у Соломонових островах. В аналізованих постконфліктних країнах роль кредитних бюро у питанні акумулювання інформації про позичальників була мізерною (рівень охоплення наближався до 0 %).

Індикатори легкості ведення бізнесу (напрямок «Отримання кредиту»)
у окремих постконфліктних країнах

Країна	Індикатор	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Ангола	Індекс захисту кредитних операцій (від 0 до 10)	н/д	н/д	3	3	3	3	3	3	3	3
Індонезія	Індекс захисту кредитних операцій (від 0 до 10)	5	5	5	5	5	5	5	5	4,6	4
Ліберія	Індекс захисту кредитних операцій (від 0 до 10)	н/д	н/д	н/д	4	4	4	4	5	8	8
Соломонові острови	Індекс захисту кредитних операцій (від 0 до 10)	н/д	4	4	4	4	4	4	9	9	9
Ангола	Охоплення кредитним реєстром (% дорослого населення)	н/д	н/д	1,8	2,9	2,9	2,3	2,7	2,5	2,4	1,8
Індонезія	Охоплення кредитним реєстром (% дорослого населення)	0	8,4	20,5	26,1	22	25,2	31,8	36	41,2	46,4
Ліберія	Охоплення кредитним реєстром (% дорослого населення)	н/д	н/д	н/д	0	0	0,3	0,3	0,2	0,6	1,1
Соломонові острови	Охоплення кредитним реєстром (% дорослого населення)	н/д	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: побудовано автором на основі [541]

Не менш важливим є індекс захисту кредитних операцій, що оцінює яким чином законодавство сприяє кредитуванню через захист прав учасників кредитних відносин. Зазначений індикатор демонстрував позитивну динаміку у Ліберії та Соломонових островах, а у Анголі та Індонезії залишався приблизно на однаковому рівні.

В цілому варто зазначити, що з огляду на послаблення вимог до позичальників у постконфліктний період, про що зазначалося у роботі Т. Аддісона (T. Addison), А. Геда (A. Geda), П. Ле Біллона (P. Le Billon) та С. Муршеда (S. Murshed) «Financial reconstruction in conflict and post-conflict economies» [407], може активізуватися інсайдерське кредитування комерційними банками, що вимагає удосконалення нагляду з боку регулятора та розвиток аналітичного забезпечення оцінки фінансового стану пов'язаних осіб з боку банку.

Одним із важливих факторів стимулювання кредитування економіки є вартість позичкових ресурсів. Досвід таких країн, як Хорватія, Македонія,

Ліберія та Індонезія, свідчить про те, що скорочення ставок за кредитами пов'язане із збільшенням частки банківських кредитів приватному сектору у ВВП (рис. 4.8.).

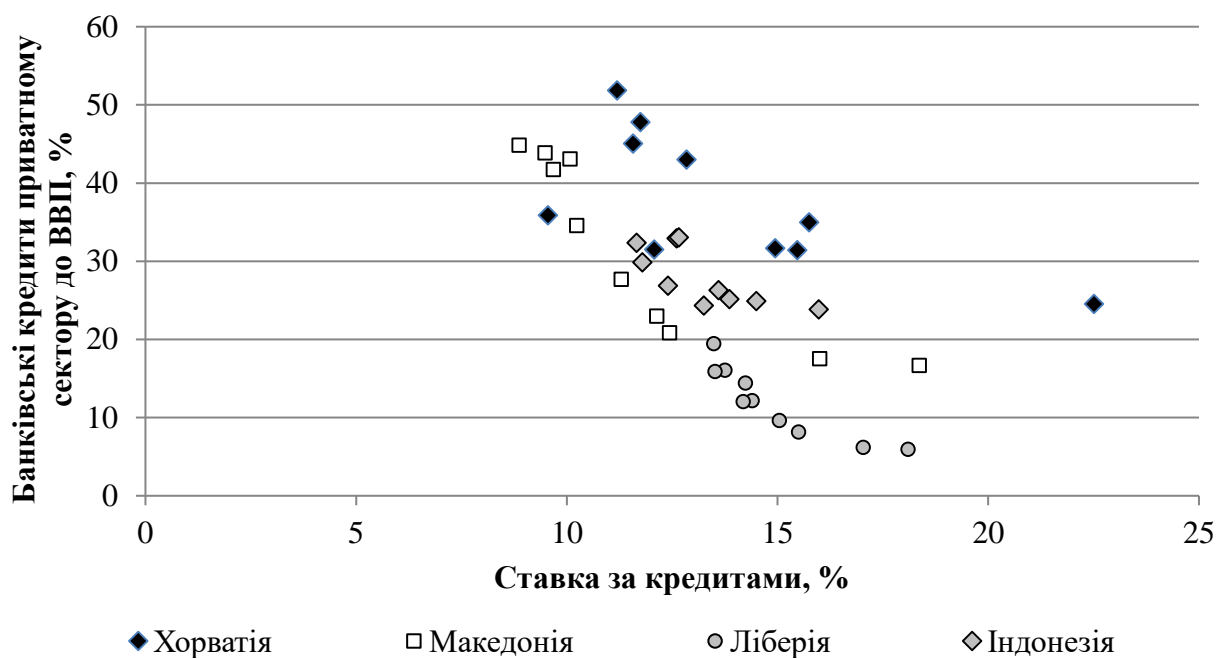

Рис. 4.8. Ставки за кредитами та частка банківських кредитів приватному сектору у ВВП окремих країн після завершення воєнного конфлікту

Джерело: побудовано автором на основі [501; 567]

З огляду на важливість спрощення доступу економічних суб'єктів до ринку капіталу, в тому числі й банківських позичок, перспективним є використання прогресивних підходів до оцінки кредитних ризиків, що дають можливість подолати інформаційну асиметрію та знизити вартість фінансових ресурсів.

Також можна спостерігати зростання ВВП на душу населення після скорочення ставок за кредитами у згаданих країнах (рис. 4.9), яке хоч і має свої національні особливості, але підтверджує важливість стимулювання економічного зростання через зниження процентних ставок.

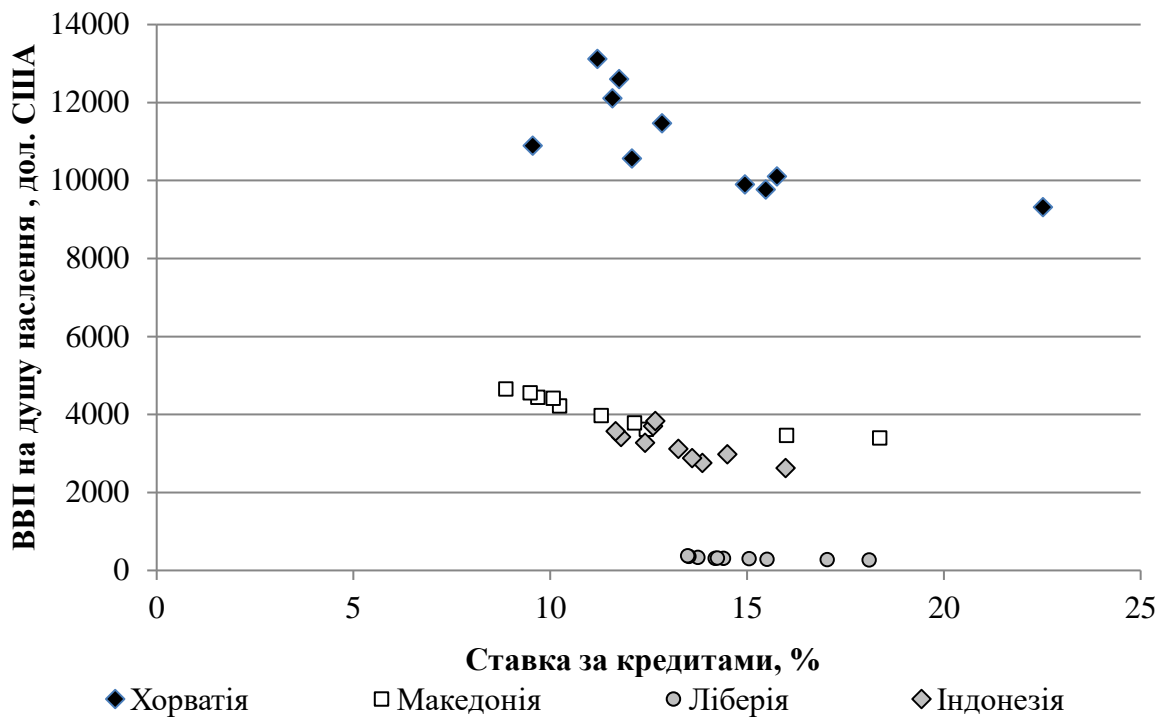

Рис. 4.9. Ставки за кредитами та ВВП на душу населення окремих країн після завершення воєнного конфлікту

Джерело: побудовано автором на основі [524; 567]

Як зазначають фахівці ООН [618, с. 76], у постконфліктних умовах діяльність банківських установ може характеризуватися дефіцитом кваліфікованих кадрів (через міграцію працівників або зміну їх фаху), втратою даних по клієнтам, а також високою маржею щодо залучених та розміщених коштів. В окремих випадках мова може йти про скорочення частки держави в капіталі банків через їх повну або часткову приватизацію, що, в свою чергу, може сприяти зростанню іноземних інвестицій галузі, як це мало місце в таких балканських країнах, як Боснія та Герцеговина, Косово.

В цілому за результатами аналізу даних про розвиток банківських систем постконфліктних країн протягом 10 років після завершення бойових дій нами було виявлено загальні закономірності зміни ключових макрофінансових індикаторів, а саме зростання обсягів золотовалютних резервів, нарощення обсягів грошової маси та рівня монетизації економіки, а також характерна для більшості, окрім деяких країн з низьким рівнем доходу,

чітка тенденція до зростання частки банківських кредитів у ВВП. Крім того, на основі узагальнення досвіду постконфліктного функціонування банківських систем можна визначити такі основні детермінанти їх розвитку, як у період бойових дій, так і після нього (рис. 4.10.).

Рис. 4.10. Основні детермінанти розвитку банківської системи під час та після воєнного конфлікту

Щодо очікуваного постконфліктного відновлення України та необхідності зміцнення фінансового потенціалу держави для прискорення цього процесу, то перспективною виглядає оцінка поточних позицій банківської системи як бази для її подальшого розвитку та стимулювання економічного зростання після завершення бойових дій.

Оцінюючи ключові показники діяльності комерційних банків, варто виділити тенденцію до зниження співвідношення їх активів та наданих кредитів до ВВП – з 83,17 та 67,34 % у 2007 р. до 52,72 та 42,21 % у 2016 р. відповідно (рис. 4.11.), при цьому максимальні значення в аналізованому періоді спостерігалися напередодні фінансової кризи у 2008 р., а мінімальні – у 2016 р. Менш динамічною була зміна частки власного капіталу банків у ВВП – так вона скоротилася з 11,61 до 9,85 % у 2016 р. порівняно з 2007 р. Крім того, відбулося зростання частки іноземного капіталу у статутних капіталах банків з 35,0 до 55,5 % відповідно, зумовлене виходом з ринку установ переважно українського походження, що не виконували встановлені вимоги до банківської діяльності.

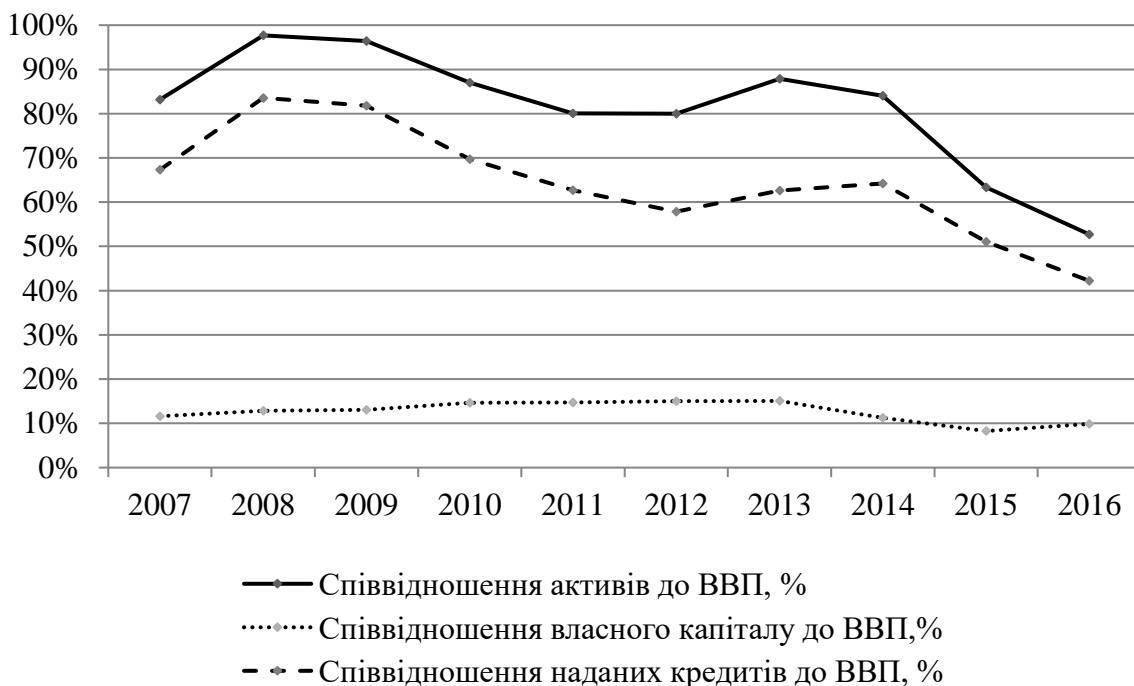

Рис. 4.11. Співвідношення активів, власного капіталу та наданих кредитів банків до ВВП в Україні протягом 2007–2016 рр., %

Джерело: розраховано на основі [207]

Розглядаючи абсолютні значення наданих комерційними банками кредитів, в тому числі суб'єктам господарювання та фізичним особам, варто підкреслити поступове зростання портфелів кредитів корпоративним клієнтам більше, ніж втричі з 276 184 млн. грн. у 2007 р. до 847 092 млн. грн.

у 2016 р. (рис. 4.12), на противагу різкому скороченню виданих фізичним особам кредитів після 2008 р. Саме після фінансової кризи спостерігалось скорочення частки наданих кредитів у активах у 2008–2013 рр., і лише після 2014 почалося її зростання.

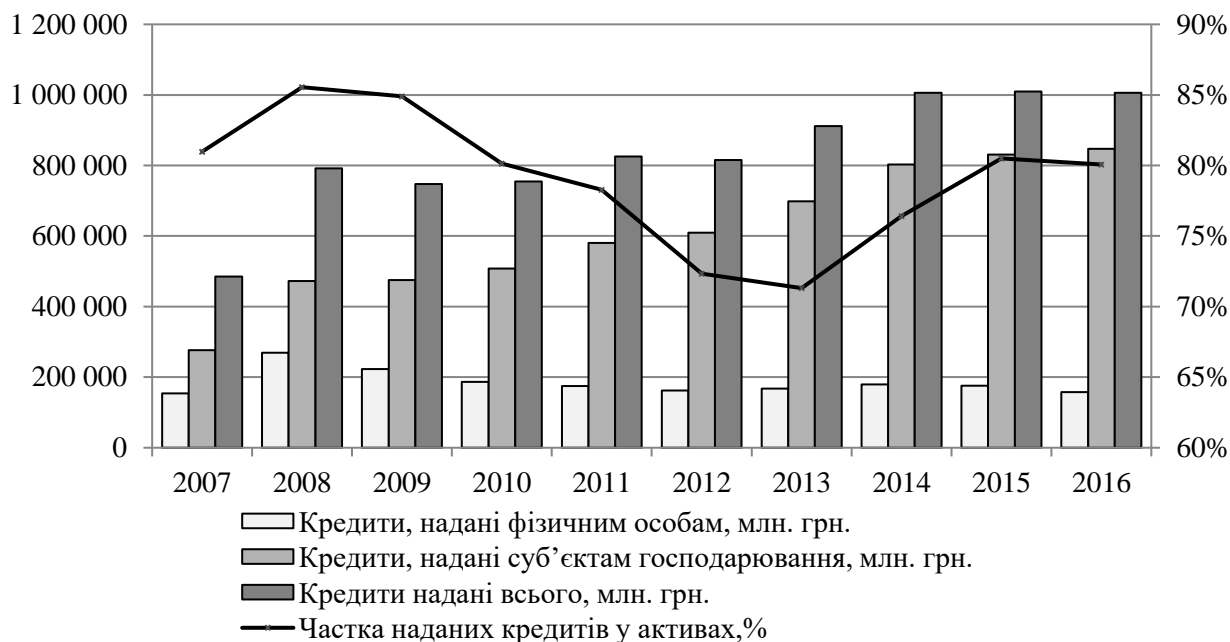

Рис. 4.12. Надані банками кредити в Україні у 2007–2016 рр.

Джерело: розраховано на основі [207]

Відповідно до дослідження «Doing Business 2018», приватний сектор в Україні практично не охоплений державним кредитним реєстром, тоді як приватні бюро кредитних історій акумулювали інформацію про 14,6 млн. фізичних осіб та 130 тис. юридичних осіб-позичальників, а загальний рівень охоплення кредитними бюро становив 47,3 % позичальників [497, с. 42]. Хоча цей індикатор і демонструє позитивне зростання, починаючи з 2012 р. (табл. 4.11.), він однаково поступається аналогічним значенням в Польщі (85,7 %). В Україні також практично був відсутній державний кредитний реєстр, який до прикладу у Республіці Білорусь охоплює 72,2 % дорослого населення, і лише у 2017 р. було здійснено реальні кроки до запуску Кредитного реєстру Національного банку України.

Водночас індекс кредитної інформації, що оцінює ефективність правил і практики, які впливають на охоплення, обсяг і доступність кредитної

інформації, а також індекс рівня захисту кредитних операцій (визначає рівень законодавчого захисту прав кредиторів та позичальників) в Україні відповідає рівню розвинених країн [497].

Таблиця 4.11.

Індикатори легкості ведення бізнесу (напрямок «Отримання кредиту»)

Країна	Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	Індекс кредитної інформації від 0 до 10 ¹	4	4	4	7	7	7
Білорусь	Індекс кредитної інформації від 0 до 10 ¹	5	5	5	6	7	7
Польща	Індекс кредитної інформації від 0 до 10 ¹	6	6	6	8	8	8
Україна	Індекс рівня захисту кредитних операцій від 0 до 6 ²	9	9	9	8	8	8
Білорусь	Індекс рівня захисту кредитних операцій від 0 до 6 ²	3	3	3	2	2	3
Польща	Індекс рівня захисту кредитних операцій від 0 до 6 ²	9	9	9	7	7	7
Україна	Охоплення кредитним бюро (% дорослого населення)	10,1	17	23,3	36,7	40	47,3
Білорусь	Охоплення кредитним бюро (% дорослого населення)	0	0	0	0	0	0
Польща	Охоплення кредитним бюро (% дорослого населення)	91,7	74,8	76,9	91	92,5	85,7
Україна	Охоплення кредитним реєстром (% дорослого населення)	0	0	0	0	0	0
Білорусь	Охоплення кредитним реєстром (% дорослого населення)	33,5	49,5	56,2	66,9	70,1	72,2
Польща	Охоплення кредитним реєстром (% дорослого населення)	0	0	0	0	0	0

Примітка:

¹ У 2015–2017 рр. використовується нова шкала (від 0 до 12) та змінено методологію оцінки.

² У 2015–2017 рр. використовується нова шкала (від 0 до 8) та змінено методологію оцінки

На даний момент кредитування приватного сектору, окрім погіршення фінансового стану вітчизняних підприємств та громадян, обмежується ще й слабкою ресурсною базою комерційних банків та відносно високим рівнем прибутковості державних цінних паперів. В таких умовах слушними є пропозиції Гладких Д.М., викладені у аналітичній записці «Ризики та ключові напрями посткризового відновлення банківської системи України» [72, с. 17], що передбачають обмеження доходності та обсягів випуску державних облігацій та депозитних сертифікатів НБУ для перенаправлення

банківських ресурсів на потреби реального сектору економіки, а також поетапне підвищення суми граничного розміру відшкодування коштів за вкладями фізичних осіб до 100 тис. євро як ключового чиннику активізації залучення заощаджень населення до банківської системи.

При цьому з метою мінімізації ризику фінансування майбутніх виплат за рахунків державного бюджету автор рекомендує, щоб збільшений розмір гарантій стосувався лише нових строкових вкладів [72, с. 17], що, на нашу думку, може викликати дострокове розірвання старих депозитних договорів та їх переоформлення на нових умовах, якщо не призводить суттєвих фінансових втрат для клієнтів.

За підрахунками експертів, суттєва частина банківських активів та депозитів була зосереджена в Донецькій та Луганській областях – сумарно близько 6 % від загального обсягу активів та 10 % депозитів фізичних осіб [211, с. 65]. Особливої уваги потребує вирішення питання контролю за заставним майном у районах, тимчасово непідконтрольних уряду України.

Загальна невизначеність та високий рівень ризику у регіонах, безпосередньо близьких до зони конфлікту, зумовлюють досить обережний підхід банківських установ до оцінки кредитоспроможності наявних та потенційних позичальників. Крім того, з огляду на взаємозв'язки між підприємствами на території, безпосередньо постраждалій від бойових дій, та бізнесом з інших регіонів України, існує ймовірність того, що обидві групи могли бути у ролі гарантів та поручителів у кредитних відносинах. Виходячи з цього, досить перспективним є удосконалення аналітичного забезпечення проведення оцінки кредитоспроможності позичальників з урахуванням позабалансових ризиків, що частково було здійснено у дисертації Виговського В.Г. [46], водночас автор сконцентрував свою увагу на позабалансових зобов'язаннях та їх впливі на фінансовий стан, оминувши при цьому надані позичальникам гарантії.

Таким чином, на даний момент потенціал банківської системи використовується неефективно, про що свідчить участь окремих банків у

незаконних схемах з відмивання коштів та активному кредитуванні пов'язаних осіб, загальне погіршення рівня фінансової стійкості та значна частка держави у банківському капіталі. З огляду на важливість даного виду фінансових інститутів у подоланні наслідків воєнних конфліктів, що підтверджується досвідом інших країн, доцільним виглядає продовження тих реформ, що мають місце на ринку, зокрема розкриття інформації про власників банків, посилення вимог до достатності капіталу тощо.

На нашу думку, основними напрямками зміцнення фінансового потенціалу держави під впливом банківської системи є прискорення руху фінансових ресурсів, спрощення доступу економічних агентів та протидія фінансуванню тероризму. Шляхом проектування виявлених нами тенденцій та перешкод для нормального функціонування банківських систем на майбутній постконфліктний період, з урахуванням рівня розвитку вітчизняної банківської галузі, притаманних їй дисбалансів та особливостей, було визначено такі ймовірні проблеми зміцнення фінансового потенціалу та можливі шляхи їх вирішення (рис. 4.13.).

Однією з перших проблем у цій сфері ймовірно буде обмежена практика безготівкових розрахунків на користь готівкових, в т.ч. і у іноземній валюті, та бартерних операцій. Вирішення цього питання вбачаємо у посиленні обмежень на розрахунки між фізичними особами, розвитку інноваційних технологій для здійснення платежів, зокрема за допомогою мобільних пристроїв, як це мало місце в Кенії, про що ми згадували у другому розділі, спрощенні можливостей для міжнародних розрахунків, особливо пов'язаних з експортом товарів та послуг, та оновленні національної платіжної системи для забезпечення безготівкового обігу на звільнених територіях.

Не менш важливою перешкодою для зміцнення фінансового потенціалу держави може бути значна валютна нестабільність та високі девальваційні та інфляційні очікування у економічних агентів.

Рис. 4.13. Проблеми зміцнення фінансового потенціалу держави на основі розвитку банківської системи та шляхи їх вирішення

Окрім продовження практики нарощення золотовалютних резервів та інформаційно-роз'яснювальної роботи серед громадян, яку зараз проводить центральний банк та провідні комерційні банки, доцільним виглядає

диференціація максимальної суми відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів закладами залежно від їх строку та валюти, що дозволить створити передумови для стимулювання громадян до розміщення своїх заощаджень у гривні та на більш тривалий період з одночасним витісненням з позицій іноземних валют.

Цілком ймовірною є також ускладнення адекватної оцінки фінансового стану окремих категорій позичальників, зокрема демобілізованих, населення та підприємств із звільнених територій. В таких умовах, поряд із розвитком інформаційної бази кредитних історій, перспективним є розробка аналітичного забезпечення для оцінки кредитоспроможності суб'єктів господарювання з урахуванням відмінностей між веденням бухгалтерського обліку і складанням звітності відповідно до та після звільнення території.

З огляду на вітчизняний досвід розвитку фінансового ринку в умовах складних суспільних трансформацій цілком очікуваним буде високий рівень недовіри до фінансових установ, в тому числі і банків, для чого необхідно вжити заходи із посилення банківського нагляду, зокрема через посилення ролі стрес-тестування та залежно від обраного режиму грошово-кредитної політики і макроекономічних прогнозів у роботі центрального банку, та підвищення прозорості діяльності комерційних банків в цілому.

Найбільш критичною, з нашої точки зору, проблемою для зміцнення фінансового потенціалу держави може стати відокремленість регіональних елементів банківських системи на звільнених територіях від національної банківської системи. Практичні проблеми у цьому напрямку ймовірно будуть пов'язані з затримкою у перереєстрації прав власності та інших документів, що може гальмувати кредитування на місцевому рівні, невизначеним статусом депозитних та кредитних договорів у період, коли органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження.

З огляду на це, доцільними є приділення особливої уваги банківським установам на звільнених територіях (від введення куратора з центрального банку до переходу установи у державну власність та її приватизацією у

майбутньому), розгляд можливості ведення пільгових вимог до формування резервів за активними операціями для банківських установ, орієнтованих на обслуговування місцевої економіки, розробка варіантів з переоформлення переукладених до звільнення території договорів з банківськими установами відповідно до вітчизняного законодавства, а також перегляд мінімальної суми вкладу для фізичних осіб. Крім того, у разі введення на тимчасово непідконтрольних владі України територіях нових грошових одиниць необхідним буде визначення їх статусу та порядку обміну на гривню після відновлення територіальної цілісності.

Проект Програми фінансової реінтеграції непідконтрольних територій наведений в Додатку Д.

Таким чином банківська система відіграє важливу роль у розвитку фінансового потенціалу держави, водночас у постконфліктних умовах можуть загостритися проблеми характерні як для економіки мирного часу, так і викликані впливом воєнного конфлікту. На основі вивчення зарубіжного досвіду та врахування національної специфіки нами було визначено ймовірні перешкоди для зміцнення фінансової системи, а також запропоновано можливі шляхи їх вирішення, водночас остаточні результати урегулювання конфлікту можуть внести суттєві корективи у викладені рекомендації.

4.3. Перспективи зміцнення фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнних конфліктів на основі розвитку небанківських фінансово-кредитних інститутів

Доступ до фінансових послуг є однією із ключових складових постконфліктного відновлення економіки, особливо необхідних для стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, що створює попит на

робочу силу, сприяє задоволенню потреб у товарах та послугах, та забезпечує поповнення бюджетів за рахунок податків та інших обов'язкових платежів.

Сучасний фінансовий ринок характеризується великою кількістю інструментів для задоволення фінансових потреб споживачів та різних видів фінансових інститутів, що спеціалізуються на них. До числа таких інститутів належать комерційні банки, значення яких у подоланні наслідків воєнного конфлікту ми розглядали у попередньому пункті, водночас банківські установи не можна ототожнювати з усім фінансовим сектором, оскільки їх діяльність має певні обмеження, а специфіка банківських бізнес-процесів не дозволяє адаптуватися для одночасного надання всіх фінансових послуг.

Для вирішення даного питання досить поширеними у світі стали процеси поглиблення взаємодії банків із страховими компаніями, пенсійними фондами та іншими установами, а відповідні тенденції мали місце і на вітчизняному ринку. Проте, як слушно зазначає Г.І. Олійник, повна інтеграція є неможливою, оскільки «кожен фінансовий посередник володіє рядом унікальних характеристик, а отже, у межах об'єднаної новоствореної компанії мають залишатися вузькі підрозділи, що виконують спеціалізовані функції фінансових посередників» [202, с. 25]. На нашу думку, використовуючи наявну клієнтську базу комерційних банків для просування власних послуг, небанківські фінансові інститути починають посилювати свій вплив не лише на фінансовому ринку, але в економіці в цілому. Крім того, розвиток цього напрямку фінансового посередництва пов'язаний із зростаючим попитом на послуги, що не можуть бути безпосередньо надані банківськими установами.

У зв'язку з цим досить перспективним є вивчення можливостей небанківських фінансово-кредитних інститутів у зміцненні фінансового потенціалу держави під час постконфліктного відновлення.

За результатами аналізу наукових робіт в цьому напрямку виявлено, що у вітчизняному академічному середовищі потенціал небанківських фінансових посередників у подоланні наслідків бойових дій практично не

розглядався. Більш висвітленим це питання є у дослідженнях іноземних вчених та експертів, але, зважаючи на трансформаційні процеси на фінансових ринках (зокрема, у сфері корпоративного управління, державного нагляду, впливу інформаційних технологій), воно залишається не розкритим повністю. Серед закордонних публікацій варто виділити такі роботи:

1) «The financial sector in Afghanistan: managing the post-conflict reform process» [664], підготовлена аналітиками Групи Світового банку, в якому поряд із проблемами банківської системи розглядалися перспективи розвитку мікрофінансових організацій;

2) «After the war: the risks and growing insurance demand in post-conflict regions» Дж. Барретта (John Barrett) [424], що також була присвячена ситуації в Афганістані, але автор зосередив свою увагу на можливостях страхування у мінімізації ризиків постконфліктної реконструкції;

3) «Food security and conflict» групи експертів Групи Світового банку [435], в якому, зокрема, розглядалися і проблеми забезпечення продовольчої безпеки на основі розвитку агрострахування;

4) «Post-Conflict Action & Microfinance in Sierra Leone» С. Момо (S. Momo), Л. Кости (L. Costa), М. Летго (M. Letho), С. Манзі (S. Manzi), та Д. Ребакіса (J. Rebakis) [617], присвячене узагальненню досвіду реалізації проектів з мікрофінансування у післявоєнному Сьєрра-Леоне;

5) «Microfinance and social impact in post-conflict environments» Л.К. Меісснер (L.K. Meissner) [582] щодо ролі мікрофінансування у стимулюванні розвитку малого бізнесу та зниженні соціальної напруженості у постконфліктних суспільствах.

Варто зазначити, що у зарубіжних публікаціях із згаданої проблематики основна увага присвячена діяльності таких небанківських фінансових інститутів, як страхові компанії та мікрофінансові організації.

На нашу думку, вихідною точкою для окреслення перспектив постконфліктного зміцнення фінансового потенціалу держави є узагальнення на основі зарубіжного досвіду основних проблем у цій сфері, що були

спричинені воєнним конфліктом із виділення тих, що можуть бути вирішені за допомогою небанківських фінансово-кредитних інститутів, а також визначення поточних проблем діяльності цієї групи фінансових посередників в Україні (рис. 4.14.).

Рис. 4.14. Проблеми та ключові напрямки зміцнення фінансового потенціалу держави на основі розвитку небанківських фінансово-кредитних інститутів

Серед проблем розвитку фінансового потенціалу держави, спричинених воєнним конфліктом, можна виділити такі:

1. Повільне економічне зростання зумовлене високим рівнем кредитних ризиків.

Про роль банківських установ у подоланні наслідків бойових дій вже згадувалося раніше, і кредитні операції є найбільш ризикованими у банківському бізнесі, а тому для мінімізації загроз фінансової стійкості у цій сфері важливим є проведення виваженої політики страхування відповідних ризиків. Страховики за певну плату можуть приймати на себе ризик знищення або пошкодження заставного майна, ризик смерті позичальника від нещасного випадку та інші ризики.

Ключова роль страхових компаній на глобальному небанківському фінансовому ринку підтверджується особливою увагою до даних інститутів з боку державних органів та міжнародних організацій, таких як Рада з фінансової стабільності (Financial Stability Board), що формує та оновлює перелік системно важливих страховиків на рівні з переліком системно важливих банків [509].

Специфіка страхових та кредитних відносин не дозволяє об'єднати страхову та банківську діяльності (хоча банки можуть виконувати функцію страхового посередника, що передбачено вітчизняним законодавством), а тому банківські установи матимуть потребу у послугах страхових компаній.

Вплив страхових компаній на банківське кредитування проявляється і через збільшення ресурсної бази комерційних банків, в основному, за рахунок розміщення грошових коштів на поточних та депозитних рахунках. Так, до початку воєнного конфлікту кошти страховиків складали близько 5–6 % від загальної суми коштів суб'єктів господарювання у банківських установах та близько 2 % від загальної суми коштів клієнтів, що було еквівалентно 0,8–0,9 % ВВП (табл. 4.12.).

У 2014 р. страхові компанії, виходячи з погіршення макроекономічної ситуації, дещо збільшили розміри вкладень на поточних рахунках з

одночасним зменшенням коштів та депозитних рахунках, що пов'язано також із зниженням рівня фінансової стійкості більшості банків. Крім того, починаючи з 2014 р., спостерігається чітка тенденція до зниження ролі страховиків у формуванні ресурсної бази (за підсумками 2016 р. кошти страховиків становили 3,16 % від загальної суми коштів суб'єктів господарювання, 1,79 % коштів усіх клієнтів, що відповідало 0,61 % ВВП).

Таблиця 4.12.

Вплив страхових компаній на формування ресурсної бази комерційних банків в Україні у 2007–2016 рр.

№ з/п	Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	Грошові кошти СК на поточних рахунках, млн. грн.	1 429	1 926	1 527	1 770	2 073	1 889	2 185	2 790	2 531	2 925
2	Банківські вклади СК, млн. грн.	6 172	6 964	5 926	6 465	7 819	8 746	9 296	9 032	12 604	11 529
3	Загалом кошти СК в банках, млн. грн.	7 601	8 890	7 453	8 235	9 892	10 635	11 481	11 822	15 135	14 454
4	Кошти СГ в банках, млн. грн.	111 995	143 928	115 204	144 038	186 213	202 550	234 948	261 372	317 626	369 913
5	Частка коштів СК в банках у загальній сумі коштів СГ в банках, %	6,79 %	6,18 %	6,47 %	5,72 %	5,31 %	5,25 %	4,89 %	4,52 %	4,77 %	3,91 %
6	Кошти ФО в банках, млн. грн.	163 482	213 219	210 006	270 733	306 205	364 003	433 726	416 371	389 060	437 152
7	Кошти СГ та ФО в банках, млн. грн.	275 477	357 147	325 210	414 771	492 418	566 553	668 674	677 743	706 686	807 065
8	Частка коштів СК в банках у загальній сумі коштів клієнтів у банках, %	2,76 %	2,49 %	2,29 %	1,99 %	2,01 %	1,88 %	1,72 %	1,74 %	2,14 %	1,79 %
9	ВВП, млн. грн.	720 731	948 056	913 345	1082 569	1316 600	1408 889	1454 931	1566 728	1979 458	2383 182
10	Частка коштів СК в банках у ВВП, %	1,05 %	0,94 %	0,82 %	0,76 %	0,75 %	0,75 %	0,79 %	0,75 %	0,76 %	0,61 %

Примітка. СК – страхових компаній, СГ – суб'єктів господарювання, ФО – фізичних осіб, ВВП – номінальний валовий внутрішній продукт.

Джерело: дані НБУ, Нацкомфінпослуг, Держстату

Варто зазначити, що розміщення активів страховиків у банківських установах має узгоджуватися із потребою у диверсифікації інвестицій, їх

безпечністю та прибутковістю, нормативні вимоги до чого можуть бути переглянуті відповідно до пріоритетів постконфліктного відновлення.

Також страхові компанії, поряд з іншими небанківськими установами, можуть інвестувати кошти у цінні папери, випущені комерційними банками, що також позитивно впливає на можливості для кредитування економіки.

2. Неврегульованість питання виконання зобов'язань учасниками фінансового ринку в умовах воєнного конфлікту та після нього.

У перші роки після завершення бойових дій завжди існує ймовірність повторення воєнного конфлікту. На нашу думку, наслідки такої події, наприклад, для сторін договору страхування мають бути чітко висвітлені, оскільки подібні ситуації, що мали місце стосовно страхових випадків на тимчасово непідконтрольних Україні територіях [16; 56; 65; 339], негативно вплинули на рівень довіри до страховиків та інституту страхування в цілому в умовах складних соціально-економічних змін.

Враховуючи існування в Україні розроблених саморегульвними організаціями «Правил співробітництва банків та страховиків, пов'язаного з кредитуванням» [279], до виконання яких долучилися провідні установи з обох секторів фінансового ринку, з метою сприяння кредитуванню позичальників, зокрема і з територій, над якими було відновлено контроль українським урядом, перспективним виглядає доповнення згаданого документу умовами та порядком виконання страховиками своїх зобов'язань у випадку масових заворушень, терористичних атак та бойових дій, а також кібератак з боку інших держав.

Позитивним моментом є поява нових страхових продуктів, що передбачають компенсацію збитків, пов'язаних з бойовими діями [339], від таких компаній як «АСКА», «ВУСО» та «Актив Гарант», діяльність яких до 2014 р. була зосереджена в Донецькій та Луганській областях.

Варто зазначити, що у відповідь на поширення воєнних конфліктів та необхідність розмінування в світі брокер «Bridge Insurance Brokers Limited» з 2014 р. пропонує страхування ризиків комерційних підрядників та

неурядових організацій, що працюють над проектами з розмінування та іншим напрямкам у постконфліктній зоні [553].

З огляду на це, у майбутньому постконфліктному періоді в Україні цілком ймовірно є розробка спеціальних страхових продуктів, орієнтованих на клієнтів із території проведення антитерористичної операції та внутрішньо переміщених осіб, що також передбачатиме порядок виконання зобов'язань у випадку повторення бойових дій. Крім того, можна очікувати появу продуктів і від інших небанківських інститутів, що враховуватимуть фактор воєнного конфлікту.

3. Різке зростання фінансових потреб галузі охорони здоров'я.

На нашу думку, враховуючи поточну ситуацію в Україні, та проблеми, з якими зіткнулися інші країни після завершення війни, ключова увага уряду буде стосуватися медичної сфери. Це пов'язано з необхідністю ефективного використання бюджетних коштів для лікування та реабілітації учасників бойових дій, цивільних осіб, що отримали поранення. Відповідно до даних Державної служби у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції станом на 30.10.2017 р. статус учасника бойових дій отримали 319 396 осіб, які брали участь у проведенні антитерористичної операції [116], кожен з яких потребуватиме якісного щорічного медичного обслуговування, що однозначно призведе до зростання фінансових потреб галузі охорони здоров'я.

Крім того, ще одним наслідком конфлікту є мінування територій, масштаби чого визначаються наявним озброєнням ворогуючих сторін та їх підходами до ведення військових операцій. За даними вітчизняного Міністерства оборони, лише за підсумком 2014 р. на звільнених територіях було розміновано 63 об'єкти місцевої інфраструктури, а також виявлено та знешкоджено понад 10 670 вибухонебезпечних предметів [102].

Хоч подібні заходи є одним із пріоритетних завдань постконфліктного відновлення, залишається ймовірність появи постраждалих серед цивільного

населення, що вимагає побудови та фінансування відповідної інфраструктури медичних закладів забезпечення їх діяльності.

В цілому після завершення бойових дій спостерігається збільшення загального обсягу видатків на охорону здоров'я (табл. 4.13.), при цьому їх частка у ВВП зростає тільки у Конго, Хорватії, Ліберії, Сербії та Таджикистані, а у решті країн спостерігалася тенденція до зниження рівня витрат на охорону здоров'я.

Таблиця 4.13.

Загальні видатки на охорону здоров'я окремих країн у післявоєнні роки,
млн. дол. США

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5
Ангола	625,06	924,56	1 158,70	1 898,26	2 045,05
у % до ВВП	4,41	4,71	4,1	4,54	3,38
Республіка Конго	68,42	68,08	74,07	91,26	118,79
у % до ВВП	2,13	2,44	2,45	2,61	2,56
Хорватія	1 658,69	1 380,01	1 675,19	1 693,98	1 668,93
у % до ВВП	7,01	5,79	6,59	7,24	7,66
Грузія	1 097,59	1 169,86	1 354,28	1 358,18	1 169,73
у % до ВВП	10,19	10,05	9,38	8,57	7,25
Індонезія	10 591,31	13 391,99	14 316,73	15 245,62	20 694,68
у % до ВВП	2,91	3,1	2,81	2,83	2,74
Ліберія	41,65	44,2	65,86	75,64	100,52
у % до ВВП	8,77	8,04	10,9	10,24	11,83
Македонія	362,2	453,62	491,23	497,78	522,36
у % до ВВП	9,01	9,17	8,64	7,95	7,61
Сербія	844,65	1 303,88	1 722,33	2 048,30	2 284,33
у % до ВВП	6,89	8,09	8,13	8,24	8,7
Сьєрра-Леоне	148,19	160,36	166,92	199,36	201,29
у % до ВВП	11,96	11,69	11,66	12,25	10,68
Соломонові острови	21,16	32,43	30,43	33,14	36,32
у % до ВВП	5,64	7,83	6,66	6,42	5,97
Таджикистан	46,98	42,13	39,94	49,56	54,7
у % до ВВП	3,56	3,88	4,64	4,59	4,48

Джерело: побудовано та розраховано автором на основі [539]

За результатами вивчення структури загальних видатків виявлено, що найбільшою серед 11 досліджуваних країн частка державних видатків у загальних видатках на охорону здоров'я була у Соломонових островах та складала близько 93 %, а найменшою – у Грузії (на рівні 17–20 %).

Варто зазначити, що така частка державних видатків була в Грузії і до революції троянд 2003 р., проте зі зміною керівництва країни трансформувалася система фінансування охорони здоров'я, вагому роль у якій почали відігравати страхові компанії, посередництво яких у цьому процесі дало більший ефект порівняно з прямими неофіційними платежами на користь лікарів та медичних закладів. Як зазначає колишній міністр з координації економічних реформ Грузії К. Бендукідзе [21, с. 25], російсько-грузинський конфлікт 2008 р. суттєво обмежив інвестиційні можливості держави та приватного бізнесу для швидкої реалізації реформ. Водночас динаміка показників розвитку цього виду страхування продемонструвала позитивну динаміку [340] і саме досвід Грузії у цій сфері, на думку окремих дослідників [34; 153; 139; 314], має можливість бути успішно адаптованим до вітчизняних реалій.

Об'єктивна необхідність посилення ролі страхових компаній у фінансуванні охорони здоров'я підтверджується розвитком добровільного медичного страхування протягом останніх років, а також активною діяльністю лікарняних кас.

Обсяг валових страхових премій з даного виду страхування у гривневому виразі продовжив своє зростання і після початку воєнного конфлікту, проте з урахування інфляції вартість платежів у 2014–2016 рр. знизилася порівняно з 2013 р., також схожою була ситуація і щодо здійснених страховими компаніями виплат та лімітів відповідальності у періоді, що аналізувався (табл. 4.14.).

Порівняно з 2013 р. кількість укладених договорів страхування у період проведення бойових дій скоротилася більш, ніж у 5 разів, з 6,6 млн. до 1,3 млн. за підсумками 2014 р. та майже у 7 разів, за підсумками 2015 р., і лише у 2016 р. відбулося зростання страхового портфеля компаній.

Щодо діяльності лікарняних кас, то останні створюються у формі неприбуткових організацій та не підпадають під дію Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та

«Про страхування», хоча фактично за рахунок сплачених громадянами коштів здійснюють для них повну або часткову компенсацію вартості окремих медичних послуг, що за своїм змістом є дуже наближеним до медичного страхування – виду страхування, що підлягає ліцензуванню. Саме цим пояснюється негативне ставлення страхового бізнесу до лікарняних кас, в яких вбачають власних конкурентів у боротьбі за клієнтів. На думку керівництва Української федерації ubezpieczenia «діяльність цих установ ніяк не контролюється, отже є поза законом» [201], що частково відображає проблему правового вакууму навколо лікарняних кас.

Таблиця 4.14.

Показники розвитку добровільного медичного страхування в Україні у 2011–2016 рр., млн. грн.

№ з/п	Назва показника	До конфлікту			Під час конфлікту		
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	Валові надходження страхових платежів	1 165,37	1 322,10	1 487,55	1 625,39	1 929,23	2 355,49
2	Страхові виплати:	752,37	900,99	1 010,38	1 108,60	1 198,53	1 341,37
3	Рівень виплат	64,56%	68,15%	67,92%	68,21%	62,13%	56,95%
4	Максимальна страхова виплата/відшкодування за окремим страховим випадком	3,91	2,25	3,59	3,28	7,38	4,43
5	Кількість договорів страхування, укладених протягом звітного періоду, шт.	1 360 707	1 454 902	6 636 832	1 314 041	994 242	1 533 158
6	Загальний обсяг відповідальності	115 975,60	140 084,29	113 679,95	82 218,45	120 199,83	145 416,87

Джерело: побудовано автором на основі [141]

Неналежний рівень державного нагляду за цими організаціями пояснює відсутність у відкритих джерелах зведеної інформації про кількість членів лікарських кас, сплачені ними внески та отримане фінансування з інших джерел, напрямки використання грошових коштів, що унеможлиблює оцінку їх ролі у фінансуванні охорони здоров'я.

На нашу думку механізм функціонування лікарняних кас відповідає основам діяльності товариств взаємного страхування, а не комерційних

страхових компаній, потреба у яких в суспільстві, враховуючи досвід інших країн, також є. Проблема відсутності в Україні цього виду страховиків пов'язана з неналежним нормативно-правовим забезпеченням їх діяльності та можливістю створення інших структур, зокрема і благодійних організацій, для надання страхового захисту.

Розмежування діяльності комерційних страхових компаній та товариств взаємного страхування є однією з умов ефективного використання потенціалу небанківських фінансових інститутів для вирішення проблем фінансування охорони здоров'я.

У довгостроковій перспективі, виходячи із динаміки розвитку медичного страхування та форм співпраці страхових компаній між собою, може бути створено єдиний реєстр застрахованих осіб за договорами страхування. Мета його створення є подібною до завдання кредитного реєстру Національного банку України – систематизація даних про клієнтів, в даному випадку тих, що користуються послугами медичного страхування. Доступ до такої інформації сприятиме більш ґрунтовній оцінці прийнятих на страхування ризиків, адекватному формуванню відповідних резервів і підвищенню платоспроможності компаній.

Водночас особливої уваги потребуватиме досягнення компромісу між правом на приватне життя та його таємницю, зокрема щодо стану здоров'я та історії хвороб, та забезпеченням національної безпеки у сфері охорони здоров'я. Одним із варіантів є розробка єдиних для всіх компаній методичних рекомендацій для визначення рейтингу конкретної застрахованої особи з позиції оцінки прийнятого на страхування ризику та внесення до єдиного реєстру лише даних про цей рейтинг. Це дозволить мінімізувати рівень втручання в приватне життя та підвищити ефективність використання страхових внесків для охорони здоров'я.

Також після завершення медичної реформи страхові компанії, що надають послуги із медичного страхування, порівняно з іншими страховиками потребуватимуть значно більшої уваги з боку державних

органів, як особливий суб'єкт суспільного інтересу, а за певних умов можуть розглядатися і як системно важливий фінансовий інститут. На даний час в Україні до останньої категорії належать лише банківські установи – відповідно до даних центрального банку на 2017 р. такими визначено ПАТ КБ «Приватбанк», АТ «Укресімбанк» та АТ «Ощадбанк» [187].

З метою мінімізації ризиків фінансової системи перспективним виглядає закріплення норми про медичне страхування як виключний вид діяльності, який передбачатиме створення спеціалізованих страховиків, а також особливі вимоги до їх капіталу, напрямків інвестування коштів та управління, зокрема обов'язковість включення до складу керівних органів фахівців з медичної та суміжних сфер.

Крім того, для гарантування виконання зобов'язань страхових компаній за договорами медичного страхування може бути створено об'єднання страховиків, аналогічне до Моторного (транспортного) страхового бюро України та Аграрного страхового пулу, що, на нашу думку, сприятиме не лише розвитку медичного страхування, але медичної сфери в цілому.

Поряд із медичною реформою, суттєвим є потенціал небанківських фінансово-кредитних інститутів для вирішення накопичених проблем із пенсійним забезпеченням та підвищенням рівня окремих складових національної економічної безпеки.

4. Посилення ризику недостатності фінансового забезпечення продовольчої безпеки.

На нашу думку, одне із найбільш важливих завдань постконфліктного керівництва України – це забезпечення її продовольчої безпеки, під якою розуміють такий рівень продовольчого забезпечення населення, що гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, держави [175].

Згідно з даними Продовольчої та сільськогосподарської організації (Food and Agriculture Organization), за підсумками 2016 р. кількість людей,

постраждалих в світі від голоду, становила близько 815 мільйонів осіб, тобто дев'яту частину населення планети, з яких більшість (489 млн. осіб) знаходяться у країнах, постраждалих від воєнних конфліктів [671, с. 30].

Проблема недостатності продуктів харчування найбільш відчутна для країн Африки (табл. 4.15.), особливо у західній частині цього континенту де недоїдання поширене серед третини населення.

Таблиця 4.15.

Частка голодуючого населення у світі за регіонами, % населення

Регіон	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Світ в цілому	14,7	14,2	11,5	11,2	11	10,8	10,7	10,6	11,0
Африка	24,3	20,8	18,3	17,9	17,8	17,8	18,1	18,5	20,0
Азія	16,7	17	13,2	12,8	12,5	12,2	11,9	11,6	11,7
Латинська Америка ¹	12	9,1	6,8	6,6	6,4	6,3	6,3	6,3	6,6
Океанія	5,3	5,3	5	5,2	5,3	5,7	6	6,4	6,8
Європа та Північна Європа	<2,5	<2,5	<2,5	<2,5	<2,5	<2,5	<2,5	<2,5	<2,5

Примітка. ¹ З урахуванням країн Карибської затоки.

Джерело: побудовано на основі [671, с. 6]

У проаналізованих нами постконфліктних країнах частка голодуючого населення була суттєво більшою від середніх значень у регіоні у відповідному році (табл. 4.16.) і залишалася на досить високому рівні протягом перших років після завершення бойових дій. Найбільшим цей показник був у таких країнах, як Ангола, Ліберія та Сьєрра-Леоне, а найменшим – в Грузії.

Таблиця 4.16.

Частка голодуючого населення у окремих постконфліктних країнах

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Грузія	7,6	9	10,1	10,1	9,1	8	7,4	-	-	-
Ангола	41,8	37,7	34,2	31,3	28,6	25,8	23,1	20,7	18,9	17,5
Камбоджа	29	28,3	29,3	31,9	35,3	36,7	35,2	32	28,5	25,9
Конго	35,9	32	29,2	27,6	28,5	30,2	32,8	33,3	33,3	32,5
Індонезія	18,8	18,5	17,7	15,9	13,5	11,1	9,3	8,2	7,6	7,6
Ліберія	40,5	39,7	38,8	37,8	36,6	35,5	34,9	34,7	34,2	33,4
Сьєрра-Леоне	41	40,9	40,5	39,3	37,1	34,4	32,4	30,7	29	27
Соломонові острови	13,1	12,4	12	11,6	11,4	11	10,9	10,7	10,6	10,6
Таджикистан	38,1	38,5	38,8	39,5	41	42,6	43,1	42,3	40,5	39

Джерело: побудовано та розраховано автором на основі [620]

Окрім постійних воєнних конфліктів, негативний вплив на розв'язання глобальної продовольчої проблеми здійснюють такі фактори, як зростання цін на продовольчі товари, спад світової економіки, природні та техногенні катастрофи, недостатня державна підтримка сільського господарства. Особливе місце в останньому відведено страхуванню та його значенню як для окремого господарюючого суб'єкта, так і для держави в цілому.

Питання забезпечення продовольчої безпеки держави та розвитку страхування сільськогосподарських культур знайшло відображення в працях багатьох дослідників, серед яких О.І. Гойчук [73], О.М. Шпичак [394], П.Т. Саблук [334], О.Є. Гудзь, М.Я. Дем'яненко [83], Т.М. Лозинська [166], А.С. Шолойко [393] та ін. Однак недостатньо вивченою залишається роль агрострахування у забезпеченні продовольчої безпеки держави в сучасних економічних умовах.

Саме страхування лежить в основі управління ризиками в сільському господарстві та сприяє подоланню бідності, і завдяки формуванню страхових фондів фінансуються заходи, пов'язані з подоланням наслідків катастроф, та зменшується навантаження на бюджет.

У 2016 р. глобальний ринок агрострахування оцінювали у 30–35 млрд дол. США страхових премій, що майже вдвічі більше за показники 2005 р. [479, с. 3].

Оцінюючи досвід агрострахування в США, що є одним із лідерів за обсягом страхових премій в даному сегменті, доцільно підкреслити участь держави у розробці страхових продуктів та субсидюванні. Страхування сільськогосподарських культур у цій країні йде корінням в 1930-ті роки та пов'язано із створенням Федеральної корпорації із страхування урожаю (Federal Crop Insurance Corporation), діяльність якої була спрямована на підтримку вирощування ключових сільськогосподарських культур. Функції контролю за діяльністю страхових компаній, задіяних в державних програмах, розподілу субсидій між страховими компаніями та контролю за виконанням контрактів покладено на Агентство з управління ризиками (Risk

Management Agency). Державні витрати на фінансування програм підтримки сільськогосподарського страхування спрямовуються на такі цілі, як:

- субсидії страхувальникам на компенсацію частини страхових внесків;
- субсидії страховикам на відшкодування адміністративних витрат, що виникли при реалізації ними державних програм;
- компенсація страховим компаніям частини збитків від угод страхування за державними програмами [135].

Враховуючи реалізацію ризиків катастроф природного та техногенного характерів у світі, важливою є розробка механізму управління катастрофічними ризиками. Обсяг збитків, зумовлених настанням цих подій, за підсумками 2016 р. становив 175 млрд дол. США, з яких 54 млрд дол. США було або буде відшкодовано страховими компаніями [599, с. 1].

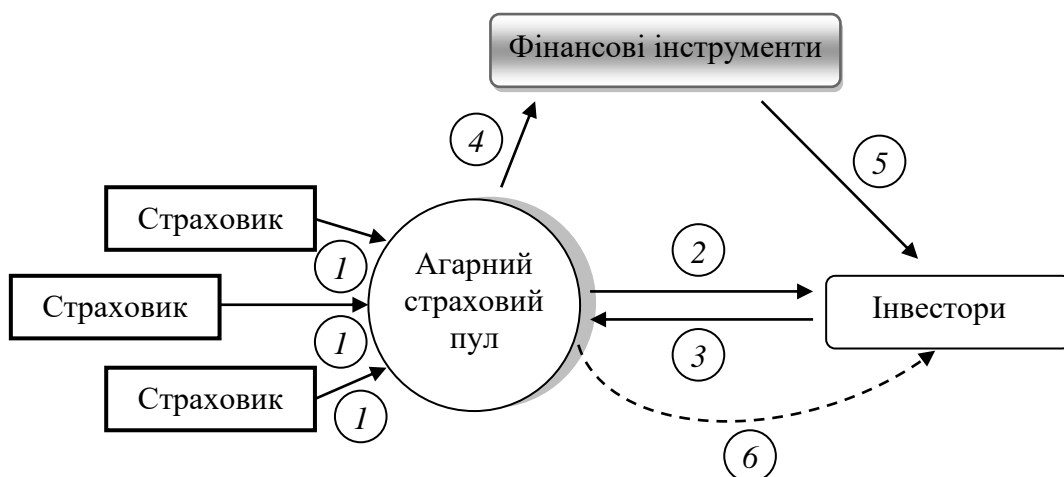
Покриття катастрофічних ризиків у разі виникнення надзвичайних ситуацій в межах страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою забезпечує Аграрний страховий пул. Фонд покриття катастрофічних ризиків формується за рахунок відрахування до нього не більше, як 5 % страхових платежів, якщо ж коштів фонду буде недостатньо для покриття збитків, то держава надасть пулу бюджетну позику [290].

З метою пом'якшення навантаження на видаткову частину бюджету нами запропоновано здійснити Аграрному страховому пулу сек'юритизацію катастрофічних ризиків, що передбачає їх трансферт на фінансовий ринок (рис. 4.15.).

Варто зазначити, що така ідея була визначена нами як напрямок подальших досліджень у кандидатській дисертації, в якій пропонувалося здійснення сек'юритизації зобов'язань вітчизняних страховиків за договорами страхування наземних транспортних засобів [262, с. 123].

Акумуляовані пулом кошти інвестуються у високоліквідні фінансові інструменти, зокрема державні цінні папери, що робить даний захід перспективним для уряду. Дохід, отриманий інвесторами від інвестицій у

облігації катастроф, може бути звільнено від оподаткування, що підвищить привабливість таких цінних паперів.

1 – відрахування страховиками частини страхової премії до Аграрного страхового пулу; 2 – випуск облігацій катастроф; 3 – сплата номіналу облігації катастроф інвесторами; 4 – розміщення акумульованих коштів у високоліквідні фінансові інструменти; 5 – виплата інвесторам доходу від розміщення акумульованих коштів; 6 – повернення номіналу та сплата відсотків у разі відсутності реалізації катастрофічних ризиків

Рис. 4.15 Запропонований порядок сек'юритизації катастрофічних ризиків Аграрним страховим пулом

Ключове значення агрострахування в забезпеченні продовольчої безпеки держави у постконфліктних умовах проявляється в збільшенні сільськогосподарського виробництва, задоволенні внутрішнього попиту та потреб іноземних партнерів, а також стабілізації економічних процесів у суспільстві.

5. Погіршення платоспроможності населення та ускладнення доступу до банківських послуг.

Окрім страхових компаній, важливу роль у подоланні економічних наслідків бойових дій відіграють і мікрофінансові організації, діяльність яких орієнтована на найбільш малозабезпечені верстви населення, частка яких після конфлікту зазвичай зростає.

Основоположником даного напрямку фінансової діяльності вважають професора Мухаммада Юнуса (Mohammed Yunus) [530; 575], який після завершення війни за незалежність Бангладеш (1971 р.) повернувся на

батьківщину та виявив проблему обмеженого доступу місцевих фермерів та підприємців до капіталу. У зв'язку з цим вони були вимушені позичати кошти під дуже високий процент та на досить короткий період часу, що, в свою чергу, не давало їм реальної можливості ефективно реалізувати свою продукцію та повернути кошти, а вироблена продукція за заниженою вартістю продавалася кредиторам [374].

Вчений вирішив започаткувати власний проект з підтримки малого підприємництва та у 1976 р. надав позику 42 жінкам у розмірі 27 дол. США для відкриття та розширення їх бізнесу, при цьому рівень неповернених кредитів не перевищував 3 % [193]. Варто зазначити, що після цього успіху Мухаммад Юнус вирішив активізувати свою діяльність в цьому напрямку, і саме жінки виступили основою його майбутньої клієнтської бази, що пов'язано з їх зростаючою роллю у постконфліктних суспільствах та схильністю до використання коштів [19].

Поступове розширення проекту з мікрокредитування дозволило у 1983 р. надати йому статус банківської установи під офіційною назвою «Grameen Bank» (досить часто перекладають як «сільський банк»), який за кілька десятків років перетворився у потужну фінансову установу з великим кредитним портфелем (1,9 млрд дол. США за підсумками 2015 р.) та багатомільйонною клієнтською базою.

У 2006 р. спільно з своїм засновником Мухаммад Юнусом банк став лауреатом Нобелівської премії миру «за зусилля зі створення економічного та соціального розвитку знизу» [669], ідея мікрофінансування отримала світове визнання, а мікрофінансові організації стали розглядатись як невід'ємна складова фінансового сектору.

Варто зазначити, що в академічному середовищі відсутній єдиний підхід до визначення змісту мікрофінансування, а відповідно до цього і мікрофінансових організацій. В цьому контексті цілком слушною є думка Г.І. Панаєдової про вузьке та широке розуміння мікрофінансування [217, с. 2]. Відповідно до першого мікрофінансування асоціюється з мікрокредитуванням, тобто передачею у тимчасове платне користування

невеликої суми коштів, юридичним та фізичним особам із обмеженим доступом до банківських послуг. Такий підхід пов'язаний з тим, що історично перші макрофінансові послуги були пов'язані саме із мікрокредитуванням, як це спостерігалось відносно з «Grameen Bank». У широкому розумінні мікрофінансування включає мікрострахування, переказ невеликих сум коштів та інші фінансові послуги.

В цілому до числа основних рис мікрофінансування належать його спрямованість на клієнтів з низьким рівнем доходу, їх об'єднання у групи із солідарною відповідальністю за можливі збитки, невеликі суми фінансових послуг, що пропонуються (суми кредитів, страхового покриття тощо), відсутність застави, а також ігнорування результатів попередньої діяльності, зокрема до початку конфлікту чи під час війни [60, с. 172; 217, с. 2].

За результатами аналізу робіт, присвячених досвіду постконфліктного відновлення у Сьєрра-Леоне [617], Боснії та Герцеговині [685; 162], Таджикистані [32], виявлено їх позитивний вплив на підвищення ділової активності, зайнятості, скорочення міграції.

На думку аналітиків CGAP (Consultative Group to Assist the Poor), підтримка розвитку мікрофінансування у постраждалих від конфлікту країнах має розглядатися як один із напрямків діяльності міжнародних донорів, з огляду на що пропонується ряд рекомендацій [659], зокрема:

- вибір найбільш досвідчених партнерів із числа місцевих мікрофінансових організацій або спеціалізованих неурядових організацій;
- розуміння відмінностей між програмами гуманітарної допомоги та мікрофінансування й доцільності їх просування залежно від соціально-економічної ситуації на місцях;
- уникнення вузько спрямованих мікрофінансових програм, наприклад, виключно для молоді або учасників бойових дій, що може призвести до негативних результатів.

Варто зазначити, що діяльність мікрофінансових організацій потребує і уваги з боку державних регуляторів (у розглянутих країнах це були центральні банки) для захисту прав споживачів цих фінансових послуг та

підвищення довіри до фінансових інститутів в цілому. Крім того, особливої актуальності в таких умовах набуває питання фінансової грамотності населення, зокрема у найбільш віддалених районах.

Хоча ідея мікрокредитування та діяльність мікрофінансових організацій підлягає критиці за відносно високі процентні ставки, шахрайство та введення в оману своїх клієнтів, погіршення фінансового стану малозабезпечених верств населення, їх роль на фінансовому ринку продовжує зростати.

Щодо ситуації в Україні, то зростання кількості мікрофінансових організацій почалося після економічної кризи 2008–2009 рр., але офіційної узагальненої статистичної інформації про їх діяльність немає, що ускладнює можливість оцінити ефективність функціонування таких посередників й спрогнозувати їх подальший розвиток. Разом із тим, за підрахунками експертів, цей ринок щорічно зростає на 80–100 %, надаючи українцям 25–27 тисяч мікропозик щомісяця [324].

Для вирішення проблем діяльності вітчизняних небанківських фінансово-кредитних інститутів, пов'язаних з неефективним управлінням ними, загостренням конфліктів інтересів, низьким рівнем фінансової грамотності населення, регуляторним арбітражем та закритістю інформації про діяльність цієї групи фінансових посередників, пропонуємо здійснити низку заходів.

По-перше, варто удосконалити системи менеджменту учасників ринку, що має передбачати не лише чітке розмежування повноважень та відповідальності, але й підвищення вимог до керівників і засновників, та удосконалення механізму управління ризиками.

Проведене нами у 2015 р. дослідження практики корпоративного управління в страхових компаніях [268], показало у складі переважної більшості наглядових рад страховиків не створені комітети, відповідальні за стратегічне планування чи інвестиційну політику. Крім того, у 42 % досліджуваних компаній відсутні будь-які вимоги до рівня кваліфікації, досвіду роботи в галузі, особистих якостей членів ради. В цілому підвищення

рівня корпоративного управління у фінансовому секторі передбачено відповідною «Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 року» [138, с. 15–16], проте вона більшою мірою орієнтована на банківські установи.

По-друге, підвищити рівень фінансової грамотності населення.

Незважаючи на те, що українці є нацією з високою часткою населення, що мають вищу освіту [361], протягом останніх років часто можна спостерігати маніпулювання суспільною думкою, шахрайські дії з боку представників ринку та появу фінансових пірамід. Ініційовані зараз зміни в системі освіти можуть позитивно вплинути на рівень фінансової грамотності, традицію та культуру використання фінансових послуг в майбутньому, але ці трансформації, напевно, оминуть дорослу частину населення, що зараз приймає ключові рішення на рівні домогосподарств та суб'єктів господарювання, і залишатиметься такою у найближчі роки.

На нашу думку, в таких умовах досить перспективною є популяризація самоосвіти. Враховуючи розвиток інноваційних підходів до навчального процесу та поширеність Інтернету в Україні, особливої уваги заслуговують проекти масових відкритих онлайн-курсів фінансового спрямування. Найбільш успішним вітчизняним прикладом цього можна вважати курс «Фінансовий менеджмент» від «Prometheus» [306].

По-третє, змінити регулювання діяльності небанківських фінансово-кредитних установ, що має включати не лише консолідований підхід до регулювання та нагляду з боку державних органів, але й посилення ролі саморегулювних організацій.

Важливим є визначення критеріїв системно важливих небанківських фінансово-кредитних установ залежно від кількості клієнтів, обсягів активів і зобов'язань та інших параметрів, оцінка їх впливу на розвиток відповідної сегменту ринку та фінансову систему в цілому, на основі чого розробити спеціальні вимоги їх діяльності та можливі інструменти державної підтримки. Крім того, може з'явитися об'єктивна необхідність у створенні фондів гарантування виконання зобов'язань в частині страхових виплат

(відшкодувань), зокрема з медичного страхування, вкладів кредитних спілок тощо.

По-четверте, підвищити прозорість діяльності небанківських фінансово-кредитних інститутів шляхом оприлюднення на офіційних сайтах відповідних організацій фінансової звітності, аудиторських висновків, інформації про власників та керівників, їх кваліфікацію та досвід роботи, документів, що регламентують процес управління ризиками.

Обмеженість доступу до відповідних даних ускладнює оцінку поточного стану окремих сегментів небанківського ринку, виявлення проблем, а також визначення перспектив розвитку.

Успіх реалізації наведених вище пропозицій залежить від злагоджених дій державних регуляторів, об'єднань учасників ринку, власників та керівництва фінансових установ, а також споживачів фінансових послуг.

В цілому ігнорування ролі небанківських фінансово-кредитних інститутів у постконфліктному відновленні може призвести до розвитку неформального сектору фінансових послуг, подальшого погіршення фінансового стану населення та зниження ефективності руху фінансових ресурсів в економіці.

Висновки до четвертого розділу

1. Роль фінансових інститутів у зміцненні фінансового потенціалу держави у постконфліктний період проявляється через підвищення ефективності руху фінансових ресурсів, мінімізацію ризиків та мобілізацію коштів для вирішення найбільш пріоритетних проблем післявоєнного відновлення.

Світовий досвід засвідчує важливість підтримки міжнародними фінансовими інститутами нового керівництва країн, представників бізнесу, неурядових організацій та населення. Залежно від причин виникнення та природи воєнних конфліктів змінювалися підходи до розбудови миру та

подолання наслідків бойових дій. Серед міжнародних фінансових інститутів найбільшого успіху у цій сфері досягли організації Групи Світового банку, про що свідчать результати їх діяльності у Хорватії, Сербії, Македонії та інших країнах. Поряд з цим зростає роль Міжнародного валютного фонду та регіональних фінансових інститутів, робота яких спрямована на різні сфери економіки, що доповнюючи один одного, сприяють відновленню постконфліктних країн.

2. На основі аналізу даних про соціально-економічний розвиток 11 постконфліктних країн окреслено основні детермінанти розвитку банківської системи під час та після воєнного конфлікту, а також вивчено тенденції розвитку банківської системи України у 2007–2016 рр. Крім того, було визначено основні проблеми зміцнення фінансового потенціалу держави, що можуть бути вирішені банківською системою, та надано відповідні пропозиції для їх розв'язання, спрямовані на стимулювання економічного зростання через прискорення руху фінансових ресурсів та спрощення доступу до капіталу.

3. Враховуючи неможливість банківських установ задовольнити у повному обсязі та на відповідному рівні потреби населення та бізнесу у складних суспільних умовах, було досліджено вплив небанківських фінансово-кредитних установ на фінансовий потенціал держави у постконфліктний період. За результатами узагальнення світового досвіду та врахування вітчизняної специфіки було окреслено основні проблеми зміцнення фінансового потенціалу держави на основі розвитку небанківських фінансово-кредитних інститутів. З огляду на це було запропоновано шляхи їх вирішення через сприяння банківському кредитуванню та розробку нових фінансових продуктів, розвиток медичного та агрострахування, підтримку приватного сектору, удосконалення системи менеджменту небанківських установ, зміни у регулюванні та підвищення прозорості їх діяльності, також покращення рівня фінансової грамотності населення.

РОЗДІЛ 5.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ У ПОСТКОНФЛІКТНИХ УМОВАХ

5.1. Розвиток методичних положень оцінки фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнних конфліктів

Завершення збройного протистояння ставить перед суспільством важливі завдання з відновлення зруйнованого виробничого, людського та фінансового капіталу, забезпечення довгострокового соціально-економічного розвитку та попередження майбутніх воєнних конфліктів через розв'язання проблем, що призводять до їх появи.

В таких умовах оцінка фінансового потенціалу держави є одним із першочергових заходів, необхідних для розробки та реалізації стратегії постконфліктного відновлення, що враховує інтереси органів центральної влади, місцевого самоврядування та міжнародних донорів, що надають допомогу для подолання наслідків бойових дій.

Вивченню можливостей країн долати наслідки воєнних конфліктів було присвячено багато закордонних досліджень, зокрема таких науковців, як А. Сіллах (Abdulai Sillah) [646], А. Сав'єр (Amos Sawyer) [636], М. Аластеір (McKechnie J. Alastair) [646], С. Цевік (Serhan Cevik) та М. Рахматі (Mohammad Rahmati) [454] та інших. Водночас подібні публікації, як правило, недостатньою мірою охоплювали питання, пов'язані з оцінкою фінансового потенціалу постконфліктних держав, з огляду на це розробка методики комплексної оцінки здатності країни акумулювати достатній обсяг фінансових ресурсів та ефективно його використовувати для подолання наслідків воєнних конфліктів, а також їх попередження залишається актуальною.

Практична цінність одержаних результатів полягатиме у можливості їх використання у роботі Міністерства з питань тимчасово окупованих

територій та внутрішньо переміщених осіб України, інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, неурядових організацій, що беруть участь у подоланні наслідків бойових дій.

Саме тому одним із завдань дослідження є удосконалення методики оцінки фінансового потенціалу держави для подолання наслідків воєнних конфліктів, що передбачає вирішення таких задач, як:

1) оцінка втрат фінансового потенціалу держави у період воєнного конфлікту;

Запропонований нами підхід до визначення втрат фінансового потенціалу України у період воєнного конфлікту 2014–2016 рр. було викладено у пункті 3.3., але, окрім узагальненої оцінки, що ґрунтувалася на розрахунку суми невиробленого ВВП, збільшенні військових видатків та зниженні кредитних рейтингів, більш детальнішу увагу варто приділити і зміні окремих складових фінансового потенціалу держави, що сприятиме ґрунтовному вивченню трансформацій, спричинених конфліктом.

2) дослідження поточного стану фінансового потенціалу держави;

Оцінка наявної фінансово-ресурсної бази держави, здатності оптимізувати рух грошових потоків всередині країни і залучати зовнішнє фінансування дозволяє визначити сильні та слабкі сторони фінансового потенціалу держави для прийняття відповідних управлінських рішень.

З огляду на взаємозв'язок між фінансовими потенціалами різних країн, особливо під впливом історичних, культурних та економічних чинників, оцінка фінансового потенціалу України має передбачати можливість співставлення показників, що його характеризують, з аналогічними показниками для інших країн, що висуває вимогу до використання загальноновизнаних індикаторів.

3) визначення перспектив постконфліктного відновлення в умовах розвитку фінансового потенціалу держави.

Роль фінансового потенціалу у подоланні наслідків збройного протистояння проявляється у здатності надавати належну фінансову підтримку для відновлювальних заходів у майбутньому та забезпечити подальший захист національних інтересів через адекватний обсяг військових

видатків та достатній рівень фінансової безпеки держави у довгостроковому періоді.

Вирішення таких питань потребує не лише застосування науково обґрунтованого підходу до вибору методів дослідження обраної проблеми (узагальнена класифікація методів оцінки фінансового потенціалу держави була наведена нами у пункті 3.1.), але й визначення обмежень для використання отриманих результатів та окреслення відповідальності вчених за помилкові висновки та рекомендації.

На даний момент у наукових дослідженнях з фінансів можна спостерігати тенденцію до активного використання математичного інструментарію у відповідь на зростання обсягів даних, що характеризують процеси та явища в суспільстві, а також необхідної для їх аналізу потужності обчислювальної техніки, що, в свою чергу, вимагає від науковців знань не лише у предметній галузі, але й із статистики, теорії ймовірностей, програмування та алгоритмізації.

Аналіз публікацій у провідних наукових економічних журналах, результати якого були викладені Д. Суттером (Daniel Sutter) та Р. П'єскі (Rex Pjesky) у статті «Where would Adam Smith publish today? The near absence of math-free research in top journals», підтвердив домінуюче положення кількісних методів досліджень (98,5 % аналізованих робіт передбачали використання математичних рівнянь та побудову економіко-математичних моделей) [660, с. 238]. Автори припускають, що в сучасних умовах для одержання та оприлюднення результатів своєї роботи Адам Сміт був би вимушений опанувати основи моделювання та регресійного аналізу, і при цьому не здійснивши б у повній мірі свій внесок у розвиток економічної науки у інших її сферах.

Протилежною є ситуація у вітчизняному академічному середовищі. Зокрема С.В. Івахненко та Дж. Конбер у спільній статті «Підходи вчених США до методології науки: план вивчення з метою реформування досліджень бізнесу в Україні» підкреслюють накопичений «надлишок теоретичних, філософських, історіософських, тлумачних і концептуальних дискусій» та обмежену практику застосування сучасних математико-

статистичних методів у дисертаційних роботах [111, с. 35–36]. Виключенням з останнього є дослідження, що виконувались за спеціальностями 08.00.10 «Статистика» та 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» (за переліком 2011 р.).

Водночас слід зазначити про доступні для закордонних науковців інформаційні ресурси, зокрема бази даних Amadeus, Ruslana та Zephir, що значно спрощують одну із найбільш трудомістких стадій дослідження – етап збору та групування даних.

У контексті запровадження нового переліку наукових спеціальностей, передбачених Постановою Кабінету Міністрів України 29 квітня 2015 р. № 266 [285], варто зазначити, що новій спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» відповідатиме не лише пряма спеціальність за старим переліком 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит», але й згадана раніше спеціальність 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці», з огляду на це можна очікувати подальшу активізацію використання кількісних методів, але з більшою орієнтацією на вирішення завдань фінансової науки.

Саме тому перспективним виглядає виявлення та попередження проблем, що можуть бути викликані застосуванням математичного інструментарію для дослідження закономірностей соціально-економічного розвитку України та розвитку фінансового потенціалу зокрема.

По-перше, необхідно уникнути надмірної математичної формалізації взаємозв'язків між фінансовими показниками в умовах недостатнього рівня достовірності статичних даних, зумовлених характерним для вітчизняних реалій суттєвим впливом тіньового сектору економіки.

Саме з огляду на високий рівень тінізації економіки України, приховування доходів одними особами та їх легалізацію іншими, використання статистичних даних потребує розумної обережності.

Водночас, з нашої позиції, перспективи використання економіко-математичних методів у вітчизняних дослідженнях є значними та дають можливість з певною імовірністю передбачити майбутній стан фінансової системи в цілому та окремих її складових.

Значного прогресу в даному напрямку досягнуто департаментом монетарної політики та економічного аналізу Національного банку України, роль якого в умовах режиму інфляційного таргетування важко переоцінити. У випадку центрального банку розвиток модельного інструментарію відповідав його реальним потребам. Так, у 2001 р., коли акцент робився на фіксацію валютного курсу, використовувалася проста регресійна модель для компонентів індексу споживчих цін, а з переходом до нового режиму грошово-кредитної політики більш складні макроекономічні моделі [10, с. 50]. Водночас однією із передумов запровадження провідних здобутків в систему аналізу та прогнозування регулятора є його потужна інформаційна база, доступ до якої мають не всі зацікавлені особи.

Поряд з цим економічна думка у провідних країнах світу, що вже тривалий час базується на потужному математичному апараті науковців, не змогла передбачити катастрофічні наслідки потрясінь від воєнних конфліктів, глобальні економічні колапси, подібні останній світовій фінансовій кризі, і, можливо, не зможе спрогнозувати подібні ситуації у майбутньому. Причиною чого, на нашу думку, є саме надмірна формалізація та спрощення існуючих закономірностей соціально-економічного розвитку.

По-друге, завжди є ризик хибної специфікації економетричних моделей, що не завжди повною мірою відображають реальну природу існуючих причинно-наслідкових зв'язків, а також некоректне співставлення даних.

Наприклад, у виявленому О.В. Лисенком взаємозв'язку між збільшенням власного капіталу комерційних банків, залученими ними депозитами та зростанням ВВП України [164, с. 11] автор припускає, що саме останній показник є залежною змінною, а не навпаки, тобто фактором зміни ресурсної бази банків. На нашу думку, більш чіткої аргументації потребує не лише така позиція науковця, але й його припущення про несуттєвий вплив інших чинників, таких як попит на вітчизняну продукцію на світових ринках, динаміка іноземних інвестицій тощо.

Крім того, у вітчизняних дисертаційних роботах для побудови економетричних моделей має місце використання даних у номінальному

гривневому еквіваленті за досить тривалий період часу (як правило, не менше 10 років, протягом яких національна валюта значно втратила свою вартість), що ігнорують вплив інфляції, валютних коливань та не відображають реальний стан розвитку предмету дослідження. Зокрема, це стосується багатofакторної моделі прогнозування розвитку фінансового потенціалу реального сектору економіки України у дисертації Р.А. Кравця на тему «Фінансове прогнозування розвитку реального сектору економіки України» [150, с. 189], моделі взаємозв'язку показників капіталізації страхового ринку у дисертації Т.А. Гавриляк «Фінансовий потенціал інвестиційної діяльності страховиків в економіці України» [66, с. 105], моделі формування фінансового потенціалу підприємств місцевого господарства міста Києва у дисертації Є.І. Волковського «Фінансовий потенціал місцевого самоврядування (на прикладі столиці України – міста Києва)» [57, с. 159].

Тобто, у вітчизняних наукових роботах останніх років, присвячених проблематиці фінансового потенціалу, можна простежити недостатньо обґрунтовану практику аналізу даних та побудови моделей, що описують існуючі причинно-наслідкові зв'язки.

По-третє, важливим є окреслення меж застосування виявлених закономірностей та зони відповідальності вченого за одержані результати.

Висновки та рекомендації, одержані в тому числі і через допущені методологічні неточності, або ж в силу суб'єктивності поглядів дослідника піднімають питання про можливість їх використання в практичній діяльності та відповідальність вченого за його наукові здобутки.

Побудова та наукове обґрунтування різноманітних методик, що не відповідали реальним потребам економічних агентів та призвели до помилкових рішень, найбільш яскраво проявилися у оцінці кредитних ризиків рейтинговими агентствами.

З огляду на це, вітчизняні рейтингові агентства зобов'язали оприлюднювати інформацію про дефолти боргових зобов'язань або емітентів, що мали діючий кредитний рейтинг [287]. Так, наприклад ПАТ «КБ «ПРЕМІУМ» та ПАТ «КЛАСИКБАНК» на дату дефолту мали

кредитні рейтинги від НРА «Рюрік» на рівні uaBBB [278], агентство «Кредит-Рейтинг» напередодні дефолту зберігало кредитний рейтинг ПАТ КБ «ХРЕЩАТИК», ПАТ «Євробанк» та ПАТ «УНІКОМБАНК» на рівні uaBB, uaBB та uaBBB- відповідно. Схожа ситуація і у РА «Експерт-Рейтинг» із кредитними рейтингами ПАТ «Банк Національні Інвестиції», ПАТ «БАНК ЮНІСОН» та ПАТ «СМАРТБАНК» (у всіх рейтинг uaBBB). Поряд з цим відкритим залишається питання про межі відповідальності авторів розроблених методичних положень рейтингування, якими керувалися при визначенні кредитних рейтингів.

Процедура визначення відповідальності вчених за одержані ними наукові результати на разі є неврегульованою. Крім того, критично оцінюючи та виявляючи недоліки підходів того чи іншого дослідника у своїх публікаціях, науковці збільшують його індекс цитування, фактично посилюючи його вплив на майбутні вектори розвитку економічної думки, що, виходячи з домінуючого нині принципу «publish or perish» (в перекладі «публікуйся або загинеш»), може мати катастрофічні наслідки для науки.

Саме тому логічним виглядає розмежування в списку використаних джерел робіт тих дослідників, з підходами яких ми аргументовано погоджуємося і розвиваємо їх, а також тих науковців чий погляд, викладені у відповідних публікаціях, на даний момент потребують перегляду та уточнення. Таким чином, академічне середовище матиме можливість як підвищити, так і понизити авторитет окремого науковця залежно від результатів його наукової діяльності.

По-четверте, суттєвою проблемою для дослідження питань розвитку фінансового потенціалу, в тому числі у постконфліктних умовах, може стати дефіцит кваліфікованих кадрів для проведення міждисциплінарних досліджень.

Низький рівень фінансування науки та заробітних плат науково-педагогічних працівників чинить негативний вплив на залучення фахівців до проведення досліджень.

В епоху бурхливого розвитку інформаційних технологій питання виробу відповідного програмного забезпечення може визначити межі потенційних результатів проведених фінансово-економічних досліджень. Як відомо, між функціональністю та зручністю існує обернений зв'язок, і кожен вчений обирає той чи інший програмний продукт відповідно до поставлених наукових задач та рівня власної підготовки.

Саме тому пропонуємо активізувати залучення фахівців з інших галузей знань (статистика, математичне моделювання, психологія тощо) для проведення наукових досліджень розвитку фінансового потенціалу та постконфліктного відновлення, а також здобуття відповідних компетенцій для роботи з даними молодими вченими під час навчання в магістратурі чи аспірантурі. Не менш важливим є розвиток гнучких навичок науковців з командної роботи, критичного мислення, комунікації та публічних виступів, управління конфліктами.

На нашу думку, для оцінки постконфліктного фінансового потенціалу держави доцільно застосувати підхід, що базується на комбінуванні кількісних та якісних методів дослідження та окресленні можливих напрямків використання одержаних результатів.

З огляду на це, оцінка фінансового потенціалу має здійснюватися на основі кількісних та якісних показників. До числа перших нами віднесено показники, що характеризують формування, розподіл та використання фінансових ресурсів в державі, а до других – дані про позиції держави у провідних міжнародних рейтингах, що відображають можливість залучати іноземні інвестиції та інші види фінансування.

При цьому така позиція ґрунтується на досягненні балансу між кількістю різноманітних показників, індикаторів, коефіцієнтів, з одного боку, та їх інформативністю та практичною цінністю для комплексної оцінки фінансового потенціалу держави, з іншого. З огляду на це, серед розглянутих нами у третьому розділі показників оцінки стану та ефективності використання фінансового потенціалу держави були відібрані найбільш

вагомі, в окремих випадках з уточненням рекомендованих значень, а також доповнені іншими показниками.

В цілому для кількісної оцінки фінансового потенціалу держави пропонуємо використати показники, наведені як у абсолютному (у дол. США), так і відносному виразі (як правило, у відсотках від ВВП) (рис. 5.1.).

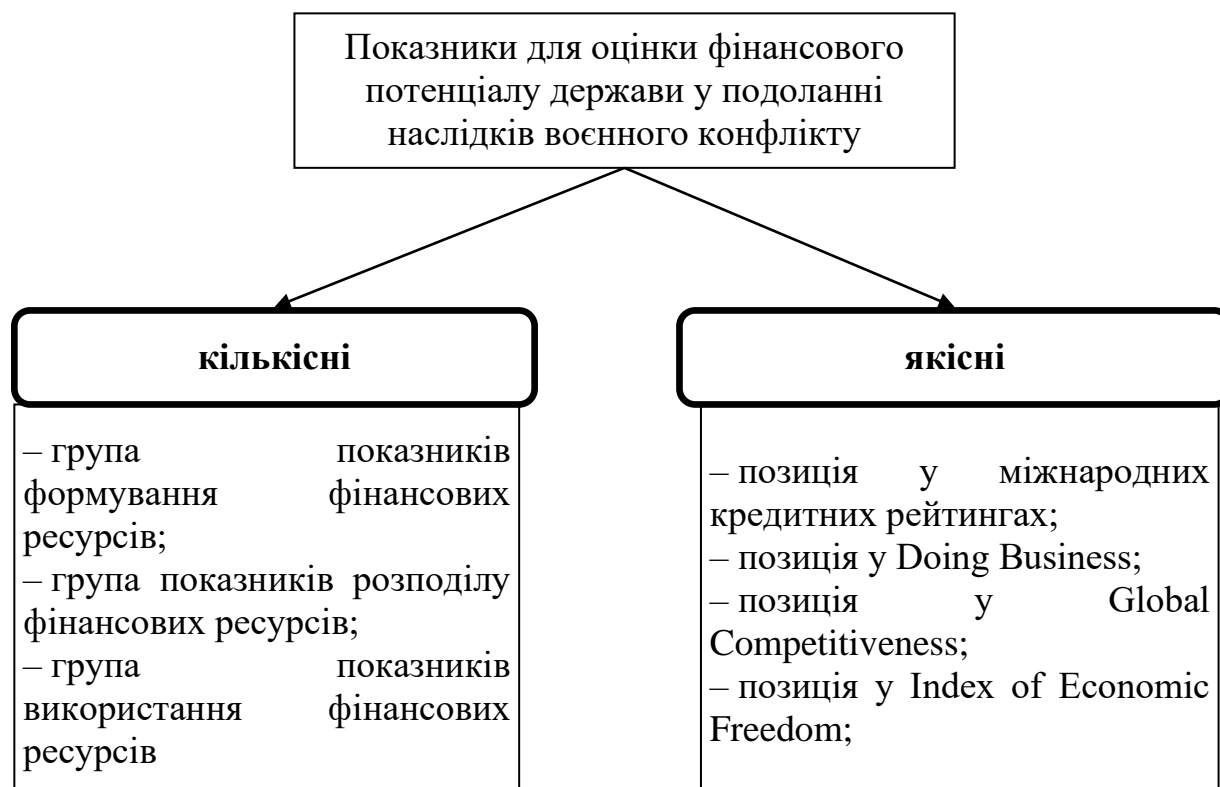

Рис. 5.1. Групи показників для оцінки фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнного конфлікту

Джерело: розробка автора

Більш детально зупинимося на кожній з груп показників (табл. 5.1.).

Для оцінки формування фінансових ресурсів необхідно дослідити рух вхідних та вихідних грошових потоків в країну та з неї. З огляду на це нами проаналізовано стан платіжного балансу України, сальдо якого протягом 2010–2016 рр. характеризувалося неоднозначною динамікою. Напередодні воєнного конфлікту платіжний баланс був зведений з профіцитом у 2 203 млн. дол. США, що складало 1,10 % від ВВП у 2013 р. (рис. 5.2).

Таблиця 5.1.

Кількісні показники оцінки фінансового потенціалу держави у
подоланні наслідків воєнного конфлікту

№ з/п	Показник	Джерело даних	Рекомендоване значення
<i>Показники формування фінансових ресурсів</i>			
1	Сальдо платіжного балансу	Дані центрального банку	> 0
2	Валове нагромадження основного капіталу ²	Дані Групи Світового банку	на рівні ЄС (відносно ВВП)
3	Показник регіональної концентрації джерел формування фінансових ресурсів ³	Дані Державної служби статистики України	≤0,60
<i>Показники розподілу фінансових ресурсів</i>			
4	Державні доходи, окрім грантів ²	Дані Групи Світового банку	на рівні ЄС (відносно ВВП)
5	Золотовалютні резерви у місяцях імпорту	Дані Групи Світового банку	> 5
6	Рівень державного боргу	Дані Міністерства фінансів України	≤60 % ВВП
7	Внутрішній кредит, наданий фінансовим сектором ¹	Дані Групи Світового банку	на рівні ЄС (відносно ВВП)
<i>Показники використання фінансових ресурсів</i>			
8	Військові видатки ²	Дані Групи Світового банку	≥3 % ВВП
9	Частка ВВП України у світовому ВВП ¹	Дані Групи Світового банку	≥0,24 %
10	Річна зміна ВВП України ¹	Дані Групи Світового банку	на рівні зміни ВВП ЄС

Примітка. ¹ – уточнено шкалу оцінювання. ² – запропоновано використання додаткового показника. ³ – розроблено новий показник

Джерело: розроблено автором

Водночас початок воєнного конфлікту призвів до різкого відпливу грошових коштів (13 307 млн. дол. США або 9,97 % від ВВП у 2014 р.), але за рахунок більш швидкого падіння імпорту порівняно з експортом та фінансової підтримки закордонних кредиторів та інвесторів у 2015–2016 рр., сальдо зведеного платіжного балансу було позитивним та знаходилося на рівні 1–1,5 % від ВВП.

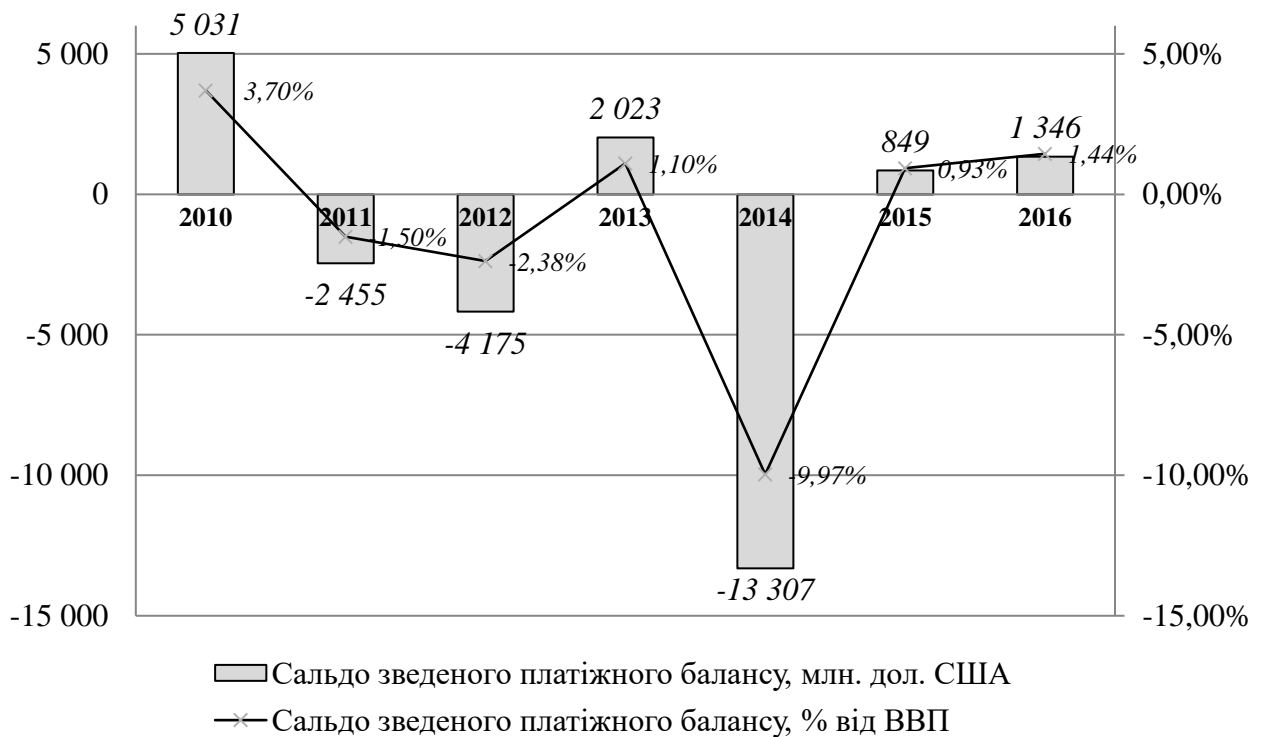

Рис. 5.2. Сальдо зведеного платіжного балансу України у 2010–2016 рр.
Джерело: розраховано і побудовано на основі [91] та [679]

Враховуючи важливість збільшення ресурсної бази фінансового потенціалу, логічним виглядає встановлення рекомендованого значення цього показника на рівні, коли сальдо платіжного балансу є позитивним. На нашу думку, перспективи зростання профіциту заведеного платіжного балансу пов'язані з динамікою цін та попиту на експортні товари та послуги (продовольчі товари, чорні та кольорові метали), залученими іноземними інвестиціями та інтенсивністю бойових дій на Сході.

Окрім зовнішніх джерел, важливе місце у формуванні ресурсної бази фінансового потенціалу відіграє нагромадження основного капіталу учасниками фінансових відносин всередині країни.

До 2013 р. можна підкреслити позитивну тенденцію до зростання абсолютних обсягів валового нагромадження основного капіталу в Україні, після чого цей показник скоротився майже вдвічі і за підсумками 2016 р. становив 14 130 млн. дол. США (рис. 5.3.).

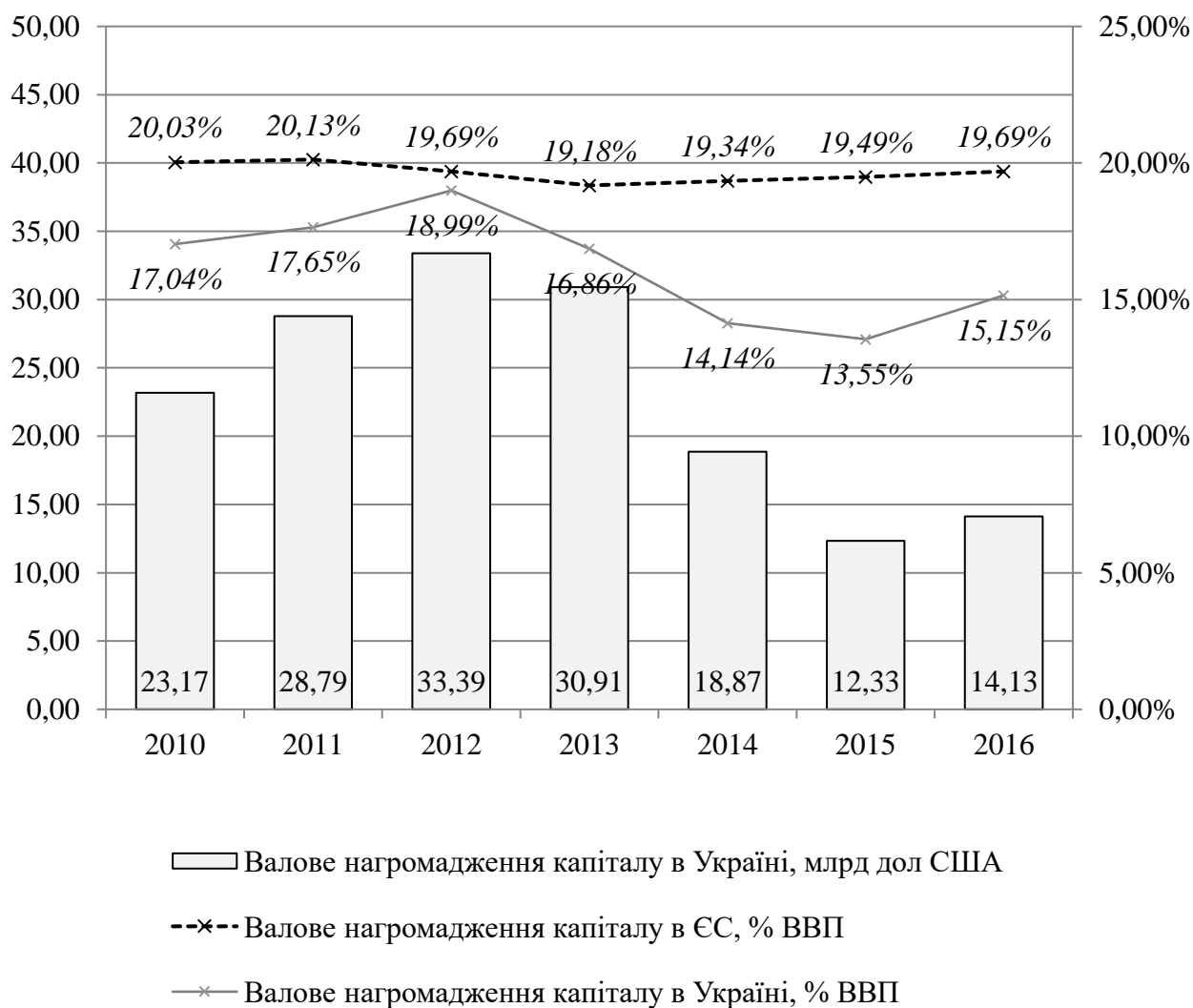

Рис. 5.3. Валове нагромадження основного капіталу в Україні у 2010–2016 рр.

Джерело: розраховано і побудовано на основі [679]

В період активної фази воєнного конфлікту (2014–2015 рр.) частка валового нагромадження основного капіталу становила менше 15 %, що з позиції В.В. Галасюка відповідає «режиму проїдання» [67]. В цілому відношення валового нагромадження основного капіталу до ВВП в Україні у 2010–2016 рр., поступалося аналогічним значенням цього показника в Європейському Союзі, рівню якого, на нашу думку, має відповідати значення цього показника.

Досить важливим є попередження появи суттєвих дисбалансів у формуванні фінансових ресурсів на регіональному рівні, що може сприяти посиленню економічних чинників до відокремлення окремих територій. Саме тому пропонуємо використати показник, що надав би можливість оцінити регіональну концентрацію джерел формування фінансових ресурсів. На нашу думку, оскільки таким джерелом на макроекономічному рівні є ВВП, то рівень дисбалансів на регіональному рівні можна визначити через оцінку однорідності значень валових регіональних продуктів, зважаючи на чисельність населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць, тобто у розрахунку на одну особу.

В статистичних розрахунках в якості такого критерію використовують квадратичний коефіцієнт варіації [336, с. 69], що дорівнює відношенню середньоквадратичного відхилення до середнього арифметичного, з огляду на це, формула для розрахунку показника регіональної концентрації джерел формування фінансових ресурсів (RC) має такий вигляд:

$$RC = \frac{\sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (GRP\_per\_capita_i - \overline{GRP\_per\_capita})^2}}{\overline{GRP\_per\_capita}}, \quad (5.1)$$

де $GRP\_per\_capita_i$ – валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу регіону i ;

$\overline{GRP\_per\_capita}$ – середнє значення валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу;

n – загальна кількість регіонів.

Відповідно до шкали оцінювання ступеня варіації він може бути низьким (значення до 0,3), високим (в межах 0,3–0,6) та дуже високим (більше 0,6) [335, с. 178]. З нашої позиції, нерівномірність регіонального розвитку є об'єктивною і багато в чому визначається географічним розташуванням та наявними природними ресурсами, також важливим є скорочення таких розривів між регіонами, саме тому рекомендоване значення показника регіональної концентрації джерел формування фінансових ресурсів можна встановити на рівні, що не перевищує 0,6.

Розрахунок даного показника для України у 2010–2015 рр. був здійснений за допомогою відповідного функціоналу програми Microsoft Office Excel, а одержані результати наведені на рисунку 5.4.

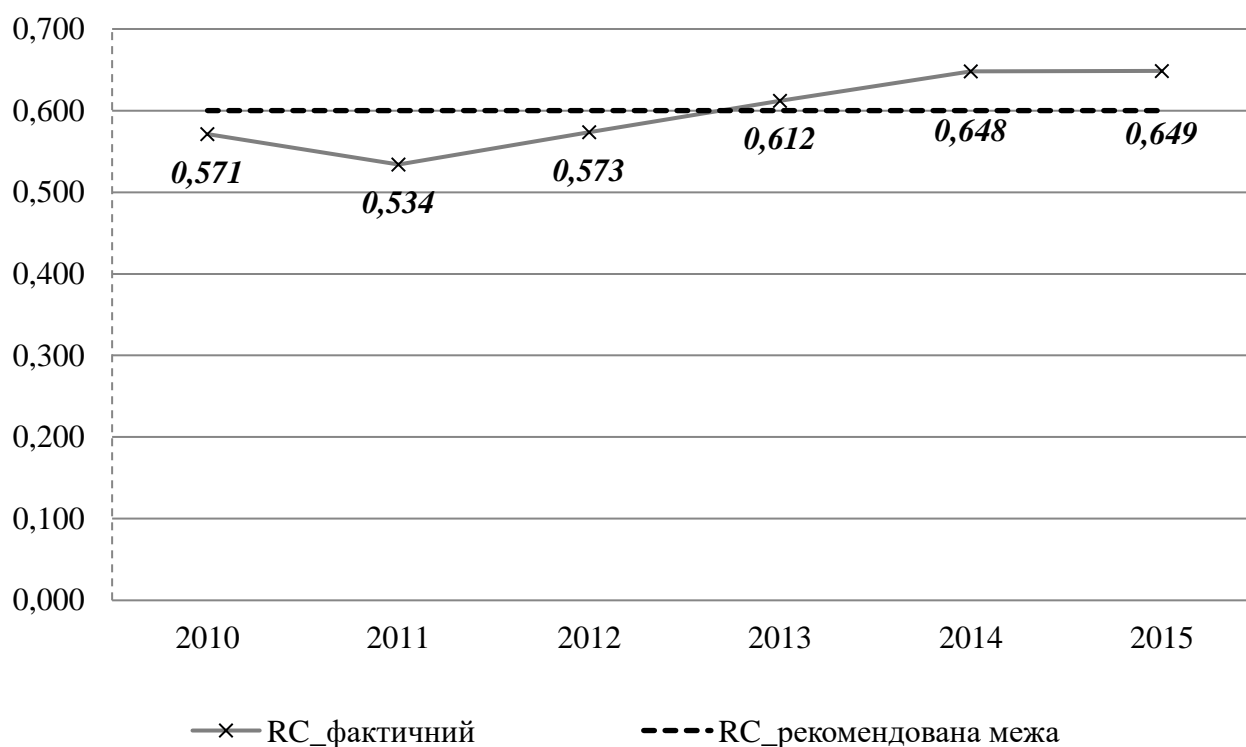

Рис. 5.4. Показник регіональної концентрації джерел формування фінансових ресурсів в Україні у 2010–2015 рр.

Джерело: розрахунки автора на основі даних [303]

Лідерами за даним показником в Україні є місто Київ, Дніпропетровська, Київська та Полтавська області, а до 2013 р. до їх числа входила і Донецька область. Найнижчий рівень валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу спостерігався у Чернівецькій області, а з 2014 р. – в Луганській області.

В цілому варто виділити, суттєвий розрив у концентрації джерел фінансових ресурсів у різних областях України, про що свідчать результати наших розрахунків. Для порівняння: на основі даних Центрального статистичного офісу Республіки Польща (Główny Urząd Statystyczny) [622] ми розраховували показник регіональної концентрації джерел формування

фінансових ресурсів в Польщі, що становило 0,253 та 0,255 відповідно у 2014 та 2015 рр.

Детальніша інформація про обсяг валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу в Україні та Польщі наведена в Додатках Е та Ж.

З огляду на це, важливим є вжиття заходів для збалансування джерел формування ресурсної бази фінансового потенціалу України на регіональному рівні.

Наступною групою показників є показники розподілу фінансових ресурсів.

Враховуючи роль держави у цьому напрямку, ми оцінили частку державних доходів, окрім грантів у ВВП (Revenue, excluding grants, % of GDP), що, на відміну від такого індикатора фінансової безпеки як рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, використаного в третьому розділі, включає не лише податкові надходження, але й відрахування у фонди соціального забезпечення та інші надходження до державних фондів [629]. Це дозволяє більшою мірою врахувати рівень державної централізації фінансових ресурсів.

Протягом 2010–2016 рр. частка державних доходів у ВВП України несуттєво перевищувала рівень ЄС, виключення становить лише 2014 рік, що можна пов'язати з суттєвим недоотриманням податкових платежів та єдиного соціального внеску (рис. 5.5.).

Питання визначення оптимального співвідношення державних доходів до ВВП є дискусійним і розглядалося у публікаціях закордонних науковців Р. Армея (R.K. Armeu) [418], Р. Барро (R.J. Barro) [426], Р. Левіна (R. A. Levine) [569] та вітчизняних вчених [320; 398; 399]. Для економіки мирного часу перерозподіл ВВП через державні фонди в Україні є досить високим, але, враховуючи складну військово-політичну та економічну ситуацію, що почалася у 2014 р., посилення ролі держави відповідає досвіду інших країн, що брали участь у воєнних конфліктах.

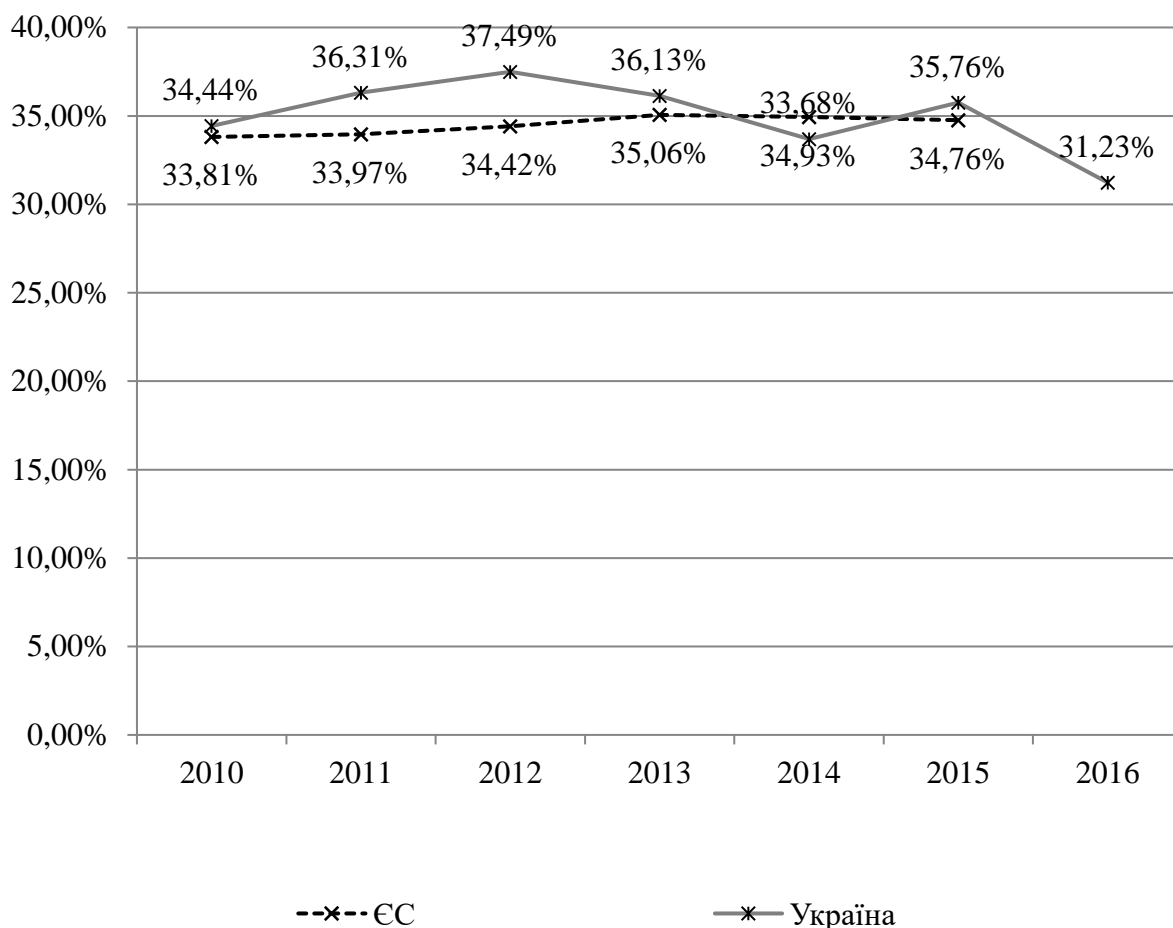

Рис. 5.5. Частка державний доходів, окрім грантів,
в Україні та ЄС у 2010–2016 рр.

Примітка. Без урахуванням даних по ЄС за 2016 р.
Джерело: розраховано і побудовано на основі [629]

Водночас оцінка рівня державної централізації фінансових ресурсів була б неповною без оцінки рівня державного боргу відносно ВВП, достатності золотовалютних резервів для фінансування імпорту, що забезпечує додатковий перерозподіл фінансових ресурсів в економіці на користь держави. Крім того, доцільно оцінити рівень перерозподілу фінансових ресурсів фінансовими інститутами за допомогою відношення внутрішнього кредиту, наданого фінансовим сектором, до ВВП.

Результати розрахунків відповідних показників в Україні було наведено в пункті 3.2., при цьому перспективним виглядає встановлення рекомендованих значень відношення державного боргу до ВВП та

відношення золотовалютних резервів до імпорту відповідно до передбачених методикою оцінки рівня економічної безпеки шкал [284], а рівень кредитування фінансових сектором порівняти із значенням аналогічного показника у ЄС.

Остання група кількісних показників орієнтована на оцінку використання фінансових ресурсів держави.

В контексті подолання економічних наслідків воєнних конфліктів важливим є вжиття заходів із зміцнення обороноздатності країни, що багато в чому визначається рівнем фінансування цієї сфери. Світовий досвід засвідчує той факт, що саме суттєвий розрив у фінансовому забезпеченні збройних сил різних держав спричиняє початок воєнних конфліктів.

Питання визначення оптимальної частки військових видатків в економіці є досить дискусійним, оскільки їх низька частка, з одного боку, створює загрозу для існування держави як такої, а з іншого, – надмірна мілітаризація економіки стримує економічне зростання. З огляду на це така проблема розглядалася у публікаціях багатьох закордонних та вітчизняних вчених, серед яких варто виділити роботи М. Строупа (Michael D. Stroup), Д. Хекульмана (Jac S. Heckelman) [657], Л. П'єроні (Luca Pieroni) [610], Г. Д'Агостіно (D'Agostino G.), Д. Дюнна (Dunne J. P.) [483], Ш. Ахмеда (Shahid Ahmed), С. Ісмаїли (Saba Ismail) [388].

На нашу думку, вихідною точкою для визначення рекомендованого значення рівня військових видатків є Воєнна доктрина України, відповідно до якої значення цього показника має бути не меншим, ніж 3 % від ВВП [291].

Динаміка зміни частки військових видатків відносно ВВП в Україні та окремих країнах світу розглядалася нами у пункті 3.3.

Оцінка використання фінансових ресурсів держави є неможливою без визначення ролі національної економіки у світі, що можна характеризувати через частку ВВП України у глобальному ВВП.

Щодо цього показника, то його динаміка протягом останніх тридцяти років свідчить про однозначне зниження впливу України у глобальному економічному просторі з часів проголошення незалежності (рис. 5.6.). Навіть найбільше його значення у 0,28 %, що спостерігалось у 2008 р. є незначним порівняно з внеском економіки США або ЄС (на ці країни припадає близько половини світового ВВП).

У вже загаданих рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки [284] пропонується встановити оптимальне значення цього показника на рівні 2,5 % ВВП, що зараз відповідає рівню десяти найбільших економік світу. На нашу думку, у довгостроковій перспективі такий підхід є цілком виправданим, але з урахуванням того, що цей документ розроблявся до початку воєнного конфлікту в Україні, окремі його положення потребують уточнення. Зокрема, в контексті подолання наслідків воєнного конфлікту, рекомендоване значення частки ВВП України у світовому ВВП логічно встановити на рівні 2013 р., що складало 0,24 %.

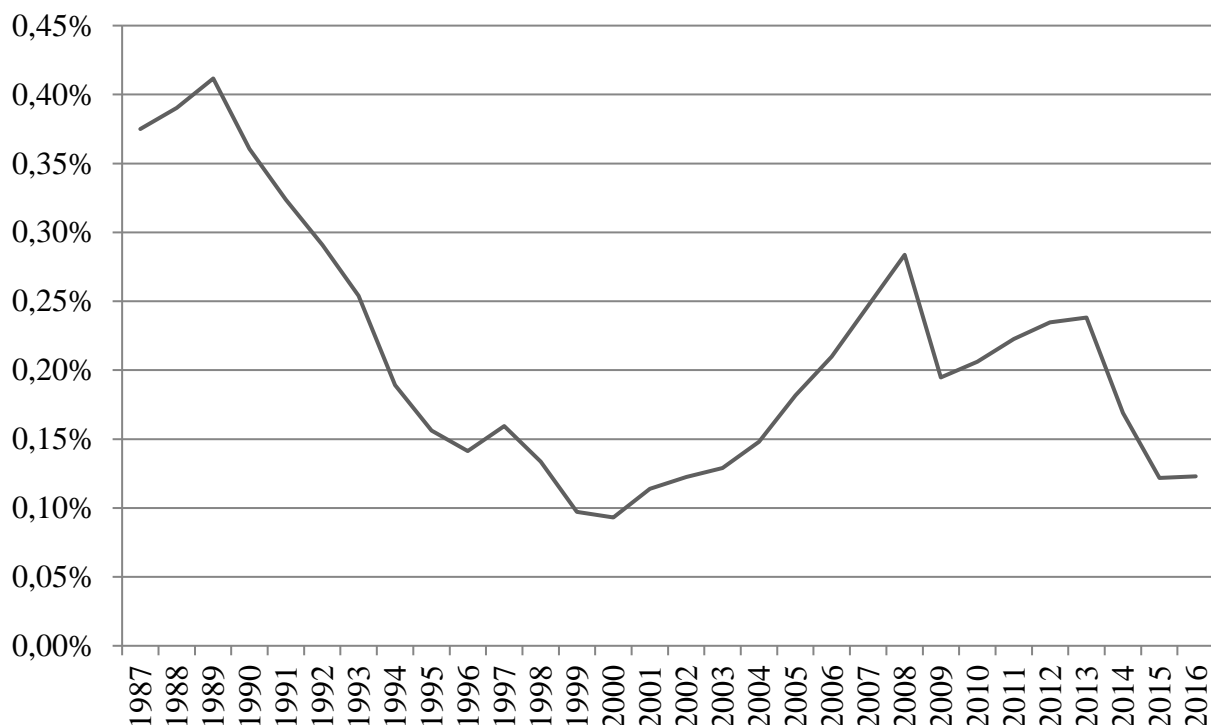

Рис. 5.6. Частка ВВП України у світовому ВВП, %

Джерело: розраховано автором на основі [522]

Крім того, варто звернути увагу і на річну зміну ВВП, яку у випадку України доцільно порівняти із значенням в ЄС та світі, що було зроблено у пункті 3.3.

Важливе місце в оцінці фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнних конфліктів відведено вивченню її можливостей у залученні фінансування та його використанні, що можна розглянути крізь призму основних міжнародних рейтингів та позиції конкретної країни в них.

Авторитет держави на фінансовому ринку можна оцінити шляхом порівняння її кредитного рейтингу з кредитним рейтингом інших країн. Оскільки у пункті 3.3. ми окремо досліджували динаміку кредитних рейтингів України у таблиці 5.2. наведено інформацію про динаміку кредитних рейтингів інших країн у 2010–2016 рр. Відповідно до наведених даних, можна стверджувати, що рівень кредитоспроможності України як позичальника суттєво поступається рівню Польщі, Росії та США, що визначає високу вартість залучення позикових коштів та більш жорсткі умови кредитування, спрямовані на мінімізацію ризиків неповернення коштів.

Таблиця 5.2.

Зміна позиції України та окремих держав у кредитних рейтингах від «Fitch Ratings» у 2010–2016 рр.*

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	B (Stable)	B (Stable)	B (Stable)	B- (Negative)	CCC	CCC	B- (Stable)
Польща	A- (Stable)	A- (Stable)	A- (Stable)	A- (Stable)	A- (Stable)	A-(Stable)	A- (Stable)
США	AAA (Stable)	AAA (Negative)	AAA (Negative)	AAA (Negative)	AAA (Stable)	AAA (Stable)	AAA (Stable)
Росія	BBB (Positive)	BBB	BBB (Stable)	BBB (Stable)	BBB (Negative)	BBB- (Negative)	BBB- (Stable)

Примітка.* Станом на 31.12 відповідного року за короткостроковими зобов'язаннями в іноземній валюті

Джерело: побудовано автором на основі даних порталу CountryEconomy.com [651]

Також існує низка інших впливових у світі досліджень, що дають можливість окреслити перспективи розвитку фінансового потенціалу

держави під впливом зміни державного регулювання, здатності країни забезпечити економічне зростання та створення сприятливого бізнес-клімату (табл. 5.3.).

Таблиця 5.3

Провідні світові дослідження, що можуть бути використанні для оцінки фінансових можливостей держави у подоланні наслідків воєнних конфліктів

№ з/п	Назва	Автор (англ.), рік	Характеристика	Відповідальна організація
1	Легкість ведення бізнесу (Doing Business)	Simeon Djankov, 2003 р.	Оцінка впливу нормативно-правових актів, що регламентують підприємницьку діяльність на всіх стадіях її життєвого циклу (від реєстрації до ліквідації), на практику ведення бізнесу	Група Світового банку
2	Глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index)	Xavier Sala-i-Martin and Elsa V. Artadi, 2004 р.	Дослідження здатності країни забезпечити високий рівень добробуту своїх громадян через підвищення рівня продуктивності праці та ефективності використання ресурсів, в тому числі, через фінансовий сектор	Всесвітній економічний форум
3	Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom)	Bryan T. Johnson, Thomas P. Sheehy, 1995 р.	Оцінка рівня лібералізації взаємодії між бізнесом та державними органами. Відповідно до прийнятої методології вплив на економічну свободу визначається такими фінансовими чинниками як фіскальний тягар, обсяг державних видатків, стабільність цін, чисті припливи інвестицій, захист банківської таємниці	The Heritage Foundation та The Wall Street Journal
4	Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index)	Johann Graf Lambsdorff, 1995 р.	Дослідження рівня зловживань службовим становищем у державному секторі в особистих цілях на основі опитування аналітиків та підприємців	Transparency International

Примітка. Назви рейтингів наведені українською і англійською мовою з огляду на широку практику використання обох варіантів у фаховій літературі

Джерело: узагальнено автором на основі [206; 473; 547; 498; 666]

Вибір саме цих рейтингів (індексів) пов'язаний із широкою практикою їх використання у дослідженнях, присвячених вивченню питань досягнення макрофінансової стабільності, збалансування державних фінансів та ефективності фінансового сектору. На нашу думку, позиції кожної країни у наведених рейтингах, відображають рівень використання наявних у них економічних потенціалів, і фінансового потенціалу зокрема як невід'ємної його частини.

Динаміка зміни позиції України в зазначених індексах порівняно з іншими країнами наведена в таблиці 5.4.

Таблиця 5.4.

Зміна позиції України у провідних світових індексах

Дослідження	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Легкість ведення бізнесу позиція України	145	152	137	112	96	83	80
<i>всього країн</i>	<i>183</i>	<i>183</i>	<i>183</i>	<i>185</i>	<i>189</i>	<i>189</i>	<i>190</i>
Індекс економічної свободи позиція України	162	164	163	161	155	162	162
<i>всього країн</i>	<i>179</i>	<i>179</i>	<i>179</i>	<i>177</i>	<i>178</i>	<i>178</i>	<i>178</i>
Глобальний індекс конкурентоспроможності позиція України	89	82	73	84	76	79	85
<i>всього країн</i>	<i>139</i>	<i>139</i>	<i>144</i>	<i>148</i>	<i>144</i>	<i>140</i>	<i>138</i>
Індекс сприйняття корупції позиція України	134	152	144	144	142	130	131
<i>всього країн</i>	<i>178</i>	<i>182</i>	<i>174</i>	<i>175</i>	<i>174</i>	<i>167</i>	<i>176</i>

Джерело: побудовано автором на основі щорічних звітів, розміщених на сайтах відповідальних організацій [473; 498; 547; 666]

Варто зазначити, що дані згруповані таким чином, щоб забезпечити зіставність результатів різних досліджень по рокам. Наприклад, для 2016 р. використано опубліковані наприкінці 2016 р. звіти «Doing Business 2017», «The Global Competitiveness Report 2016–2017», а також опубліковані на початку 2017 р. «Corruption Perceptions Index 2016» і «2017 Index of Economic Freedom».

Найпомітнішим у 2010–2016 р. був прогрес у сфері спрощення ведення бізнесу, про що свідчить підвищення місця України з 145 у 2010 до 80 у 2016 р. у «Doing Business», водночас за іншими індикаторами суттєвих змін протягом розглянутого періоду не відбулося.

В цілому використання кількісних та якісних показників надало можливість сформулювати такі висновки:

1) формування фінансових ресурсів характеризується:

– значною концентрацією джерел формування фінансових ресурсів в окремих регіонах, що в майбутньому може створити передумови до посилення вже існуючих макрофінансових дисбалансів;

– недостатнім рівнем нагромадження капіталу, що потребує додаткових стимулів до інвестування коштів у виробництво;

– залежністю від зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів, зокрема міжнародних фінансових інститутів;

2) роль держави у розподілі фінансових ресурсів в Україні є більш вагомою порівняно з ЄС, де окрім державної централізації пришвидшенню руху капіталу сприяє і високий рівень розвитку фінансового сектору;

3) незначний розмір національної економіки не дозволяє Україні впливати на зміну глобальних векторів розвитку, в тому числі і в напрямку використання фінансових ресурсів. Збільшення частки ВВП, що направляється на потреби збройних сил, дало поштовх до старту відновлення основних галузей, свідченням чого стала позитивна зміна ВВП України у 2016 р.;

4) Україна має обмежені можливості для розвитку фінансових відносин, що пов'язано з проблемами у сфері регулювання підприємницької діяльності, обмежень для руху капіталу, боротьби із корупцією та ефективністю використання національного багатства.

5.2. Перспективи постконфліктного відновлення під впливом ІТ-трансформації фінансового потенціалу держави

Деформація національної економіки, зумовлена необхідністю пристосування до реалій воєнного конфлікту, знижує ефективність та стабільність її функціонування, що може мати наслідком скорочення обсягів виробництва, відтік капіталу з країни та зростання обсягу нелегальних фінансових операцій.

Актуальність дослідження перспектив постконфліктного відновлення під впливом ІТ-трансформації фінансового потенціалу викликана кількома причинами:

– перша полягає у необхідності нових форм фінансового забезпечення подолання наслідків бойових дій, що мають доповнити традиційні способи мобілізації коштів та знизити навантаження на бюджет, за рахунок якого, головним чином, і здійснюється фінансування різноманітних заходів, про що було зазначено у першому розділі монографії;

– друга пов'язана із суттєвими зрушеннями у впровадженні інформаційних технологій у фінансовій сфері, які були описані у другому розділі;

– третя зумовлена незначною кількістю досліджень, які були спрямовані на вирішення проблеми залучення фінансових ресурсів та збільшення можливостей постконфліктних держав на фоні посилення ролі цифрової економіки;

До числа таких публікацій можна зарахувати дослідження співробітників Групи Світового банку Т. Келлі (Tim Kelly) та Д. Соутера (David Souter) «The Role of Information and Communication Technologies in Postconflict Reconstruction», в якому на основі досвіду згаданої інституції розкрито роль інформаційних технологій у подоланні наслідків воєнних конфліктів у Афганістані, Ліберії, Руанді, Східному Тиморі та Тунісі [650], а також спільну роботу Ч. Мартін-Шіелдса (Charles P. Martin-Shields) та

Н. Боданача (Nicholas Bodanac) «Peacekeeping's Digital Economy: The role of communication technologies in post-conflict economic growth», в якій на прикладі африканських країн обґрунтовано модель впливу інвестицій в інформаційно-комп'ютерні технології на довгостроковий економічних розвиток у постконфліктних умовах [578].

– четверта впливає із високого рівня розвитку та конкурентоспроможності ІТ-сектору України, що значно випереджає ринки інших країн, що брали участь у воєнних конфліктах, зокрема Грузії, Хорватії та ін., проте в силу обставин його учасники в переважній більшості орієнтовані не на створення власних продуктів, а на аутсорсинг бізнес-процесів для компаній з Європейського Союзу та Північної Америки. За умови створення відповідних стимулів з боку держави ця галузь може відіграти вагомую роль у постконфліктному відновленні, забезпечивши дійсно інноваційний прорив для вітчизняної економіки.

Для визначення ймовірних шляхів додаткового залучення фінансових ресурсів та збільшення фінансових можливостей економічних агентів для подолання наслідків конфлікту в умовах бурхливого розвитку інформаційних технологій необхідним є застосування, головним чином, таких методів, як абстрагування (зокрема для ігнорування несуттєвих та виділенні ключових аспектів розвитку фінансового потенціалу), порівняння (для співставлення різних способів фінансування), аналізу (для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між появою нових форм залучення коштів та подальшим ефектом від їх використання) та синтезу (для цілісного поєднання різних способів зміцнення фінансового потенціалу) та ін.

При цьому варто зазначити про певні відмінності між розвитком фінансового потенціалу держави під впливом інформаційних технологій у постконфліктних та не пов'язаних з воєнним конфліктом умовах, зміст яких полягає у:

- 1) зростаючому значенні фінансових ресурсів, залучених від міжнародних фінансових інститутів та розвинених країн, рівень розвитку

інформаційних технологій в яких перевищує рівень постконфліктних країн, а тому може бути додатковим стимулом до їх більш активнішого впровадження у фінансову сферу. При цьому у звичайних умовах допомога зарубіжних донорів та іноземні інвестиції не має такого критичного значення та впливу на економічний розвиток.

2) якщо в період мирного часу використання інформаційних технологій спрямоване більшою мірою на покращення вже існуючих фінансових продуктів, наприклад в частині більш поглибленої оцінки ризиків, то в постконфліктних умовах є можливість не лише для створення, але й активного використання якісно нових способів задоволення фінансових потреб, зокрема постраждалих від конфлікту приватних осіб, бізнесу та органів влади.

Перспективи використання можливостей ІТ-трансформації фінансового потенціалу для подолання наслідків воєнного конфлікту в Україні пов'язані з високою часткою населення, що має доступ до Інтернету, яка перевищує загальносвітове значення та наближається до рівня країн ЄС, а також кількістю абонентів мобільного стільникового зв'язку (на 100 осіб), що вже протягом кількох років перевищують як загальносвітові показники, так і значення показників в ЄС (рис. 5.7., 5.8.). Саме через активізацію цифрової економіки вбачається стимулювання розвитку постраждалих регіонів та всієї країни. Інформація про розвиток інформаційної інфраструктури окремих постконфліктних країн та в світі наведена в Додатках К та Л.

Пильна увага світової спільноти до феномену криптовалюти біткоїн, сутність якої було розглянуто у пункті 2.3., змусила керівництво багатьох країн та міжнародних організацій детально вивчити можливості використання технології блокчейн для досягнення цілей своєї діяльності.

Так, на початку 2017 р. Всесвітня продовольча програма Організації Об'єднаних Націй (United Nations World Food Programme, WFP) в межах проекту «Building Blocks» перевірила на практиці можливості технології блокчейн – передача коштів на закупівлю продуктів WFP малозабезпеченим

верствам населення Пакистану, була здійснена за допомогою мобільного додатку, розробленого на базі платформи Ethereum [687]. Згодом ця технологія пройшла апробацію в таборі для сирійських біженців Азрак в Йорданії, що дозволило WFP щомісячно економити 150 тис. дол. США, знизивши на 98 % розмір банківських комісій [674].

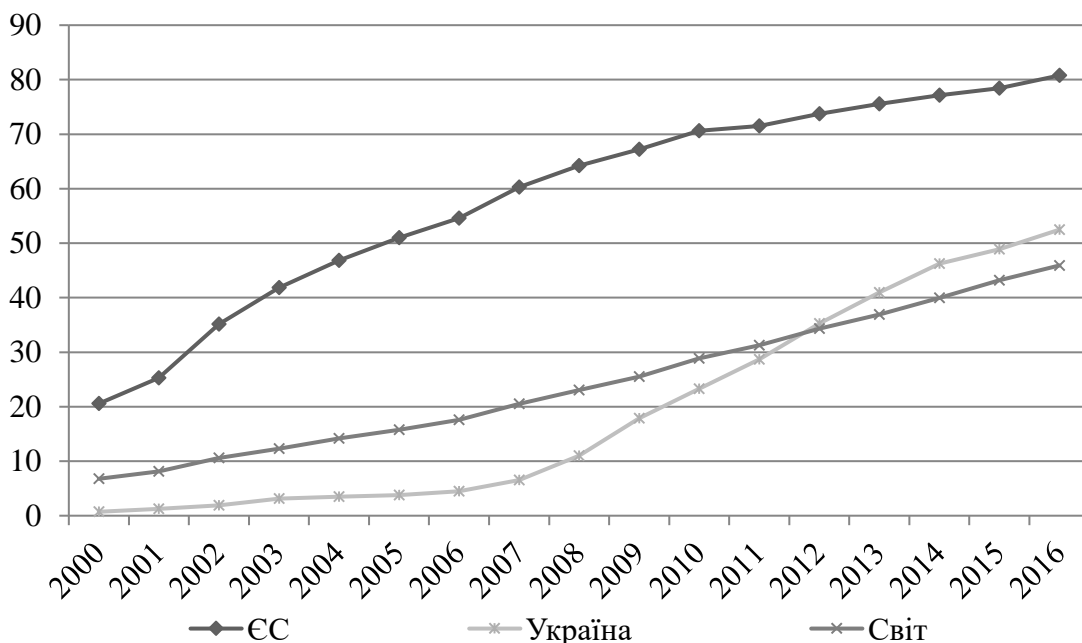

Рис. 5.7. Частка населення, що має доступ до Інтернету, %

Джерело: дані Групи Світового банку [548]

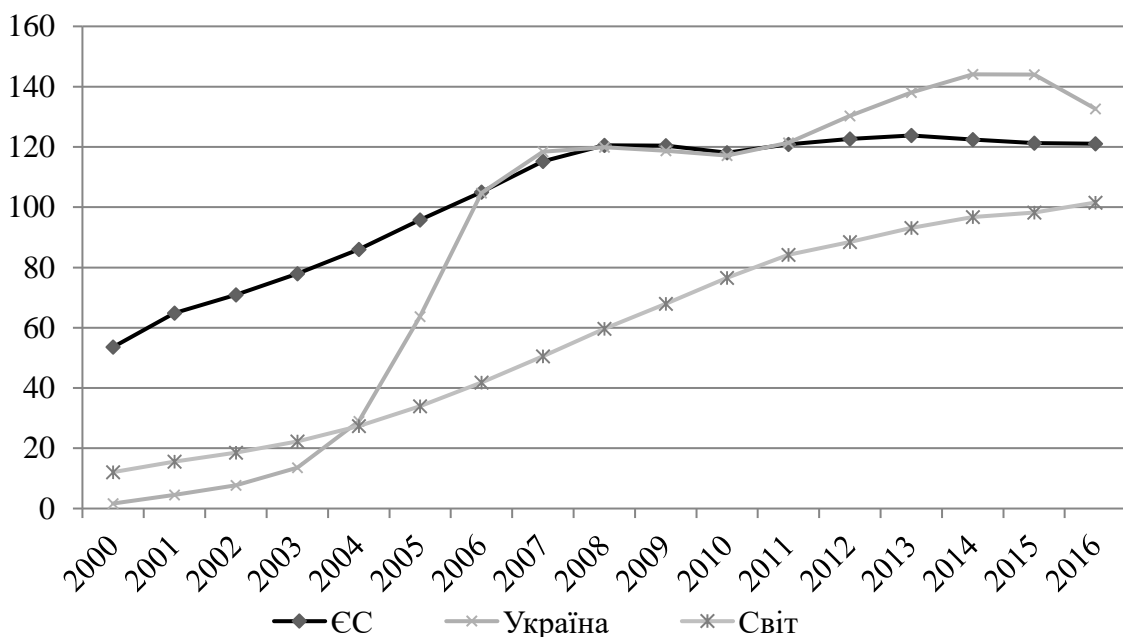

Рис. 5.8. Кількість абонентів мобільного стільникового зв'язку (на 100 осіб)

Джерело: дані Групи Світового банку [591]

На думку сирійського дослідника А. Байрама (Ahmad Sufian Bayram), можна виділити три ключові напрямки, в яких блокчейн може суттєво допомогти суспільству у подоланні наслідків воєнних конфліктів. Окрім вже згаданого забезпечення постраждалого населення продовольством, мова йде про документообіг – близько 70 % сирійських біженців не мають документів, що підтверджують їх особистість, і тому перспективним є використання документів з цифровою ідентифікацією їх власників на базі згаданої технології, що стало основною ідеєю стартапу «Bitnation», а також, враховуючи досить низький офіційний рівень зайнятості серед біженців, доцільним є підвищення прозорості у взаємодії уряду, бізнесу і населення, що дозволить залучити працівників для виконання окремих завдань та оподаткування одержаних ними доходів [673].

Вже кілька років поспіль Національний банк України працює над проектом запровадження національної грошової одиниці на базі технології блокчейн (е-гривні), яке передбачено Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 р. [51], але при цьому зазначається, що мова йде про запуск «електронної гривні, а не власної криптовалюти» [350; 48]. Основною метою даного проекту є зменшення транзакційних витрат та збільшення швидкості переказу грошей. З огляду на службовий характер інформації про деталі реалізації проекту, дуже складно передбачити конкретні можливості е-гривні.

Вітчизняний центральний банк не є першопрохідцем у даному питанні – подібні кроки також роблять регулятори як розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Крім того, можливостям запровадження нових форм національних грошових одиниць присвячені роботи:

- 1) М. Беча (Morten Bech) та Р. Гарратта (Rodney Garratt) «Central bank cryptocurrencies» [427] в частині уточнення змісту та місця криптовалют центрального банку (central bank cryptocurrencies) у загальній класифікації форм грошей;

2) М. Бордо (Michael Bordo) та Е. Левіна (Andrew Levin) «Central Bank Digital Currency and the Future of Monetary Policy» [436] щодо перспектив запровадження та регулювання обігу цифрових валют центрального банку (автори не обмежилися лише технологією блокчейн);

3) М. Раскіна (Max Raskin) та Д. Єрмака (David Yermack) «Digital currencies, decentralized ledgers, and the future of central banking» [623] про нову роль центрального банку в епоху цифрових валют.

Найбільших успіхів у запровадженні цифрової версії національної грошової одиниці досягли Банк Канади (CADcoin) [413] та Банк Швеції (eKrona) [54] – центральні банки країн з одними із найнижчих рівнів готівки в світі (до 5 % від ВВП). Про тестування прототипу власних цифрових грошей повідомив і Народний банк Китаю [691], при цьому варто зазначити, що саме у цій країні перспективи розвитку цієї форми грошей виглядають одними із найбільших з огляду на проблеми з доступом до традиційних банківських послуг для мільйонів громадян у сільській місцевості, чисельність ймовірних користувачів та сукупну потужність комп'ютерної мережі країни, що займає провідні позиції в світі у сфері видобутку криптовалют (майнінгу).

Не можна також оминати досвід Венесуели у запуску національної криптовалюти для зміцнення фінансового потенціалу країни в умовах міжнародних санкцій.

Перш за все варто згадати, про складне соціально-економічне становище латиноамериканської країни протягом останніх років, що характеризується гіпертрофованою структурою національної економіки з чітко вираженим домінуванням нафтового сектору, що забезпечує виробництво четвертої частини ВВП та переважну більшість валютних надходжень, високим рівнем державного втручання в економіку та корупцією, незбалансованими публічними фінансами. Крім того, фактична залежність центрального банку країни від уряду призвела до катастрофічного знецінення національної валюти болівара – за підсумками 2017 р. інфляція

досягла 2600 %, що є світовим рекордом, і цілком очікувано цей показник може досягти 4000 % у 2018 р. [109].

В таких умовах керівництво країни вирішило залучити фінансові ресурси шляхом випуску національної криптовалюти Petro (обсяг емісії 100 мільйонів одиниць), вартість якої, на відміну від інших, забезпечена 5 млрд барелів нафти у родовищі Аякучо та прив'язана до вартості одного бареля цього енергоносія, і вже за перший день продажів було залучено 735 млн. дол. США [56]. Враховуючи цей успіх, планується додаткова емісія ще однієї національної криптовалюти, але вже підкріпленої іншим природним ресурсом – золотом (Petro Gold) [33]. Водночас зазначити, що за своїм змістом випущені інструменти є різновидом похідних цінних паперів, базовим активом за яким є нафта та золото відповідно. У випадку України таким активом може стати земельний фонд, що, на нашу думку, може мати катастрофічні наслідки для національної безпеки.

За даними аналітиків Financial Times, для мінімізації впливу санкцій на російську економіку керівництвом країни прийнято рішення про підготовку до запуску власної цифрової валюти – крипторубля, але й досі питання забезпеченості його природними ресурсами публічно не розглядалися [642].

Перспективи використання технології блокчейн в Республіці Білорусь розглядалися в однойменній статті Н. Конорева та С. Мазурова [140], опублікованій у фаховому виданні центрального банку країни. Проте, як і будь-якій технології, блокчейну властиві й недоліки, на дослідженні яких, зазвичай, не зупиняються. Серед ключових недоліків можна виокремити ризик «атаки 51 %» (можливе маніпулювання системою за умови контролю більше, ніж над половиною обчислювальних потужностей [84]) та ймовірну недостатність в майбутньому фізичних ресурсів для збереження даних про минулі транзакції, обсяг яких динамічно зростає [432], що, в свою чергу, вимагає ще більше обчислювальних потужностей системи. Крім того, у разі розкриття інформації про власника конкретного рахунку інформація про його

операції стає публічно відомою, що є серйозним викликом у питанні захисту приватного життя.

Саме тому на початку впровадження даної технології, вона ймовірно пристосовуватиметься до вже існуючої ієрархії зв'язків між учасниками платіжної системи, в якій саме центральному банку відведено особливе місце, а це не повною мірою відповідає змісту блокчейну.

На нашу думку, запуск е-гривні в Україні має бути пріоритетно орієнтованим на оборот товарів і послуг у сфері електронної комерції, оскільки тоді вартість такого платіжного інструменту зможе підтримуватися через попит на таку форму грошей з боку суб'єктів цифрової економіки.

Підсумовуючи, варто зазначити, що запровадження такої форми грошей може мати суттєвий вплив на відновлення національної економіки, але і висунути нові вимоги (рис. 5.9).

По-перше, е-гривня сприятиме більш швидкому відновленню торговельно-економічних зв'язків на постраждалих від конфлікту територіях, оскільки забезпечення покриттям Інтернетом та мережами мобільного зв'язку є більш простішим за відновлення повноцінної банківської інфраструктури в регіоні.

По-друге, за умови низької вартості транзакційних витрат поряд із швидкістю операцій е-гривня може витиснути як засіб платежу окремі криптовалюти та грошові одинці інших країн, особливо у зовнішньоекономічній діяльності вітчизняного бізнесу.

По-третє, такий захід матиме беззаперечно позитивний вплив на національну фінансову безпеку в частині зниження залежності від іноземних платіжних систем, зокрема Visa та MasterCard.

По-четверте, держава зможе посилити можливості у сфері податкового контролю та фінансового моніторингу, особливо в частині протидії фінансуванню тероризму.

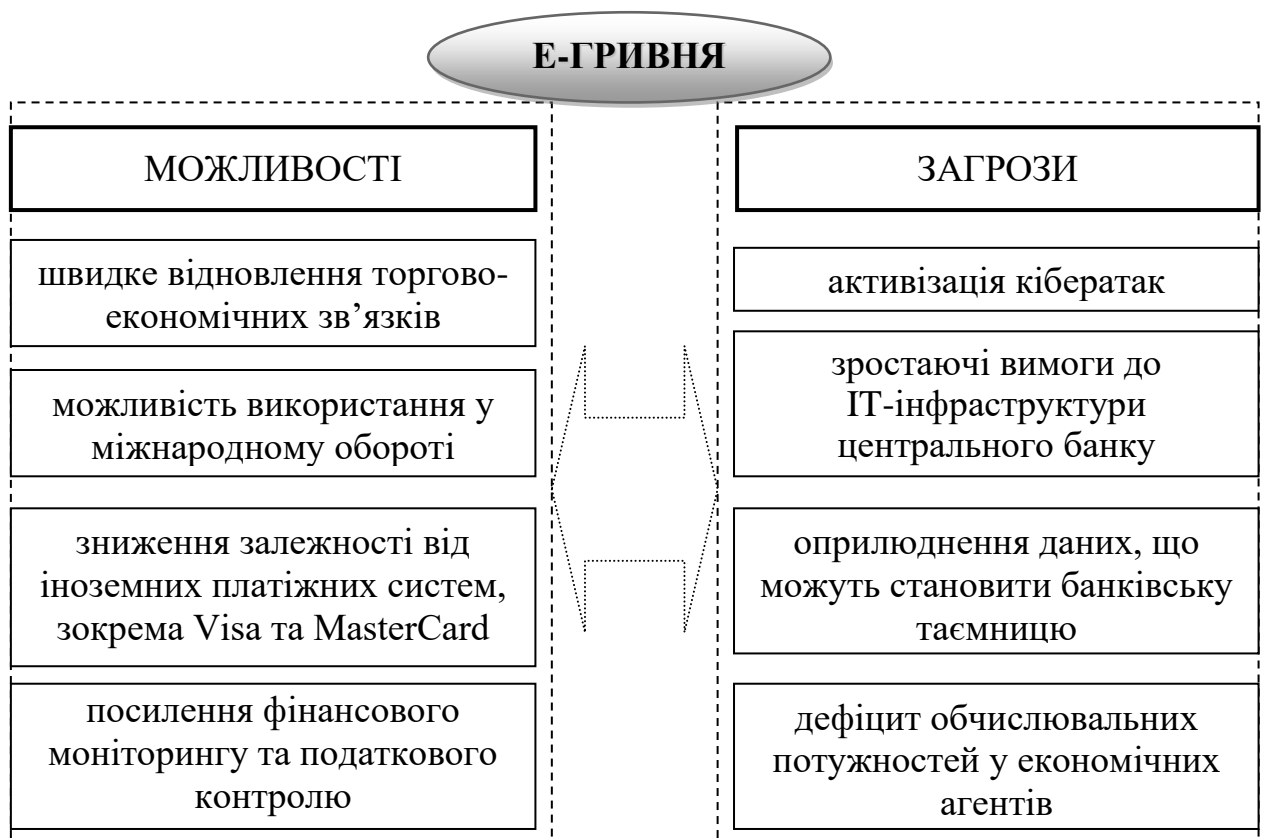

Рис. 5.9. Місце е-гривні у постконфліктному відновленні економіки

Джерело: складено автором

З іншого боку цілком очікуваним буде підвищення вимог до ІТ-інфраструктури Національного банку України для забезпечення розрахунків, а також активізація кібератак, що вимагатиме відповідного рівня безпеки інформаційних систем. При цьому важливим буде досягнення компромісу між надійністю та зручністю роботи системи. Поряд з цим може мати місце брак технічних засобів у окремих економічних агентів для повноцінного функціонування е-гривні. Не можна залишити поза увагою і ймовірне оприлюднення даних, що можуть становити банківську таємницю, і що потребуватиме певного нормативного врегулювання.

В цілому відсутність в Україні чіткої державної регламентації використання інноваційних форм фінансування накладає певні обмеження на їх можливості. Для прикладу: в Республіці Білорусь наприкінці 2017 р. було підписано Декрет «Про розвиток цифрової економіки» [199], який став імпульсом до розробки інших законодавчих актів, зокрема Національного

стандарту бухгалтерського обліку та звітності «Цифрові знаки (токени)» [200]. Варто зазначити, що існування потреби у належному обліково-аналітичному забезпеченні управління різними видами цифрових активів в Україні простежується у роботах науковців Житомирського державного технологічного університету, зокрема С.Ф. Легенчука [161], О.В. Мельниченка [174], О.М. Петрука та О.С. Новак [222], О.О. Поплавського [270].

За результатами вивчення Декрету Президента Республіки Білорусь «Про розвиток цифрової економіки» [199] було виявлено його негативний вплив на конкурентоспроможний розвиток білоруської економіки в цілому, оскільки документом передбачаються суттєві податкові преференції, зокрема в частині звільнення від сплати податку на додану вартість (загальна ставка 20 %), податку на прибуток підприємств (загальна ставка 18 %), податку на доходи фізичних осіб (залежно від виду доходу від 13 до 16 %) до 1 січня 2023 р., лібералізацію валютних операцій для резидентів Парку високих технологій (спеціальної економічної зони для розвитку ІТ-сектору). В таких умовах ІТ-бізнес практично не бере участі у наповненні державної скарбниці, а тягар фінансування функцій держави візьмуть на себе інші галузі (добувна та хімічна промисловість, сільське господарство та інші). Реалізація такого підходу в Україні, не лише по відношенню до ІТ-сектору, а й інших галузей, може збільшити розрив у розвитку окремих регіонів з огляду на структуру їх економіки і сприятиме появі нових схем мінімізації податків.

Крім того, в Білорусі на законодавчому рівні передбачається можливість обмеження права на працевлаштування працівника до компанії-конкурента, що, в свою чергу, ймовірно призведе до зниження мобільності людського капіталу та віддачі від нього.

Поряд з емісією нової форми національної грошової одиниці можливим є залучення фінансових ресурсів шляхом випуску цінних паперів, номінованих у криптовалюти. І якщо для держави як емітента такий варіант у нормальних ринкових умовах виглядає малоімовірним (проте цілком може

бути реалізований у країнах, що знаходяться під дією санкцій, наприклад у Венесуелі), то для суб'єктів електронного бізнесу, зокрема тих, що можуть генерувати грошовий потік у криптовалюти, ця ідея є досить перспективною.

Саме розвиток технології блокчейн та пов'язане з нею поширення криптовалют сприяло появі ще однієї інноваційної форми фінансування – ICO (Initial coin offering), що в буквальному перекладі з англійської означає «первинне розміщення монет». Цей термін з'явився досить нещодавно і, на думку учасників ринку криптовалют, виступає для галузі аналогом IPO (Initial Public Offering) – традиційного способу залучення капіталу акціонерними компаніями (в перекладі «первинне публічне розміщення акцій») [384].

У вітчизняному академічному середовищі питання сутності ICO, залишається недостатньо вивченим, і розглядалося лише у кількох публікаціях, серед яких можна виділити роботи В.Г. Сословського, І.О. Косовського «Криптовалюти як система інвестиційних проектів» [331], З.А. Сидоренка «Аналіз основних переваг та недоліків ICO» [68], О.І. Сілантьєва «Криптовалюти як вид віртуального багатства сучасних макроекономічних систем» [325].

Більш детально ця проблематика розглядалася у закордонних дослідженнях, в тому числі «Initial Coin Offerings and the Value of Crypto Tokens» [70], «Blockchain-Based Token Sales, Initial Coin Offerings, and the Democratization of Public Capital Markets» [630], «The ICO Gold Rush: It's a Scam, It's a Bubble, It's a Super Challenge for Regulators» [701], «Initial Coin Offerings: Emerging Practices, Risk Factors, and Red Flags» [558], «Initial Coin Offerings (ICOs): Risks, Regulation, and Accountability» [457] та ін. Водночас перспективам даної форми фінансування для потреб постконфліктного відновлення не приділялася належна увага.

За результатами систематизації поглядів науковців та практиків узагальнений алгоритм залучення коштів у процесі проведення ICO може бути наведений таким чином (рис. 5.10.).

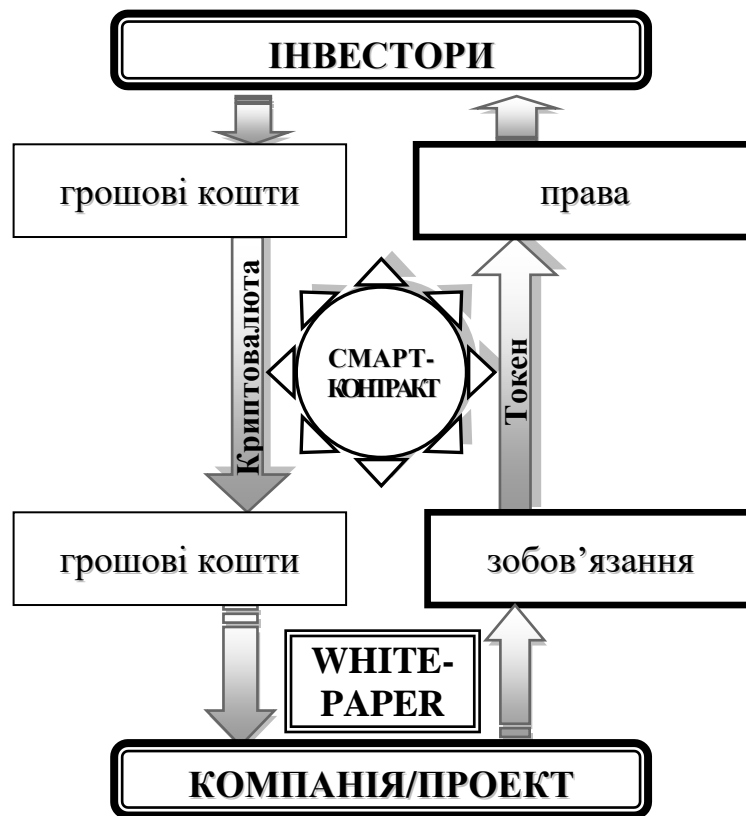

Рис. 5.10. Узагальнений алгоритм залучення фінансування в процесі проведення ICO

Джерело: складено автором

Компанія або команда проекту, що мають певну ідею, реалізація якої потребує фінансування, викладає свою комерційну пропозицію, бізнес-план та технічну документацію у *Whitepaper* – документі, що виконує функцію проспекту емісії у випадку IPO, та визначає обов'язки емітента та права інвестора.

Зацікавлені інвестори можуть вкласти кошти, конвертувавши їх попередньо у криптовалюту (зазвичай це найбільш ліквідні на ринку криптовалюти Bitcoin та Ethereum). За допомогою смарт-контракту (комп'ютерного протоколу, який на основі математичних алгоритмів самостійно проводить операції з повним контролем за їх виконанням [384]), здійснюється обмін криптовалюти на токени – емітовані компанією цифрові знаки, що засвідчують її обов'язки перед інвестором і надає йому відповідні права.

Саме завдяки використанню смарт-контрактів зникає потреба у посередниках для супроводження угоди, на кшталт андеррайтерів, юридичних та аудиторських компаній, що знижує витрати на залучення капіталу та спрощує доступ для представників малого та середнього бізнесу.

Вперше дана форма фінансування була використана у 2013 р., через 4 роки після появи перших криптовалют, компанією Mastercoin, якій вдалося залучити 5 млн. дол. США [421]. Подібно до традиційних цінних паперів, для випущених токенів існує ринок, на якому їх можна продати чи купити і одержати спекулятивний прибуток, що є одним із основних мотивів для інвестування в даний вид активів.

Відповідно до даних порталу coinmarketcap.com [460], станом на 03.04.2018 р. капіталізація усіх випущених токенів складала 31,296 млрд дол. США. Найбільшим рівнем капіталізації характеризуються токени, випущені для фінансування високотехнологічних проєктів, що базуються на технології блокчейн (табл. 5.5.).

Найбільша кількість проєктів, що залучають фінансування за допомогою ІСО знаходяться в США, Росії, Великій Британії, Сінгапурі та Швейцарії, водночас з урахуванням чисельності населення країн лідерами є такі країни, як Естонія, Сінгапур, Кіпр, Словенія, Швейцарія [656].

За своїм змістом ІСО є схожим ще до однієї інноваційної форми фінансування – краудфандингу (*crowdfunding* – в перекладі «народне фінансування»), що передбачає колективне фінансування певних проєктів за рахунок добровільних внесків. Бурхливий розвиток краудфандингу, пов'язують з поширенням Інтернету, та переорієнтацією з фінансування некомерційних проєктів (запис музичного альбому, зняття фільму, написання книжки) на стартапи чи розвиток вже існуючого бізнесу.

Порівняно з ІСО така форма фінансування має більше прикладів успішного збору коштів, і до числа популярних українських краудфандингових платформ можна зарахувати «Спільнокошт», «NA-STARTE», «GoFundEd».

ТОП-10 токенів за рівнем капіталізації

№ з/п	Токен	Платформа	Характеристика	Капіталізація, млн. дол. США
1	EOS	Ethereum	платформа для хостингу смарт-контрактів, призначена для проектів з відкритим вихідним кодом и децентралізованих додатків, орієнтованих на споживача	4 582,194
2	TRON	Ethereum	децентралізований протокол, заснований на блочному ланцюгу з метою створення розважальної системи по всьому світу з вільним контентом завдяки розподіленій технології зберігання і блочному ланцюгу	2 298,945
3	Tether	Omni	додаток, що конвертує грошові кошти у цифрову валюту, прив'язану до вартості ключових національних валют (долар США, євро та єна), для проведення транзакцій	2 290,389
4	VeChain	Ethereum	глобальна платформа перетворення інформації, заснована на технології блокчейн	1 534,833
5	BinanceCoin	Ethereum	торговий майданчик для обміну криптовалютою	1 518,051
6	OmiseGO	Ethereum	технологія на базі Ethereum, що може використовуватися в електронних гаманцях для забезпечення пірінгової торгівлі активами в режимі реального часу, а також в платіжних сервісах в юрисдикціях із слаборозвиненою інфраструктурою	934,973
7	ICON	Ethereum	платформа для управління цифровими активами на основі блокчейн	863,616
8	Ontology	NEO	платформа, що дозволяє компаніям створювати приватні блокчейни, підтримувати контроль за їх інформацією, і взаємодіяти з іншими приватними блокчейнами та глобальною мережею	515,776
9	Bytom	Ethereum	інтерактивний протокол для управління байтовими активами	479,416
10	DigixDAO	Ethereum	платформа для токенизації активів	469,394

Джерело: побудовано автором на основі [197; 430; 460; 545; 656]

Перспективи подальшого розвитку краудфіндингу та його особливостей в Україні розглядалися в роботах Голки В.Є. [74] та Косулі І.Ю. [148] (про військовий краудфіндинг), роботах Петрушенка Ю.М. [224] (щодо розвитку територіальних громад), Шевченко О.В. [389] (стосовно

відбудови постконфліктних територій), проте питання комплексного використання інноваційних способів залучення капіталу для потреб відновлення залишається недостатньо дослідженим.

Приклади краудфандингових проєктів, спрямованих на подолання наслідків воєнного конфлікту в Україні, наведено в таблиці 5.6. На даний момент проєкти орієнтовані на соціальну сферу (освіта, зайнятість, соціальна підтримка).

Таблиця 5.6.

Краудфандингові проєкти, спрямовані на подолання наслідків воєнного конфлікту в Україні

№ з/п	Назва проєкту	Характеристика	Обсяг бюджету, грн. (статус)
1	Координаційний центр переміщених ВНЗ Донбасу й Криму	Координаційний центр підтримки 18 вищих навчальних закладів, переміщених з тимчасово окупованої території	155 555 (профінансовано)
2	Творча реабілітація учасників АТО	Творча реабілітація, соціальна адаптація та оздоровчий відпочинок для учасників війни на Сході та членів їхніх родин	74 333 (профінансовано)
3	Безкоштовні тренінги для переселенців-підприємців «CryStal»	Серія безкоштовних тренінгів для переселенців з Донбасу, які запровадили або планують провадити власний малий бізнес	50 000 (непрофінансовано)
4	Мовний табір для дітей воїнів АТО «OlaSpringCamp»	Тижневий англomовний табір для дітей воїнів АТО на тему вибору професій	37 344 (непрофінансовано)
5	Центр зайнятості Вільних людей: нова робота, нове життя	Допомога у пошуку роботи постраждалим від подій останнього часу – переселенцям з Криму та Сходу України, а також учасникам АТО	30 000 (профінансовано)
6	Квиток до успіху для підлітків з Криму	Програма адаптації кримських підлітків, що тимчасово проживають у Львові	16 500 (профінансовано)
7	Табір на Донбасі «Будуймо Україну разом»	Відбудова помешкань на Донбасі спільними силами волонтерів Сходу та Заходу України	10 000 (профінансовано)

Джерело: узагальнено на основі даних сайту [43]

Порівняльна характеристика традиційних форм залучення фінансування (на прикладі IPO) з інноваційними формами (на прикладі ICO та краудфандингу) наведена в таблиці 5.7.

Таблиця 5.7.

Порівняльна характеристика ICO, IPO, краудфандингу

№ з/п	Характеристика	ICO	IPO	Краудфандинг
1	Основна форма вартості	криптовалюта	фіатні гроші	фіатні гроші
2	Інструмент участі	токен/ криптовалюта	акція	залежить від проекту
3	Вимоги до емітента	без обмежень	розмір активів, капіталу, юридичний статус тощо	без обмежень
4	Переважаючий вид діяльності емітентів	IT	комерційна діяльність	може бути будь-яка сфера
5	Юридичний статус	будь-яка фізична чи юридична особа	акціонерне товариство	будь-яка фізична чи юридична особа
6	Стадія життєвого циклу проекту	народження	юність	дитинство
7	Основа мета вкладників	прибуток/певні привілеї	прибуток, участь в управлінні	продукт/послуга
8	Очікуваний термін окупності	короткостроковий	довгостроковий	залежить від проекту
9	Тип вкладників	будь-яка фізична чи юридична особа	кваліфіковані інвестори	будь-яка фізична чи юридична особа

Джерело: узагальнено автором

Особливу увагу варто звернути на стадії життєвого циклу проектів, що потребують фінансування. Якщо для IPO – це вже працюючий бізнес, що залучає ресурси для розширення діяльності, для краудфандингу – це проекти, що вже мають певний досвід та стартовий капітал, то у випадку ICO мова може йти про фінансування ідеї «з нуля». Так, відповідно до дослідження компанії Ernst & Young [551], 84 % ICO проектів перебувають на стадії ідеї, 11 % мають прототип, і лише 5 % мають працюючий продукт чи послугу.

Крім того, якщо у випадку IPO вкладники переслідують мету у одержанні спекулятивного прибутку, дивідендів або через участь в управлінні, то у інноваційних формах фінансування способи заохочення вкладників чітко не обмежені – це може бути одержання першого зразка

продукту, дисконт, виняткові умови обслуговування, певний соціальний ефект (боротьба з глобальним потеплінням, оплата здобуття освіти тощо). Безперечно, більшість ICO проектів зосередженні на розробках в галузях інформаційних технологій, проте існують проекти, орієнтовані на інші сфери. Наприклад, SolarCoin сприяє виробництву сонячної енергії, BitSeed – висадці дерев [396]. Цікавою є також ініціатива місцевої влади селища Нісіавакура (Nishiawakura) в японській префектурі Окаяма з проведенням ICO для стимулювання розвитку регіональної економіки [611].

Також ICO починає розглядатися як форма фінансування у реальному секторі економіки, що підтверджується успішним досвідом, найбільш яскравими з яких можна вважати будівництво заводу з виробництва діоксиду цирконію (проект «ZrCoin» – 3,7 млн. дол. США) та розвитку фермерського господарства (проект «Kolionovo Ecosystem» – 510 тис. дол. США) [137].

Варто також зазначити, якщо проекту не вдасться залучити ресурси у повному обсязі, що робить неможливою реалізацію проекту, здійснені внески будуть повернені інвесторам, що є позитивним сигналом для останніх. Поряд з цим під час ICO гарантії виконання емітентом своїх обов'язків є мінімальними. Відповідно до статистичних даних шахрайськими є 81 % ICO, і лише 8 % проектів дійшли до стадії торгівлі токенами на біржі, і при цьому віддача від успішних проектів, може дозволити покрити такі збитки [196]. З огляду на це, питання підвищення прозорості та контрольованості використання коштів вкладників набуває все більшої актуальності.

Завдяки інформаційним технологіям вдалося досягти значного прогресу і у питанні удосконалення оцінки фінансового середовища бізнесу. В цьому контексті доцільно виокремити два напрямки:

- 1) детальна оцінка зовнішнього фінансового середовища, що базується на аналізі відкритих даних (наприклад, державного реєстру судових рішень, інформації з ринку цінних паперів тощо);

- 2) поглиблений внутрішній фінансовий аналіз на основі інтеграції різних корпоративних інформаційних систем та аналізу великих даних.

У таблиці 5.8. наведено послуги, що вже зараз пропонуються вітчизняними фінтех-компаніями в цій сфері.

Таблиці 5.8.

Послуги вітчизняних фінтех-компаній щодо удосконалення оцінки фінансового середовища бізнесу

№ з/п	Компанія (рік заснування)	Послуги	Цільова аудиторія	Вартість послуг
1	Corezoid (2014)	об'єднання програмного забезпечення у єдине цифрове ядро з єдиними інтерфейсами та аналітикою	банки та небанківські фінансові установи, телеком-компанії	від 300 дол. США на рік
2	Bintels (2017)	розробка бізнес-аналітики та візуалізація даних	середній бізнес, що генерує велику кількість даних	залежить від замовника
3	Smart Data (2014)	поглиблена клієнтська аналітика на основі data mining та управління ризиками	бізнес, у сегменті B2B	залежить від замовника
4	Team301 (2016)	оптимізація бізнес-процесів та моделювання поведінки клієнта	бізнес, у сегменті B2C	залежить від замовника
5	YouControl (2014)	перевірка контрагентів з можливостями комплексної бізнес-аналітики,	бізнес з великою кількістю клієнтів	25 000 грн. на рік
6	Alfa Protection (2017)	аналіз контрагентів на основі Machine Learning, Device Fingerprint та Rule Engine	середній та великий бізнес	від 168 дол. США на рік
7	SkyService (2015)	автоматизація обліку і контролю, доповнена розумною аналітикою	малий та середній бізнес різних сфер	від 2388 грн. на рік

Примітка. Назви компаній вказано англійською мовою.

Джерело: побудовано автором на основі [371; 415; 471; 429; 648; 662; 647; 698]

Як видно з таблиці 5.8., послуги, пов'язані з оцінкою зовнішнього фінансового середовища пропонуються різними пакетами з наперед визначеною ціною (сервіси YouControl, Alfa Protection, SkyService), тоді як вартість послуг, орієнтованих на внутрішній аналіз залежить від конкретного замовника та специфіки його бізнесу.

Варто зазначити, що за ініціативи кафедри фінансів і кредиту між Житомирським державним технологічним університетом та ТОВ «Ю-КОНТРОЛ» (YouControl) було підписано Меморандум про взаємодію і

співпрацю, що дозволило отримати доступ до різних баз даних та проводити більш ґрунтовні наукові дослідження з питань впливу воєнного конфлікту на фінансовий потенціал підприємств на Сході України.

З огляду на девальвацію національної валюти за останні роки ми оминули вартість послуги іноземних компаній, оскільки вони зазвичай розробляються під потреби компаній з країн Європейського Союзу та Північної Америки, та є значно дорожчими. Разом з тим перспективною виглядає поява ІТ-проектів даного спрямування у країнах, що долають наслідки воєнних конфліктів.

Поряд з цим рівень впровадження спеціалізованих програмних продуктів у діяльність вітчизняних підприємств залишається низьким, про що, зокрема свідчать результати опитування «GfK Ukraine» та «Битрикс24», відповідно до якого лише 6 % компаній активно використовують CRM системи [400].

В цілому результати проведеного дослідження надають підстави стверджувати, що розвиток інформаційних технологій, що зумовив трансформацію фінансового потенціалу, призвів до появи інноваційних форм фінансування та удосконалення існуючих підходів до оцінки фінансового середовища, використання яких, в свою чергу, може прискорити подолання наслідків воєнного конфлікту (рис. 5.11.).

Для підвищення ефективності використання фінансового потенціалу перспективним виглядає створення органу, що координував би дії різних урядових відомств, бізнесу та міжнародних партнерів України. Саме тому можливим виглядає створення Центру залучення інвестицій, до пріоритетних задач якого належить:

– створення майданчика для об'єднання краудфандингових платформ, бірж криптовалют та токенів, що планують брати участь у залученні фінансових ресурсів для стимулювання соціально-економічного розвитку як зони конфлікту (яким надаватиметься перевага), так і країни в цілому;

- детальний аналіз заявлених на одержання фінансування проектів, спрямованих на економічну реабілітацію постраждалих регіонів та відновлення виробничих, торговельних, фінансових зв'язків;
- ведення публічного реєстру таких проектів із зазначенням їх керівників, характеристики діяльності, статусу виконання проекту, залученого фінансування та іншої інформації (в перспективі можливим є використання аналізу відкритих даних для попередження шахрайства);
- інформаційна підтримка в ЗМІ, соціальних мережах;

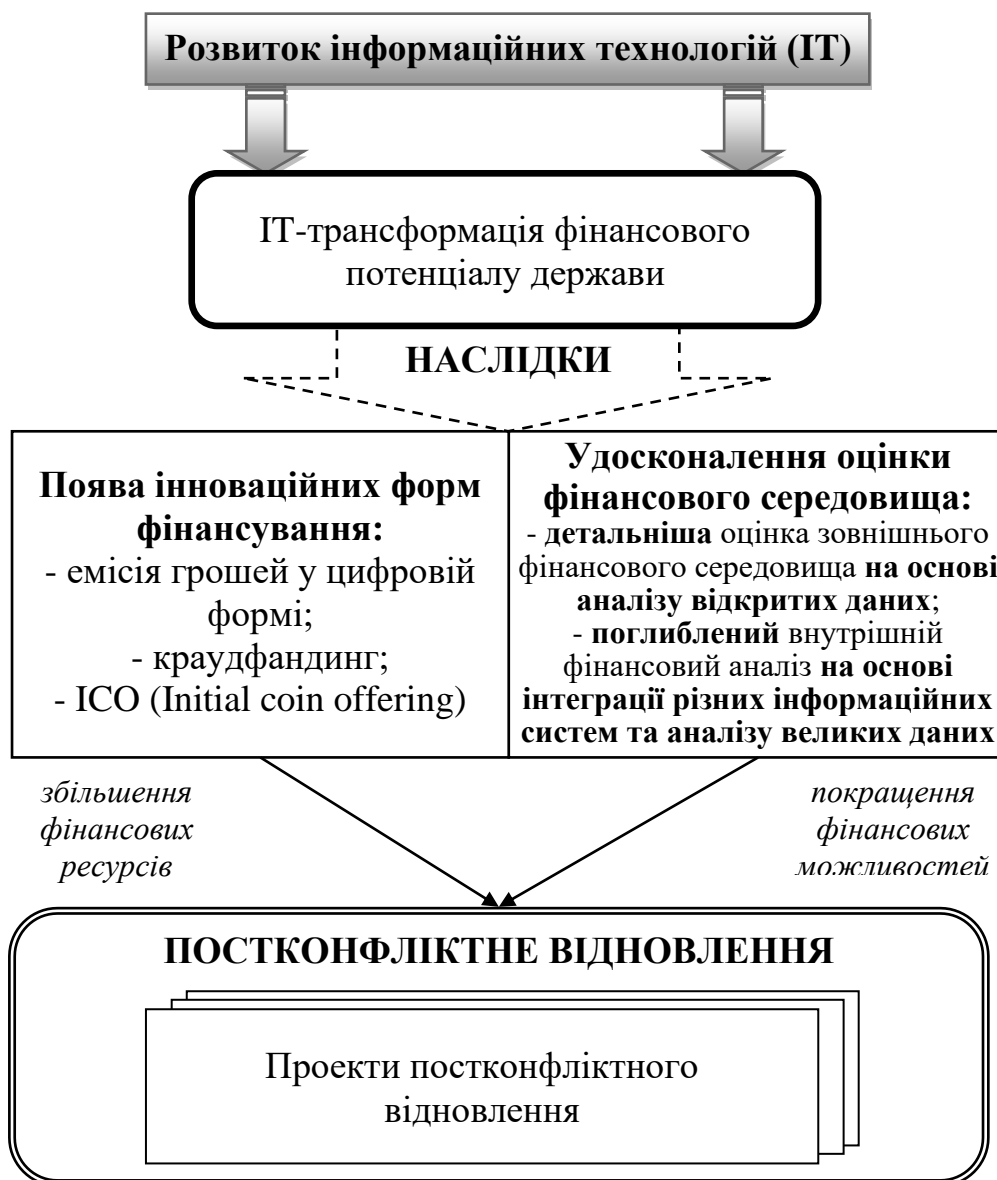

Рис. 5.11. Пріоритетні напрями трансформації фінансового потенціалу держави шляхом впровадження інформаційних технологій в контексті подолання наслідків воєнних конфліктів

Джерело: розробка автора

– активізація співробітництва між з представниками ІТ-сектору та реального сектору економіки;

– координація діяльності з іншими органами влади, зокрема з Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб (для оцінки відповідності цілей проектів стратегічним пріоритетам економічного відновлення), Національним банком України (щодо можливості проведення ІСО за допомогою емітованої останнім криптовалюти), Міністерством закордонних справ (стосовно збільшення зацікавленості світової спільноти проектами), Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (в частині визначення пріоритетних сфер відновлення) та Міністерством освіти і науки (відносно підготовки відповідних фахівців та активізації наукових досліджень з питань подолання наслідків бойових дій).

Крім того, Центр залучення інвестицій може клопотати перед відповідними органами з приводу виділення бюджетних коштів для реалізації проектів відновлення, які не отримали повної фінансової підтримки, але мають вагомe суспільне значення. В даному випадку питома вага фінансових ресурсів, отриманих від держави, у загальному обсязі залучених коштів має бути лімітована для недопущення ефекту витіснення, коли збільшення бюджетних видатків знижувало б приватні інвестиції.

До числа найбільш важливих галузей економіки, що можуть забезпечити підвищення національної конкурентоспроможності та соціально-економічний розвиток в довгостроковій перспективі, з нашої позиції можна зарахувати сільське господарство (враховуючи площі орних земель та природні умови), транспортну інфраструктуру (з огляду на географічне розташування), та енергетику (через потенціал для нарощення виробництва енергії з відновлювальних джерел).

Наприклад, залучення капіталу для будівництва платних автошляхів через інноваційні форми фінансування, може стимулюватися за рахунок надання преференцій для їх використання особам, що фінансово підтримають

даний проект. Схожою може бути ситуація із збором коштів для розвитку органічного виробництва, відповідно до якого може бути передбачено реалізацію вирощених продуктів з мінімальною націнкою.

В цілому розвиток фінансового потенціалу під впливом інформаційних технологій може мати вагомий вплив на залучення капіталу для фінансування проектів постконфліктного відновлення окремих регіонів та економіки в цілому, та ефективність використання мобілізованих фінансових ресурсів.

5.3. Концепція розвитку фінансового потенціалу держави в постконфліктних умовах

Завершення воєнного конфлікту спричиняє появу нового вектору розвитку фінансового потенціалу, спрямованого на зміцнення миру та відновлення економіки, реабілітацію постраждалих осіб та підтримку політичних трансформацій в суспільстві. Очікуване завершення бойових дій на Сході України зумовить не лише оновлення існуючих керівних документів державної політики в багатьох сферах суспільного життя відповідно до актуального стану соціально-економічного розвитку, але й розробку нових нормативно-правових актів. З огляду на це особливої актуальності набуває питання підготовки проекту документу, що відображав би на державному рівні цілісну систему поглядів щодо розвитку фінансового потенціалу в умовах подолання наслідків воєнного конфлікту.

Концептуальні положення розвитку фінансової системи, а також окремих її аспектів та складових розглядалися в низці докторських дисертацій, результати яких наведено в таблиці 5.9.

Як видно з наведеної таблиці, останні здобутки у вітчизняній фінансовій науці неповною мірою розкривають питання впливу воєнного конфлікту на рух фінансових ресурсів між учасниками фінансових відносин.

В цілому доцільність розробки Концепції розвитку фінансового потенціалу держави (далі – Концепції) в постконфліктних умовах викликана кількома причинами:

Таблиця 5.9.

Концептуальні положення розвитку фінансової системи, а також окремих її аспектів та складових у докторських дисертаціях за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

№ з/п	Автор	Науковий результат	Рік захисту
1	Виговська Н.Г. [45]	розроблено концепцію розвитку фінансового контролю в Україні на основі використання синергетичного підходу	2010
2	Дем'янишин В.Г. [85]	запропоновано цілісну наукову концепцію формування і реалізації засад бюджетної доктрини України	2010
3	Колодізев О.М. [136]	обґрунтовано основні положення концепції інноваційного розвитку економіки на засадах векторної конвергенції	2011
4	Карчева Г.Т. [124]	сформульовано синергетичну концепцію розвитку банківської системи в умовах нестаціонарних режимів її функціонування	2013
5	Шірінян Л.В. [392]	розроблено наукову концепцію фінансового регулювання страхового ринку України	2014
6	Волохов І.С. [58]	розроблена концепція реформування системи фінансування видатків місцевих та регіональних бюджетів	2015
7	Дропа Я.Б. [95]	сформульовано концепцію управління фінансовими ресурсами суб'єктів національної економіки	2017
8	Акімова О.В [2]	запропоновано концепцію розвитку підсистеми фінансового моніторингу в Україні	2017
9	Чорновол А.О. [383]	доведена доцільність та розроблена концепція зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів	2017
10	Замасло О.Т. [103]	удосконалено концепцію розвитку податкової системи України в умовах глобалізації з врахуванням національних економічних інтересів, інституційних чинників та євроінтеграційної складової	2018
11	Рогов Г.К. [312]	розроблено концепцію цілісної динамічної системи фінансових механізмів корпоративного сталого розвитку, її формування та функціонування	2018

Джерело: узагальнено автором

по-перше, недостатнім рівнем наукового вирішення даної проблеми, про що зокрема свідчать результати дисертаційних досліджень, виконаних в Україні протягом останніх років;

по-друге, відсутністю цілісного бачення ролі фінансового потенціалу та напрямків його використання для подолання наслідків воєнного конфлікту може призвести до нераціонального використання фінансових ресурсів, в тому числі, одержаних від міжнародних партнерів, а також фінансових можливостей;

по-третє, необхідністю покращити взаємодію органів державного управління, місцевого самоврядування, бізнесу та населення через розкриття взаємозв'язку між складовими фінансового потенціалу та визначення спільних інтересів у подоланні наслідків воєнного конфлікту.

За результатами узагальнення досліджень, присвячених розробці концепцій розвитку фінансової системи, а також окремих її аспектів та складових, можна визначити загальний порядок їх оцінки, що у нашому випадку матиме такий вигляд (рис. 5.12.).

Запорукою успішної розробки та реалізації Концепції є наявність низки передумов, що можна розмежувати у кілька груп:

- 1) передумови оборонного та військового характеру:
  - завершення активної фази бойових дій;
  - досягнення мирних домовленостей між учасниками конфлікту;
  - наявність сил та засобів для захисту територіальної цілісності та державного суверенітету у випадку повторення конфлікту;
- 2) передумови політико-правового характеру:
  - прийняття нормативно-правових актив, що регламентують процеси урегулювання конфлікту, в тому числі визначення статусу всіх учасників конфлікту, проведення виборів тощо;
  - скасування обмежень на права та свободи громадян, що були встановлені в період конфлікту;
  - відновлення державного суверенітету над окремими територіями.

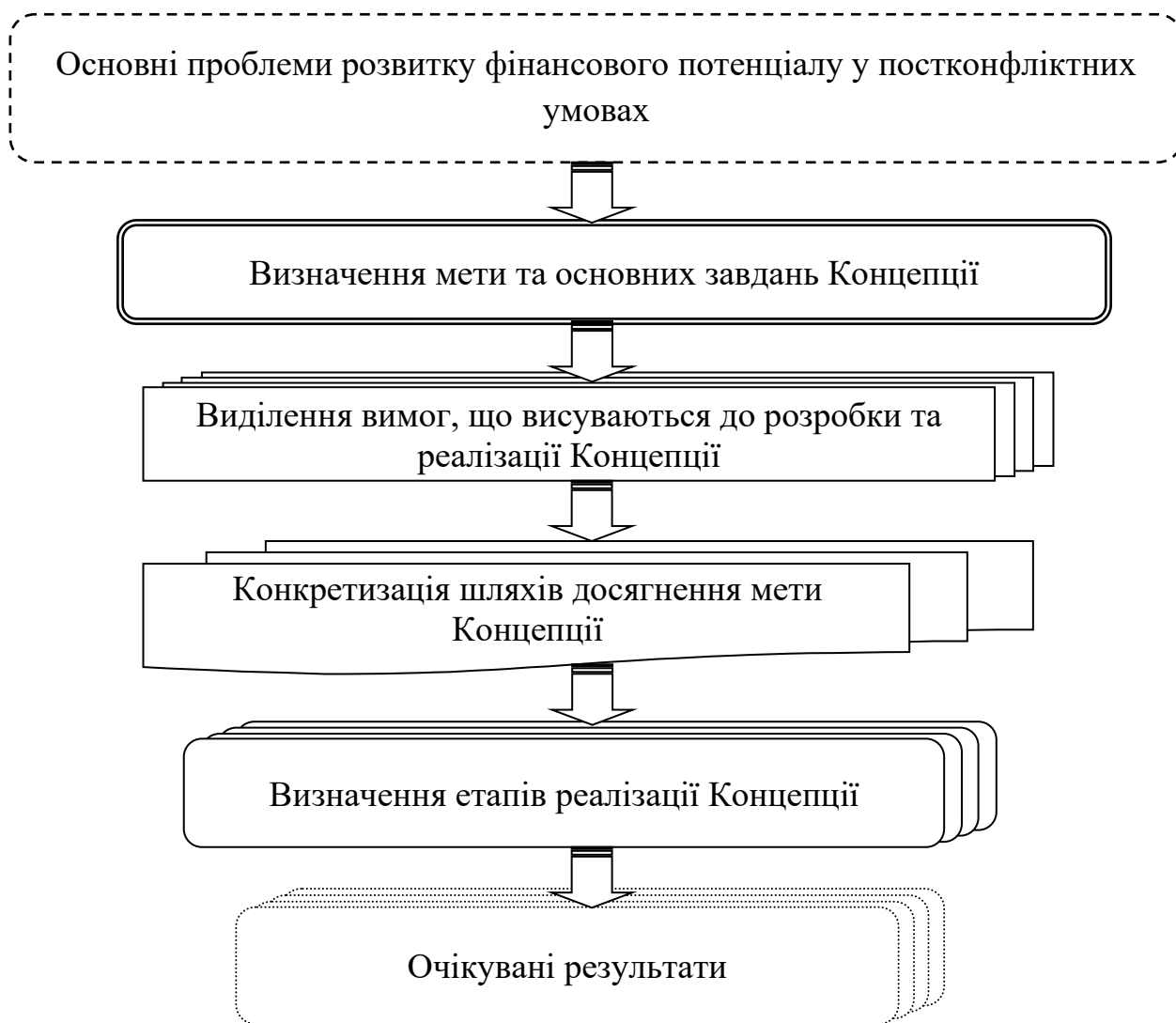

Рис. 5.12. Порядок розробки Концепції розвитку фінансового потенціалу у постконфліктних умовах

Джерело: розробка автора

3) передумови соціального характеру:

- забезпечення соціальної єдності та відновлення довіри суспільства до державних інститутів;
- дієвий механізм реабілітації учасників бойових дій та внутрішньо переміщених осіб;

4) передумови економічного характеру:

- початок відновлення зруйнованої інфраструктури;
- продовження співпраці з міжнародними фінансовими інститутами;

– створення умов для підвищення зайнятості у постраждалих від конфлікту регіонах.

Першочерговим у розробці Концепції є окреслення проблем розвитку фінансового потенціалу у постконфліктних умовах як в цілому, так і на рівні його складових. Якщо припустити, що постконфліктні зміни у фінансовій системі не матимуть кардинальний характер порівняно з нинішніми, то до числа таких проблем можна зарахувати:

– *для національної економіки в цілому:*

- 1) цінова нестабільність та суттєва доларизація економіки;
- 2) тінізація економіки та корупція;
- 3) висока залежність від закордонних товарних та фінансових ринків;
- 4) високий рівень фінансових ризиків на всіх рівнях фінансової системи;
- 5) слабкий рівень забезпечення національної фінансової безпеки;
- 6) дефіцит коштів для відновлення зруйнованої конфліктом інфраструктури.

– *на рівні населення:*

- 1) низький рівень фінансової грамотності, що спрощує маніпулювання суспільною думкою та сприяє діяльності фінансових пірамід;
- 2) слабкий взаємозв'язок між зростанням мінімальної заробітної плати та реальних доходів населення;
- 3) посилення тенденції до відтоку кваліфікованої робочої сили за кордон, що знижує продуктивність праці в Україні;
- 4) існування обмежень для ефективного використання людського капіталу учасників бойових дій та інших категорій постраждалого населення (в силу погіршення стану здоров'я та психофізичного розвитку, необхідності догляду з боку членів родин);
- 5) ускладнення доступу до традиційних фінансових послуг у постконфліктній зоні.

– *на рівні підприємств (реальний сектор економіки):*

- 1) відтік капіталу та погіршення інвестиційної привабливості;
- 2) втрата виробничих потужностей та розрив традиційних економічних зв'язків;
- 3) відносно вища процента ставка за кредитами порівняно з сусідніми країнами (регіонами);
- 4) силовий тиск на бізнес;
- 5) слабка підтримка розвитку малого та середнього бізнесу;
- 6) неефективність фінансового менеджменту державних підприємств.

– на рівні фінансових інститутів:

- 1) низький рівень довіри до фінансових інститутів з боку бізнесу та приватних осіб;
- 2) недостатній рівень капіталізації банківських та небанківських установ;
- 3) вихід з України міжнародних фінансових груп;
- 4) недостатній рівень комплексного нагляду на діяльність фінансових установ.

– на рівні органів місцевого самоврядування:

- 1) неврегульованість питання розмежування функцій центральної і місцевої влади та їх фінансування;
- 2) дефіцит кваліфікованих кадрів фінансово-економічного профілю для ефективного фінансового управління комунальними підприємствами;
- 3) недостатня практика використання інноваційних форм фінансування потреб громади.

– на рівні центральних органів державної влади:

- 1) високий рівень державного боргу та незбалансованість бюджету;
- 2) недостатній рівень координації дій органів державного управління у сфері фінансів;
- 3) недостатня ефективність механізму використання державних коштів;
- 4) зростаюча потреба у соціальному захисті постраждалого від конфлікту населення.

Виходячи з цього, метою Концепції є зміцнення фінансового потенціалу України через визначення на державному рівні пріоритетних напрямків зростання обсягів фінансових ресурсів у національній економіці, та покращення можливостей їх подальшого залучення і використання для подолання наслідків воєнного конфлікту.

Наступним кроком є виділення вимог, що висуваються до розробки та реалізації Концепції (рис. 5.13.):

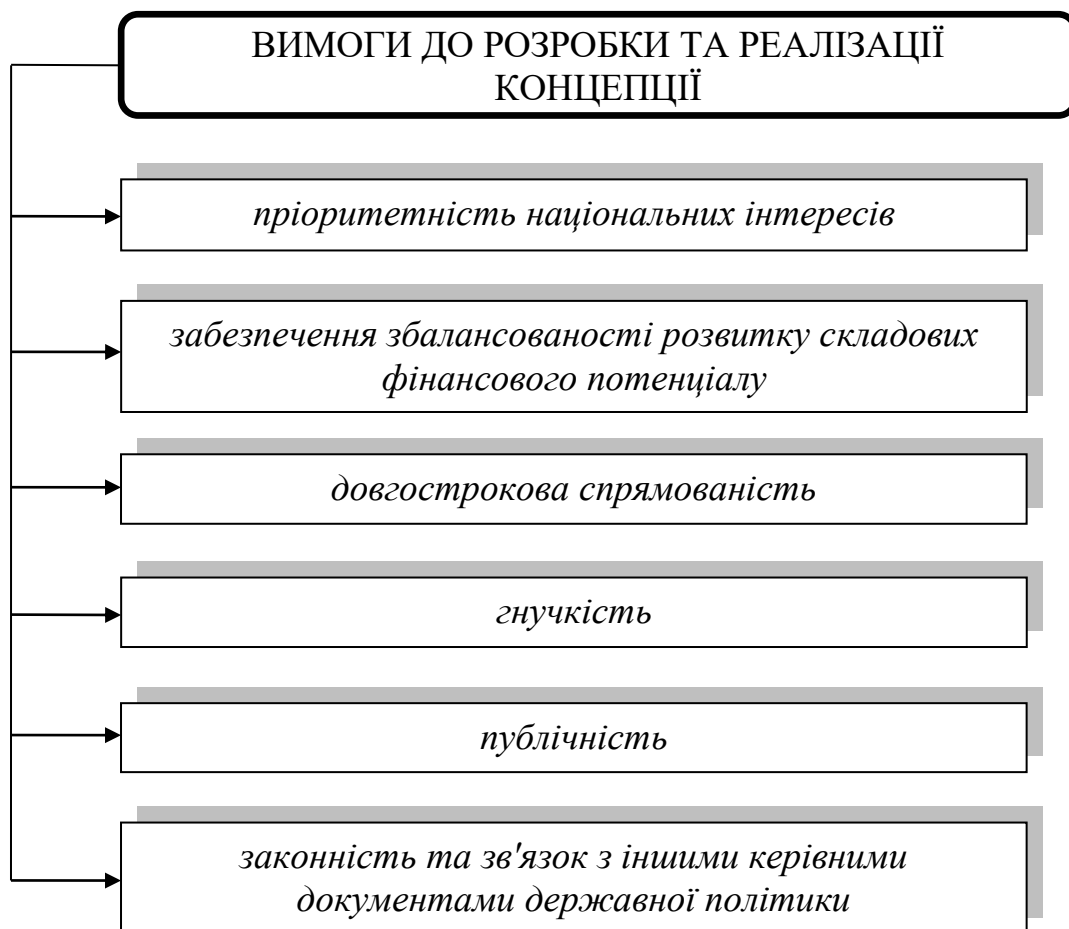

Рис. 5.13. Вимоги до розробки та реалізації Концепції

Джерело: розробка автора

1) *пріоритетність національних інтересів*. Питання постконфліктного відновлення можуть призвести до конфлікту інтересів між урядами іноземних держав, міжнародними фінансовими інститутами та керівництвом країни, про що було зазначено в пункті 4.1. Враховуючи важливість

зовнішньої фінансової підтримки умови її отримання не повинні суперечити стратегічним інтересам держави, в тому числі і фінансовим.

2) *забезпечення збалансованості розвитку складових фінансового потенціалу.* Визначення найбільш пріоритетного напрямку державної підтримки відповідає досвіду постконфліктних країн, водночас ігнорування важливості інших елементів фінансового потенціалу держави може звести нанівець результати окреслених заходів.

3) *довгострокова спрямованість.* З огляду на унікальність постконфліктної ситуації існує реальна можливість закласти основи довгострокового зростання національної економіки за рахунок зміцнення фінансового потенціалу, провівши кардинальні реформи у ключових сферах, що, в свою чергу, вимагає наявності політичної волі у влади та розуміння у суспільстві. Бажання отримати швидкі результати може мати наслідком загострення існуючих протиріч у розподілі благ та перерости у новий конфлікт.

4) *гнучкість.* Перманентна зміна фінансового середовища змінює умови залучення та використання фінансових ресурсів, у відповідь на це важливими є визначення проміжних індикаторів стану виконання заходів та готовність до нових обставин реалізації Концепції.

5) *публічність.* Інформування громадськості про фінансові аспекти постконфліктного відновлення є важливою передумовою для сприйняття змін у суспільстві, подальшої підтримки міжнародною спільнотою та покращення іміджу країни у світі.

6) *законність та зв'язок з іншими керівними документами державної політики.* Реалізація Концепції є неможливою без забезпечення верховенства права та невідворотності настання відповідальності за порушення закону, що є критичним для постконфліктного середовища.

Крім того, розглядаючи Концепцію як керівний документ державної політики варто вказати на важливість законодавчого закріплення її статусу та

зв'язок з подібними документами, що діють на даний момент та частково охоплюють питання реалізації фінансового потенціалу держави (табл. 5.10.).

Таблиця 5.10.

Зв'язок Концепції з іншими керівними документами державної політики України

№ з/п	Документ	Нормативно-правовий акт	Характеристика зв'язку
1	Концепція Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 892-р [294]	Концепція пов'язана із стратегічною компонентою «Економічне відновлення» в частині розширення доступу до фінансових послуг
2	Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р [295]	Забезпечення національної фінансової безпеки можна розглядати як обов'язкову передумову розвитку фінансового потенціалу у постконфліктних умовах
3	Воєнна доктрина України	Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/20 [291]	Концепція передбачає достатній рівень фінансування військових потреб держави у мирний час
5	Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 рр.	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 142-р [297]	Без виваженої бюджетно-податкової політики досягнення постконфліктного економічного відновлення вбачається неможливим
6	Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року	Постанова Правління Національного банку України 18 червня 2015 р. № 391 [138]	Концепція особливу увагу приділяє потенціалу фінансових установ у подоланні наслідків воєнного конфлікту
7	Стратегія підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 р. № 662-р. [296]	Підприємства, що знаходяться у державній власності, відграють вагомий роль у економіці, а тому залучення іноземних інвестицій може дати додатковий поштовх до подолання наслідків воєнного конфлікту
8	Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»	Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [293]	Концепція пов'язана з передбаченими Стратегією податковою реформою, реформами фінансового сектору, ринків капіталу, державного фінансового контролю іншими заходами
9	Україна: концепція партнерства з країною на 2017–2021 фінансові роки	Рішення Ради Директорів Світового банку від 20 червня 2017 р. [590]	Безпосередній зв'язок з цільовим напрямком № «2. Фіскальна та фінансова стабільність»

Примітка. Остатній документ включено до списку з огляду на активну участь Групи Світового банку у розробці окремих заходів з подолання наслідків воєнного конфлікту в Україні

Досягнення мети Концепції виглядає можливим за рахунок здійснення окремих кроків у розрізі запропонованих пріоритетних напрямків, що матимуть вплив на всі елементи фінансового потенціалу держави (табл. 5.11).

Таблиця 5.11.

Вплив реалізації Концепції на елементи фінансового потенціалу держави

№ з/п	Шляхи досягнення мети концепції	ФПН	ФПП(р)	ФПФІ	ФПОМС	ФПОДУ
1	2	3	4	5	6	7
Напрямок «Підтримка приватного сектору»						
1	Розвиток недержавного пенсійного забезпечення	+		+		
2	Інформаційно-роз'яснювальна робота серед населення з питань фінансової грамотності	+		+		
3	Забезпечення більш гнучкої системи оподаткування доходів громадян	+			+	+
4	Активне використання інноваційних форм фінансування проектів приватного та суспільного характеру	+	+	+	+	+
5	Покращення фінансових можливостей бізнесу через удосконалення оцінки фінансового середовища		+			
6	Підтримка підприємницьких ініціатив учасників бойових дій та внутрішньо переміщених осіб	+				
7	Залучення іноземних інвестицій		+	+		
8	Використання іноземних доходів фізичних осіб як джерела інвестицій	+				
9	Удосконалення нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки бізнесу від силового тиску	+	+	+		
10	Підвищення адресності соціальних виплат	+			+	+
11	Підтримка розвитку малого та середнього бізнесу у постконфліктному регіоні	+	+			
12	Активізація участі підприємств та підприємців у грантових програмах від міжнародних партнерів	+	+			
Напрямок «Підтримка фінансового сектору»						
13	Зростання частки безготівкових розрахунків	+	+	+	+	+
14	Активізація кредитування національної економіки		+	+		
15	Посилення нагляду за системно важливими фінансовими установами			+		
16	Стимулювання розвитку ринку цінних паперів	+	+	+	+	+
17	Активна участь страхових компаній у фінансуванні охорони здоров'я	+		+		+
18	Розвиток агрострахування в забезпеченні продовольчої безпеки	+		+		+
Напрямок «Підтримка публічного сектору»						
19	Зниження рівня тінізації економіки та боротьба з корупцією	+	+	+	+	+

Продовження таблиці 5.11.

1	2	3	4	5	6	7
20	Удосконалення державного фінансового контролю над витрачанням коштів державних фондів				+	+
21	Збереження незалежності центрального банку					+
22	Подальше нарощення золотовалютних резервів					+
23	Посилення фінансово-економічної складової програми підготовки фахівців з публічного управління	+			+	+
24	Належне фінансування видатків на оборону					+
25	Проведення оцінки національного багатства					+

Примітка. ФП ОДУ – фінансовий потенціал органів державної влади, ФП ОМС – фінансовий потенціал органів місцевого самоврядування; ФП П (р) – фінансовий потенціал підприємств (реальний сектор), ФП ФІ – фінансовий потенціал фінансових інститутів, ФП Н – фінансовий потенціал населення.

Враховуючи успішний досвід подолання наслідків воєнних конфліктів, найбільш пріоритетним напрямком розвитку фінансового потенціалу визначено підтримку приватного сектору, що пояснює значну кількість заходів, що мають бути реалізовані в цій сфері. Також належна увага має приділятися фінансовому сектору, що, головним чином, зосереджений на використанні потенціалу фінансових установ, чому був присвячений попередній розділ монографії. Крім того, без підтримки публічного сектору в частині боротьби з корупцією та тіньовою економікою, удосконалення державного фінансового контролю, збереження незалежності Національного банку України та інших заходів, що прямо чи опосередковано також розглядалися у цьому дослідженні, досягнення мети Концепції виглядає вкрай складним.

Таким чином, перспективи реалізації зазначених кроків висвітлювалися нами в попередніх пунктах монографії при дослідженні розвитку окремих складових фінансового потенціалу.

Реалізація Концепції не є одномоментною дією, а тривалим процесом, який, з нашою позиції, можна виокремити у такі етапи:

I. Оцінка фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнного конфлікту.

Це питання розглядалося нами у пункті 5.1., і, з огляду на це, ми зазначимо, що цей етап є вихідною точкою та вимагає спільного бачення

ключових проблем фінансового потенціалу та шляхів їх вирішення у центральному банку, уряді, органах місцевої влади.

II. Усунення зумовлених впливом воєнного конфлікту дисбалансів розвитку фінансового потенціалу

Скоординовані заходи органів державної влади, бізнесу та населення мають зосередитися на вирішенні критично важливих для фінансової системи задач, в тому числі окреслених у пункті 3.3., та відновленні фінансових зв'язків між економічними агентами, наприклад, через взаємне послаблення санкцій та інших обмежень.

III. Зміцнення фінансового потенціалу держави

Після усунення виявлених дисбалансів розвитку фінансового потенціалу важливим є визначення подальших напрямків його зміцнення, зокрема завдяки впливу інформаційних технологій (питання розглядалося у пункті 5.2.), а також посиленню ролі фінансових інститутів (вивченню їх потенціалу у контексті постконфліктного відновлення присвячено четвертий розділ монографії).

IV. Моніторинг стану фінансового потенціалу та попередження майбутніх дисбалансів

На даному етапі забезпечується контроль за відхиленнями значень ключових показників, що характеризують розвиток фінансового потенціалу, від рекомендованих, та надаються пропозиції для покращення ситуації, а також визначається відповідність фактично одержаного ефекту від реалізації Концепції її очікуваним результатам.

До числа таких очікуваних результатів у випадку України можна зарахувати такі:

- відновлення рівня економічного розвитку, що можна охарактеризувати співвідношенням ВВП до населення, до рівня 2013 р.;
- забезпечення зростання ВВП на рівні не нижче світового рівня;

- зниження темпів інфляції у середньостроковій перспективі до 5 % (відповідно до Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 р.);
- зниження частки непрацюючих кредитів до рівня країн ЄС;
- зниження рівня державного боргу до граничного значення, передбаченого Бюджетним кодексом у 60 % від ВВП;
- фінансування видатків на оборону на рівні не менше, ніж 3 % від ВВП;
- підвищення кредитного рейтингу України до інвестиційного рівня ВВВ;
- достатність золотовалютних резервів для фінансування не менше трьох місяців імпорту у довгостроковій перспективі;
- запуск обов'язкового медичного страхування за участю страхових компаній та створення фонду гарантування страхових виплат за даним видом страхування;
- завершення пенсійної реформи;
- запровадження особливого режиму нагляду за системно важливими фінансовими інститутами;
- зниження частки тіньової економіки до рівня країн Центральної та Східної Європи;
- зростання середньої зарплати до рівня країн Центральної та Східної Європи;
- підвищення рівня фінансової грамотності населення;
- забезпечення ефективного використання державних коштів;
- підвищення позиції України у провідних рейтингах.

Проект Концепції розвитку фінансового потенціалу держави в постконфліктних умовах наведено в Додатку М.

Таким чином, розробка та реалізація запропонованої в даному пункті Концепції для України, сприятиме створенню умови для фінансового забезпечення успішних заходів з подолання наслідків воєнного конфлікту та

подальшого зміцнення фінансового потенціалу держави, збалансованого розвитку його складових з урахування провідного досвіду зарубіжних країн та вітчизняної специфіки фінансових відносин.

Висновки до п'ятого розділу

1. Подальші дослідження закономірностей розвитку фінансового потенціалу в Україні пов'язані з активним використанням математичного інструментарію, у відповідь на що було визначено ймовірні проблеми застосування кількісних методів у фінансах та можливі шляхи їх вирішення.

2. Проведення оцінки фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнних конфліктів відіграє важливу роль у постконфліктному відновленні, водночас дане питання залишається недостатньо розкритим. З огляду на це було запропоновано та обґрунтовано необхідність застосування низки кількісних та якісних показників.

За результатами оцінки фінансового потенціалу України у подоланні наслідків воєнного конфлікту було виявлено існування окремих дисбалансів його розвитку в частині формування та фінансових ресурсів, їх надмірного перерозподілу державною та недостатнього рівня використання фінансових можливостей, що ускладнює досягнення цілей постконфліктного відновлення.

3. ІТ-трансформація фінансового потенціалу держави набуває особливого значення в умовах подолання наслідків воєнного конфлікту, оскільки сприяє не лише удосконаленню існуючих фінансових продуктів з позиції потреб постконфліктної економіки, але появи якісно нових способів вирішення фінансових проблем економічних агентів.

Одним із найбільш перспективних способів збільшення фінансових ресурсів для проектів постконфліктного відновлення є використання таких інноваційних форм фінансування як емісія грошей у цифровій формі,

краудфандинг, та ІСО. Крім того впровадження інформаційних технологій дало можливість покращити оцінку зовнішнього та внутрішнього фінансового середовища бізнесу, сприяючи таким чином ефективності руху фінансових ресурсів.

З метою координації дій суб'єктів постконфліктного відновлення з питань використання фінансового потенціалу держави було запропоновано створення Центру залучення інвестицій – спеціального органу, що забезпечив би реалізацію державної політики із використання можливостей інформаційних технологій для фінансування заходів з подолання наслідків воєнного конфлікту в Україні.

4. Формування узагальненого підходу до напрямків розвитку фінансового потенціалу держави для цілей постконфліктного відновлення сприятиме комплексному вирішенню проблеми дефіциту фінансових ресурсів та обмежених фінансових можливостей. Концепцією розвитку фінансового потенціалу держави у постконфліктних умовах, представленою в даному розділі, передбачено реалізацію низки кроків, що сприятимуть зміцненню фінансового потенціалу держави як у розрізі окремих його складових, так і в цілому.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Результати проведеного дослідження, спрямованого на обґрунтування теоретико-методологічних положень та формування практичних рекомендацій щодо розвитку фінансового потенціалу держави в системі постконфліктного відновлення дають підстави зробити такі висновки:

1. Соціально-економічний розвиток суспільства нерозривно пов'язаний із воєнними конфліктами, які відображають найбільш гостру форму зіткнення інтересів у розподілі благ, а їх результати на тривалий час визначають подальші напрямки взаємодії міжнародних інститутів, держав, суб'єктів господарювання та населення. На основі вивчення постконфліктного відновлення економік країн-учасниць Першої та Другої світових воєн після їх завершення було визначено роль міжнародної фінансової допомоги у стимулюванні економічного розвитку у післявоєнній періоді. Узагальнення історичного досвіду дало можливість виділити класичний, капіталістичний та новітній етапи розвитку постконфліктного відновлення, що мають свої особливості визначення пріоритетів та способів подолання економічних наслідків воєнних конфліктів.

2. За результатами оцінки сучасного стану наукових досліджень з питань постконфліктного відновлення було виявлено недостатній рівень вивчення питань стимулювання економічного зростання після завершення воєнних конфліктів. З позиції системного підходу було розкрито зміст постконфліктного відновлення як складної системи взаємозв'язку його суб'єктів (міжнародні організації, урядові організації іноземних країн, органи влади, бізнес), та об'єктів (економіка, безпека і оборона, політична і правова система, соціальна сфера), яка базується на певних принципах, та спрямована на досягнення певних цілей залежно від наслідків конфлікту та зовнішніх умов.

3. З огляду на схожість соціально-економічного розвитку України та окремих країн постсоціалістичного простору було вивчено вплив воєнних

конфліктів на національні економіки Азербайджану, Грузії, Молдови, Російської Федерації, Таджикистану, що дало можливість виявити характерні напрямки зміни рівня безробіття, динаміки ВВП та рівня фінансування військових видатків у мирний час, період бойових дій та після їх завершення. Узагальнення існуючих підходів до відновлення національної економіки дало можливість розкрити зміст механізму постконфліктного відновлення та обґрунтувати виділення його складових.

4. Проблематиці сутності такої економічної категорії як фінансовий потенціал приділена значна увага дослідників, наслідком чого стала значна кількість публікацій. Водночас існуючий плюралізм поглядів ускладнює можливість узагальнення результатів досліджень з питань визначення його змісту. За результатами аналізу наукових публікацій в цій сфері визначено основні методологічні підходи, що використовуються для дослідження сутності фінансового потенціалу, а саме на основі аналізу, синтезу та порівняння, що дало можливість поглибити його економічну сутність з позиції фінансових ресурсів та можливостей, а також обґрунтовано виділення основних елементів фінансового потенціалу держави.

5. Базуючись на зв'язку фінансового потенціалу держави та її фінансової політики було визначено його роль у подоланні наслідків воєнних конфліктів через мобілізацію фінансових ресурсів, їх перерозподіл та використання для потреб відновлення. За результатами вивчення успішного досвіду 11 постконфліктних країн було визначено ключові заходи у сфері монетарної та фіскальної політики після завершення бойових дій. За допомогою теорії ігор розкрито існуючий конфлікт інтересів уряду та центрального банку у стимулюванні економічного зростання у цей період, а також більш вагому роль саме центрального банку у постконфліктному відновленні.

6. Впровадження інформаційних технологій у фінансовій сфері призвело до появи нового напрямку економічної діяльності – фінтеху, що зумовив трансформацію фінансового потенціалу в частині нових способів

управління фінансовими ресурсами та ризиками. На основі вивчення зарубіжного досвіду виявлено суттєві можливості для розвитку фінтех-проектів у галузі фінансового посередництва, зокрема у одному із найбільш консервативних його видів – страхуванні, а також встановлено, що поширення використання криптовалют як нової форми грошей залишається законодавчо не врегульованим.

7. Узагальнений алгоритм оцінки фінансового потенціалу держави передбачає виділення підготовчого, аналітичного та заключного етапів. За результатами критичного аналізу публікацій з тематики дослідження було вдосконалено класифікацію методів оцінки фінансового потенціалу держави через виокремлення двох нових ознак: основного об'єкту оцінки та виду інтелекту, а також узагальнено підходи до визначення показників такої оцінки. Виходячи із змісту показників оцінки фінансового потенціалу було розмежовано показники стану та показники ефективності його використання, а також конкретизовано їх перелік для кожної зі складових фінансового потенціалу держави.

8. Результати проведеного портфельного та SWOT-аналізу фінансового потенціалу України дали можливість стверджувати про недостатній рівень його використання. На основі оцінки динаміки та структури фінансового потенціалу держави як в цілому, так і в розрізі його складових, було виявлено суттєві дисбаланси його розвитку у 2007–2016 рр. в частині значного дефіциту Пенсійного фонду України, недостатності золотовалютних резервів. Поряд з цим розраховані значення показників ефективності використання фінансового потенціалу держави свідчать про існування суттєвих фінансових загроз у забезпеченні національної безпеки.

9. За результатами критичного аналізу наукових публікацій з питань впливу воєнного конфлікту на динаміку ключових макроекономічних показників було визначено основні канали впливу воєнного конфлікту на фінансовий потенціал держави. Базуючись на зростаючому розмірі військових видатків, скороченні ВВП та зміні кредитних рейтингів у 2014–

2016 рр. порівняно з 2013 р. було визначено основні втрати фінансового потенціалу Україні. На основі аналізу статистичних даних було виявлено зростання концентрації активів підприємств у період конфлікту, а також тенденції зміни розмірів активів залежно від виду економічної діяльності та регіону.

10. На основі вивчення діяльності міжнародних фінансових інститутів у подоланні наслідків воєнних конфліктів було виявлено зміну акцентів відновлення, рівня економічного розвитку постраждалих країн та також переліку міжнародних інститутів, які брали ключову роль у цьому процесі починаючи з середини ХХ ст., а також проаналізовано динаміку наданих кредитів та позик окремим країнам у 10-річний період після завершення бойових дій. За результатами вивчення досвіду фінансування Групою Світового банку проектів відновлення встановлено їх орієнтацію на використання основних конкурентних переваг національних економік.

Уточнено механізм впливу міжнародних фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнних конфліктів у частині зростаючої ролі таких інститутів та виявленого конфлікту інтересів останніх та керівництва постконфліктних країн.

11. З огляду на роль банківських установ у стимулюванні економічного зростання у мирних умовах, було визначено основні детермінанти розвитку банківської системи під час та після воєнного конфлікту. Використовуючи сформовану інформаційну базу про розвиток банківських систем у постконфліктний період було виявлено тенденцію до зростання золотовалютних резервів, а також рівнів монетизації економіки та кредитування банками приватного сектору. За результатами вивчення показників діяльності банківської системи України у 2007–2016 рр., було окреслено ймовірні проблеми та шляхи зміцнення фінансового потенціалу держави на основі розвитку банківської системи, з урахуванням вітчизняної специфіки.

12. Враховуючий сучасний стан розвитку небанківського фінансового сектору України та зарубіжний досвід у подоланні наслідків воєнних конфліктів визначено, що розвиток мікрофінансових послуг, посилення ролі страхових компаній у фінансуванні охорони здоров'я та забезпечення продовольчої безпеки через страхування сільськогосподарських ризиків, зміцнення ресурсної бази комерційних банків та спрощення доступу до фінансових послуг сприяє зміцненню фінансового потенціалу держави. Крім того пропонується удосконалити систему менеджменту небанківських інститутів, змінити підходи до регулювання їх діяльності, підвищити рівні прозорості діяльності цієї групи фінансових посередників та фінансової грамотності населення.

13. Виходячи з необхідності удосконалення методичних підходів до оцінки фінансового потенціалу держави у постконфліктний період було уточнено зміст та шкали оцінювання існуючих показників, а також запропоновано використання нових показників, що зокрема сприяють врахуванню рівня фінансування оборонної сфери та рівня регіональної концентрації джерел формування фінансових ресурсів, а також дають можливість порівняти фінансові потенціали різних постконфліктних країн. Результати оцінки фінансового потенціалу України у подоланні наслідків воєнного конфлікту дають підстави стверджувати про необхідність подолання регіональних дисбалансів, оптимізацію державного втручання у перерозподіл фінансових ресурсів та покращення позиції України провідних світових індексах.

14. З огляду на особливе значення інформаційних технологій у розвитку фінансового потенціалу у постконфліктний період, було визначено роль цифрових форм грошей, краудфандингу та ICO у подоланні наслідків воєнних конфліктів, що сприяє залученню та прискоренню руху фінансових ресурсів для потреб відновлення. За результатами узагальнення розробок вітчизняних фінтех-компаній було окреслено можливості їх використання для детальнішої оцінки зовнішнього фінансового середовища та

поглибленого фінансового аналізу бізнесу, що дає можливість підвищити рівень використання фінансових можливостей.

15. З метою оптимального залучення, перерозподілу та використання фінансових ресурсів для подолання наслідків воєнного конфлікту, було розроблено концепцію розвитку фінансового потенціалу держави у постконфліктний період, яка включає окреслення основних проблем в цій сфері, визначення мети концепції, вимог до її розробки та реалізації, конкретизацію шляхів досягнення мети, етапів реалізації концепції, а також очікувані результати. Виявлено вплив пропонованих заходів на різні елементи фінансового потенціалу держави, що сприятиме усуненню структурних дисбалансів його розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адо А.В. Новая история стран Европы и Америки. Первый период. Высшая школа, 1986. 623 с.
2. Акімова О.В. Методологія розвитку підсистеми фінансового моніторингу в системі державного фінансового контролю : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Чернігів, 2017. 42 с. URL: http://stu.cn.ua/media/files/pdf/dis/aref_akimova.pdf
3. Александр I. Устав Государственного Коммерческого Банка. Манифест. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. URL: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?part=161&regim=3
4. Александрова М.М., Кірейцев Г.Г., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит.: В 2-х частинах. Ч. II.: Навчально-методичний посібник. Житомир: ЖІТІ, 2002. 200 с.
5. Александрова М.М. Развитие системы страхования сельскогосподарських культур: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2011. 20 с.
6. Алексєнко І.І. Визначення фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Харків, 2013. 23 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua>
7. Алле М. Экономика как наука / пер. с франц. И.А. Егорова. Москва, 1995. 168 с.
8. Альтернативні механізми соціально-економічного розвитку України. Центр соціальних і трудових досліджень. 2016 р. URL: http://cslr.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Alternative-mechanisms-for-the-socio-economic-development-of-Ukraine_.pdf
9. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>
10. Андрющенков А. Роль макроекономічного прогнозу в прийнятті монетарних рішень. Національний банк України. 2017. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=59564519>

11. Анексія Криму: найбільші втрати Україна зазнала в енергетиці. URL: <http://www.dw.com/uk/анексія-криму-найбільші-втрати-україна-зазнала-в-енергетиці/a-17528157>
12. Анісімов В.В. Комерційні банки в умовах анексії Криму Російською Федерацією. Фінансовий простір. 2015. № 4. С. 19-26. URL: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1504/15avvkrf.pdf>
13. Арсенюк А. Уроки японского для украинской экономики. URL: <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/uroki-yaponskogo-dlya-ukrainskoj-ekonomiki-.html> <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/uroki-yaponskogo-dlya-ukrainskoj-ekonomiki-.html>
14. Асламов А.И. Роль международных финансово-экономических институтов в укреплении экономического потенциала республики Таджикистан и ее интеграции в мировое хозяйство. Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2014. №. 1(30). С. 169-175. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-mezhdunarodnyh-finansovo-ekonomicheskikh-institutov-v-ukreplenii-ekonomicheskogo-potentsiala-respubliki-tadzhikistan-i-ee>
15. Аслунд А. Украина не должна выплачивать этот одиозный долг России. URL: <https://www.inopressa.ru/article/09Nov2015/newsweek/ukraine.html>
16. АТО: выплачивать нельзя отказывать. Является ли проведение АТО на Востоке для страховщиков форс-мажором? URL: <https://forinsurer.com/public/14/09/10/4687?hl=%EE%ED%E5>
17. Балусева О.В., Келембет О.С. Методичні принципи відновлення деокупованих територій. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 8. С. 41-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_10
18. Баронін А. Вплив військових конфліктів на потоки капіталу, ВВП, боргові зобов'язання, валютні, споживчі та торговельні показники. URL: <http://ru.davinci.org.ua/docs/WE.pdf>
19. Батлер-Боудон Т. Банкир для бедных. Муххамад Юнус (обзор). Москва: Эксмо. 2012. 11 с. URL: <https://books.google.com.ua/>
20. Белявский В.А. Вавилон легендарный и Вавилон исторический. URL: <http://gumilevica.kulichki.net/МОВ/mob01.htm>

21. Бендукідзе К., Редер Ф.С., Танер М., Урушадзе А. Реформи охорони здоров'я в Республіці Грузія: від радянської руїни до охорони здоров'я на ринковій основі. Київ. 2014. 52 с. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3204/Reformy_ohorony_zdorovja.pdf?sequence=1&isAllowed=y
22. Береславська О.І. Золотовалютні резерви України: джерела поповнення та ефективність управління. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. 2014. Вип. 27. С. 62-68. URL: <http://esj.oa.edu.ua/articles/2014/n27/13.pdf>
23. Белов О.В. Фінансовий потенціал економічних систем: аналіз підходів до його оцінки. The European Scientific and Practical Congress «GLOBAL SCIENTIFIC UNITY 2014». 2014. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_25488896_96449715.pdf
24. Билоткач В., Городниченко Ю., Милованов Т., Талавера А. Послезавтра: что делать с разрушенным Донбассом после войны. URL: <http://biz.liga.net/all/all/stati/2809116-poslezavtra-что-delat-s-razrushennym-donbassom-posle-voyny.htm>
25. Бобко А. Взаимодействие правительства и центрального банка: теоретико-игровой анализ. Банкаўскі веснік. № 34/435. С. 20-23. URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/1524.pdf>
26. Боголепов И. Лига наций и международные займы. URL: http://istmat.info/files/uploads/43364/i.bogolepov_liga_naciy_i_mezhdunarodnye_zaymy.pdf
27. Больше, чем Prozorro. В Украине стартует Blockchain-аукцион. URL: <http://biz.liga.net/all/it/intervyu/3424165-bolshe-chem-prozorro-v-ukraine-startuet-blockchain-auksion.htm>
28. Бондар О.Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.
29. Бондарчук В. ВВП – показник «середнього по палаті». Що може прийти йому на зміну. URL: <https://voxukraine.org/2017/01/04/economic-growth-ua/>

30. Боронос В.Г. Фінансовий потенціал території у державній фінансовій політиці: методологія і практика управління : дис. ... д-ра. економ. наук : 08.00.08. Суми, 2012. 449 с. URL: http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/51603/10/Boronos_Finansovy_i_potentsial.pdf

31. Боронос В.Г. Формування механізму оптимізації структури капіталу та його вплив на фінансовий потенціал підприємства. Механізм регулювання економіки. 2010. №3(1). С. 154-166.

32. Браун Б. Стимулы для малого бизнеса: микрофинансирование на дальних горных вершинах. ОБСЕ. 2007. URL: <http://www.osce.org/ru/secretariat/25753?download=true>

33. Бум криптовалют в Венесуэле: за нефтяным Petro последует золотой. URL: <http://www.dw.com/ru/бум-криптовалют-в-венесуэле-за-нефтяным-petro-последует-золотой/a-42719914>

34. Бурбела А.Л. Реформи фінансування в галузі охорони здоров'я в пострадянських країнах: уроки для України. Modern Transformation in the Age of Globalization: International scientific conference Economy and Management, Klaipeda, 24 March 2017. Klaipeda, 2017. С. 51-54. URL: <http://www.dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/5908/1/Клайпеда-Литва-март%202017%20часть%201.pdf>

35. Буряченко А.Є. Фінансовий потенціал соціально-економічного розвитку: регіональний вимір : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2015. 32 с.

36. Буряченко А.Є. Економічна природа фінансового потенціалу регіону. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка». 2016. № 3(31). С. 96-102. URL: <http://ecj.oa.edu.ua/articles/2017/31/20.pdf>

37. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

38. В 2019 году Украина столкнется с пиковой нагрузкой по выплате внешнего долга – Минфин. URL: <http://ubr.ua/finances/macroeconomics-ukraine/v-2019-hodu-ukraina-stolknetsja-s-pikovoj-nahruzkoj-po-vyplate-vneshneho-dolha-minfin-3852268>

39. В Одессе заработал первый биткоин-банкомат. URL: <http://forklog.com/v-odesse-zarabotal-pervyj-bitkoin-bankomat/>
40. Валовий регіональний продукт (2004-2016). Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vrp/vrp2015_u.zip
41. Вдовиченко А.М. Фінансовий потенціал населення в умовах інноваційного розвитку економіки України: дис. ... канд. економ. наук : 08.00.08. Ірпінь, 2010. 267 с. URL: <http://ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/disertacia-vdovichenko.pdf>
42. Ведение бизнеса в Украина - Doing Business. The World Bank. URL: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine#getting-credit>
43. Велика Ідея. URL: <https://biggggidea.com>
44. Великий тлумачний словник сучасної української мови: уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Перун : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с
45. Виговська Н.Г. Розвиток системи фінансового контролю в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2010. 36 с.
46. Виговський В.Г. Розвиток аналітичного забезпечення оцінки кредитоспроможності суб'єктів господарювання дисертація: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09. Житомир, 2017. 276 с. URL: https://ztu.edu.ua/ua/science/files/autoreferat/diser_Vygovskiy_VG.pdf
47. Виконання бюджетів. Державна казначейська служба України. URL: <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813>
48. Виконання Державного бюджету. Державна казначейська служба України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>
49. Відповідь Держстату України на статтю «Що не так зі статистикою ВВП в Україні». URL: <https://voxukraine.org/2017/04/19/review-article-on-gdp-ua/>
50. Відякін М. Оновлення Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року. Національний банк України. 2017. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352267>

51. Відякін М. Три роки Реформи фінансового сектору: Виконання Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=50749063>
52. Військовий збір – допомога армії чи наповнення бюджету? Публічний аудит. 2015. URL: <http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/viyskovyy-zbir-dopomoga-armii-chy-napovnennya-bydgety/>
53. Вініченко О.М. Система динамічного контролю соціально-економічного розвитку промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Дніпро, 2017. 424 с.
54. Власюк О.С. План Маршалла для України: економічні, реформаторські та зовнішньополітичні аспекти. Стратегічні пріоритети. 2017. № 4. С. 5-13. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/3-1435656687.pdf>.
55. Вовк В.М. Методика та організація аналізу формування і використання фінансових ресурсів підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04. Тернопіль, 2015. 20 с.
56. Возмещение застрахованных убытков в зоне АТО. Вісник. Офіційно про податки. 2014. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/7560?issue=186>
57. Волковський Є.І. Фінансовий потенціал місцевого самоврядування (на прикладі столиці України – міста Києва) : дис. ... канд. екон. наук: 08.08.08. Київ, 2015. 284 с. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.04/2016/Volkovskyi_dis.pdf
58. Волохов І.С. Місцеві фінанси України в умовах децентралізації: автореф. дис. ... д-ра. екон. наук: 08.08.08. Одеса, 2015. 37 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3615/1/Місцеві%20фінанси%20України%20в%20умовах%20децентралізації.pdf>
59. Вольська А.О. Соціальне страхування в умовах трансформаційної економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2011. 21 с.
60. Воронцова А.С., Сапожнікова М.В. Мікрофінансування як джерело фінансового забезпечення соціальних послуг. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент.

2015. №. 12. С. 171-173. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/12-2015/39.pdf>

61. Воспитание добропорядочности и борьба с коррупцией в оборонном секторе. North Atlantic Treaty Organization. 2012. URL: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_topics/20120607_BI_Compendium_RUS.pdf

62. Всемирный банк улучшит финансовые перспективы Кении при помощи блокчейна. URL: <http://minfin.com.ua/2017/05/08/27632406/>

63. Всемирный обзор сегмента FinTech Март 2016 года. PwC. URL: <https://www.pwc.ru/ru/banking/publications/fintech-global-report-rus.pdf>

64. Всесвітній огляд економічних злочинів: Кіберзлочини в центрі уваги. PwC. URL: http://www.pwc.com/uk_UA/ua/press-room/assets/GECS_Ukraine_ua.pdf

65. Выплаты в зоне АТО. Верховный суд Украины считает правомерным отказ страховщика в выплате по страховому случаю, произошедшему в Донецке. URL: <https://forinsurer.com/news/16/02/10/33489>

66. Гавриляк Т.А. Фінансовий потенціал інвестиційної діяльності страховиків в економіці України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів, 2017. 240 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/dis_Havrilyak.pdf

67. Галасюк В.В. Україна: від проїдання до модернізації. URL: <https://www.obozrevatel.com/blogs/81329-ukraina-vid-proidannya-do-modernizatsii.htm>

68. Гаркавий С.Ф. Ескалація конфлікту на сході України: соціально-економічні наслідки. Фінансовий простір. 2014. № 4. С. 40-46. URL: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1404/14gsfekn.pdf>

69. Гасымова Н.А. Противоречия по вопросам взимания репараций с Германии и пути их решений после Первой мировой войны. Вакі Universitetinin Xəbərleri. 2013. № 4. С. 92–97. URL: <http://static.bsu.az/w8/Xeberler%20Jurnali/Humanitar%20%202013%20%204/92-97.pdf>

70. Геец В.М. К вопросу применения подходов «плана Маршалла» для Украины. Экономика Украины. 2015. № 4. С. 6-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekukrr_2015_4_3
71. Гекшер Э. Экономика мировой войны / пер. со швед. под редакцией К. Тиандера. Петроград : Задруга. 1917. 216 с. URL: <http://www.booksite.ru/fulltext/war1914/gekcher/text.pdf>
72. Гладких Д.М. Ризики та ключові напрями посткризового відновлення банківської системи України. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/bank_sustem-93e11.pdf
73. Гойчук О.І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.07.02. Миколаїв, 2004. 42 с.
74. Голка В.Є. Громадсько-політичний краудсорсинг і краудфандинг як новітні форми політичного активізму : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02. Одеса, 2016. 19 с.
75. Голодова Ж.Г. Формирование и управление финансовым потенциалом региона в целях обеспечения его экономического роста : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.10. Москва, 2010. 46 с.
76. Гончаренко М.В. Еволюція сутності фінансового потенціалу розвитку територій. Теорія та практика державного управління. 2013. Вип. 3. С. 163-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2013_3_25
77. Горелова Е., Шеларь Г. Издержки приднестровского конфликта и выгоды от его урегулирования. Центр стратегических исследований и реформ. 2009. URL: <http://www.cisr-md.org/pdf/Report%20RUS%20Master%20Final%20vGS.pdf>
78. Гребеник Е. Небоевые потери: во что обходится АТО. URL: <http://forbes.net.ua/magazine/forbes/1387462-neboevye-poteri-vo-chto-obhoditsya-ato>
79. Григорьев В., Зотин А., Мовчан А. Борьба с нефтью. Ангола: война и нефть — двойная деиндустриализация. URL: <http://carnegie.ru/commentary/?fa=68163>

80. Гріненко О., Денежкін М., Кутовий О. Мобілізаційна підготовка національної економіки в контексті сучасних воєнних конфліктів. Наука і оборона. 2013. № 3. С. 40-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauio_2013_3_8
81. Гусейнов Г. Опыт разрешения этносепаратистских противостояний в Европе и его возможное применение в урегулировании армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта. Кавказ и Глобализация. 2007. № 1(5). С. 6–15. URL: http://www.ca-c.org/c-g/2007/journal_rus/c-g-4/01.shtml
82. Дандамаева М.М. Некоторые аспекты истории эллинизма в Вавилонии. Вестник древней истории. 1990. – № 4. – С. 3-25. URL: <http://www.sno.pro1.ru/lib/vdi-sbornik/32.pdf>
83. Дем'яненко М.Я., Гудзь О.Є., Навроцький С.А. Методичні рекомендації по страхуванню сільськогосподарських культур з державною підтримкою. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2009. 134 с.
84. Демидов О. Связанные одним блокчейном: обзор международного опыта регулирования криптовалют. URL: <http://www.pircenter.org/media/content/files/13/14374603770.pdf>
85. Дем'янишин В.Г. Формування і реалізація бюджетної доктрини України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2010. 36 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/3400/1/Демянишин%20ВГ%20автор%20еферат%20докторська.pdf>
86. Денисов С.Ф., Кардаш К.С. Военный конфликт: зміст та співвідношення з близькими поняттями. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2012. № 1(2). С. 107-113. URL: <http://duan.edu.ua/uploads/vidavnistvo-15-16/15676.pdf>
87. Державна служба зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua>
88. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
89. Державний бюджет. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=23473387>
90. Динаміка кредитних рейтингів України (боргових зобов'язань) (2004 – листопад 2017 рр.). Міністерство фінансів України. URL:

<https://minfin.kmu.gov.ua/news/view/dynamika-kredytnykh-reitynhiv-ukrainy-borhovykh-zoboviazan----lystopad--rr?category=borg&subcategory=kredytnyi-reitynh>

91. Динаміка платіжного балансу України: аналітична форма представлення. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208301>

92. Доходность облигации Украина. URL: <https://ru.investing.com/rates-bonds/ukraine-1-year-bond-yield-streaming-chart>

93. Доцатов Ю. Почему удивляет инфляция: секрет новой методики расчета. URL: <https://ukranews.com/publication/2021-pochemu-udyvlyayet-ynflyacyua-sekret-novoy-metodyky-rascheta>

94. Дрозд І.К. Система фінансово-економічного контролю в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04. Київ, 2006. 33 с.

95. Дропа Я.Б. Фінансові ресурси розвитку національної економіки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Львів, 2017. 541 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/dis_dropa.pdf

96. Дубневич Н. Биткоин: секретный агент частного капитала. URL: <http://forbes.net.ua/opinions/1416303-bitkoin-sekretnyj-agent-chastnogo-kapitala>

97. Економіка окупованого Донбасу. Нова Україна. 2015. URL: <http://newukraineinstitute.org/media/news/531/file/Donbass15.05.2015.pdf>

98. Етимологічний словник української мови: У 7 т. Київ: Наук. думка, 1983. URL: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm

99. Ефремов В. Мировая война и ее последствия. Россия в мировой войне 1914 -1918 гг. Москва, 1925. 259 с.

100. Євдокимов В.В. Концепція інтегрованої системи бухгалтерського обліку: теорія, методологія, організація : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.09. Житомир, 2011. 37 с.

101. Євдокимов В.В., Полчанов А.Ю. Вплив військових конфліктів на національній економіки країн постсоціалістичного простору. Бізнес Інформ. 2017. № 4. С. 48-54.

102. За час роботи у зоні АТО групи розмінування ЗСУ знешкодили понад 10 670 вибухонебезпечних предметів. Кабінет Міністрів України. URL:

http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247762627&cat_id=244277212

103. Замасло О.Т. Податкова система України в умовах євроінтеграції : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08. Львів, 2018. 43 с.

104. Зведений бюджет. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=23473384>

105. Зведений та Державний бюджет Національний банк України. URL: https://www.bank.gov.ua/files/BUD_u.xls

106. Звіти про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2007–2016 роки. Пенсійний фонд України. URL: <http://pfu.spov.com.ua/?p=4265>

107. Зотова Е. Урегулирование немецкой репарационной проблемы в контексте англо-германских отношений (до 1931 г.). URL: https://www.hse.ru/data/2015/02/24/1320314242/Vlast_02_2015.pdf

108. Иванова М. Экономист: новая методика расчета курса гривны от НБУ - это подготовка к дестабилизации валютного рынка. URL: http://ru.golos.ua/ekonomika/ekonomist_novaya_metodika_rascheta_kursa_grivny_i_ot_nbu_eto_podgotovka_k_destabiliz

109. Инфляция в Венесуэле превысила 2600 %. URL: <https://korrespondent.net/business/economics/3926406-ynfliatsyia-v-venesuele-prevysyla-2600>

110. Иоффе Я.Б. Блокада и народное хозяйство в мировую войну : очерк. Москва-Ленинград. 1929. 224 с. URL: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/18813#page/1/mode/grid/zoom/1>

111. Ивахненко С., Конбер Д. Підходи вчених США до методології науки: план вивчення з метою реформування досліджень бізнесу в Україні. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. 2015. № 172. С. 33-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAe_2015_172_9

112. Ілляшенко К. Інформаційні методи інтелектуального аналізу даних. Економічний аналіз. 2010. № 7. С. 390-392. URL: http://econa.at.ua/Vypusk_7/illyashenko.pdf

113. Индус К.П. Управление финансовым потенциалом Украины: автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.08. Чернігів, 2016. 22с. URL: http://www.stu.cn.ua/media/files/pdf/dis/aref_indus.pdf
114. Інформаційне повідомлення учасникам ринку фінансових послуг щодо заборони використання та розповсюдження «віртуальної валюти/криптовалюти» (Bitcoin, Litecoin, Ripple, OneCoint та ін.) в Україні. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <http://nfp.gov.ua/news/1172.html>
115. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html>
116. Інформація щодо надання статусу учасника бойових дій. Державна служба України у справах ветеранів війни. URL: <http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannya-statusu-uchasnyka-bojovyh-dij.html>
117. Іоненко К.В. Формування та оцінка фінансового потенціалу регіону : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.08. Київ, 2007. 21 с.
118. Как Украина могла отказаться от уплаты 3 млрд долл. долга России, и почему она этого не сделала. URL: <https://zn.ua/finances/odioznuu-dolg-.html>
119. Калачова Г. Судебный спор вокруг «долга Януковича»: какие шансы у Украины. URL: http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/02/22/582444/view_print/undefined/undefined/
120. Календар оприлюднення інформації Держстату на 2017 рік. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/plansite/pl_2017_ct.htm
121. Карапейчик И.Н. Понятие потенциала в экономике: задачи и направления исследований. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 7. С. 16-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_7_3

122. Карпенко Г.В., Данькевич А.П. Фінансові інновації: питання теорії та можливості впровадження в економіку країни. Фінанси України. 2008. № 9 (154). С. 111–118.
123. Карпінський Б.А., Григоренко В.О., Карпінська О.Б. Фінансово-ресурсні втрати України від дій держави-анексора (частина I). Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24.5. С. 199-208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2014_24.5_34
124. Карчева Г.Т. Забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2013. – 38 с.
125. Кибер-риски – глобальная проблема современности. URL: http://www.aig.ru/Chartis/internet/RU/ru/cyber_edge_cases_tcm3958-609055.pdf
126. Кіберзлочинність та відмивання коштів. Державна служба фінансового моніторингу України. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20131230/tipolog2013.pdf
127. Кіндрацька Л.М. Система бухгалтерського обліку в комерційних банках: методологія та практика: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.06.04. Київ, 2002. 32 с.
128. Клименко Т.В. Підвищення ефективності формування фінансового потенціалу регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01. Донецьк, 2003. 21 с.
129. Ключевые аспекты «плана Маршалла» для Украины в промышленной сфере / Дейнеко Л. В. и др. Экономика Украины. 2015. № 4. С. 70-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekukrr_2015_4_10
130. Ковалёв В.Н., Горшков В.П. Понятие «потенциал» в экономике и неоднозначность его трактовки. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2013. №1(21). С. 23-26. URL: <http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/4-1-21-2013.pdf>
131. Коваль Л.С. Система контролю в управлінні діяльністю комерційних банків : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.02. Київ, 1998. 19 с.

132. Козьменко О.В. Система страхування екологічних і катастрофічних ризиків : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.08.01. Суми, 1998. 20 с.
133. Колдовський А.В. Система валютного регулювання в контексті фінансової нестабільності економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2013. 20 с.
134. Колдовський А.В., Чернега К.В. Проблемні аспекти теоретичного осмислення криптовалюти, як явища сучасної інформаційної економіки. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. 2015. Вип. 42. С. 100-110.
135. Колібаба Р.О. Міжнародна практика розвитку системи страхування для агробізнесу. Міністерство фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57169&cat_id=57141
136. Колодізев О.М. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку національної економіки : дис. ... д-ра. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2011. 508 с. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6647/1/5_Kolodizev_disser_w.pdf
137. Команда проекта в процессе ICO — это безумный кабан. URL: <https://vc.ru/24596-ico-rus>
138. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266>
139. Конащук Н.Е. Реформування системи охорони здоров'я в Україні на прикладі досвіду Грузії. URL: <http://gw.kneu.kiev.ua/bitstream/2010/12536/1/92-102.pdf>
140. Конорев Н., Мазуров С. Перспективы применения технологии блокчейн в Республике Беларусь. Банкаўскі веснік. 2017. № 6/647. С. 66-71. URL: <http://www.nbrb.by/bv/articles/10405.pdf>
141. Консолідовані звітні дані по страховому ринку. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://nfp.gov.ua/content/konsolidovani-zvitni-dani.html>

142. Концепція проекту Cashless есоному від 18.05.2016. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=31538042>
143. Корнієнко К.М. Перспективи розвитку портової галузі України за умов анексії Криму. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 8. С. 181-183. URL: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/36.pdf>
144. Корнійчук О.П. Порядок обрахунку втрат соціально-економічного потенціалу України, спричинених окупацією Донбасу та анексією Криму. Економіка та право. Серія : Економіка. 2016. № 2. С. 118-123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есprec_2016_2_20
145. Корнійчук Г.В. Характеристика фінансового потенціалу підприємства як економічної категорії. Економіка АПК. 2016. № 11. С. 44-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2016_11_9
146. Косиков И. Федеральный центр и Чечня: о новой системе отношений в сфере госуправления и экономики. URL: <http://miris.euras.edu/mugs2/do/blob.pdf?type=pdf&serial=1150480226343>
147. Костирко А.Г. Формування і використання фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Миколаїв, 2015. 363 с. URL: http://www.mnau.edu.ua/files/18_02_02/Thesis-%D0%9Aostyrko.pdf
148. Косуля І.Ю. Краудсорсинг та краудфандинг: нові поняття чи нові феномени? Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. 2014. №. 20. С. 267-271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mtpsa_2014_20_46
149. Котельникова Е.А. Финансы: конспект лекцій. Москва: Эксмо. 2008. 160 с.
150. Кравець Р.А. Фінансове прогнозування розвитку реального сектору економіки України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів, 2016. 258 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/dis_kravets.pdf
151. Кравченко А. Восток Украины, Юг США. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/pochta-dnya/vostok-ukrainy-yug-ssha>
152. Кравчук В. Національні особливості підрахунку ВВП: чи не загубились надцять мільярдів. URL:

<https://voxukraine.org/2017/04/20/natsionalni-osoblivosti-pidrahunku-vvp-chi-ne-zagubilis-nadtsyat-milyardiv/>

153. Кризина Н.П., Коваленко О.О. Державна політика розвитку системи охорони здоров'я в Україні та пострадянських країнах. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2016. №. 2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2016_2/18.pdf

154. Кудряшов В.П. Курс фінансів: Навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 431 с.

155. Кулицький С. Втрати економічного потенціалу Донбасу: оцінки та шляхи відновлення. Україна: події, факти, коментарі. 2015. № 22. С. 39–60. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr22.pdf>.

156. Кулишер И.М. Обзор мирового хозяйства с начала войны до начала 1925 г. Ленинград: Время. 1925. 246 с. URL: http://нэб.пф/catalog/000202_000006_1142786%7C45BADD13-BBCB-4171-A5CA-6D1BB6B691B9/

157. Кучер Г.В. Фінансовий потенціал як економічна категорія. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 9(159). С. 46-52.

158. Лавров Р.В. Стратегія розвитку фінансових інноваційних технологій. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 3. С. 92–94.

159. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу : підручник. Київ : Вікар, 2006. 495 с.

160. Левичева И.Н. Особенности становления банковской системы России в конце XVIII начале XIX века. Государственный коммерческий банк. Вестник Банка России. URL: <http://www.ver.ru/bbl/history/cbr25.html>

161. Легенчук С.Ф., Королюк Н.М. Методика бухгалтерського обліку процесу електронної комерції. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2010. №. 4. С. 321-334. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2010_4_57

162. Лиман Т. Правовая и регуляторная среда в области микрофинансирования в Боснии и Герцеговине: десятилетие эволюции и прогноз на будущее. Microfinance Centre. URL: http://mfc.org.pl/mfcwp/wp-content/uploads/2016/04/PolMon07_2005_Rus.pdf

163. Липина С.А. Чеченская Республика: Экономический потенциал и стратегическое развитие. Москва: ЛКИ, 2007. 320 с. URL: <http://viperson.ru/uploads/attachment/file/3361/monografia.pdf>
164. Лисенок О.В. Теорія та методологія управління фінансово-економічною діяльністю банків : автореф. дис. ... д-ра економ. наук: 08.00.08. Київ, 2014. 35 с.
165. Лібанова Е.М. Відновлення Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 23 вересня 2015 р.). Національна академія наук України. 2015. URL: http://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/Summary_Donbas_ukr.pdf
166. Лозинська Т.М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації : монографія. – Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2007. 272 с
167. Лук'яненко І.Г. Системне моделювання механізму бюджетного регулювання: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.03.02. Київ, 2005. 34 с.
168. Любич А. Национальная криптовалюта – это завтрашний день. URL: <https://vz.ru/opinions/2017/6/2/873012.html>
169. Магістр управління відновленням територій та регіональним розвитком за спеціальністю публічне управління та адміністрування. Освітня програма. Донецький національний університет ім. В. Стуса. URL: <http://www.donnu.edu.ua/>
170. Маматова Л.Ш. Забезпечення фінансово-інвестиційного потенціалу промислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук: 08 00 04. Маріуполь, 2016 - 234 с. URL: http://www.pstu.edu/fileadmin/pictures/nauka/sovet_12_052_02/Mamotova/diss-Mamotova.pdf
171. Мануков С. Баффет избавляется от ритейла. URL: <http://expert.ru/2017/02/15/baffet-podpisal-smertnyij-prigovor-ritejlu/>
172. Матухно М.О. Система адміністрування ПДВ в Україні: стан та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Ірпінь, 2015. 20 с.

173. Мельник О.Г. Фінансовий потенціал машинобудівного підприємства: сутність та індикатори оцінювання. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2007. № 606. С. 46-51. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/304/1/08.pdf>
174. Мельниченко О.В. Організація і методологія аналізу і аудиту електронних грошей в банках : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09. Житомир, 2016. 40 с.
175. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України (затверджена Наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р.). URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>
176. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. URL: <http://mtot.gov.ua>
177. Міністерство соціальної політики України. URL: <http://www.mlsp.gov.ua/>
178. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua/>
179. Молчанова Е., Солодковський Ю. Глобальна сервісна природа сучасних криптовалют. Міжнародна економічна політика. 2014. № 1. С. 60-79. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Мер_2014_1_6.pdf
180. Монетизація економіки. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123455
181. Мотовилов О.В. Банковское дело: учеб. пособ. 5-е изд. Москва-Берлин: Директ-Медіо. 2015. 385 с. URL: <https://books.google.com.ua/>
182. Мошенский С.З. Между Лондоном и Парижем: рынок ценных бумаг. Hampton, N. H.: Mindstir media. 2015. 777 с.
183. Мошенский С.З. Эволюция векселя : монография. Киев-Ровно: Планета-друк. 2005. 446 с.
184. Музаффарли Н., Исмаилов Э. К вопросу о восстановлении постконфликтных территорий. Кавказ и Глобализация. 2009. № 3(2–3). С. 7-28.
185. Назарова Т.Ю. Управління фінансовим потенціалом промислових підприємств на засадах синергетичного підходу : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Харків, 2016. 252 с. URL:

- http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-P/24885/2/dysertatsiia_2016_Nazarova_Upravlinnia_finansovym.pdf
186. Нахимсон М. Мировое хозяйство до и после войны. Т. 2. Мировое хозяйство за годы 1914 по 1918. URL: http://нэб.рф/catalog/000202_000006_RuPRLIB12045230/
187. Національний банк залишив незмінним перелік системно важливих банків. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=44475382
188. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/>
189. НБУ розглядає можливість випуску електронної гривні. URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/428716.html>
190. Нефедов С.А. Факторный анализ исторического процесса. История Востока. Москва: Издательский дом «Территория будущего». 2008. 752 с.
191. Нефтяные и газовые проекты. Официальный интернет сайт Президента Азербайджанской Республики. URL: <http://ru.president.az/azerbaijan/contract>
192. Нікітішин А.О. Система оподаткування доходів фізичних осіб : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2009. 20 с.
193. Нобелевский лауреат Мухаммад Юнус: Мы даем людям деньги, чтобы они изменили мир. URL: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2009/11/19/40360-nobelevskiy-laureat-muhammad-yunus-my-daem-lyudyam-dengi-chtoby-oni-izmenili-mir>
194. Новая история стран Европы и Америки. XVI - XIX века. В 3 ч. / ред. Родригес А.М., Пономарев М.В Ч.3. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2008. 420 с.
195. Нові підходи НБУ до визначення непрацюючих активів/кредитів. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=48421073>
196. Новое исследование: 81% ICO — скам, только 8% токенов размещаются на биржах. URL: <https://bitnovosti.com/2018/03/29/novoe-issledovanie-81-ico-skam-tolko-8-tokenov-razmeshhayutsya-na-birzhah/>
197. Новости криптовалют и биткоин. URL: <http://hyipstat.top>

198. Нонік В.В., Полчанов А.Ю. Фінансовий потенціал як економічна категорія. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 17. С. 5-9.

199. О развитии цифровой экономики : Декрет Президента Республики Беларусь от 21.12.2017 № 8. URL: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716/

200. Об утверждении Национального стандарта бухгалтерского учета и отчетности «Цифровые знаки (токены)» и внесении дополнений и изменений в некоторые постановления Министерства финансов Республики Беларусь : Постановление Министерства финансов Республики Беларусь от 6 марта 2018 г. № 16. URL: <http://pravo.by/document/?guid=12551&p0=W21832944&p1=1&p5=0/>

201. Обов'язкове медичне страхування - пріоритетний напрямок розвитку страхового ринку. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. 2014. URL: <https://nfp.gov.ua/news/574.html?PrintVersion>

202. Олійник Г.І. Механізм взаємодії страхових компаній та банків на ринку фінансових послуг України : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ, 2014. 205 с. URL: <http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/dae/ОЛІЙНИК%20ГАННА%20ГОРІВНА.pdf>

203. Онишко С.В. Фінансовий потенціал інноваційного розвитку економіки. Фінанси України. 2003. № 6. С. 67-74.

204. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посібник. Київ : КНЕУ. 2002. 240 с.

205. Опарін В.М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення. Вісник НБУ. 2000. № 5. С. 10-11. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36629>

206. Опис індексів. Портал конкурентоспроможності України. URL: http://www.feg.org.ua/ua/cms/opisanie_indeksov.html

207. Основні показники діяльності банків України. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442

208. Основные сведения о Всемирном банке. URL: <http://www.bankinformationcenter.org/en/Document.101863.pdf>
209. Офіційний курс гривні буде розраховуватися за оновленою методологією. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=38172547
210. Офіційні резервні активи. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45272>
211. Оцінка відновлення та розбудови миру: Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні. Частина II: звіти за компонентами. Представництво ООН в Україні. 2015. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/3766/RPA_V2_Ukr_.pdf
212. Оцінка відновлення та розбудови миру: Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні. Частина I. Представництво ООН в Україні. 2015. URL: http://www.un.org.ua/images/RPA_V1_Ukr.pdf
213. Оцінка втрат та механізмів відбудови реального сектору економіки Сходу України. Національний інститут стратегічних досліджень. 2015. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/realniy_sector.pdf
214. Павлов Н.В. Внешняя политика Веймарской республики (1919–1932). МГИМО. 2011. URL: <https://mgimo.ru/files/210929/Weimar.pdf>
215. Павлюк К.В. Фінансові ресурси держави: монографія. Київ : НІОС. 1998. с. 176.
216. Палывода К. План Маршалла как пример для украинской экономики. URL: <http://gazeta.zn.ua/business/plan-marshalla-kak-primer-dlya-ukrainskoj-ekonomiki.html>
217. Панаедова Г.И. Микрофинансирование в глобальном мире: международный опыт и российские реалии. Финансы и кредит. 2007. № 24(264). С. 2-9. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_9495885_51370065.pdf
218. Пантелеева Н.М. Фінансові інновації в банківській системі : теорія, методологія, практика : монографія. Київ : УБС НБУ, 2013. 526 с.
219. Паславська Р.Ю. Система адміністрування податків в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів, 2014. 20 с.

220. Пекарский С.Э., Атаманчук М.А., Мерзляков С.А. Взаимодействие фискальной и монетарной политики в экспортоориентированной экономике. Москва : ГУ ВШЭ, 2007. 80 с. URL: https://www.hse.ru/data/2010/05/06/1216469503/WP12_2007_02.pdf
221. Петрук О.М. Розвиток національної системи бухгалтерського обліку в Україні: стратегія, гармонізація, регламентація : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.06.04. Київ, 2006. 33 с.
222. Петрук О.М., Новак О.С. Сутність криптовалюти як методологічна передумова її облікового відображення. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2017. № 4(82). С. 48-55. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/119350/116061>
223. Петрук О.М., Новак О.С. Управління ризиками сек'юрітизації інвестиційних фондів. Облік і фінанси АПК. 2012. №. 2. С. 86-90.
224. Петрушенко Ю.М. Фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад: концептуальні засади та практичний інструментарій: монографія. Суми: Університетська книга, 2013. 351 с.
225. Пидлуцкий О. Людвиг Эрхард: творец социальной рыночной экономики. URL: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/lyudvig_erhard_tvorets_sotsialnoy_rynochnoy_ekonomiki.html
226. Пилипенко Я.С. Демаркація понять «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 1/2(33/34). С. 143-146.
227. Підвищення продуктивності в Україні: банківський сектор як модель економічного розвитку. McKinsey. 2016. URL: <http://www.mckinsey.com/~media/McKinsey%20Offices/Ukraine/PDFs/Raising-Ukraines-productivity-UKR.ashx>
228. Побережна Н.М. Аналіз трактування поняття «потенціал». Вісник НТУ «ХПІ» : збірник наукових праць. 2010. № 62. – С. 26-33. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3479/1/vestnik_HPI_2010_62_Poberezhna_Analiz%20traktuvannia.pdf

229. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1481705831590044>
230. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі / Лібанова Е.М. та ін. Київ: НАН України. 2015. 363 с. URL: http://www.idss.org.ua/monografii/2016_dopov_Donbas.pdf
231. Полчанов А.Ю. SWOT-аналіз фінансового потенціалу України. Модернізація публічних фінансів: стан та виклики сьогодення : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 13 бер. 2018 р. Київ, 2018. С. 145-146.
232. Полчанов А.Ю. Агрострахування як складова продовольчої безпеки держави. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2013. № 4. С. 48-57.
233. Полчанов А.Ю. Вплив військового конфлікту на розвиток недержавного медичного страхування в Україні. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченою Дню науки, м. Житомир, 16-18 трав. 2018 р. Житомир, 2018. С. 324.
234. Полчанов А.Ю. Вплив військового конфлікту на фінансовий потенціал суб'єктів господарювання. Корпоративні фінанси : проблеми та перспективи інноваційного розвитку: Зб. матеріалів I міжнарод. наук.-практ. конф., м. Київ, 21 черв. 2017 р. Київ, 2017. С. 319–321.
235. Полчанов А.Ю. Вплив міжнародної фінансової допомоги на економічне зростання в Європі після Другої світової війни. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2017. № 1. С. 120-126.
236. Полчанов А.Ю. Вплив Першої світової війни на економічний розвиток провідних країн світу. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2017. Вип. 1. С. 124-135.
237. Полчанов А.Ю. Втрати української економіки від військового конфлікту. Агросвіт. 2017. № 11. С. 40-46
238. Полчанов А.Ю. Експрес-аналіз рівня фінансово-економічної безпеки держави. Розвиток бухгалтерського обліку, економічного аналізу та

аудиту у ХХІ-ому столітті : тези виступів міжнарод. наук.-практ. конф., м. Житомир, 6-7 лист. 2015 р. Житомир, 2015. С. 79-80.

239. Полчанов А.Ю. Елементи фінансового потенціалу держави. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2017. Вип. 2. С. 74-78.

240. Полчанов А.Ю. ІТ-трансформація фінансового потенціалу держави. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2017. № 5. С. 107-116.

241. Полчанов А.Ю. Концепція розвитку фінансового потенціалу держави у постконфліктних умовах. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2018. № 30. Ч. 2. С. 97-100.

242. Полчанов А.Ю. Матриця учасників постконфліктного відновлення. Сучасні тенденції розвитку світової економіки : збірник матеріалів ІХ міжнарод. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 трав. 2017 р. Харків, 2017. С. 41-42.

243. Полчанов А.Ю. Методика оцінки фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків військових конфліктів. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2018. №. 1 (39). С. 88-93.

244. Полчанов А.Ю. Методичні підходи до оцінки фінансового потенціалу держави. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2017. № 4. С. 125-129.

245. Полчанов А.Ю. Механізм впливу міжнародних фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави у постконфліктний період. Економіка та держава. 2018. № 4. С. 62-65.

246. Полчанов А.Ю. Особливості розвитку страхування в умовах поширення Інтернету. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2015. № 1. С. 256-261.

247. Полчанов А.Ю. Оценка уровня финансовой безопасности Украины и стран ЕС. European Cooperation. 2017. Vol. 12(31). P. 38-47.

248. Полчанов А.Ю. Оценка финансового потенциала государства. Стратегия и тактика развития производственно-хозяйственных систем : сб.

науч. тр. X междунар. науч.-практ. конф., г. Гомель, 23-24 нояб. 2017 г. Гомель, 2017. С. 60-61.

249. Полчанов А.Ю. Перспективи розвитку постконфліктних економік. Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта : праці VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків 16–20 трав. 2017 р. Харків, 2017. С. 81-83.

250. Полчанов А.Ю. Показники оцінки фінансового потенціалу підприємств. Розвиток обліку, аналізу і аудиту суб'єктів суспільного інтересу : тези виступів міжнар. наук. конф., м. Житомир, 20–21 жовт. 2017 р. Житомир, 2017. С. 435-436.

251. Полчанов А.Ю. Постконфліктне відновлення як система. Економіка та держава. 2017. № 5. С. 33-39.

252. Полчанов А.Ю. Потенціал банківських установ України у стимулюванні економічного зростання у постконфліктний період. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2018. № 1(83). С. 123-128.

253. Полчанов А.Ю. Принципи постконфліктного відновлення. Сучасні тенденції економічного розвитку регіонів: теоретичні та прикладні аспекти : матеріали III міжнарод. наук.-практ. конф., м. Одеса, 26 трав. 2017 р. Одеса, 2017. С. 34-35.

254. Полчанов А.Ю. Проблема фінансової грамотності населення в контексті подолання наслідків військового конфлікту. Викладання економічних дисциплін в умовах глобалізаційних та інтеграційних перетворень : збірник матеріалів міжнар. наук.-метод. конф., м. Харків, 01 чер. 2018 р. Харків, 2018. С. 91-92.

255. Полчанов А.Ю. Проблеми та перспективи оцінки кредитоспроможності позичальників у постконфліктних умовах. Актуальні проблеми розвитку обліку, аналізу, контролю і оподаткування : тези VIII міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 17-18 трав. 2018 р. Львів, 2018. С. 254-255.

256. Полчанов А.Ю. Розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовим потенціалом. Сучасні тенденції

розвитку світової економіки : збірник матеріалів X міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 18 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 265-266.

257. Полчанов А.Ю. Розвиток фінансового сектору у постконфліктних умовах. Проблеми розвитку малих відкритих економік : матеріали виступів Всеукраїнського форуму з проблем міжнародних економічних відносин (в онлайн форматі), м. Житомир 18 квіт. 2018 р. Житомир, 2018. С. 133-135.

258. Полчанов А.Ю. Роль Групи Світового Банку та міжнародного Валютного Фонду в подоланні наслідків військових конфліктів. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 8. С. 45-50.

259. Полчанов А.Ю. Роль фінансових інститутів у постконфліктному відновленні. Сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку та оподаткування : тези виступів міжнарод. наук.-практ. конф., м. Житомир, 25 лист. 2016 р. Житомир, 2016. С. 240-241.

260. Полчанов А.Ю. Система показників оцінки фінансового потенціалу держави. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 5(2). С. 127-132

261. Полчанов А.Ю. Стан наукових досліджень з питань постконфліктного відновлення. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 6. С. 46-51.

262. Полчанов А.Ю. Стратегічне фінансове управління страховими компаніями : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Житомир, 2012. 187 с.

263. Полчанов А.Ю. Сучасний стан розвитку фінансового потенціалу України. Облік і фінанси. 2017. № 3. С. 100-106.

264. Полчанов А.Ю. Фінансова політика держави в умовах подолання наслідків бойових дій. Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах підприємства в умовах ринкової економіки : тези V міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 2-3 лист. 2017 р. Житомир, 2017. С. 601-602.

265. Полчанов А.Ю. Фінансовий потенціал як основа фінансової політики держави в умовах постконфліктного відновлення. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 4. С. 129-133.

266. Полчанов А.Ю. Формування механізму постконфліктного відновлення національної економіки. Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. 2017. Т.22. Вип. 6(59). С.65-70.

267. Полчанов А.Ю., Полчанов О.Ю. Проблеми та перспективи використання data science у вітчизняних фінансово-економічних дослідженнях. Modern Economics. 2018. № 8. С. 161-169.

268. Полчанов А.Ю., Поплавський О.О. Аналіз практики корпоративного управління в страховій галузі України. European Cooperation. 2016. Vol. 2(2). P. 60-72. URL: <http://we.clmconsulting.pl/index.php/we/article/viewFile/123/409>

269. Полчанов А.Ю., Шум В.Г. Фінансове забезпечення збройних сил : тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченою Дню науки, м. Житомир, 17-19 трав. 2017 р. Житомир, 2017. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6778/1/56.pdf>

270. Поплавський О.О. Криптовалюта як об'єкт економічного аналізу в страхових компаніях. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2016. № 4(78). С. 178-184. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/89525/85157>

271. Попова Е. В 2017 году мы будем конкурировать не с банками, а с Google, Amazon, Facebook. URL: <http://forbes.ua/business/1375361-elena-porova-v-2017-godu-my-budem-konkurirovat-ne-s-bankami-a-s-google-amazon-facebook>

272. Портна О.В. Індикатори сукупного фінансового потенціалу України. Бізнес Інформ. 2015. №9. С. 320–324. URL: http://business-inform.net/export_pdf/business-inform-2015-9_0-pages-320_324.pdf

273. Портна О.В. Методологічні засади оцінювання сукупного фінансового потенціалу країни. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 3. С. 106-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_3_14

274. Портна О.В. Фінансовий потенціал України: проблеми та перспективи. Проблеми економіки. 2012. № 4. С. 205-208. URL: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2012-4_0-pages-205_208.pdf

275. Портна О.В. Функції сукупного фінансового потенціалу країни. Вісник соціально-економічних досліджень. 2014. Вип. 1. С. 140-145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_1_24

276. Потоцкая Т.И. Международные конфликты на постсоветском пространстве. URL: http://np-aaai.ru/files/mezhdunarodnye_konflikty_na_postsovetskom_prostranstve_-_potockaya.pdf

277. Пошедін О.І. План Маршалла як передумова євроатлантичної інтеграції. Наукові записки НаУКМА. 2010. Т. 104: Історичні науки. С. 47-51. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3829/Poshedin_Plan.pdf?sequence=1&isAllowed=y

278. Пояснення причин дефолтів емітентів (боргових зобов'язань) з довгостроковим кредитним рейтингом інвестиційного рівня за I півріччя 2016 року. НРА «Рюрік». 2016. URL: http://rurik.com.ua/documents/press_release/default_exp_1sem_2016.pdf

279. Правила співробітництва банків та страховиків, пов'язаного з кредитуванням. URL: <https://static.privatbank.ua/files/sud/Правила%20співробництва%20банків%20та%20страховиків,%20пов'язаного%20з%20кредитуванням..pdf>

280. Приват-24 будет работать и в дальнейшем. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-economix/2144341-privat24-budet-rabotat-i-v-dalnejsem-minfin.html>

281. Про затвердження військово-адміністративного поділу території України: Указ Президента України від 5.02.2016 р. № 39/2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/39/2016>

282. Про затвердження Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року : Постанова Правління Національного банку України 18.06.2015 р. № 391. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15>

283. Про затвердження Методики оцінки фінансової стійкості Фонду гарантування вкладів фізичних осіб : Рішення Виконавчої дирекції від 28.02.2013 р. № 13. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0482-13/paran13>

284. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Мінекономрозвитку від 29.10.2013р. №1277. URL:

<http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=cf1a6236-2e54-49b5-9d46-894a4bcdf481>

285. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF>

286. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 835. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF/print1481705831590044>

287. Про затвердження Положення про порядок проведення конкурсу з визначення уповноважених рейтингових агентств та порядок ведення Державного реєстру уповноважених рейтингових агентств : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 10.08.2017 р. № 607. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1112-17>

288. Про захист прав споживачів : Закон України від 15.12.1993 р. № 3682-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/print1492679227226111>

289. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

290. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 09.08.2017 р. № 2041-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4391-17/print1486073445577044>

291. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>

292. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016/print1509546120641380>

293. Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1509613162579041>

294. Про схвалення Концепції Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.08.2016 р. № 892-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/892-2016-%D1%80>

295. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 р. № 569-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>

296. Про схвалення Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2015 р. № 662-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/662-2015-%D1%80>

297. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80>

298. Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/4-Financial_markets.xls

299. Пузырьова П.В. Управління фінансовим потенціалом підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Київ, 2009. 20 с.

300. Рада з фінансової стабільності. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=32146424&cat_id=32146423
23

301. Райан Б. Стратегический учет для руководителя / пер. с англ. под ред. В.А. Микрюкова. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1998. 616 с. URL: <http://padaread.com/?book=13242&sub=1&pg=60>

302. Райт Дж.Э. Библиейская археология. URL: <http://lib.rus.ec/b/328513/read#t5>

303. Регіональна статистика. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

304. Регіони України. Статистичний збірник 2014. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/zb/12/zb_regUk1_w.zip
305. Резнікова О.О. Система валютного регулювання в Україні на сучасному етапі : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01. Київ, 2001. 18 с.
306. Результати курсу «Фінансовий менеджмент» – інфографіка. URL: https://prometheus.org.ua/finman_info/
307. Рендович П.М. Теоретико-ретроспективні підходи до поняття «фінансові ресурси». Формування ринкових відносин в Україні. 2007. № 9. С. 38-42. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/14374/1/теоретико-ретроспективні%20підходи.PDF>
308. Республика Таджикистан: некоторые итоги развития за 25 лет независимости. URL: <http://rescue.org.ru/ru/news/analytics/1906-respublika-tadzhikistan-nekotorye-itogi-razvitiya-za-25-let-nezavisimosti-3b1d84#1>
309. Рзаєв Г.І., Жовтівська О.В. Фінансовий потенціал підприємства та напрями його оцінки. Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. 2014. Т. 19, Вип. 2(4). С. 49-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2014_19_2%284%29__11 http://visnyk-onu.od.ua/journal/2014_19_2_4/10.pdf
310. Річна звітність НКЦПФР за 2007-2015 рр. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>
311. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про

Державний бюджет України). URL:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08>

312. Рогов Г.К. Система фінансових механізмів корпоративного сталого розвитку та її формування в Україні : автореф. дис. ... д-ра. екон. наук : 08.00.08. Одеса, 2018. 18 с.

313. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608

314. Рубцова Н. М., Чкан І. О. Сучасний стан ринку медичного страхування в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Фінансовий простір. 2015. № 4(20). С. 167-172. URL: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1504/15ciotpr.pdf>

315. Садовский В.Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ. Москва : Наука. 1974. 279 с.

316. Свірський В.С. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади. Світ фінансів. 2007. № 4. С. 43-51. URL: [http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/167/1/Світ%20фінансів%204\(13\)_2007.pdf](http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/167/1/Світ%20фінансів%204(13)_2007.pdf)

317. Свірський В.С. Фінансовий потенціал економічного зростання в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2012. 277 с.

318. Семеніхін І.М. Фінансове забезпечення Збройних Сил в умовах трансформації економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01. Київ, 2004. 22 с.

319. Серватинська І.М. Фінансове забезпечення функціонування державних фондів соціального страхування: дис. ...канд. екон. наук. 08.00.08. Львів, 2016. 282 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/dis_servatynska.pdf

320. Серебрянський Д.М., Вдовиченко А.М., Зубрицький А.І. Оцінювання рівня та ефективності перерозподілу ВВП через публічний сектор економіки України. Фінанси України. 2013. №. 4. С. 45-57.

321. Сигутина М. Особенности деятельности Всемирного банка в России. URL: <https://www.hse.ru/data/470/316/1234/sigutina.doc>

322. Сидорчук А.А. Фінансові ресурси державного соціального страхування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2010. 268 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/1836/1/дисертація%20Сидорчук%20АА%20каі%20фінансів.pdf>
323. Синчак В.П. Система оподаткування у сільському господарстві України: теорія, методологія та практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2009. 37 с.
324. Ситуація на ринку мікрокредитування України в першому півріччі 2017-го року. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2294902-situacia-na-rinku-mikrocredituvanna-ukraini-v-persomu-pivricci-2017go-roku.html
325. Сілантьєв О.І. Криптовалюти як вид віртуального багатства сучасних макроекономічних систем. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15204110619405.pdf>
326. Словник української мови: в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua/>
327. Смолин Д. Введение в искусственный интеллект. Конспект лекций. Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2017. 264 с. URL: <https://books.google.com.ua/>
328. Снігова О.Ю., Загорельська Т.Ю. Фінансові ризики та загрози в умовах збройного конфлікту на сході України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Випуск 5. С. 246-250. URL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/50.pdf>
329. Сокуренко В.В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 573 с. http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Sokurenko/d_Sokurenko.pdf
330. Солопов М., Мязина Е. Полтриллиона после войны: сколько потрачено на восстановление Чечни. URL: <http://www.rbc.ru/special/economics/15/12/2014/548af06b2ae596f43c5437ee>
331. Сословський В.Г., Косовський І.О. Криптовалюти як система інвестиційних проєктів. Вісник Університету банківської справи. 2017. №. 1(28). С. 103-109. URL: <http://visnuk.ubsnbu.edu.ua/article/view/114597>
332. Социально-экономическое развитие России после Отечественной войны 1812 г. История (Россия в первой половине XIX в.). URL:

<http://foxford.ru/wiki/istoriya/sotsialno-ekonomicheskoe-razvitie-rossii-posle-otechestvennoy-voyny-1812-g>

333. Соціально-економічний розвиток анексованих АР Крим та м. Севастополя та оцінка втрат економіки України від анексії. Національний інститут стратегічних досліджень. 2015. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Vtrata_Krimu-3a502.pdf

334. Стабілізація доходів сільських товаровиробників в умовах ринку : монографія / за ред. П.Т. Саблук, В.Я. Амбросов, Г.Є. Мазнев. Київ: ІАЕ УААН, 2002. 484 с.

335. Статистика: навч. посібн. / за заг. ред. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: ЖДТУ. 2013. 336 с.

336. Статистика: підручник / за наук. ред. С.С. Герасименка. Київ: КНЕУ. 2000. 467 с.

337. Створення нової спеціальності з постконфліктного врегулювання. Донецький національний університет ім. В. Стуса. 2016. URL: <http://news.donnu.edu.ua/uk-ua/Pages/Stvorennya-novo%D1%97-spets%D1%96al'nost%D1%96-z-postkonfl%D1%96ktnogo-vregulyuvannya.aspx>

338. Стецюк П.А. Економічна суть фінансових ресурсів. Фінанси України. 2007. № 1. С. 129-143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2007_1_15

339. Страхование КАСКО в зоне АТО. Собираются ли страховщики платить по событиям в этих регионах? URL: <https://forinsurer.com/news/14/12/18/31916>

340. Страховой рынок Грузии в 2009 году вырос на 33,7% до \$209. URL: [млн.https://forinsurer.com/news/10/06/02/22182](https://forinsurer.com/news/10/06/02/22182)

341. Страхування: підручник / С.С. Осадець та ін. Київ : КНЕУ, 2002. 599 с.

342. Стрельченко І.І. Система моделей динаміки валютних курсів на основі інтегральних рівнянь : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.11. Київ, 2009. 19 с.

343. Субботін С.О. Подання й обробка знань у системах штучного інтелекту та підтримки прийняття рішень: навчальний посібник. Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. 341 с. URL:

<http://programming.in.ua/files/programming/book/subbotin-presentation-and-processing-knowledges-in-artificial-intelligence-systems.rar>

344. Сумма убытков Украины от оккупации Крыма составляет 950 миллиардов гривен. Кабинет Міністрів України. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=247253869&cat_id=244843950

345. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие. Київ: МАУП. 2003. 368 с.

346. Табах А. Германия выплатила долги Первой мировой войны. URL: <http://www.forbes.ru/ekonomika-opinion/finansy/57980-germaniya-vyplatila-dolgi-pervoi-mirovoi-voiny>

347. Талёб Н.Н. Чёрный лебедь. Под знаком непредсказуемости. Москва : Издательство КоЛибри. 2010. 528 с.

348. Теорія фінансів: підручник / за ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. Київ : Центр учбової літератури. 2010. 576 с.

349. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посібник. Київ : КНЕУ. 2003. 554 с.

350. Технологія блокчейн: НБУ розглядає можливість запровадження е-гривні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2358334-tehnologia-blokcejn-nbu-rozgladae-mozlivist-zaprovadzenna-egrivni.html>

351. Тимошенко И.И. Факторы роста финансового потенциала региона : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. Москва, 2004. 28 с.

352. Тимошенко О.В. Фінансовий потенціал територіальних громад : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.08. Київ, 2014. 22 с.

353. Тимчасове положення Про застосування мобільного платіжного інструмента в Національній системі масових електронних платежів : Протокол Ради Платіжної організації Національної системи масових електронних платежів від 31.08.2006 р.№ 71. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0071500-06>

354. Тищук Т. ВВП Шредингера: Що не так зі статистикою ВВП в Україні. URL: <https://voxukraine.org/2017/03/13/vvp-shredingera-ua/>

355. Тошмухаммадов М. Гражданская война в Таджикистане и постконфликтное восстановление. URL: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/pdf_seminar/040607tasmuhammadov.pdf
356. Трусова Н.В. Методологічні засади оцінювання фінансового потенціалу підприємств сільського господарства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 7(3). С. 193-197. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_07/161.pdf
357. Трусова Н.В. Формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2015. 501 с.
358. Туріянська М.М. Інвестиційні джерела: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд». 2004. 317 с.
359. Убытки от аннексии Крыма составили \$100 млрд. URL: http://news.liga.net/news/politics/14696511-ubytki_ot_anneksii_kryma_sostavili_100_mlrd_petrenko.htm
360. Уилан Ч. Голая статистика. Самая интересная книга о самой скучной науке. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2016. 352 с.
361. Украина на 42-м месте в рейтинге инновационных экономик мира. Как так вышло? URL: <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/ukraina-na-42-m-meste-v-rejtinge-innovacionnyh-ekonomik-mira-kak-tak-vyshlo-1460/>
362. Україна у фокусі. Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва». URL: http://dif.org.ua/uploads/pdf/1395618256_2946.pdf
363. Україна: пілотний проект реагування на конфлікт і відновлення життєдіяльності та розбудови інституційного потенціалу. The World Bank. 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/451131468112489658/pdf/SFG1992-REVISED-EA-UKRAINIAN-P158091-Box396245B-PUBLIC-Disclosed-4-13-2016.pdf>
364. Укрпошта хоче почати відкривати рахунки та видавати платіжні картки. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2016/10/19/608395/>
365. Уряд України, ООН та Світовий Банк започаткували Цільові фонди за участі багатьох партнерів з відновлення та розбудови миру в Україні. The World Bank. 2016. URL: <http://www.worldbank.org/uk/news/press->

release/2016/10/28/ukraine-un-and-world-bank-launch-trust-funds-for-economic-recovery-and-peacebuilding-in-ukraine

366. Ущерб от аннексии Крыма превышает 300 млрд грн – прокуратура. URL: http://news.liga.net/news/politics/12249075-ushcherb_ot_anneksii_kryma_prevyshaet_300_mlrd_grn_prokuratura.htm

367. Ущерб, нанесённый Советским Союзом странам Балтии. URL: <http://okupacijaszaudejumi.lv/content/files/PSNZB-krievu.pdf>

368. Федонін О.С., Рєпіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ. 2005. 261 с.

369. Фінанси підприємств: підручник / керівник авт. кол. і наук. ред.. А.М. Поддєрьогін. Київ : КНЕУ. 2001. 460 с.

370. Фінанси: Навчальний посібник в 2-х частинах/ за заг. ред. В.Г. Баранової. Одеса: Атлант, 2015. 309 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4244/1/Фінанси.%20Частина%202.pdf>

371. Фінтех в Україні: тенденції, огляд ринку та каталог. URL: <http://fintech.unit.city/guide2018>

372. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. URL: <http://www.social.org.ua/>.

373. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. URL: <http://www.fse.gov.ua/>

374. Формула бедности. URL: <https://lenta.ru/articles/2014/05/28/mfo/>

375. Хавала (Hawala). Отмывание денег в исламских странах. URL: <http://www.taxc.ru/hawala.html>

376. Хафф Д. Как лгать при помощи статистики. Москва: Альпина Паблицер. 2015. 168 с.

377. Хістева О.В., Єгоркіна Т.О. Фінансовий потенціал як основа фінансової самодостатності економічної системи. Економіка будівництва і міського господарства. 2013. Т. 9, № 1. С. 5-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ebimg_2013_9_1_3

378. Цифровая гривня. Нацбанк придумал, как догнать Visa и MasterCard. URL: <http://finance.liga.net/banks/2016/11/14/articles/50555.htm>
379. Цыгульский В.Ф. Диалектика истории человечества. Книга шестая. Пермь, 2016. 360 с. URL: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1043996/Dialektika_istorii_chelovechestva._Kniga_6.pdf
380. Чарая В. Финансовая сторона конфликта на Грузинско-Осетинском примере. URL: https://activity.scar.gmu.edu/sites/default/files/global-documents/cpp/cost-of-conflict/Vakhtang%20Charaia_Ru.pdf
381. Чернышев Е.Ю. Экономическая политика США в Польше в 1945-1947 гг. как фактор политического влияния. Ретроспектива: Всемирная история глазами молодых исследователей. 2008. № 3. С. 109-117.
382. Чирикба В. Грузино-Абхазский конфликт: в поисках путей выхода. URL: http://poli.vub.ac.be/publi/Georgians/russian/pdf/03_Chirikba.pdf
383. Чорновол А.О. Розвиток місцевих фінансів в умовах децентралізації територіальних громад : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Чернігів, 2017. 411 с.
384. Что такое ICO и как принять в нем участие. URL: <https://ain.ua/2017/08/16/chto-takoe-ico-i-kak-prinyat-v-nem-uchastie>
385. Чуницька І.І. Бюджетно-податкові важелі формування фінансового потенціалу держави : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Ірпінь, 2009. 18 с.
386. Шарапов О.Д., Дербенцев В.Д., Семьонов Д.Є. Системний аналіз: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2003. 154 с.
387. Шаров О.М. Вихід з кризи: уроки «плану Маршалла» та перспективи для України. Економіка України. 2014. № 12. С. 20-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2014_12_3
388. Шахід А., Сабба І. Економічне зростання країн і військові витрати: аналіз взаємозв'язку. Міжнародна економічна політика. 2015. № 2(23). С. 50-76 – 2015. URL: http://iepjournals.com/journals/23/2015_3_Shahid_Saba.pdf
389. Шевченко О.В. Заходи та інструменти відбудови господарства постконфліктних територій та протидія появи нових депресивних територій.

Національний інститут стратегічних досліджень. 2017. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vidbudova-914af.pdf>

390. Шеренговський Д. Реконструкція 1865-1877 рр. у США та її досвід для України. URL: <http://hvylyya.net/analytics/history/rekonstruktsiya-1865-1877-rr-u-ssha-ta-yiyi-dosvid-dlya-ukrayini.html>

391. Шишкіна О.В., Краснянська Ю.В. Діагностування стану і структури грошової маси у контексті монетизації економіки України. Фінансові дослідження. 2016. №. 1. С. 32-42. URL: <http://fr.stu.cn.ua/tmppdf/28.pdf>

392. Шірінян Л.В. Фінансове регулювання страхового ринку України в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2014. 40с. URL: http://ladashirinyan.ucoz.ua/Avtoreferats/Lada_Shirinyan_AvtorefDoctor.pdf

393. Шолойко А.С. Страховий захист виробництва продукції рослинництва від природно-кліматичних ризиків: монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ». 2011. 210 с.

394. Шпичак О.М. Проблеми продовольчої безпеки та біопалива: бібліографія. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2009. Вип. 141. С. 18-26

395. Шумська С.С. Фінансовий потенціал України: методологія визначення та оцінки. Фінанси України. 2007. № 5. С. 55-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2007_5_7

396. Экологические криптовалюты – в мире уже 6 платежных систем. URL: <https://ecoliga.ua/ekologicheskie-kriptovalyuty-v-mire-uzhe-6-platezhnyh-sistem/>

397. Юсупов М.М. Социально-ценностный аспект постконфликтной реконструкции региона. Теория и практика общественного развития. 2012. № 2. С. 80-84. URL: http://elibrary.ru/download/elibrary_17753463_42727944.pdf

398. Яким є оптимальний масштаб державних видатків в Україні. Центр економічної стратегії. 2015. URL: http://ces.org.ua/wp-content/uploads/2015/08/20151102_fiscal_spending_report.pdf

399. Ярема О.Р. Макроекономічний аналіз впливу державного сектора на економічне зростання в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. –

Львів, 2016. – 188 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/dis_yarema.pdf

400. Яровая М. Исследование: больше половины украинских компаний все еще ведут учет клиентов в Excel, 3% — на бумаге. URL: <https://ain.ua/2018/04/03/issledovanie-po-crm>

401. About IsDB. Islamic Development Bank. URL: <http://www.isdb.org/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=navurl://24de0d5f10da906da85e96ac356b7af0>

402. Access to electricity (% of population). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.ELC.ACCS.ZS>

403. Aceh's unfinished recovery. URL: <http://www.irinnews.org/report/100972/acehs-unfinished-recovery>

404. Adam C., Collier P., Davies V. Postconflict monetary reconstruction. The World Bank Economic Review. 2008. Vol. 22(1). P. 87-112. URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:ff79ea1b-b8f5-4d7b-af35-91d552fe082e>

405. Addison T., Billon P.L., Murshed S.M. Finance in conflict and reconstruction. Finance in Conflict and Reconstruction. World Institute for Development Economics. 2001. URL: <http://www.wider.unu.edu/sites/default/files/dp2001-44.pdf>

406. Addison T., Chowdhury A.R., Murshed S.M. By how much does conflict reduce financial development? World Institute for Development Economics. 2002. URL: http://epublications.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1491&context=econ_fac

407. Addison T., Geda A., Le Billon P., Murshed S.M. Financial Reconstruction in Conflict and «Post-Conflict» Economies. World Institute for Development Economics. 2001. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/dp2001-90.pdf>

408. Addison T., Murshed S.M. Debt Relief and Civil War. World Institute for Development Economics. 2011. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/dp2001-57.pdf>

409. Addison T., Murshed S.M. From conflict to reconstruction: Reviving the social contract. World Institute for Development Economics. 2001. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/dp2001-48.pdf>
410. Addison T., Murshed S.M. The fiscal dimensions of conflict and reconstruction. World Institute for Development Economics. 2001. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/52744/1/333455363.pdf>
411. Addison T., Tarp F. Lessons for Japanese foreign aid from research on aid's impact. World Institute for Development Economics. 2015. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp2015-058.pdf>
412. African Post-conflict reconstruction policy Framework. URL: <http://www.chs.ubc.ca/archives/files/African%20Post-Conflict%20Reconstrution%20Policy%20Framework.pdf>
413. Aitken R. Cashless Society: Is This What An «E-krona» In Sweden Could Look Like? URL: <https://www.forbes.com/sites/rogeraitken/2017/09/26/cashless-society-is-this-what-an-e-krona-in-sweden-could-look-like/#1a32dcb3165e>
414. Alborova D., Allen S., Kalandarishvili N. Cost of Conflict: Core Dimensions of the Georgian-South Ossetian Context. URL: <http://scar.gmu.edu/sites/default/files/Cost%20of%20Conflict%20English.pdf>
415. Alfa Protection. URL: <https://alfaprotection.com/>
416. Amadeus. Database financial information for public & private companies in Europe. URL: <https://amadeus.bvdinfo.com>
417. Annex 2: List of SPF active projects. The World Bank. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/310921489613513413/WBG-SPF-Annual-Report-2016-List-of-Projects.pdf>
418. Arney R.K. The Freedom Revolution: The New Republican House Majority Leader Tells Why Big Government Failed, Why Freedom Works, and How We Will Rebuild America. Regnery Publishing, 1995. URL: <https://books.google.com.ua>
419. Aslund A.P. Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It. Institute for International Economics. 2015. URL: <https://piie.com/bookstore/ukraine-what-went-wrong-and-how-fix-it>

420. Axelrod R.M. The evolution of cooperation. URL: <http://www.eleutera.org/wp-content/uploads/2015/07/The-Evolution-of-Cooperation.pdf>

421. Backed by \$5 Million in Funding (4,700 BTC), Mastercoin Is Building a Flexible, New Layer of Money on Bitcoin. URL: <http://www.marketwired.com/press-release/backed-5-million-funding-4700-btc-mastercoin-is-building-flexible-new-layer-money-on-1859067.htm>

422. Bank liquid reserves to bank assets ratio (%). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FD.RES.LIQU.AS.ZS>

423. Bannon I. The role of the World Bank in conflict and development : an evolving agenda. The World Bank. 2010. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/844501468159893639/The-role-of-the-World-Bank-in-conflict-and-development-an-evolving-agenda>

424. Barrett J. After the war: The risks and growing insurance demand in post-conflict regions. URL: https://static1.squarespace.com/static/5405b1e6e4b09fa759f4d9eb/t/587811964402437ed30a3c19/1484263838034/Afterthewar_TheRiskandGrowingInsuranceDemand....pdf

425. Barro R.J. Economic Growth in a Cross Section of Countries. The Quarterly Journal of Economics. 1991. Vol. 106, No. 2. P. 407-443. URL: <http://www.econ.nyu.edu/user/debraj/Courses/Readings/BarroGrowth.pdf>

426. Barro R.J. Government spending in a simple model of endogenous growth. Journal of Political Economy. 1990. Vol. 98, No. 5. P. 103—125. URL: <http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/pfma06/BarroEndogGrowthJPE88.pdf>

427. Bech M.L., Garratt R. Central bank cryptocurrencies. BIS Quarterly Review. 2017. https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1709f.pdf

428. Bello W. The rise of the relief-and-reconstruction complex. Journal of International Affairs. 2006. Vol. 59, no. 2. P. 281-96. URL: <https://ic.ucsc.edu/~rlipsch/pol160A/Bello.pdf>

429. BintelS. URL: <http://bintelS.com/>

430. BitBetNews. URL: www.bitbetnews.com

431. Blinder A.S. Issues in the coordination of monetary and fiscal policy. NBER Working Paper No. 982. 1982. URL: <http://www.nber.org/papers/w0982.pdf>
432. Blockchain Size. URL: <https://blockchain.info/charts/blocks-size?timespan=all>
433. Bogart E.L. Direct and indirect costs of the great world war. New York: Oxford University Press. 1920. 338 p. URL: <https://archive.org/details/directindirectco00bogarith>
434. Boon K. «Open for Business»: International Financial Institutions, Postconflict Economic Reform, and Rule of Law. NYU Journal of International Law and Politics. 2006. Vol. 39. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=932114
435. Bora S., Ceccacci I., Delgado C., Townsend R. Food security and conflict. The World Bank. 2010. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/622491468331234468/pdf/620340WP0Food00BOX0361475B00PUBLIC0.pdf>
436. Bordo M.D., Levin A.T. Central bank digital currency and the future of monetary policy. NBER Working Paper No. 23711. 2017. URL: <http://www.nber.org/papers/w23711.pdf>
437. Bordo M.D., White E.N. British and French finance during the Napoleonic Wars. NBER Working Paper No. 3517. 1990. URL: <http://www.nber.org/papers/w3517.pdf>
438. Borrowing Countries. The International Development Association. The World Bank. URL: <http://ida.worldbank.org/about/borrowing-countries>
439. Boyce J.K. Public finance, aid, and post-conflict recovery. Economics Department Working Paper Series. 2007. URL: http://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1034&context=econ_workingpaper
440. Boyce J.K. The international financial institutions: Postconflict reconstruction and peacebuilding capacities. Center on International Cooperation. 2004. URL: http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/Boyce_-_IFIs___peacebuilding_-_June_20_1_...pdf

441. Boyce J.K., Forman S. Financing peace: International and national resources for postconflict countries and fragile states. The World Bank. 2011. URL:

<http://documents.worldbank.org/curated/en/394261468182670144/pdf/620320WP0Finan0BOX0361475B00PUBLIC0.pdf>

442. Breaking the Conflict Trap : Civil War and Development Policy. The World Bank. 2003. URL:

<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13938>

443. Brecke P. Conflict Catalog (Violent Conflicts 1400 A.D. to the Present in Different Regions of the World) URL:

<http://www.cgeh.nl/sites/default/files/Conflict%20Catalog%2018%20vars.xls>

444. Bretton Woods Monetary Conference, July 1-22, 1944. The World Bank. URL: <http://www.worldbank.org/en/about/archives/history/exhibits/bretton-woods-monetary-conference>

445. Brinkerhoff D.W. Rebuilding governance in failed states and post-conflict societies: core concepts and cross-cutting themes. Public Administration and Development. 2005. Vol. 25(1). P. 3-14. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/93c3/1c4182058a94f420fa9e494febcaf716c533.pdf>

446. Broad money (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FM.LBL.BMNY.GD.ZS>

447. Broad money growth (annual %). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FM.LBL.BMNY.ZG>

448. Broadberry S., Harrison M. The economics of World War I: A comparative quantitative analysis. Annual Meeting of the Economic History Association. 2005. URL:

<http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/mharrison/papers/ww1toronto2.pdf>

449. Broadberry S., O'Rourke K.H. The Cambridge Economic History of Modern Europe: Volume 1, 1700–1870. Cambridge University Press. 2010. 330 p. URL: <https://books.google.com.ua>

450. Broadberry S., O'Rourke K.H. The Cambridge Economic History of Modern Europe: Volume 2, 1870 to the present. Cambridge University Press.

2010. 488 p. URL:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.472.1065&rep=rep1&type=pdf>
451. Brown G., Langer A., Stewart F. A Typology of Post-Conflict Environments. Centre for Research on Peace and Development. URL:
<https://soc.kuleuven.be/crpd/files/working-papers/wp01.pdf>
452. Capital Markets Development Project. The World Bank. 1999. URL:
<http://projects.worldbank.org/P040142/capital-markets-development-project?lang=en>
453. Catalini C., Gans J.S. Initial Coin Offerings and the Value of Crypto Tokens. Rotman School of Management Working Paper. 2018. URL:
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3137213
454. Cevik S., Rahmati M. Breaking the Curse of Sisyphus: An Empirical Analysis of Post-Conflict Economic Transitions. IMF Working Paper. 2013. URL:
<https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Breaking-the-Curse-of-Sisyphus-An-Empirical-Analysis-of-Post-Conflict-Economic-Transitions-40213>
455. Chesterman S. You, the people: the United Nations, transitional administration, and state-building. Oxford University Press on Demand. 2004. URL: <https://www.jstor.org/stable/20202488>
456. Chishti M. Post-conflict Afghanistan: A Post-colonial Critique: PhD Thesis. University of Toronto. 2014. 301 p. URL:
https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/68358/1/Chishti_Maliha_201406_PhD_thesis.pdf
457. Chohan U. Initial coin offerings (ICOs): Risks, regulation, and accountability. Discussion Paper Series: Notes on the 21st Century. 2017. URL:
<https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3080098>
458. Clapham J.H. The Economic Condition of Europe after the Napoleonic War. *The Scientific Monthly*. 1920. Vol. 11(4). P. 320-325. URL:
<http://www.jstor.org/stable/6495>
459. Coats W. Monetary Policy Issues in Post Conflict Economies. URL:
https://works.bepress.com/warren_coats/9/download/
460. CoinMarketCap: Cryptocurrency Market Capitalizations. URL:
<https://coinmarketcap.com/>

461. Collier P. New rules for rebuilding a broken nation. URL: https://www.ted.com/talks/paul_collier_s_new_rules_for_rebuilding_a_broken_nation

462. Collier P., Duponchel M. The economic legacy of civil war: firm-level evidence from Sierra Leone //Journal of Conflict Resolution. World Institute for Development Economics. 2010. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp2010-90.pdf>

463. Collier P., Hoeffler A. Aid, policy and growth in post-conflict countries. The World Bank. 2002. URL: <http://siteresources.worldbank.org/INTCPR/214578-1111751313696/20480205/AidpOlicyGrowthNote2.pdf>

464. Collier P., Hoeffler A. On economic causes of civil war. Oxford economic papers. 1998. Vol. 50(4). P. 563-573. URL: https://assosherpa.org/sherpa-content/docs/programmes/GDH/Campagne_RC/War.pdf

465. Collier P., Hoeffler A. Resource rents, governance, and conflict. Journal of conflict resolution. 2005. Vol. 49 (4). P. 625-633. URL: <https://doi.org/10.1177/0022002705277551>

466. Collier P., Hoeffler A., Söderbom M. Post-conflict risks. Centre for the study of African economies. 2006. URL: <https://www.csae.ox.ac.uk/workingpapers/pdfs/2006-12text.pdf>

467. Conflict resolution, peace and reconstruction in Africa. African Development Bank Group. 2009. URL: <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/African%20Development%20Report%202008-2009.pdf>

468. Consequences of civil conflict. The World Bank. 2010. URL: <https://www.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=644&type=publicationfile>

469. Convergence criteria. URL: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/orga/escb/html/convergence-criteria.en.html>

470. Corezoid станет одним из первых украинских стартапов на StartupGrind. URL: <https://privatbank.ua/ru/news/corezoid-stanet-odnim-iz-pervyh-ukrainskih-startapov-na-startupgrind/>

471. Corezoid. URL: corezoid.com

472. Correlates of War: National Material Capabilities. URL: http://cow.dss.ucdavis.edu/data-sets/national-material-capabilities/nmc-v4-data/at_download/file
473. Corruption Perceptions Index. URL: <http://cpi.transparency.org/>
474. Coyne C.J. Reconstruction and Reconciliation: What's Economics Got to Do With It? The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. 2007. URL: <http://blogs.shu.edu/diplomacy/files/archives/06-Coyne.pdf>
475. Croatia – Emergency Reconstruction Project. The World Bank. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/927691468248377839/Croatia-Emergency-Reconstruction-Project>
476. Croatia – Health Project. The World Bank. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/385271475099291306/Croatia-Health-Project>
477. Croatia – Highway Sector Project. The World Bank. URL: <http://projects.worldbank.org/P008329/highway-sector-project?lang=en>
478. Croatia – Projects. The World Bank. URL: http://projects.worldbank.org/search?lang=en&&searchTerm=&countrycode_exact=HR
479. Crop Insurance: MPCl, Hail and Asia. URL: <http://www.casact.org/education/reinsure/2017/presentations/C-2.pdf>
480. Cryptocurrency. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/cryptocurrency>
481. Currency-GDP Ratio. URL: http://scholar.harvard.edu/files/rogoff/files/curse_fig_3.4_currency_to_gdp_ratio.xlsx
482. Cyber Insurance for Business. URL: <https://www.aig.com/business/insurance/cyber-insurance>
483. D'Agostino G., Dunne J.P., Pieroni L. Optimal military spending in the US: A time series analysis. Economic Modelling. 2011. URL: <http://www2.uwe.ac.uk/faculties/BBS/BUS/Research/economics%202009/0903%20Optimal%20Military%20Spending%20in%20the%20US%20A%20Time%20Series%20Analysis.pdf>

484. De Coning C. The Coherence Dilemma in Peacebuilding and Post-Conflict Reconstruction Systems. URL: <http://www.accord.org.za/ajcr-issues/the-coherence-dilemma-in-peacebuilding-and-post-conflict-reconstruction-systems/>
485. De Long J.B., Eichengreen B. The Marshall Plan: History's most successful structural adjustment program. NBER Working Paper No. 3899. 1991. URL: http://www.j-bradford-delong.net/pdf_files/Marshall_Large.pdf
486. De Vries M.G. The IMF in a changing world, 1945-85. International Monetary Fund. 1986. URL: http://www.elibrary.imf.org/staticfiles/IMF_History/changingWorld.pdf
487. Deaton A. The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality. Princeton University Press. 2015. 360 p. URL: http://press.princeton.edu/chapters/s2_10054.pdf
488. Del Castillo G. Economic Reconstruction of War-Torn Countries: The Role of International Financial Institutions. Seton Hall Law Rev. 2008. URL: <http://scholarship.shu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1085&context=shlr>
489. Del Castillo G. Rebuilding War-Torn States: The Challenge of Post-Conflict Economic Reconstruction. Oxford: Oxford University Press. 2008. 460 p. URL: <https://books.google.com.ua>
490. Demirguc-Kunt A., Klapper L.F., Panos G.A. Entrepreneurship in post-conflict transition: the role of informality and access to finance. The World Bank. 2009. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/432991468201306425/pdf/WPS4935.pdf>
491. Democracy under the Gun Understanding Postconflict Economic Recovery Thomas Edward Flores Irfan Nooruddin The Journal of Conflict Resolution Vol. 53, No. 1 (Feb., 2009), P. 3-29 <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0022002708326745>
492. Demukaj V. AID Effectiveness in Post'Conflict Countries. : PhD Thesis. University of Trento. 2011. 169 p. URL: http://eprints-phd.biblio.unitn.it/596/1/Demukaj_Dissertation.pdf
493. Dickovick J.T. Africa 2014. Rowman & Littlefield, 2014. 357 p. URL: <https://books.google.com.ua/>

494. Digital @ Insurance-20X By 2020. URL: http://image-src.bcg.com/Insurance-at-Digital-20x-2020-Mar-2014-India_tcm21-28795.pdf
495. Dod D., Smith J.T. A Guide to Economic Growth in Post-Conflict Countries. USAID. 2009. URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnado408.pdf
496. Doing Business 2018 Reforming to Create Jobs. URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>
497. Doing Business 2018 Ukraine. URL: <http://russian.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Profiles/Country/UKR.pdf>
498. Doing Business. URL: <http://www.doingbusiness.org/>
499. Domashchenko D.V. Correlation between Economic Growth, Oil Prices and the Level of Monetization of Economy in Oil and Gas Exporting Countries: Challenges for Russia. Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast. 2016. Vol. 1. P. 96-107. URL: http://esc.vsc.ac.ru/article/1782/full?_lang=en
500. Domestic credit provided by financial sector (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/FS.AST.DOMS.GD.ZS>
501. Domestic credit to private sector by banks (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FD.AST.PRVT.GD.ZS>
502. Donovan K. Mobile Money for Financial Inclusion. The World Bank. 2012. URL: <http://siteresources.worldbank.org/EXTINFORMATIONANDCOMMUNICATIONANDTECHNOLOGIES/Resources/IC4D-2012-Chapter-4.pdf>
503. Effects of information technology on financial services systems. URL: <https://www.princeton.edu/~ota/disk3/1984/8411/8411.PDF>
504. Elbadawi I., Soto R. Exchange Rate Regimes for Post-Conflict Recovery. The Economic Research Forum. 2013. URL: <http://erf.org.eg/wp-content/uploads/2014/03/748.pdf>
505. Emerging from the shadows The shadow economy to 2025. ACCA. 2017. URL: http://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economy-report.pdf

506. Epps H. A Concise Chronicle History of the African-American People Experience in America: From Slavery to the White House. Createspace. 2012. 356 p. URL: <https://books.google.com.ua>
507. Expense (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GC.XPN.TOTL.GD.ZS>
508. Filip B.F. Economic growth and impact factors in countries of Central and Eastern Europe. Ecoforum Journal. 2015. Vol. 4 (2). P. 136-141. URL: <http://ecoforumjournal.ro/index.php/eco/article/view/199/124>
509. Financial Stability Board. URL: <http://www.fsb.org/>
510. First Reconstruction Act. URL: <http://teachingamericanhistory.org/library/document/first-reconstruction-act/>
511. Fischer M. Recovering from violent conflict: regeneration and (re-) integration as elements of peacebuilding. Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. 2004. URL: http://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/fischer_handbook.pdf
512. Flood M.M. Some experimental games. Project Rand. 1952. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_memoranda/2008/RM789-1.pdf
513. Flores E.T., Nooruddin I. Democracy under the Gun: Understanding Postconflict Economic Recovery. Journal of Conflict Resolution. 2009. Vol. 53(1). P. 3-29. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0022002708326745>
514. Flores T.E., Nooruddin I. Financing the peace: Evaluating World Bank post-conflict assistance programs. The Review of International Organizations. 2009. Vol. 4(1). P. 1-27. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1089188
515. Foreign direct investment, net inflows (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS>
516. Forman S., Patrick S., Salomons D. Recovering from conflict: strategy for an international response. Center on International Cooperation. 2000. URL: http://www.nyu.edu/pages/cic/publications/pay4essnt/publ_pay4essnt.html
517. Fox W.F. Fiscal decentralization in post-conflict countries. USAID. 2007. URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadm909.pdf

518. Freeman C., Louçã F. *As Time Goes By: From the Industrial Revolutions to the Information Revolution*. Oxford University Press. 2002. 408 p. URL: <https://books.google.com.ua/>
519. Friendsurance: «Der Weg war nicht leicht». URL: http://www.welt.de/print/welt_kompakt/webwelt/article127973630/Friendsurance-Der-Weg-war-nicht-leicht.html
520. Friendsurance: The Pioneer in P2P Insurance. URL: <https://www.friendsurance.com/>
521. GDP (constant 2010 US\$). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD>
522. GDP (current US\$). World Bank Open Data. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>
523. GDP growth (annual %). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>
524. GDP per capita (current US\$). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
525. Gelpern A. *Ukraine's Odious Bonds: Part I*. URL: <https://piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/ukraines-odious-bonds-part-i>
526. General government finance statistics (% of GDP). EuroStat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
527. Girod D. *Explaining post-conflict reconstruction*. Oxford University Press. 2015. 202 p. URL: <https://books.google.com.ua/>
528. Global Open Data Index. URL: <https://index.okfn.org/>
529. Goliuk V. The impact of monetary and non-monetary factors on GDP dynamics of the Visegrád Group countries. *World Scientific News*. 2016. Vol. 57. P. 267-281. URL: http://psjd.icm.edu.pl/psjd/element/bwmeta1.element.psjd-f5941571-6429-4fb4-9350-eae25f9fe83a/c/WSN_57__2016__267-281.pdf
530. Gonzalez A. *Analyzing Microcredit Interest Rates: A Review of the Methodology Proposed by Mohammed Yunus*. MIX Data Brief No. 4. 2010. URL: <https://ssrn.com/abstract=1571814>
531. Google Ngram Viewer. URL: <https://books.google.com/ngrams/info>

532. Google Scholar. URL: <https://scholar.google.com/intl/en/scholar/about.html>
533. Governance in post-conflict societies: Rebuilding fragile states / Brinkerhoff D.W. (ed.). Routledge. 2007. 268 p. URL: <https://books.google.com.ua/>
534. Guiding Principles for Stabilization and Reconstruction. URL: http://www.usip.org/sites/default/files/guiding_principles_full.pdf
535. Guidolin M., La Ferrara E. Diamonds are Forever, Wars are Not. Is Conflict Bad for Private Firms? Federal Reserve Bank of St. Louis. 2006. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.586485>
536. Hamid E. Ali. Estimate of The Economic Cost of Armed Conflict: A Case Study From Darfur. Defence and Peace Economics. 2013. Vol. 24. URL: <https://doi.org/10.1080/10242694.2012.723154>
537. Hariharan A. Hawala's Charm: What Banks can Learn from Informal Funds Transfer Systems. URL: <http://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1036&context=wmbldr>
538. Hauswald R., Marquez R. Information technology and financial services competition. The Review of Financial Studies. 2003. Vol. 16(3). P. 921-948. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.296179>
539. Health expenditure, total (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.TOTL.ZS>
540. Hileman G., Rauchs M. Global cryptocurrency benchmarking study. Cambridge Center for Alternative Finance. 2017. URL: https://www.jbs.cam.ac.uk/fileadmin/user_upload/research/centres/alternative-finance/downloads/2017-global-cryptocurrency-benchmarking-study.pdf
541. Historical Data Sets and Trends Data. URL: <http://www.doingbusiness.org/Custom-Query>
542. Holtzman S., Elwan A., Scott C. Post-conflict reconstruction: The role of the World Bank. The World Bank. 1998. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/175771468198561613/pdf/multi-page.pdf>

543. Humphreys M., Varshney A. Violent Conflict and the Millennium Development Goals: Diagnosis and Recommendations. URL: <http://www.columbia.edu/~mh2245/papers1/HV.pdf>
544. IBRD loans and IDA credits (DOD, current US\$). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.MWBG.CD>
545. ICO. URL: <https://inp.one/>
546. IMF Engagement with Countries in Post-Conflict and Fragile Situations - Stocktaking. International Monetary Fund. 2015. URL: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2015/050715.pdf>
547. Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/>
548. Individuals using the Internet (% of population). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS>
549. Inflation Calculator / DollarTimes. URL: <http://www.dollartimes.com/calculators/inflation.htm>
550. Inflation, consumer prices (annual %). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>
551. Initial Coin Offering (ICO). URL: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-ico-research/\\$FILE/EY-ico-research.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-ico-research/$FILE/EY-ico-research.pdf)
552. Inside Ukraine. Міжнародний центр перспективних досліджень. 2014. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/Inside%20Ukraine%20No.4_ukr_634.pdf
553. Insurance broker for demining, post-conflict security. URL: <https://www.professionalsecurity.co.uk/news/interviews/insurance-broker-for-demining-post-conflict-security/>
554. Insurance Distribution Channels in Europe. CEA Statistics N°39. URL: <http://www.insuranceeurope.eu/uploads/Modules/Publications/cea-statistics-nr-39---distribution.pdf>
555. International Bank for Reconstruction and Development: Articles of Agreement. The World Bank. URL: http://siteresources.worldbank.org/EXTABOUTUS/Resources/IBRDArticlesOfAgreement_links.pdf
556. JFloat. URL: <https://wiki.p2pfoundation.net/JFloat>

557. Jibao S., Prichard, W. Rebuilding Local Government Finance after Conflict: The Political Economy of Property Tax Reform in Post-Conflict Sierra Leone. International Centre for Tax and Development 2013. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2436420>

558. Kaal W., Dell'Erba M. Initial Coin Offerings: Emerging Practices, Risk Factors, and Red Flags. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3067615>

559. Kharas H. The post-2015 agenda and the evolution of the World Bank Group. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/Kharas-WBG-evolution-and-post2015-agenda-2.pdf>

560. Kindleberger C.P. A Financial History of Western Europe. Routledge. 1984. 525 p. URL: <https://books.google.com.ua/>

561. Kinoshita M.N., McLoughlin M.C. Monetization in Low-and Middle-Income Countries. International Monetary Fund. 2012. URL: <http://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Monetization-in-Low-and-Middle-Income-Countries-26010>

562. Klapper L., Richmond C., Tran T. Civil Conflict and Firm Performance: Evidence from Cote. World Bank Policy Research Working Paper No. 6640. 2013. URL: <https://ssrn.com/abstract=2336350>

563. Klingebiel S. The OECD, World Bank and International Monetary Fund: Development Activities in the Crisis Prevention and Conflict Management Sphere. German Development Institute. 2001. URL: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/34108378/10596769151engl-imf.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1505403706&Signature=o7zefVdKrcXDRo%2FL7EUDEc3taw%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DThe_OECD_World_Bank_and_International_Mo.pdf

564. Kreimer A. The World Bank's experience with post-conflict reconstruction. The World Bank. 1998. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/666021468766536253/pdf/multi-page.pdf>

565. Larry A. The encyclopedia of money. ABC-CLIO. 2009. 545 p. URL: http://shora.tabriz.ir/Uploads/83/cms/user/File/657/E_Book/Economics/The%20Encyclopedia%20of%20Money.pdf

566. Lemmon G.T. Entrepreneurship in Postconflict Zones . Council on Foreign Relations. 2012. URL: http://i.cfr.org/content/publications/attachments/CFR_WorkingPaper12_Lemmon.pdf

567. Lending interest rate (%). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND>

568. Lerrick A. Critic of World Bank and IMF eyed for key role at Treasury. URL: <https://www.ft.com/content/5ce8c390-1306-11e7-80f4-13e067d5072c>

569. Levine R., Renelt D. A sensitivity analysis of cross-country growth regressions. The American economic review. 1992. Vol. 82(4). P. 942-963. URL: http://faculty.lebow.drexel.edu/LainczC/cal38/Growth/Levine_Renelt_1992.pdf

570. Lewarne S., Snelbecker D. Economic Governance in War Torn Economies: Lessons Learned from the Marshall Plan to the Reconstruction of Iraq. URL: <http://www.oecd.org/derec/unitedstates/36144028.pdf>

571. Liberian Ship Registry. URL: <http://www.globalsecurity.org/military/world/liberia/registry.htm>

572. Lironi E. The Ukrainian Crisis: Lessons for EU's Foreign and Defence Policy. Union of European Federalists. 2015. URL: http://www.federalists.eu/fileadmin/files_uef/Publications/Reflection_Paper/The_Ukrainian_Crisis_Lessons_for_EUs_Foreign_and_Defence_Policy.pdf

573. Macedonia – Emergency Recovery Credit. The World Bank. URL: <http://projects.worldbank.org/P065834/emergency-recovery-project?lang=en&tab=overview>

574. Maddison A. Historical Statistics of the World Economy: 1-2008 AD. URL: http://www.ggdcd.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_02-2010.xls.

575. Manta O. Epistemological Aspects Of The Microfinance Process. The Journal Contemporary Economy. 2017. Vol. 2(3). P. 54-66. URL: <http://oaji.net/articles/2017/4505-1508687046.pdf>

576. Mark J.J. The Mutual Destruction of Sennacherib and Babylon. URL: <http://www.ancient.eu/article/745>

577. Marko J. Post-conflict Reconstruction through State-and Nation-building: The Case of Bosnia and Herzegovina. The World Bank. 2005. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/208781468225619930/pdf/multi0page.pdf>

578. Martin-Shields C.P., Bodanac N. Peacekeeping's Digital Economy: The Role of Communication Technologies in Post-conflict Economic Growth. *International Peacekeeping*. 2018. Vol. 25(3). P. 420-445. URL: <https://doi.org/10.1080/13533312.2017.1408413>

579. Mathias P., O'brien P. Taxation in Britain and France, 1715-1810. A comparison of the social and economic incidence of taxes collected for the central governments. *Journal of European Economic History*. 1976. Vol. 5(3). P. 601-650. URL: <http://www.jeeh.it/articolo?urn=urn:abi:abi:RIV.JOU:1976;3.601&ev=1>

580. McCarthy J., Minsky M.L., Rochester N., Shannon C. A proposal for the dartmouth summer research project on artificial intelligence. URL: <https://www.aaai.org/ojs/index.php/aimagazine/article/download/1904/1802>

581. McKechnie A.J. Building capacity in post-conflict countries. The World Bank. 2003. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11285>

582. Meissner L.K. Microfinance and social impact in post-conflict environments. School of International Service of American University. 2005. URL: https://www.microlinks.org/sites/microlinks/files/resource/files/ML4323_meissner_microfinance___social_impact_in_post-conflict.pdf

583. Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Indonesia and the Free Aceh Movement. URL: http://www.acehpeaceprocess.net/pdf/mou_final.pdf

584. Merton R.K. The Matthew effect in science: The reward and communication systems of science are considered. *Science*. 1968. Vol. 159(3810). P. 56-63. URL: <http://www.garfield.library.upenn.edu/merton/matthew1.pdf>

585. MIGA in Conflict-Affected Countries. URL: <https://www.miga.org/documents/conflict09.pdf>

586. Military expenditure (% of central government expenditure). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.ZS>
587. Military expenditure (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS>
588. Miller M.H. Financial innovation: The last twenty years and the next. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*. 1986. Vol. 21(4). P. 459-471. URL: <https://www.chicagobooth.edu/~media/CB15105237EF43C1B5B0BCD7877C6122.pdf>
589. Mills M., David A.C., Rodrigues B.F. Post-Conflict Recovery: Institutions, Aid, or Luck? International Monetary Fund. 2011. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11149.pdf>
590. Minutes of Meeting of the Executive Directors of the Bank and IDA and the Boards of Directors of IFC and MIGA. The World Bank. 2017. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/144011499911299898/pdf/M2017-0029-Main-06272017.pdf>
591. Mobile cellular subscriptions (per 100 people). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/IT.CEL.SETS.P2>
592. Morawczynski O., Pickens M. Poor people using mobile financial services: observations on customer usage and impact from M-PESA. The World Bank. 2009. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/9492/503060BRI0B0x31MPESA1Brief01PUBLIC1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
593. Morgan Stanley admits employee stole data on 350,000 clients. URL: <http://www.foxnews.com/us/2015/01/06/morgan-stanley-admits-employee-stole-data-on-350000-clients/>
594. Morgenthau H. Suggested Post-Surrender Program for Germany. 1944. URL: <http://docs.fdrlibrary.marist.edu/psf/box31/t297a01.html>
595. Most militarized country. URL: <http://survincity.com/2011/12/most-militarized-country/>
596. Mt. Gox files for bankruptcy, hit with lawsuit. URL: <http://www.reuters.com/article/us-bitcoin-mtgox-bankruptcy-idUSBREA1R0FX20140228>

597. Murithi T. Towards a Symbiotic Partnership: The UN Peace-building Commission and the Evolving African Union. UNITAR. 2006. URL: <https://www.unitar.org/ny/sites/unitar.org.ny/files/PBC%20AU%20Edited%20Final%20Version.pdf>
598. Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
599. Natural catastrophes and man-made disasters in 2016: a year of widespread damages. Swiss Re. 2017. URL: http://media.swissre.com/documents/sigma2_2017_en.pdf
600. Net Losses: Estimating the Global Cost of Cybercrime. URL: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/attachments/140609_rp_economic_impact_cybercrime_report.pdf
601. Nkurunziza J. Civil war and post conflict reconstruction in Africa. URL: <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Knowledge/30754226-FR-2.4.3-NKURUNZIZA-TUNIS.PDF>
602. O'Rourke K.H. The worldwide economic impact of the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1793–1815. *Journal of Global History*. 2006. Vol. 1(1). pp. 123-149. URL: <http://www.tcd.ie/Economics/staff/orourke/offprints/JGH%202006.pdf>
603. Official exchange rate (LCU per US\$, period average). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.FCRF>
604. Ohiorhenuan J. Post-conflict Recovery: Approaches, Policies and Partnerships. Centre for Research on Peace and Development. 2011. URL: <https://soc.kuleuven.be/crpd/files/working-papers/wp04.pdf>
605. Oliveira G.L. Opportunity and Calamity: Modes of Recovery After Civil War. URL: https://polisci.ucsd.edu/_files/undergrad/Thesis%202014%20Opportunity%20and%20Calamity%20Modes%20of%20Recovery%20After%20Civil%20War.pdf
606. OP 2.30 – Development Cooperation and Conflict. The World Bank. 2001. URL: <https://policies.worldbank.org/sites/ppf3/PPFDocuments/090224b0823076a6.pdf>

607. Outram Q. Liberia: Recent History and Economy. Africa South of the Sahara 2004. Europa Publications. 601-619. URL: <https://books.google.com.ua>
608. Peercover. URL: <http://www.peercover.com>
609. Petracco C., Schweiger H. The Impact of Armed Conflict on Firms' Performance and Perceptions. Bank for Reconstruction and Development Working Paper 152. 2012. URL: <https://www.ebrd.com/downloads/research/economics/workingpapers/wp0152.pdf>
610. Pieroni L. Military expenditure and economic growth. Defence and peace economics. 2009. Vol. 20(4). P. 327-339. URL: <http://carecon.org.uk/DPs/0708.pdf>
611. Plans to Conduct ICO to Revive Its Economy. URL: <https://cointelegraph.com/news/japanese-village-plans-to-conduct-ico-to-revive-its-economy>
612. Płóciennik S. Can Ukraine Mimic Poland's Transition? The Limits of Its Latest Economic Changes. The Polish Institute of International Affairs. 2015. URL: <http://phavi.umcs.pl/at/attachments/2016/1011/123216-pism-policy-paper-2015-economic-changes-in-ukraine.pdf>
613. Polchanov A. Collaboration of international financial institutions with post-conflict countries. International Journal of Innovative Technologies in Economy. 2018. № 1(13). P. 54-58.
614. Polchanov A. Coordination of state fiscal and monetary policy the in the context of post-conflict recovery. Accounting and Financial Control. 2017. Vol. 1(2). P. 19-28. URL: https://businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/9494/AFC_2017_02_Polchanov.pdf
615. Polchanov A. Impact of shadow economy on level of financial potential use in Ukraine. Modern Transformation in the Age of Globalization : materials of II International scientific conference, Klaipeda, 23 March 2018. Klaipeda, 2018. C. 167-168.
616. Polchanov A. Position of Ukraine in global ratings in 2010-2016. Current Trends in Young Scientists' Research : book of papers V All Ukrainian scientific and practical conference, Zhytomyr, 12 April 2018. Zhytomyr, 2018. – P. 139-141

617. Post-Conflict Action & Microfinance in Sierra Leone / Momo S. et al. Spanda Foundation. 2011. URL: http://www.spanda.org/Post-Conflict_Action.pdf
618. Post-Conflict Economic Recovery: Enabling Local Ingenuity. UNDP. 2008. URL: <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/crisis%20prevention/undp-cpr-post-conflict-economic-recovery-enable-local-ingenuity-report-2008.pdf>
619. Post-Conflict Reconstruction Task Force Framework. Center for Strategic and International Studies and the Association of the United States Army. 2002. URL: http://peacebuildingcentre.com/psc_documents/post-conflict_reconstruction_task_force-framework.pdf
620. Prevalence of undernourishment (% of population). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.DEFC.ZS>
621. Private motor insurance market investigation. CMA. 2014. URL: https://assets.digital.cabinet-office.gov.uk/media/5421c2ade5274a1314000001/Final_report.pdf
622. Produkt krajowy brutto według województw (ceny bieżące). Główny Urząd Statystyczny. 2015. URL: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5482/1/16/1/pkb_rachunki_regionalne_w_2015_tablice.xlsx
623. Raskin M., Yermack D. Digital currencies, decentralized ledgers, and the future of central banking. National Bureau of Economic Research №. w22238. 2016. URL: <http://www.nber.org/papers/w22238.pdf>
624. Ratings Definitions. Fitch Ratings. URL: <https://www.fitchratings.com/site/definitions>
625. Reconstruction. URL: <http://www.history.com/topics/american-civil-war/reconstruction>
626. Redman J. Dirty is the New Clean: A Critique of the World Bank's Strategic Framework for Development and Climate Change. URL: http://libcloud.s3.amazonaws.com/93/c4/f/419/2008_DirtyIsNewCleanReport.pdf
627. Regulation of Bitcoin in Selected Jurisdictions. The Law Library of Congress. 2014. URL: <http://www.loc.gov/law/help/bitcoin-survey/regulation-of-bitcoin.pdf>

628. Remittance flows to post-conflict states: Perspectives on human security and development. URL: <http://www.bu.edu/pardee/files/2013/10/Pardee-CFLP-Remittances-TF-Report.pdf>

629. Revenue, excluding grants (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GC.REV.XGRT.GD.ZS>

630. Rohr J., Wright A. Blockchain-based token sales, initial coin offerings, and the democratization of public capital markets. University of Tennessee Legal Studies Research Paper No. 338. 2017. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3048104>

631. Rosenbloom J.L. Path dependence and the origins of cotton textile manufacturing in New England. NBER Working Paper No. 9182. 2002. URL: <http://www.nber.org/papers/w9182.pdf>

632. Rossos A. Macedonia and the Macedonians: a history. Stanford: Hoover Institutional Press. 2008. 367 p. URL: <https://books.google.com.ua/>

633. Sab M.R. Economic Impact of Selected Conflicts in the Middle East: What Can We Learn from the Past? International Monetary Fund. 2014. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Economic-Impact-of-Selected-Conflicts-in-the-Middle-East-What-Can-We-Learn-from-the-Past-41639>

634. SAFARICOM 2014 Annual Report. URL: http://www.safaricom.co.ke/images/Downloads/Resources_Downloads/annual_report-2014.pdf

635. Sargent T.J., Wallace N. Some unpleasant monetarist arithmetic. Federal reserve bank of Minneapolis Quarterly Review. 1981. Vol. 5(3). P. 1-17. URL: <https://www.minneapolisfed.org/research/qr/qr531.pdf>

636. Sawyer A. Social capital, survival strategies, and their potential for post-conflict governance in Liberia. 2010. World Institute for Development Economics. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/rp2005-15.pdf>

637. Schiavo-Campo S. Budgeting in Postconflict Countries. The World Bank. 2007. URL: <http://siteresources.worldbank.org/PSGLP/Resources/BudgetingandBudgetaryInstitutions.pdf>

638. Schneider F. Estimating the Size of the Shadow Economies of Highly-developed Countries: Selected New Results. URL: <http://www.cesifo-group.info/DocDL/dice-report-2016-4-schneider-december.pdf>
639. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six Other Eastern Countries over the Period of 1999 – 2015. *ЕКОНОМІКА розвитку*. 2016. № 2. С. 12-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecro_2016_2_4
640. Schueffel P. Taming the Beast: A Scientific Definition of Fintech. *Journal of Innovation Management*. 2017. Vol. 4(4). P. 32-54. URL: <http://www.open-jim.org/article/view/322/221>
641. Schumacher M.L., Honda J. Adopting Full Dollarization in Postconflict Economies: Would the Gains Compensate for the Losses in Liberia? *International Monetary Fund*. 2006. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Adopting-Full-Dollarization-in-Postconflict-Economies-Would-the-Gains-Compensate-for-the-18880>
642. Seddon M., Arnold M. Putin considers «cryptorouble» as Moscow seeks to evade sanctions. URL: <https://www.ft.com/content/54d026d8-e4cc-11e7-97e2-916d4fbac0da>
643. Seizing Opportunity Through License Compliance. *BSA Global Software Survey*. 2016. URL: http://globalstudy.bsa.org/2016/downloads/studies/BSA_GSS_US.pdf
644. Serbia and Montenegro – Financial Sector Development TA Grant. The World Bank. URL: <http://projects.worldbank.org/P074127/financial-sector-development-ta-grant?lang=en>
645. Share of consumers using crypto-currency as a payment method every day in Europe as of 2016, by country. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/660158/consumers-by-country-using-crypto-currency-for-payments-europe/>
646. Sillah A. The Effects of Post-Conflict Aid on Economic Development: PhD Thesis. University of Bath. 2015. 249 p. URL: http://opus.bath.ac.uk/47815/1/SILLAH_Abdulai_Final_PhD_Thesis_26_05_2015.pdf

647. Skyservice: Облачная онлайн касса. URL: <https://skyservice.pro>
648. Smart Data. URL: <http://www.smartdata.com.ua/>
649. Sorel E., Padoan P.C. The Marshall plan: Lessons learned for the 21st century. Organisation for Economic Co-operation and Development. 2008. URL: http://www.learneurope.eu/files/8113/7509/5720/Plan_Marshall._Lecciones_aprendidas_s_XXI.pdf
650. Souter D., Kelly T. The role of information and communication technologies in postconflict reconstruction. The World Bank. 2013. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16679/9781464800740.pdf;sequence=1>
651. Sovereigns Ratings. Countryeconomy. URL: List <http://countryeconomy.com/ratings>
652. SPF Annual report 2016. Pushing the frontiers of development. The World Bank. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/499711489096992580/WBG-SPF-Annual-Report-2016-FINAL-DIGITAL.pdf>
653. Staines N. Economic performance over the conflict cycle. International Monetary Fund. 2004. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=17319.0>
654. Starr M. Monetary Policy in Post-Conflict Countries: Restoring Credibility. American University. 2004. URL: <http://w.american.edu/cas/economics/repec/amu/workingpapers/200409-02.pdf>
655. State and Peacebuilding Fund. The World Bank. URL: <http://www.worldbank.org/en/programs/state-and-peace-building-fund>
656. Stats and Facts. ICObench. URL: <https://icobench.com/stats>
657. Stroup M.D., Heckelman J.C. Size of the Military Sector and Economic Growth: A Panel Data Analysis of Africa and Latin America. Journal of Applied Economics. 2001. Vol. 4(2). P. 329-360. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.202.1392&rep=rep1&type=pdf>
658. Sudan – Projects. The World Bank. URL: http://projects.worldbank.org/search?lang=en&searchTerm=&countrycode_exact=SD

659. Supporting Microfinance in Conflict-Affected Areas. The World Bank. 2004. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/789341468332447718/pdf/342410ENGLISH0DonorBrief121.pdf>
660. Sutter D., Pjesky R. Where would Adam Smith publish today? The near absence of math-free research in top journals. Econ Journal Watch. 2007. Vol. 4(2)2. P. 230-240. URL: https://econjwatch.org/file_download/155/2007-05-sutterpjesky-econ_practice.pdf?mimetype=pdf
661. Tax revenue (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GC.TAX.TOTL.GD.ZS>
662. Team301. URL: <http://team301hub.com>
663. The Economics of Post-Conflict Reconstruction in MENA. The World Bank. 2017. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/235401491413228678/The-Economics-of-Post-Conflict-Reconstruction-in-MENA>
664. The financial sector in Afghanistan : managing the post-conflict reform process. The World Bank. 2004. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/906721468765919977/pdf/40680.pdf>
665. The Fund's Engagement in Fragile States and Post-Conflict Countries. International Monetary Fund. 2008. URL: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2008/030308.pdf>
666. The Global Competitiveness Report. The World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/>
667. The IMF's Rapid Financing Instrument (RFI). International Monetary Fund. 2016. URL: <http://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2016/08/02/19/55/Rapid-Financing-Instrument>
668. The Marshall Plan. USAID. URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pdacs197.pdf
669. The Nobel Peace Prize 2006. The Nobel Foundation. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2006/summary/>
670. The Pulse of Fintech Q4 2016: Global analysis of investment in fintech. KMPG. 2017. URL:

<https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2017/02/pulse-of-fintech-q4-2016.pdf>

671. The State of Food Security and Nutrition in the World 2017. Building resilience for peace and food security. FAO. 2017. URL: <http://www.fao.org/3/a-I7695e.pdf>

672. The Toll of war : the economic and social consequences of the conflict in Syria (Vol. 2) : full report. The World Bank. 2017. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/811541499699386849/full-report>

673. Three Issues With Which The Blockchain Could Help The Refugee Community. URL: <https://ahmadsb.com/three-issues-blockchain-help-refugee-community>

674. Tirone J. Banks Replaced With Blockchain at International Food Program. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-16/banks-replaced-with-blockchain-at-international-food-program>

675. Total reserves (includes gold, current US\$). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD>

676. Total reserves in months of imports. World Bank Open Data. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.MO>

677. Tufano P. Financial innovation. URL: http://www.dklevine.com/archive/fininnov_tufano_june2002.pdf

678. Tzifakis N. Post-Conflict Economic Reconstruction. URL: <https://pesd.princeton.edu/?q=node/260>

679. Ukraine. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine>

680. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/sl.uem.totl.zs>

681. Use of IMF credit (DOD, current US\$). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DIMF.CD>

682. Venezuela to Launch Second Cryptocurrency: «Petro Gold». URL: <https://www.telesurtv.net/english/news/Venezuela-to-Launch-2nd-Cryptocurrency-the-Petro-Gold-Backed-by-Countrys-Gold-Reserves-20180222-0009.html>

683. VoxCheck Николая Азарова. Имеет ли смысл предложение бывшего премьера увеличить предложение денег. URL: <https://voxukraine.org/2016/08/30/voxcheck-mykoly-azarova-emituy-ce-ru/>

684. Weiss T.G. Military-civilian interactions: humanitarian crises and the responsibility to protect. Rowman & Littlefield. 2005. URL: <http://web.stanford.edu/~sstedman/2006.readings/milcivinteractions.PDF>

685. Welle-Strand A., Sitter N., Kjøllesdal K. Assessing microfinance: the Bosnia and Herzegovina case. *Managing Global Transitions*. 2010. Vol. 8(2). P.145-166. URL: http://www.fm-kp.si/zalozba/ISSN/1581-6311/8_145-166.pdf

686. What Dutch disease is, and why it's bad. *The Economist*. 2014. URL: <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2014/11/economist-explains-2>

687. What is «blockchain» and how is it connected to fighting hunger? URL: <https://insight.wfp.org/what-is-blockchain-and-how-is-it-connected-to-fighting-hunger-7f1b42da9fe>

688. What Is IDA? The World Bank. URL: <http://ida.worldbank.org/about/what-ida>

689. Why does Kenya lead the world in mobile money? *The Economist*. 2013. URL: <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2013/05/economist-explains-18>

690. Wickramasinghe S. Post-conflict economic reconstruction, foreign direct investment and odious debt. URL: http://www.worldresearchlibrary.org/up_proc/pdf/26-1430208717152-155.pdf

691. Will Knight 2017 China's Central Bank Has Begun Cautiously Testing a Digital Currency. URL: <https://www.technologyreview.com/s/608088/chinas-central-bank-has-begun-cautiously-testing-a-digital-currency/>

692. Williams A.J. «Reconstruction» before the Marshall Plan. *Review of International Studies*. 2005. Vol. 31(3). P. 541-558. URL: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/bitstream/handle/10023/1567/Williams2005-RevIntStudies-Reconstruction.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

693. World Bank Country and Lending Groups historical classification by income. World Bank Open Data. URL: <http://databank.worldbank.org/data/download/site-content/OGHIST.xls>
694. World Development Report 2011: Conflict, Security, and Development. The World Bank. 2011. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/4389>
695. World insurance in 2016: the China growth engine steams ahead. Swiss Re. 2017. URL: http://media.swissre.com/documents/sigma3_2017_en.pdf
696. World. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/region/world>
697. Yago K., Asai Y., Itoh M. History of the IMF: Organization, Policy, and Market. Springer. 2015. 323p. URL: <https://books.google.com.ua/>
698. YouControl — повне досьє на кожну компанію України. URL: <https://youcontrol.com.ua/>
699. Zafeer S. The political economy of foreign direct investment during internal armed conflict: PhD Thesis. University of Birmingham. 2015. 277 p. URL: <http://etheses.bham.ac.uk/6060/1/Zafeer15PhD.pdf>
700. Zavolokina L., Dolata M., Schwabe G. FinTech—What's in a Name? URL: http://www.zora.uzh.ch/126806/1/FinTech_Research_Paper_revised.pdf
701. Zetzsche D.A., Buckley R.P., Arner D.W., Föhr L. The ICO Gold Rush: It's a Scam, It's a Bubble, It's a Super Challenge for Regulators. University of Luxembourg Law Working Paper No. 11. 2017. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3072298>
702. Zongwe D. On the road to post conflict reconstruction by contract: The Angola Model. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1730442>

ДОДАТКИ

Перелік додатків

- Додаток А Англomовні дисертації на здобуття ступеня доктора філософії з питань постконфліктного відновлення, захищені протягом 2009–2016 рр.
- Додаток Б Захищені в Україні дисертації з питань постконфліктного відновлення
- Додаток В Динаміка кредитних рейтингів України (боргових зобов'язань) у 2004–2017 рр.
- Додаток Г Характеристика вибірки досліджуваних підприємств України: Таблиця Г.1. Характеристика фінансового стану підприємств України у 2013–2016 рр., %
Таблиця Г.2. ТОП-20 підприємств України за обсягом активів
- Додаток Д Програма фінансової реінтеграції невідконтрольних територій в Україні
- Додаток Е Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в Україні, грн.
- Додаток Ж Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в Республіці Польща, злотих
- Додаток К Розвиток інформаційної інфраструктури у окремих постконфліктних країнах:
Таблиця К.1. Доступ до електроенергії у окремих постконфліктних країнах, % населення
Таблиця К.2. Користувачі Інтернету у окремих постконфліктних країнах, % населення
Таблиця К.3. Абоненти послуг мобільного стільникового зв'язку (на 100 осіб) у окремих постконфліктних країнах
- Додаток Л Розвиток інформаційної інфраструктури у світі у 2007–2016 рр.:
Рис. Л.1. Доступ до електроенергії у світі у 2007–2016 рр., % населення
Рис. Л.2. Користувачі Інтернету у світі у 2007–2016 рр., % населення
Рис. Л.3. Абоненти послуг мобільного стільникового зв'язку (на 100 осіб)
- Додаток М Концепція розвитку фінансового потенціалу держави в постконфліктних умовах

Англомовні дисертації на здобуття ступеня доктора філософії з питань
постконфліктного відновлення, захищені протягом 2009–2016 рр.

№ з/п	Автор	Назва роботи (рік захисту)	Місце захисту
1	2	3	4
1.	Doe Samuel Gbaydee	Indigenising post-war state reconstruction: the case of Liberia and Sierra Leone (2009)	University of Bradford
2.	Popova Zora	The role of social capital for post-ethnic-conflict reconstruction (2009)	University of Bath
3.	Abdi Mohamed A.	Conflict resolution and nation-building in Somalia (2010)	Clark University Atlanta
4.	Cubitt P. Christine	Sierra Leone's post-conflict reconstruction : a study of the challenges for building long term peace (2010)	University of Bradford
5.	Peter Brian Davis	The Role and Governance of Multinational Companies in Processes of Post-conflict Reconstruction (2010)	University of London
6.	Demukaj Venera	AID Effectiveness in Post-Conflict Countries. (2011)	University of Trento
7.	Watanabe (Maekawa) Miko	Aid Coordination, Competition and Cooperation among UN Organizations for Better Development Results (2011)	University of Tokyo
8.	Hutin Hervé	The effectiveness of reconstruction programs in post-conflict contexts (2012)	Universit'e Grenoble Alpes
9.	Mzumara Macleans	Developing an export promotion strategy for the post-conflict reconstruction of Zimbabwe (2012)	North-West University
10.	Odhuno Francis Odongo	Using Time-Series Data to Study Civil War Influence in a (Post-) Conflict Economy, Uganda, 1997–2006 (2012)	University of Otago
11.	Cilliers Erasmus Jacobus Petrus	The political economy of violence and post-conflict recovery in Sub-Saharan Africa (2013)	University of Oxford
12.	Grayman Jesse Hession	Humanitarian Encounters in Post-Conflict Aceh, Indonesia (2013)	Harvard University
13.	Milton Sansom	The neglected pillar of recovery : a study of higher education in post-war Iraq and Libya (2013)	University of York
14.	Newhouse Léonie S.	South Sudan Oyee! A Political Economy of Refugee Return Migration to Chukudum, South Sudan (2013)	University of Washington
15.	Chishti Maliha	Post-Conflict Afghanistan: A Post-Colonial Critique (2014)	University of Toronto
16.	Martineau Jean-Luc.	The European Union and post-conflict reconstruction of the State : contribution to the formation of an international law of the reconstruction of the State (2014)	Université du droit et de la santé (Lille)
17.	Bhatti Haseeb Ahmed	Development and Conflict: The Economic Impacts of Civil War in Swat: Pakistan (2015)	University of Waikato

Продовження Додатка А

1	2	3	4
18.	Davies Gabrielle	Living with landmines : mine action, development and wellbeing in post-conflictsocieties : a case study in Cambodia (2015)	University of Bath
19.	Montenegro Charry L.E.	Risk of Conflict: as an operational tool (2015)	Delft University of Technology
20.	Musi Maja	(Re)constructions: armed conflicts, cultural heritage, (inter)national policies and local practices of memorialization in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina (2015)	Ghent University
21.	Sillah Abdulai	The effects of post-conflict aid on economic development (2015)	University of Bath
22.	Willcoxon George Frederick	Peacebuilding, Political Order, and Post-War Risks (2015)	University of California – Berkeley
23.	Zafeer Shaf	The political economy of foreign direct investment during internal armed conflict (2015)	University of Birmingham

Джерело: узагальнено автором на основі даних проекту «Open Access Theses and Dissertations» (<https://oatd.org/>)

Захищені в Україні дисертації з питань постконфліктного відновлення

№ з/п	Автор	Назва роботи	Галузь наук	Рік захисту	Місце захисту
1	2	3	4	5	6
1.	Тігіка О.О.	Відбудова і функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр.: історичний аспект	Історичні	2014	Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького
2.	Сивирин М.А.	Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.	Історичні	2005	Львівський національний університет ім. І. Франка
3.	Васильчук Т.В.	Відновлення та розвиток системи вищої освіти в Україні (1943–1950 рр.)	Історичні	2007	Запорізький національний університет
4.	Монченко С.А.	Державне управління в західних областях України у післявоєнний період: політико-адміністративний аспект (1944–1953 рр.)	Державне управління	2004	Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
5.	Лагоша М.М.	Міліція України в 1945–1953 рр.	Історичні	2000	Донецький державний університет
6.	Марчук В.В.	Особисті підсобні господарства в соціально-економічному житті України (II половина 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.)	Історичні	2007	Запорізький національний університет
7.	Шипік Н.Ф.	Соціально-демографічні процеси в Донбасі в 1943–1955 рр.	Історичні	2005	Донецький національний університет
8.	Володін В.М.	Розвиток протичовнової зброї надводних кораблів ВМФ Радянського Союзу в післявоєнний період (1945–1991 рр.)	Історичні	2008	Національна академія оборони України
9.	Буяк Б.Б.	Розвиток промислової сфери в західних областях Української РСР упродовж 1944–1950-х років (На матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей)	Історичні	2001	Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Продовження Додатка Б

1	2	3	4	5	6
10.	Хаваджи Д.Р.	Політико-правове регулювання національної депортації з Кримської АРСР та репатріації до Автономної Республіки Крим у складі України (1941–1996 рр.)	Юридичні	2005	Національний університет внутрішніх справ
11.	Ткачук В.П.	Соціально-політичні процеси на західноукраїнських землях в перше повоєнне десятиріччя (1944–1954 рр.)	Історичні	1998	Львівський державний університет ім. І. Франка
12.	Стрільчук Л.В.	Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни	Історичні	1999	Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича
13.	Мизак Н.С.	Боротьба УПА-"Захід" і збройного підпілля ОУН на західноукраїнських землях (1942–1960 рр.)	Історичні*	2011	Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича
14.	Романець Л.М.	Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945–друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя	Історичні	2010	Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького
15.	Адамчук І.Г.	Міжнародно-правове визнання державного кордону України з Румунією та Чехословаччиною (1939–1947 рр.)	Юридичні	2010	Львівський державний університет внутрішніх справ
16.	Очеретяний Є.О.	Політика західних окупаційних властей щодо українських біженців і переміщених осіб у Німеччині (1945–1949 рр.)	Політичні	2011	Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
17.	Михайлюк В.В.	Адаптація інвалідів Великої Вітчизняної війни у контексті повсякденного життя у Донбасі (1943–1945 рр.)	Історичні	2013	Донецький національний університет
18.	Гавриш О.В.	Післявоєнне дитинство в УРСР: державна політика та повсякденне життя (1945–початок 1950-х рр.)	Історичні	2013	Луганський національний університет ім. Т. Шевченка
19.	Гичка О.І.	Медичне обслуговування сільського населення України в 1945–1964 рр.	Історичні	2014	Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Продовження Додатка Б

1	2	3	4	5	6
20.	Тимчак В.В.	Адміністративно-правове регулювання діяльності органів міліції на Закарпатті в 1944–1953 рр.	Юридичні	2015	Ужгородський національний університет
21.	Кіссе А.І.	Політико-правові засади управління етнічним конфліктом	Політичні*	2006	Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
22.	Скворцова Л.О.	Сальвадор в умовах переходу від диктатури до демократії (70–90-ті роки ХХ століття)	Історичні	1999	Донецький державний університет
23.	Родик Г.Ю.	Комунікативні особливості менеджменту етнополітичного конфлікту	Політичні	2014	Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Примітка * Докторська дисертація

Джерело: узагальнено автором на основі даних електронних каталогів Національної бібліотеки України ім.В.І. Вернадського (<http://irbis-nbuv.gov.ua>)

Динаміка кредитних рейтингів України (боргових зобов'язань) у 2004–2017 рр.

Рейтинг боргових зобов'язань в іноз. валюті		Рейтинг боргових зобов'язань в нац. валюті		Рейтинг країни за національною шкалою	Прогноз	Дата присвоєння / підтвердження рейтингу				
Довгострокові зобов'язання	Короткострокові зобов'язання	Довгострокові зобов'язання	Короткострокові зобов'язання							
1	2	3	4	5	6	7				
Standard and Poor's (S&P)										
B +	↑	B		B +	↑	B			Стабільний	20 липня 2004 р.
								uaAA		14 квітня 2005 р.
BB-	↑	B		BB		B		uaAA	Стабільний	11 травня 2005р.
BB-		B		BB		B			Стабільний	3 жовтня 2005 р.
BB-		B		BB		B			Стабільний	30 серпня 2006 р.
BB-		B		BB		B			Негативний	↓ 05 квітня 2007 р.
BB-		B		BB		B		uaAA	Негативний	2 серпня 2007 р.
B +	↓	B		BB-	↓	B			Стабільний	↑ 12 червня 2008 р.
B +		B		BB-		B		uaAA	CreditWatch*	15 жовтня 2008 р.
B	↓	B		B +	↓	B		uaA+	↓ Негативний	24 жовтня 2008 р.
B		B		B +		B			CreditWatch	16 лютого 2009 р.
CCC+	↓	C	↓	B-	↓	C	↓	uaBBB	Негативний	25 лютого 2009 р.
CCC+		C		B-		C			Позитивний	↑ 31 липня 2009 р.
CCC+		C		B-		C		uaBBB	Стабільний	↓ 30 жовтня 2009 р.
B-	↑	C		B	↑	B	↑		Позитивний	↑ 11 березня 2010 р.
								uaA	↑	17 березня 2010р.
B	↑	B	↑	B+	↑	B		uaA+	↑ Стабільний	↑ 17 травня 2010 р.
B		B		B+		B		uaA+	CreditWatch	22 липня 2010 р.
B+	↑	B		BB-	↑	B		uaAA-	↑ Стабільний	29 липня 2010 р.
B+		B		B+	↓	B		uaAA-	Стабільний	13 вересня 2011 р.
B+		B		B+		B		uaA+	↓ Негативний	↓ 15 березня 2012 р.
B	↓	B		B	↓	B		uaA-	↓ Негативний	7 грудня 2012 р.
B		B		B		B		uaA-	Негативний	16 травня 2013 р.
B-	↓	B		B-	↓	B		uaBBB-	↓ Негативний	1 листопада 2013 р.
B-		B		B-		B		uaBBB-	Стабільний	↑ 26 грудня 2013 р.
CCC+	↓	C	↓	B-		B		uaBB+	↓ Негативний	28 січня 2014 р.
CCC	↓	C		B-		B		uaBB+	Негативний	21 лютого 2014 р.
CCC		C		B-		B		uaBB+	Стабільний	↑ 11 липня 2014 р.
CCC-	↓	C		CCC+	↓	C	↓	uaB+	↓ Негативний	↓ 19 грудня 2014 р.
CC	↓	C		CCC+		C		uaB+	Негативний	10 квітня 2015 р.
CC		C		CCC+		C		uaB+	Негативний	28 серпня 2015
SD	↓	SD	↓	CCC+		C		uaB+		25 вересня 2015
B-/D	↑	B	↑	B-	↑	B	↑	uaB+	Стабільний	↑ 19 жовтня 2015
B-/D		B		B-		B		uaBBB-	↑ Стабільний	11 грудня 2015
B-		B		B-		B		uaBBB-	↑ Стабільний	10 червня 2016
B-		B		B-		B		uaBBB-	Стабільний	9 грудня 2016
B-		B		B-		B		uaBBB-	Стабільний	12 травня 2017
B-		B		B-		B		uaBBB-	Стабільний	10 листопада 2017

Продовження Додатка В

1		2		3		4		5		6		7	
Fitch Ratings (Fitch)													
BB-	↑	B		BB-	↑	-				Стабільний		21 січня 2005 р.	
BB-		B		BB-		-				Позитивний	↑	8 червня 2005 р.	
BB-		B		BB-		-				Стабільний	↓	12 січня 2006 р.	
								AA+(ukr)		Стабільний		26 червня 2006 р.	
BB-		B		BB-		-				Позитивний	↑	25 жовтня 2006 р.	
BB-		B		BB-		-				Позитивний		18 березня 2008 р.	
BB-		B		BB-		-				Стабільний	↓	14 травня 2008 р.	
BB-		B		BB-		-				Негативний	↓	25 вересня 2008 р.	
B +	↓	B		B +	↓	-				Негативний		17 жовтня 2008 р.	
B	↓	B		B	↓	-				Негативний		12 лютого 2009 р.	
								AA(ukr)	↓	Стабільний		13 лютого 2009 р.	
B		B		B		-				Негативний		14 жовтня 2009 р.	
B-	↓	B		B-	↓	-				Негативний		12 листопада 2009 р.	
								AA-(ukr)		Стабільний		13 листопада 2009 р.	
B-		B		B-		-				Стабільний	↑	17 березня 2010 р.	
B	↑	B		B	↑	-				Стабільний		06 липня 2010 р.	
								AA(ukr)	↑	Стабільний		07 липня 2010 р.	
B		B		B		-				Стабільний		15 вересня 2010 р.	
B		B		B		-				Позитивний	↑	21 липня 2011 р.	
								***				2 вересня 2011 р.	
B		B		B		-				Стабільний	↓	19 жовтня 2011 р.	
B		B		B		-				Стабільний		10 липня 2012 р.	
B		B		B		-				Негативний	↓	28 червня 2013 р.	
B-	↓	B		B-	↓	-				Негативний		8 листопада 2013 р.	
CCC	↓	C	↓	B-		-				Негативний		7 лютого 2014 р.	
CCC		C		B-		-				Негативний		28 лютого 2014 р.	
CCC		C		CCC	↓	-						22 серпня 2014 р.	
CC	↓	C		CCC		-						13 лютого 2015 р.	
CC		C		CCC		-						7 серпня 2015	
C	↓	C		CCC								27 серпня 2015	
RD	↓	RD	↓	CCC								6 жовтня 2015	
CCC	↑	C	↑	CCC								18 листопада 2015	
CCC		C		CCC								13 травня 2016	
		C		CCC		C						22 липня 2016	
B-	↑	B	↑	B-	↑	B	↑			Стабільний	↑	11 листопада 2016	
B-		B		B-		B				Стабільний		28 квітня 2017	
B-		B		B-		B				Стабільний		27 жовтня 2017	

Продовження Додатка В

1	2	3	4	5	6	7
Moody's Investors Service (Moody's)						
B1	-	-	B1	-		Позитивний ↑ 8 вересня 2004 р.
B1	-	-	B1	-		Той, що розвивається** 1 грудня 2004 р.
B1	-	-	B1	-		Стабільний ↑ 24 травня 2006 р.
B1	-	-	B1	-		Позитивний ↑ 10 листопада 2006 р.
B1	-	-	B1	-		Позитивний 8 серпня 2008 р.
B1	-	-	B1	-		Стабільний ↑ 20 жовтня 2008 р.
B1	-	-	B1	-		CreditWatch 24 лютого 2009 р.
B2	↓	-	B2	↓	-	Негативний 12 травня 2009 р.
B2	-	-	B2	-		Стабільний ↑ 11 жовтня 2010 р.
B2	-	-	B2	-		Негативний ↓ 15 грудня 2011 р.
B3	↓	-	B3	↓	-	Негативний 05 грудня 2012 р.
Сaa1	↓	-	Сaa1	↓	-	Перегляд з можливим зниженням 20 вересня 2013 р.
Сaa2	↓	-	Сaa2	↓	-	Негативний 31 січня 2014 р.
Сaa3	↓	-	Сaa3	↓	-	Негативний 04 квітня 2014 р.
Ca	↓	-	Ca	↓	-	Негативний 24 березня 2015 р.
Сaa3/ Ca	↑	-	Сaa3	↑	-	Стабільний ↑ 19 листопада 2015
Сaa2/ Ca	↑	-	Сaa2	↑	-	Позитивний ↑ 25 серпня 2017

Примітки:

*Моніторинг рейтингу;

**Нова категорія прогнозу кредитних рейтингів «той, що розвивається» була використана агентством вперше і означає, що аналітики агентства приділяють велику увагу подіям, що мають місце в країні в даний момент;

↑↓ зміна рейтингу/прогнозу.

***Підтвердило та відкликло Рейтинг країни за національною шкалою, через технічні зміни в аналітичному процесі агентства Fitch

Джерело: побудовано автором на основі даних Міністерства фінансів України

Додаток Г

Характеристика вибірки досліджуваних підприємств України

Таблиця Г.1.

Характеристика фінансового стану підприємств України¹ у 2013–2016 рр., %

Показник	2013 ²	2014 ²	2015 ²	2016 ²
Показник поточної ліквідності				
Середнє значення	327,81	288,49	337,00	338,61
Медіанне значення	134,60	131,40	136,00	138,10
Модальне значення	100,00	100,20	101,80	100,00
Стандартне відхилення	716,43	604,95	779,10	743,66
Мінімальне значення	1,60	2,00	0,60	0,50
Максимальне значення	9663,80	9855,70	9852,50	9780,80
Рентабельність активів				
Середнє значення	4,08	0,87	5,82	6,10
Медіанне значення	2,85	2,81	5,20	4,90
Модальне значення	0,00	0,00	0,00	0,00
Стандартне відхилення	14,50	23,35	22,60	17,60
Мінімальне значення	-97,71	-99,83	-99,93	-94,18
Максимальне значення	98,98	99,53	98,05	98,28
Рентабельність власного капіталу				
Середнє значення	14,26	11,37	24,44	23,26
Медіанне значення	11,96	15,45	23,56	18,52
Модальне значення	0,00	0,00	0,00	0,00
Стандартне відхилення	70,82	87,05	79,25	72,23
Мінімальне значення	-944,84	-922,65	-855,48	-911,59
Максимальне значення	890,02	854,68	916,67	986,28

Примітки:

¹ Вибірка включає 5705 підприємств, які мали річний дохід, більш ніж 2 млн. євро, а також більш, ніж 10 працівників в 2013–2016 рр.

² Без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, а також тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором на основі даних бази Amadeus

Таблиця Г.2.

ТОП-20 підприємств України за обсягом активів¹

Підприємство	2013	2014	2015	2016	Середній абсолютний приріст за 2013–2016 рр., млн грн.	Середній темп зростання у 2013–2016 рр., %
ЕНЕРГОАТОМ	199,514	203,277	201,796	206,280	2,255	101,12%
НАФТОГАЗ УКРАЇНИ	176,749	149,181	541,032	599,792	141,015	150,27%
АРСЕЛОРМІТТАЛ КРИВИЙ РІГ	77,913	41,622	77,539	80,968	1,018	101,29%
СИСТЕМ КЕПІТАЛ МЕНЕДЖМЕНТ	40,009	39,123	41,697	44,925	1,639	103,94%
АЗОВСТАЛЬ	38,520	23,092	46,829	58,288	6,589	114,81%
УКРТРАНСГАЗ	34,517	32,652	380,900	449,879	138,454	235,33%
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ КОМБІНАТ ІМЕНІ ІЛЛІЧА	34,162	17,426	43,712	53,245	6,361	115,94%
УКРНАФТА	34,107	27,948	35,182	33,250	-0,286	99,16%
УКРГАЗВИДОБУВАННЯ	33,899	32,921	77,164	92,827	19,643	139,90%
ПІВНІЧНИЙ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНАТ	32,400	21,821	29,625	38,176	1,925	105,62%
МЕТІНВЕСТ ХОЛДИНГ	31,756	30,705	31,267	34,375	0,873	102,68%
ІНГУЛЕЦЬКИЙ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНАТ	31,002	24,694	36,673	40,486	3,161	109,30%
АЛЧЕВСЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ КОМБІНАТ	28,255	23,429	32,160	37,782	3,176	110,17%
ПІВДЕННИЙ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНАТ	27,798	19,488	30,986	37,077	3,093	110,08%
ЕНЕРГОРИНОК	27,587	20,436	36,501	42,167	4,860	115,19%
ДЕРЖАВНА ПРОДОВОЛЬЧО-ЗЕРНОВА КОРПОРАЦІЯ УКРАЇНИ	24,296	13,462	31,500	37,977	4,560	116,05%
МИРОНІВСЬКИЙ ХЛІБОПРОДУКТ	23,965	22,858	31,634	46,728	7,587	124,93%
КОМПАНІЯ РАЙЗ	23,671	8,487	40,143	30,148	2,159	108,40%
ДТЕК ТРЕЙДІНГ	22,912	17,757	21,187	31,009	2,699	110,61%
ЗАПОРІЖСТАЛЬ	22,756	14,406	30,094	40,482	5,909	121,17%

Примітка. ¹ на 31.12.2013

Джерело: розраховано автором на основі даних бази Amadeus

ПРОГРАМА ФІНАНСОВОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ НЕПІДКОНТРОЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

Подолання наслідків воєнних конфліктів є складним процесом, пов'язаним із реформами у багатьох сферах суспільного життя, що, з одного боку, має враховувати національну економічну специфіку, культурні та історичні традиції, а з іншого – базуватися на успішному зарубіжному досвіді постконфліктного відновлення.

Саме світова практика засвідчує важливу роль фінансового сектору у стимулюванні економічного зростання після завершення бойових дій, зокрема у зоні конфлікту.

В умовах високого рівня невизначеності в українському суспільстві розробка керівного документа державної політики, що відображав би на державному рівні цілісну систему поглядів щодо фінансової реінтеграції непідконтрольних територій, сприятиме визначенню пріоритетів подолання наслідків військового конфлікту, підвищенню його прозорості та врахуванню інтересів ключових суб'єктів постконфліктного відновлення:

- для держави – через зміцнення торговельних та фінансових зв'язків між регіонами, а також забезпечення цілісності національної економіки;
- для бізнесу – шляхом прискорення обігу коштів та спрощення можливостей залучення фінансових ресурсів;
- для громадян – через створення умов для відкриття власного бізнесу та спрощення доступу до фінансових послуг.

Мета програми

Метою програми є фінансова реінтеграція непідконтрольних територій України через повернення банківської системи в постконфліктний регіон, розвиток безготівкових розрахунків та стимулювання розвитку приватного сектору.

Структура програми

Блок № 1. Повернення банківської системи в постконфліктний регіон

Банківські установи є невід'ємним елементом сучасних економічних відносин, що через перерозподіл фінансових ресурсів сприяють фінансовому

забезпеченню процесів суспільного відтворення. З огляду на це найбільш критичною проблемою для подолання економічних наслідків військового конфлікту може стати відокремленість регіональних елементів банківських системи на звільнених територіях від національної банківської системи.

Практичні труднощі у цьому напрямку ймовірно будуть пов'язані з затримкою у перереєстрації прав власності та інших документів, що може гальмувати кредитування на місцевому рівні, невизначеним статусом депозитних та кредитних договорів у період окупації.

Найбільш оптимальним варіантом реалізації даного блоку Програми у постконфліктному регіоні є:

- 1) Відкриття представництва НБУ в регіоні;
- 2) Повернення державних банків для обслуговування клієнтів;
- 3) Прихід інших комерційних банків;
- 4) Врегулювання статусу майна банків (будівлі, земля тощо) на звільнених територіях.

Блок № 2. Розвиток безготівкових розрахунків

Однією з перших проблем у сфері торговельно-економічних відносин ймовірно буде обмежена практика безготівкових розрахунків на користь готівкових, в т.ч. і у іноземній валюті, та бартерних операцій.

З огляду на це для розвитку безготівкових розрахунків у постконфліктному регіоні доцільно здійснити такі кроки:

1. Врегулювати статус грошових одиниць, емітованих самопроголошеними утвореннями (за наявності)
2. Запровадити е-гривню, що:
  - сприятиме більш швидкому відновленню торговельно-економічних зв'язків на постраждалих від конфлікту територіях, оскільки забезпечення покриттям Інтернетом та мережами мобільного зв'язку є більш простішим за відновлення повноцінної банківської інфраструктури в регіоні.
  - за умови низької вартості транзакційних витрат поряд із швидкістю операцій е-гривня може витіснити як засіб платежу окремі криптовалюти та грошові одиниці інших країн, особливо у зовнішньоекономічній діяльності вітчизняного бізнесу, а також використовуватися для проведення ICO (Initial coin offering);
  - матиме беззаперечно позитивний вплив на національну фінансову безпеку в частині зниження залежності від іноземних платіжних систем, зокрема Visa та MasterCard;

- зможе посилити можливості у сфері податкового контролю та фінансового моніторингу, особливо в частині протидії фінансуванню тероризму.

Для реалізації останнього пункту важливим є підвищення вимог до ІТ-інфраструктури Національного банку України для забезпечення розрахунків, а також відповідного рівня безпеки інформаційних систем для мінімізації впливу кібератак. При цьому важливим буде досягнення компромісу між надійністю та зручністю роботи системи. Водночас може мати місце брак технічних засобів у окремих економічних агентів для повноцінного функціонування е-гривні. Не можна залишити поза увагою і ймовірне оприлюднення даних, що можуть становити банківську таємницю, і що потребуватиме певного нормативного врегулювання.

Блок № 3. Стимулювання розвитку приватного сектору

Важливим показником, що характеризує здатність банківського сектору стимулювати економічний розвиток є обсяг виданих вітчизняними комерційними банками кредитів приватному сектору та їх частка до ВВП (рівень банківського кредитування економіки). Активізація механізму кредитування національних економік відіграє важливу роль у створенні робочих місць, підвищенні рівня добробуту населення та створенні умов для подальшого зміцнення миру.

В цілому для стимулювання розвитку приватного сектору після відновлення контролю над окупованими територіями можливими є такі кроки:

- 1) введення соціальних карток (за зразком картки Киянина);
- 2) створення пільгових умов для кредитування громадян та бізнесу;
- 3) взаємодія з органами виконавчої влади для прискореного переоформлення прав власності на майно для його використання у якості застави;
- 4) формування специфічних фінансових продуктів для бізнесу та громадян.

Очікувані результати

До очікуваних результатів реалізації Програми фінансової реінтеграції непідконтрольних територій України можна зарахувати:

- зростання кількості структурних підрозділів банківських установ у постконфліктному регіоні;

- зростання мережі платіжних терміналів, а також банківських пристроїв самообслуговування;
- зростання кількості та обсягів безготівкових операцій;
- зростання чисельності зареєстрованих фізичних осіб-підприємців і самозайнятих осіб та зареєстрованих підприємств;
- зростання обсягів товарообороту та виробництва;
- зростання кількості та обсягів наданих кредитів та залучених депозитів;
- збільшення кількості платіжних карток;
- поява нових фінансових продуктів з урахуванням потреб бізнесу та громадян з постконфліктного регіону.

Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в Україні, грн.

Адміністративно-територіальна одиниця	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹
Україна	23600	28488	32002	33473	36904	46413
Автономна Республіка Крим	16507	19467	22675	23595	н/д	н/д
Вінницька	14332	17768	20253	22303	27249	37270
Волинська	13916	16993	19249	19817	23218	30387
Дніпропетровська	34709	42068	44650	46333	53749	65897
Донецька	28986	36446	38907	37830	27771	26864
Житомирська	14616	17184	19551	20286	23678	30698
Закарпатська	12278	14455	17088	17044	19170	22989
Запорізька	23657	27567	30656	30526	37251	50609
Івано-Франківська	14814	19386	23379	24022	27232	33170
Київська	26140	34420	40483	39988	46058	60109
Кіровоградська	15533	19918	22082	25533	29223	39356
Луганська	19788	25067	25950	24514	14079	10778
Львівська	16353	20490	24387	24937	28731	37338
Миколаївська	20276	23402	24838	27355	30357	41501
Одеська	22544	25748	27070	29118	31268	41682
Полтавська	29652	35246	38424	39962	48040	66390
Рівненська	13785	16735	18860	19003	24762	30350
Сумська	15711	19800	21722	23517	26943	37170
Тернопільська	11713	15055	16644	16819	20228	24963
Харківська	23639	27966	29972	31128	35328	45816
Херсонська	14346	16990	17910	19311	21725	30246
Хмельницька	13602	17260	19920	20165	24662	31660
Черкаська	17325	21082	24558	26168	30628	40759
Чернівецька	10939	13228	14529	15154	16552	20338
Чернігівська	15406	19357	22096	22603	26530	35196
м. Київ	70424	79729	97429	109402	124163	155904
м. Севастополь	20455	24564	25872	28765	н/д	н/д
<i>Показник регіональної концентрації джерел формування фінансових ресурсів</i>	<i>0,571</i>	<i>0,534</i>	<i>0,573</i>	<i>0,612</i>	<i>0,648</i>	<i>0,649</i>

Примітка¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: дані Державного комітету статистики України

Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в Республіці
Польща, злотих

Адміністративно-територіальна одиниця	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Республіка Польща	37524	40669	42285	43034	44688	46792
Нижньосілезьке	42295	46296	47986	48179	50031	52203
Куявсько-Поморське	31127	33231	34365	35280	36379	38190
Лодзинське	25875	28282	29648	30449	31188	32074
Люблінське	31723	33738	35078	35786	37635	39052
Любуське	34747	37620	39403	40145	41842	43772
Малопольське	32909	36119	37334	38167	39834	42160
Мазовецьке	59666	64473	67389	69028	71661	74682
Опольське	30818	33237	34152	34640	36299	37816
Підкарпатське	26122	28545	29554	30585	31643	33176
Підляське	27381	29672	30288	31374	32352	33272
Поморське	36017	39054	41341	41457	42558	44955
Сілезьке	40201	43693	44863	44796	46499	48670
Свентокшиське	28968	30957	31642	31392	32640	33841
Вармінсько-Мазурське	27197	29257	30232	30776	31955	33179
Великопольське	39454	42753	44774	46150	47993	50790
Західнопоморське	32061	34116	35453	35851	37461	39569
<i>Показник регіональної концентрації джерел формування фінансових ресурсів</i>	<i>0,247</i>	<i>0,249</i>	<i>0,253</i>	<i>0,253</i>	<i>0,253</i>	<i>0,255</i>

Джерело: дані Центрального статистичного офісу Республіки Польща (Główny Urząd Statystyczny)

Розвиток інформаційної інфраструктури у окремих постконфліктних
країнах

Таблиця К.1.

Доступ до електроенергії у окремих постконфліктних країнах, %
населення

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Ангола	39,75	39,07	38,39	37,71	37,50	36,41	35,77	35,13	34,60	33,88
Камбоджа	0,55	2,74	4,92	7,09	9,24	18,67	13,50	16,60	17,69	19,78
Конго	28,61	29,63	30,65	31,65	32,66	33,80	34,70	35,73	36,78	37,10
Хорватія	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Ліберія	0,07	0,29	0,80	3,00	2,58	1,90	4,75	4,10	6,94	9,80
Македонія	96,89	97,41	97,93	98,46	99,00	99,44	99,77	99,94	99,99	100,00
Сербія	99,47	100,00	99,93	99,99	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Сьєрра-Леоне	15,93	15,66	16,80	15,12	14,87	14,62	12,10	14,16	13,94	14,20
Соломонові острови	16,73	18,53	14,40	12,90	24,00	21,15	27,69	29,54	31,40	44,70
Таджикистан	98,19	97,00	98,41	98,51	99,00	100,00	98,76	99,30	98,94	99,05
Грузія	99,86	99,91	99,95	100,00	99,99	100,00	н/д	н/д	н/д	н/д
Індонезія	90,62	91,10	92,73	93,55	94,15	94,83	96,00	96,46	97,01	н/д

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту: Ангола (2003), Індонезія (2006), Камбоджа (1993), Ліберія (2004), Македонія (2002), Республіка Конго (2000), Сербія (2001), Соломонові острови (2004), Сьєрра-Леоне (2002), Таджикистан (1998), Хорватія (1996)

Джерело: база даних Групи Світового банку

Таблиця К.2.

Користувачі Інтернету у окремих постконфліктних країнах, %
населення

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Грузія	20,07	26,90	31,52	36,94	43,30	44,00	47,57	н/д	н/д	н/д
Ангола	0,37	0,46	1,14	1,50	1,70	1,90	2,30	2,80	3,10	6,50
Конго	0,03	0,03	0,16	0,46	1,08	1,46	2,01	2,76	4,29	4,50
Хорватія	0,86	1,73	3,27	4,41	6,64	11,56	17,76	22,75	30,91	33,14
Індонезія	4,76	5,79	7,92	6,92	10,92	12,28	14,52	14,94	17,14	21,98
Ліберія	0,03	н/д	н/д	0,55	0,53	2,00	2,30	2,50	2,60	3,20
Македонія	17,33	19,07	24,44	26,45	28,62	36,30	46,04	51,77	51,90	56,70
Сьєрра-Леоне	0,18	0,19	0,20	0,22	0,23	0,24	0,25	0,26	0,58	0,90
Соломонові острови	0,65	0,84	1,65	2,00	3,00	4,00	5,00	6,00	7,00	8,00

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту: Ангола (2003), Індонезія (2006), Камбоджа (1993), Ліберія (2004), Македонія (2002), Республіка Конго (2000), Сербія (2001), Соломонові острови (2004), Сьєрра-Леоне (2002), Таджикистан (1998), Хорватія (1996)

Джерело: база даних Групи Світового банку

Таблиця К.3.

Абоненти послуг мобільного стільникового зв'язку (на 100 осіб) у
окремих постконфліктних країнах

Країна	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Рік 6	Рік 7	Рік 8	Рік 9	Рік 10
Грузія	64,46	90,65	101,28	107,81	115,03	124,94	128,95	н/д	н/д	н/д
Ангола	2,27	4,63	9,74	17,84	28,01	36,98	42,85	48,10	59,83	61,41
Камбоджа	0,05	0,10	0,13	0,21	0,29	0,52	0,75	1,07	1,79	2,99
Конго	2,24	4,68	6,75	9,81	11,12	15,76	25,16	34,26	46,61	73,80
Хорватія	1,40	2,62	4,01	6,54	23,08	39,47	52,25	57,52	64,45	83,16
Індонезія	28,02	40,43	60,01	68,92	87,79	102,46	114,22	125,36	128,78	132,35
Ліберія	2,96	4,89	8,27	15,98	23,27	28,39	39,70	49,53	56,79	59,40
Македонія	17,61	37,29	47,25	54,11	60,36	85,59	93,75	92,51	102,44	105,20
Сьєрра-Леоне	1,49	2,40	н/д	н/д	н/д	14,33	18,24	20,56	34,77	36,43
Соломонові острови	0,66	1,28	1,46	2,21	5,96	9,71	21,94	51,09	54,98	57,57
Таджикистан	0,01	0,01	0,02	0,03	0,21	0,73	2,03	3,89	30,92	29,99

Примітка. Вказано роки після завершення конфлікту: Ангола (2003), Індонезія (2006), Камбоджа (1993), Ліберія (2004), Македонія (2002), Республіка Конго (2000), Сербія (2001), Соломонові острови (2004), Сьєрра-Леоне (2002), Таджикистан (1998), Хорватія (1996)

Джерело: база даних Групи Світового банку

Розвиток інформаційної інфраструктури у світі у 2007–2016 рр.

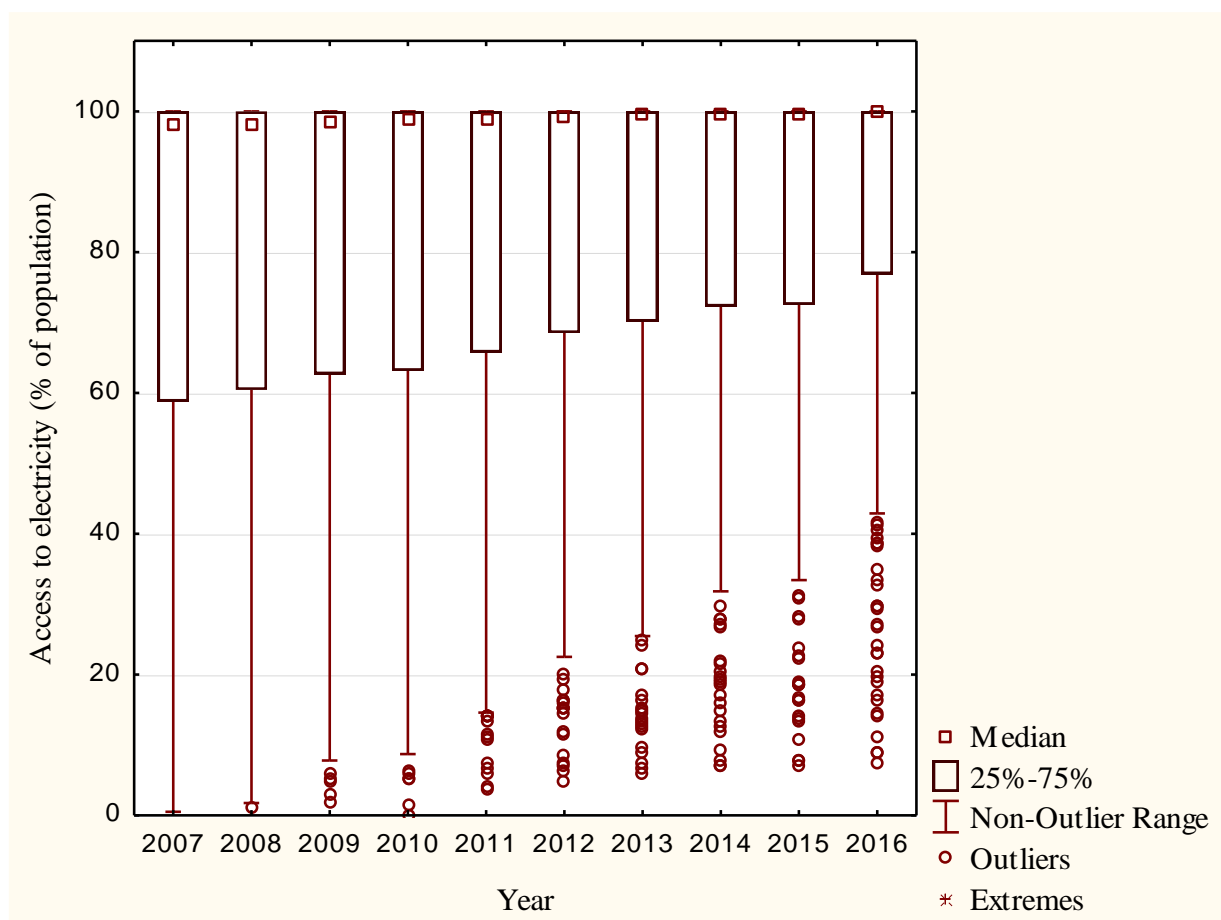

Рис. Л.1. Доступ до електроенергії у світі у 2007–2016 рр., % населення
 Джерело: побудовано автором на основі 216 країн з бази даних Групи Світового банку

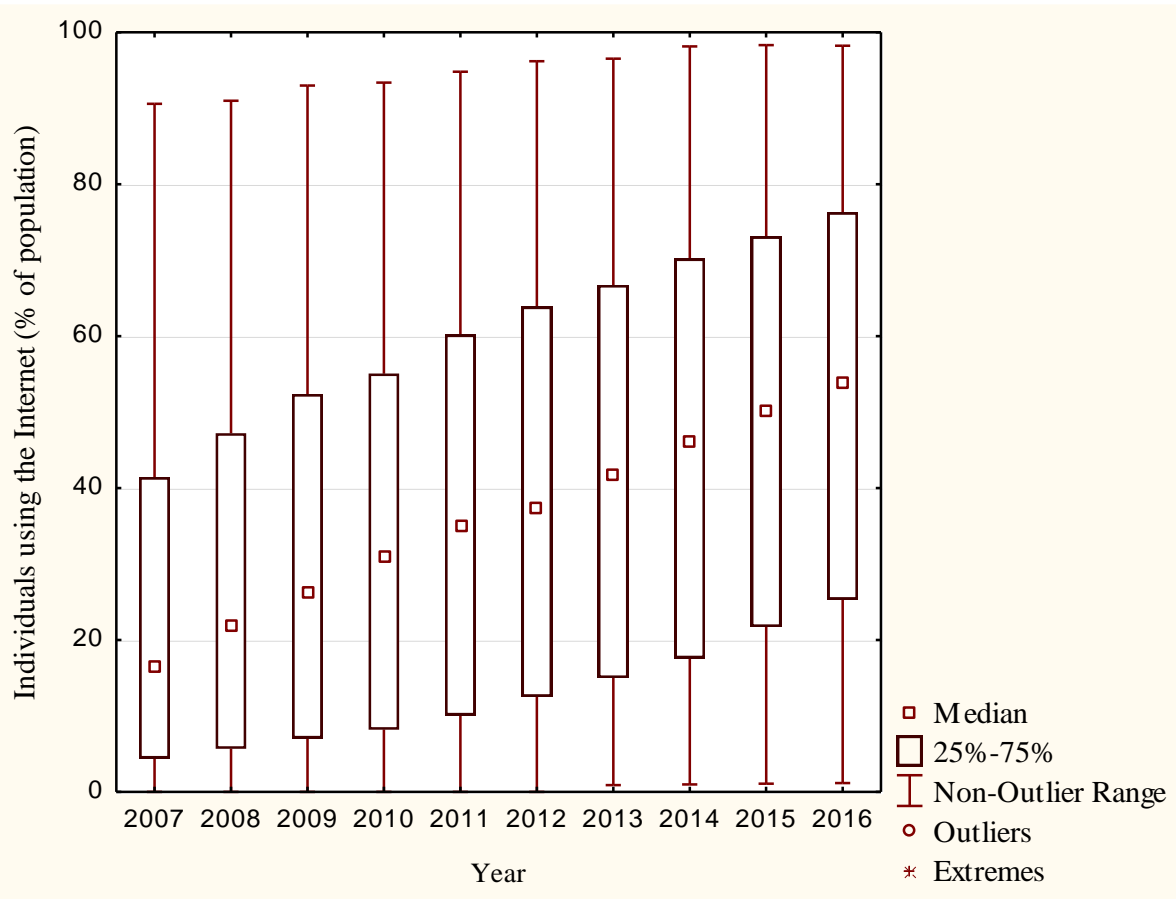

Рис. Л.2. Користувачі Інтернету у світі у 2007–2016 рр., % населення
 Джерело: побудовано автором на основі 205 країн з бази даних Групи Світового банку

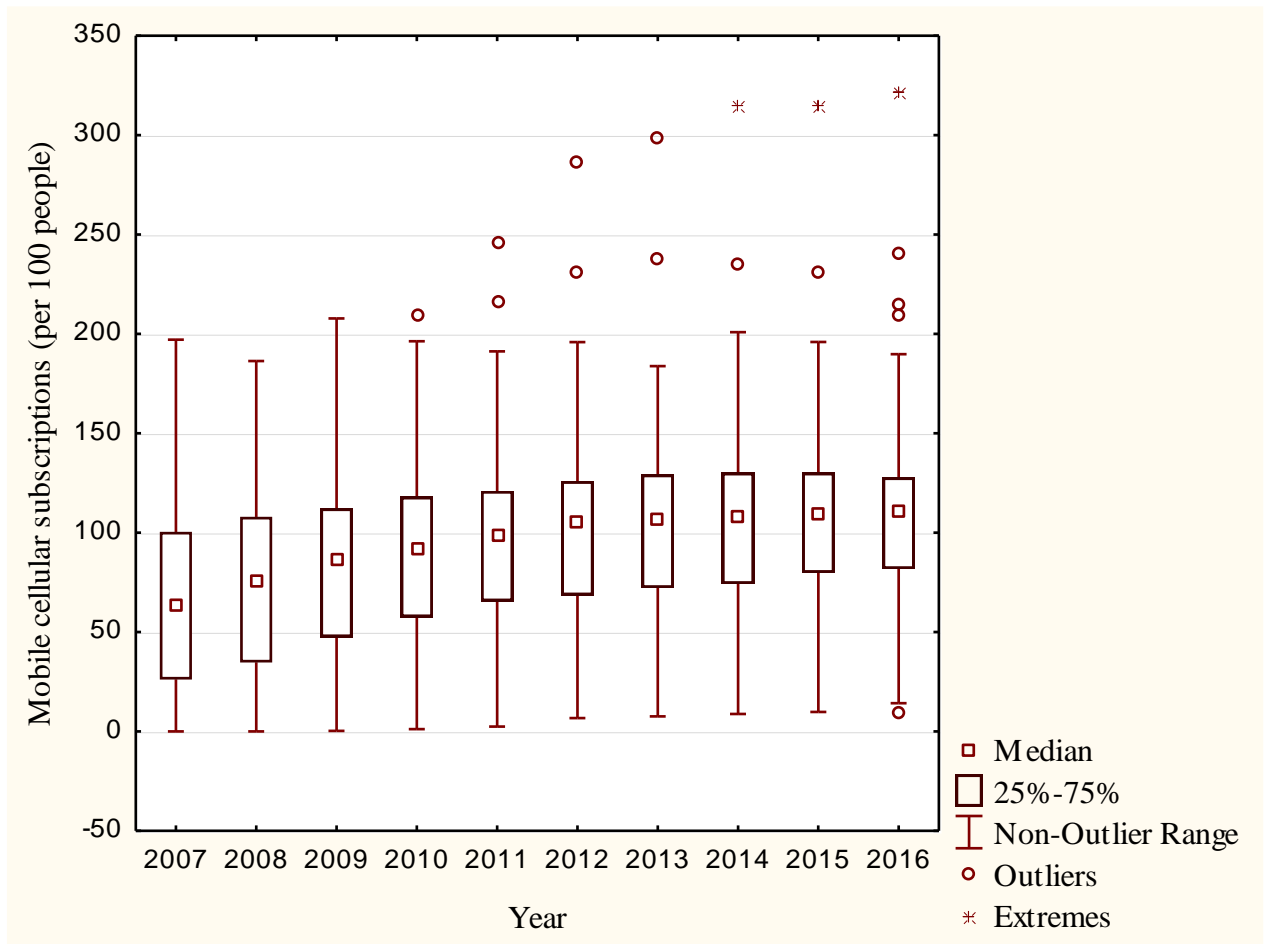

Рис. Л.3. Абоненти послуг мобільного стільникового зв'язку у 2007–2016 рр. (на 100 осіб)

Джерело: побудовано автором на основі 205 країн з бази даних Групи Світового банку

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ В ПОСТКОНФЛІКТНИХ УМОВАХ

Завершення військового конфлікту спричиняє появу нового вектору розвитку фінансового потенціалу, спрямованого на зміцнення миру та відновлення економіки, реабілітацію постраждалих осіб та підтримку політичних трансформацій в суспільстві. Очікуване завершення бойових дій на Сході України зумовить не лише оновлення існуючих керівних документів державної політики в багатьох сферах суспільного життя відповідно до актуального стану соціально-економічного розвитку, але й розробку нових нормативно-правових актів. З огляду на це особливої актуальності набуває питання підготовки проекту документу, що відображав би на державному рівні цілісну систему поглядів щодо розвитку фінансового потенціалу в умовах подолання наслідків воєнного конфлікту.

Доцільність розробки Концепції розвитку фінансового потенціалу держави (далі – Концепції) в постконфліктних умовах викликана кількома причинами:

по-перше, відсутністю цілісного бачення ролі фінансового потенціалу та напрямків його використання для подолання наслідків воєнного конфлікту на всіх рівнях влади, що може призвести до нераціонального використання фінансових ресурсів, в тому числі одержаних від міжнародних партнерів, а також фінансових можливостей;

по-друге, необхідністю покращити взаємодію органів державного управління, місцевого самоврядування, бізнесу та населення через розкриття взаємозв'язку між складовими фінансового потенціалу та визначення спільних інтересів у подоланні наслідків воєнного конфлікту.

Передумови розробки та реалізації Концепції

Запорукою успішної розробки та реалізації Концепції є наявність низки передумов, що можна розмежувати у кілька груп:

- 1) передумови оборонного та військового характеру:
  - завершення активної фази бойових дій;
  - досягнення мирних домовленостей між учасниками конфлікту;
  - наявність сил та засобів для захисту територіальної цілісності та державного суверенітету у випадку повторення конфлікту;
- 2) передумови політично-правового характеру:

– прийняття нормативно-правових актів, що регламентують процеси урегулювання конфлікту, в тому числі визначення статусу всіх учасників конфлікту, проведення виборів тощо;

– скасування обмежень на права та свободи громадян, що були встановлені в період конфлікту;

– відновлення державного суверенітету над окремими територіями.

3) передумови соціального характеру:

– забезпечення соціальної єдності та відновлення довіри суспільства до державних інститутів;

– дієвий механізм реабілітації учасників бойових дій та внутрішньо переміщених осіб;

4) передумови економічного характеру:

– початок відновлення зруйнованої інфраструктури;

– продовження співпраці з міжнародними фінансовими інститутами;

– створення умов для підвищення зайнятості у постраждалих від конфлікту регіонах.

Проблеми, які потребують розв'язання

Першочерговим у розробці Концепції є окреслення проблем розвитку фінансового потенціалу у постконфліктних умовах в цілому та на рівні його складових. До числа таких проблем належать:

– *для національної економіки:*

1) цінова нестабільність та суттєва доларизація економіки;

2) тінізація економіки та корупція;

3) висока залежність від закордонних товарних та фінансових ринків;

4) високий рівень фінансових ризиків на всіх рівнях фінансової системи;

5) слабкий рівень забезпечення національної фінансової безпеки.

6) дефіцит коштів для відновлення зруйнованої конфліктом інфраструктури.

– *на рівні населення:*

1) низький рівень фінансової грамотності, що спрощує маніпулювання суспільною думкою та сприяє діяльності фінансових пірамід;

2) слабкий взаємозв'язок між зростанням мінімальної заробітної плати та реальних доходів населення;

3) посилення тенденції до відтоку кваліфікованої робочої сили за кордон, що знижує продуктивність праці в Україні;

4) існування обмежень для ефективного використання людського капіталу учасників бойових дій та інших категорій постраждалого населення (в силу погіршення стану здоров'я та психофізичного розвитку, необхідності догляду з боку членів родин);

5) ускладнення доступу до традиційних фінансових послуг у постконфліктній зоні.

– на рівні підприємств (реальний сектор економіки):

- 1) відтік капіталу та погіршення інвестиційної привабливості;
- 2) втрата виробничих потужностей та розрив традиційних економічних зв'язків;
- 3) відносно вища проcentage ставка за кредитами порівняно з сусідніми країнами;
- 4) силовий тиск на бізнес;
- 5) слабка підтримка розвитку малого та середнього бізнесу;
- 6) неефективність фінансового менеджменту державних підприємств.

– на рівні підприємств (фінансовий сектор економіки):

- 1) низький рівень довіри до фінансових інститутів з боку бізнесу та приватних осіб;
- 2) недостатній рівень капіталізації банківських та небанківських установ;
- 3) вихід з України міжнародних фінансових груп;
- 4) недостатній рівень комплексного нагляду за діяльністю фінансових установ.

– на рівні органів місцевого самоврядування:

- 1) нерегульованість питання розмежування функцій центральної та місцевої влади та їх фінансування;
- 2) дефіцит кваліфікованих кадрів фінансового економічного профілю для ефективного фінансового управління комунальними підприємствами;
- 3) недостатня практика використання інноваційних форм фінансування потреб громади;

– на рівні центральних органів державної влади:

- 1) високий рівень державного боргу та незбалансованість бюджету;
- 2) недостатній рівень координації дій органів державного управління у сфері фінансів;
- 3) недостатня ефективність механізму використання державних коштів;
- 4) зростаюча потреба у соціальному захисті постраждалого від конфлікту населення.

Мета Концепції

Метою Концепції є зміцнення фінансового потенціалу України через формування на державному рівні пріоритетних напрямків зростання обсягів фінансових ресурсів у національній економіці, та покращення можливостей їх подальшого залучення і використання для подолання наслідків воєнного конфлікту.

Вимоги до Концепції

1) *пріоритетність національних інтересів*. Питання постконфліктного відновлення можуть призвести до конфлікту інтересів між урядами іноземних держав, міжнародними фінансовими інститутами та керівництвом країни. Враховуючи важливість зовнішньої фінансової підтримки, умови її отримання не повинні суперечити стратегічним інтересам держави, в тому числі і фінансовим.

2) *забезпечення збалансованості розвитку складових фінансового потенціалу*. Визначення найбільш пріоритетного напрямку державної підтримки відповідає досвіду постконфліктних країн, водночас ігнорування важливості інших елементів фінансового потенціалу держави може звести нанівець результати окреслених заходів.

3) *довгострокова спрямованість*. З огляду на унікальність постконфліктної ситуації існує реальна можливість закласти основи довгострокового зростання національної економіки за рахунок зміцнення фінансового потенціалу, провівши кардинальні реформи у ключових сферах, що, в свою чергу, вимагає наявності політичної волі у влади та розуміння у суспільстві.

4) *гнучкість*. Перманентна зміна фінансового середовища змінює умови залучення та використання фінансових ресурсів, у відповідь на це важливими є визначення проміжних індикаторів стану виконання заходів та готовність до нових обставин реалізації Концепції.

5) *публічність*. Інформування громадськості про фінансові аспекти постконфліктного відновлення є важливою передумовою для сприйняття змін у суспільстві, подальшої підтримки міжнародною спільнотою та покращення іміджу країни у світі.

6) *законність та зв'язок з іншими керівними документами державної політики*. Реалізація Концепції є неможливою без забезпечення верховенства права та невідворотності настання відповідальності за порушення закону, що є критичним для постконфліктного середовища.

Зв'язок Концепції з іншими керівними документами державної політики України

Крім того, розглядаючи Концепцію як керівний документ державної політики варто вказати на важливість законодавчого закріплення її статусу та зв'язок з подібними документами, що діють на даний момент та частково охоплюють питання фінансового потенціалу держави. До таких документів належать:

1) Концепція Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України (розроблена концепція пов'язана із

стратегічною компонентою «Економічне відновлення» в частині розширення доступу до фінансових послуг);

2) Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері (забезпечення національної фінансової безпеки можна розглядати як обов'язкову передумову розвитку фінансового потенціалу у постконфліктних умовах);

3) Воєнна доктрина України (розроблена концепція передбачає достатній рівень фінансування військових потреб держави у мирний час);

4) Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки (без виваженої бюджетно-податкової політики досягнення постконфліктного економічного відновлення вбачається неможливим);

5) Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року (розроблена концепція особливу увагу приділяє потенціалу фінансових установ у подоланні наслідків воєнного конфлікту);

6) Стратегія підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки (підприємства, що знаходяться у державній власності, відіграють вагомий роль у економіці, а тому залучення іноземних інвестицій може дати додатковий поштовх до подолання наслідків воєнного конфлікту);

7) Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (розроблена концепція пов'язана з передбаченими Стратегією податковою реформою, реформами фінансового сектору, ринків капіталу, державного фінансового контролю іншими заходами).

Шляхи і способи розв'язання проблеми

Досягнення мети Концепції виглядає можливим за рахунок здійснення окремих кроків у розрізі запропонованих пріоритетних напрямків, що матимуть вплив на всі елементи фінансового потенціалу держави (табл. 1.).

Таблиця 1.

Вплив реалізації Концепції на елементи фінансового потенціалу держави

№ з/п	Шляхи досягнення мети концепції	ФПН	ФПП(р)	ФПП(ф)	ФПОМС	ФПОДУ
1	2	3	4	5	6	7
Напрямок «Підтримка приватного сектору»						
1	Розвиток недержавного пенсійного забезпечення	+		+		
2	Інформаційно-роз'яснювальна робота серед населення з питань фінансової грамотності	+		+		
3	Забезпечення більш гнучкої системи оподаткування доходів громадян	+			+	+
4	Активне використання інноваційних форм фінансування проектів приватного та суспільного характеру	+	+	+	+	+

Продовження таблиці 1.

1	2	3	4	5	6	7
5	Покращення фінансових можливостей бізнесу через удосконалення оцінки фінансового середовища		+			
6	Підтримка підприємницьких ініціатив учасників бойових дій та внутрішньо переміщених осіб	+				
7	Залучення іноземних інвестицій		+	+		
8	Використання іноземних доходів фізичних осіб як джерела інвестицій	+				
9	Удосконалення нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки бізнесу від силового тиску	+	+	+		
10	Підвищення адресності соціальних виплат	+			+	+
11	Підтримка розвитку малого та середнього бізнесу у постконфліктному регіоні	+	+			
12	Активізація участі підприємств та підприємців у грантових програмах від міжнародних партнерів	+	+			
Напрямок «Підтримка фінансового сектору»						
13	Зростання частки безготівкових розрахунків	+	+	+	+	+
14	Активізація кредитування національної економіки		+	+		
15	Посилення нагляду за системно важливими фінансовими установами			+		
16	Стимулювання розвитку ринку цінних паперів	+	+	+	+	+
17	Активна участь страхових компаній у фінансуванні охорони здоров'я	+		+		+
18	Розвиток агрострахування в забезпеченні продовольчої безпеки	+		+		+
Напрямок «Підтримка публічного сектору»						
19	Зниження рівня тінізації економіки та боротьба з корупцією	+	+	+	+	+
20	Удосконалення державного фінансового контролю над витрачанням коштів державних фондів				+	+
21	Збереження незалежності центрального банку					+
22	Подальше нарощення золотовалютних резервів					+
23	Посилення фінансово-економічної складової програми підготовки фахівців з публічного управління	+			+	+
24	Належне фінансування видатків на оборону					+
25	Проведення оцінки національного багатства					+

Примітка. ФП ОДУ – фінансовий потенціал органів державної влади, ФП ОМС – фінансовий потенціал органів місцевого самоврядування; ФП П (р) – фінансовий потенціал підприємств (реальний сектор), ФП П (ф) – фінансовий потенціал підприємств (фінансовий сектор), ФП Н – фінансовий потенціал населення.

Враховуючи успішний досвід подолання наслідків військових конфліктів, найбільш пріоритетним напрямком розвитку фінансового потенціалу визначено підтримку приватного сектору, що пояснює значну кількість заходів, які необхідно реалізувати у цій сфері. Також належна увага має приділятися фінансовому сектору, що, головним чином, зосереджений на використанні потенціалу фінансових установ. Крім того, без підтримки

публічного сектору в частині боротьби з корупцією та тіньовою економікою, удосконалення державного фінансового контролю, збереження незалежності Національного банку України та інших заходів, досягнення мети Концепції є складним.

Етапи реалізації Концепції

Етап I. Оцінка фінансового потенціалу держави у подоланні наслідків воєнного конфлікту.

Цей етап є вихідною точкою та вимагає спільного бачення ключових проблем фінансового потенціалу та шляхів їх вирішення центральним банком, урядом, органами місцевої влади.

Етап II. Усунення зумовлених впливом воєнного конфлікту дисбалансів розвитку фінансового потенціалу.

Скоординовані заходи органів державної влади, бізнесу та населення мають зосередитися на вирішенні критично важливих для фінансової системи задач, та відновленні фінансових зв'язків між економічними агентами, наприклад, через взаємне послаблення санкцій та інших обмежень.

Етап III. Зміцнення фінансового потенціалу держави

Після усунення виявлених дисбалансів розвитку фінансового потенціалу важливим є визначення подальших напрямків його зміцнення, зокрема завдяки впливу інформаційних технологій, а також посиленню ролі фінансових інститутів.

Етап IV. Моніторинг стану фінансового потенціалу та попередження майбутніх дисбалансів

На даному етапі забезпечується контроль за відхиленнями значень ключових показників, що характеризують розвиток фінансового потенціалу, від рекомендованих, та надаються пропозиції для покращення ситуації, а також визначається відповідність фактично одержаного ефекту від реалізації Концепції її очікуваним результатам.

Очікувані результати

До числа таких очікуваних результатів у випадку України можна віднести такі:

- відновлення рівня економічного розвитку, що можна охарактеризувати співвідношенням ВВП до населення, до рівня 2013 р.;
- забезпечення зростання ВВП на рівні не нижче світового рівня;
- зниження темпів інфляції у середньостроковій перспективі до 5 % (відповідно до Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 р.);

- зниження частки непрацюючих кредитів до рівня країн ЄС;
- зниження рівня державного боргу до граничного значення, передбаченого Бюджетним кодексом у 60 % від ВВП;
- фінансування видатків на оборону на рівні не менше, ніж 3 % від ВВП;
- підвищення кредитного рейтингу України до інвестиційного рівня ВВВ;
- достатність золотовалютних резервів для фінансування не менше трьох місяців імпорту у довгостроковій перспективі;
- запуск обов'язкового медичного страхування за участю страхових компаній та створення фонду гарантування страхових виплат за даним видом страхування;
- завершення пенсійної реформи;
- запровадження особливого режиму нагляду за системно важливими фінансовими інститутами;
- зниження частки тіньової економіки до рівня країн Центральної та Східної Європи;
- зростання середньої зарплати до рівня країн Центральної та Східної Європи;
- підвищення рівня фінансової грамотності населення;
- забезпечення ефективного використання державних коштів;
- підвищення позиції України у провідних рейтингах.

Наукове видання

ПОЛЧАНОВ Андрій Юрійович

**РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ
В СИСТЕМІ ПОСТКОНФЛІКТНОГО
ВІДНОВЛЕННЯ**

МОНОГРАФІЯ

Науковий редактор д.е.н., проф. Н.Г. Виговська

Технічний редактор А.Ю. Полчанов

Коректор І.Л. Леонець

Художник обкладинки А.Ю. Полчанов

Підп. до друку 05.11.2018 р. Папір офс. Формат 60x84 1/16
Гарнітура “Таймс”. Друк офс. Ум. др. арк. 26,97.
Наклад 300 пр. Зам. № ____.

Видавець

Житомирський державний технологічний університет
вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єктів
Видавничої справи ЖТ № 08 від 26.03.2004 р.

Віддруковано ФОП О.О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17-а
тел.: (0412) 422-106, e-mail: zt_druk@i.ua